

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXVII. KÖTET

2015. 1. FÜZET

„Semper meliora prospiciuntur et utiliora attenduntur”

Monoszló nb. Péter erdélyi püspök társadalmi és politikai kapcsolatai

*

Vita a keresztes hadjárat kihirdetéséről. Országgyűlés 1514 márciusában

*

Gyulafehérvár a középkor végén

*

Antitrinitáriusok, reformátusok és jezsuiták Gyulafehérvárott,
1557–1588

*

A városvezető és gazdasági elit összetétele Nagybányán 1559 és 1588 között

*

A fejedelemség kori törvénykezési szakaszokról (1556–1600)

*

Mihály vajda magyar secretariusairól

*

Ostrom vagy blokád, ostrom és blokád.
Várad visszavételének történetéhez

*

Főúri otthonok a 19. században Kolozsváron

*

Szemle

KOLOZSVÁR, 2015

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,
Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye
A folyóiratot a CNCS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Egyed Emese, Ilyés Szilárd-Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András (szerkesztőségi főtítkár),
Feyné Vincze Mária, Tánzos Vilmos, Veress Károly

A szám szerkesztője

Kovács András

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264–595 176

Postacím: 400750 Cluj–1. C.P. 191 Románia; e-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lapszám megjelenését támogatta:

BETHLEN GÁBOR
Alap

Gróf Mikó Imre Alapítvány

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári

GLORIA–IDEA nyomdában

Felelős vezető

Nagy Péter

Kovács Mihai

„Semper meliora prospiciuntur
et utiliora attenduntur”

Monoszló nb. Péter erdélyi püspök
társadalmi és politikai kapcsolatai

Az Árpád-kor végén és a III. András király halálát követő interregnum idején a Magyar Királyság püspökei jelentős társadalmi és politikai szerepet tölthettek be. Anyagi helyzetük, spirituális tekintélyük, kiváló képzettségük, nem utolsósorban egységes fellépésük révén a magyar püspökök még a trón betöltését vagy a királyság külpolitikai orientációját is tudták befolyásolni. Számos kihívással is szembe kellett nézniük ebben a korban: hatalmukat megkérdőjelező ellenségeik feldúlták birtokaikat, egymással pereskedniük kellett az újonnan betelepített területek fölötti joghatóság ügyében, dönteniük kellett arról, hogy melyik királyjelöltet támogatják a gyakori trónharcokban. Ebben a lehetőségekkel és nehézségekkel teljes időszakban állt az erdélyi egyházmegye élén Monoszló nb. Péter.

Monoszló nb. Péter püspöknek máig egyetlen részletesebb életrajza született, Temesváry János tollából, 1922-ben.¹ A tudós erdélyi szerző összegyűjtötte és időrendben ismertette a püspök életével és tevékenységével kapcsolatos okleveles anyagot. Jelen munkámban Monoszló nb. Péter püspök társadalmi és politikai szereplését tematikusan szeretném újratárgyalni az újabb középkor-történeti szakirodalom és a teljes rá vonatkozó okleveles anyag fényében. Véleményem szerint püspökünk politikai és társadalmi szereplésének ismerete közelebb visz nagyszabású gazdasági, egyházzervezői és építkező tevékenységének megértéséhez. Mindezeket egy későbbi közleményben szeretném bemutatni. Monoszló nb. Péter életútjának megismerésével közelebb kerülhetünk a középkori erdélyi egyháztörténet egészének megértéséhez. Tevékenységének kutatása az Árpád-kor utolsó évtizedeiben működő főpapok szellemiségének, törekvéseinek mélyebb megismeréséhez is vezethet.

Kovács Mihai (1990) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár, kovm2005@gmail.com

Az itt olvasható írás az Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencián bemutatott dolgozatomnak javított és rövidített változata. Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Koszta László professzor úrnak, akinek értékes tanácsai nemcsak jelen munkámban, hanem egész szakmai képzésemben is döntő jelentőségűek voltak. Köszönettel tartozom még Hegyi Gézáknak, az Erdélyi Múzeum-Egyesület munkatársának hasznos megjegyzéseirért, ugyanakkor mindazoknak, akik eddigi tanulmányaim során támogattak.

¹ Temesváry János: *Erdély középkori püspökei*. Kvár 1922. 46–111.

Monoszló nb. Péter családja

A Monoszló nemzetség Karácsonyi János szerint jelentőségben az Aba, Ákos vagy Héder nemekkel vetekedett,² tehát a 13. századi nemesség élvonalához tartozott. Eredete a múlt homályába vész. Neve minden bizonnyal a nemzetség ősi birtokához, a Kőrös vármegyében fekvő Monoszlóhoz (Podravska Moslavina, ma Horvátország területén) kapcsolódik.

A nemzetség legelső ismert tagja Makariás ispán, aki egyben az említett horvátországi birtok első ismert tulajdonosa. Utódai közül jelentős szerepet játszott Tamás bán, Valkó megye ispánja (1221). Tamás bán egyik fia, Gergely krassói ispán (1255) és a kunok bírása (1269) volt.³ Gergely felesége a Bő nemzetség sarja volt.⁴

Gergely fiai, Egyed, Gergely és Péter voltak a nemzetség legismertebb és legsikeresebb tagjai. István ifjabb király, a későbbi V. István embereiként a 13. század hatvanas éveiben tűntek fel, és fényes karriert futottak be. A IV. Béla elleni háborúban Egyed ura oldalán harcolt.⁵ Az ifjabb király egyik bulgáriai hadjárata idején, 1266-ban, Tirnovoig jutott el.⁶ A Monoszló nembeliek V. István haláláig fontos udvari tisztségeket töltöttek be: Egyed ifjabb királyi (1266–1269), majd királyi tárnokmester (1270–1272) és csanádi, illetve ungi ispán (1266),⁷ testvére, Gergely királynéi tárnokmester (1270–1272),⁸ a klerikusi pályára lépő Péter pedig 1266 és 1270 között az ifjabb király alkancellárja, majd erdélyi püspök volt. 1270 és 1272 között Egyed és Gergely a pozsonyi, illetve a vasi ispánságot bírták.⁹ Mindkét ispánsági vár korábban Béla herceg birtokában volt.¹⁰ V. István rövid uralkodása jelentette a család hatalmának csúcspontját. Hatalmukat mutatja, hogy az 1271. évi hadjárat során Monoszló nb. Gergely bevette Kőszegi Henrik Vas megyei várait is.¹¹

Uruk halála után Egyed és Gergely fokozatosan háttérbe szorult. 1272-ben nagy feltűnést keltett Erzsébet királyné ellen elkövetett sikertelen merényletük. Ezután Ottókar cseh király udvarába szöktek, ahol jutalomként három várat kaptak.¹² 1275-ig még kétszer visszatértek udvari tisztségeikbe, mindkétszer a Kőszegi-ellenes pártot támogatva. 1273-ban Gergely pozsegai és vasi ispán volt, 1274-ben vasi ispán, Egyed 1273-ban macsói, majd boszniai bán, 1274 és 1275 között pedig ismét tárnokmester.¹³ 1275 után, nem egészen tisztázott okok miatt, már nem játszottak jelentős politikai szerepet.¹⁴ Gergely 1294 előtt hunyt el,¹⁵ Egyed pedig 1313-ban.¹⁶

² Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. I–II. Bp. 1900–1901. II. 377.

³ Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Bp. 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) (a továbbiakban: Zsoldos: Archontológia) 166, 240.

⁴ Karácsonyi: *i. m.* II. 378–379.

⁵ Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*. Bp. 2007. (História Könyvtár. Monográfiák 24.) (a továbbiakban: Zsoldos: Családi ügy) 62.

⁶ Zsoldos: Családi ügy 94.

⁷ Zsoldos: Archontológia 75.

⁸ Uo. 65.

⁹ Uo. 185, 224.

¹⁰ Zsoldos: Családi ügy 169.

¹¹ Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Bp. 2002. (Milleniumi Magyar Történelem. Historikusok) 213.

¹² Karácsonyi: *i. m.* II. 379–380.

¹³ Zsoldos: Archontológia 299, 304.

¹⁴ Szűcs: *i. m.* 390 sk.

¹⁵ *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. Szerk. Jakó Zsigmond. I–III. Bp. 1997–2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 47.) (a továbbiakban: EOkm) I. 530. sz.

¹⁶ *Anjou-kori oklevéltár*. Szerk. Kristó Gyula I–III. Bp.–Szeged 1990–1994. (a továbbiakban: AOkl) III. 447. sz.

A Karácsonyi János által felsorolt nemzetségi birtokokat¹⁷ soha senki nem egyesítette egy kézben, amint ezt a 13. század első fele óta fennmaradt birtokosztályok jelzik.¹⁸ Egyednek, a nemzetség talán legnagyobb hatalmú képviselőjének végrendelete is ezt mutatja. Az ő birtokait pontosan ismerjük az 1313. március 11. előtt készült végrendeletéből: ezek főleg a déli országrészben, Verőce, Bács és Csanád megyékben, illetve Somogy és Nógrád megyékben feküdtek. Egyik jelentős központja valószínűleg Fülek (Fiľakovo, ma Szlovákiában) várában lehetett, két oklevél ugyanis atyjával, Gergellyel együtt *Filek*-inek nevezi.¹⁹ Ezenkívül birtokolta még Darnóc (Slatinski Drenovac, ma Horvátországban) és Atyina (Voćin, ma Horvátországban) várakat.²⁰ Ezek köré épült ki a nováki uradalom, a család legjelentősebb birtoka. Monoszló nb. Egyed birtokai elég tekintélyesek voltak ahhoz, hogy belőlük jutalmazza magánhadjárataiban kitűnt familiárisainak egy részét.²¹

Monoszló nb. Egyed és Gergely ügyes házasságpolitikájukkal is gyarapították hatalmukat. Gergely felesége a kun származású Erzsébet királyné leánytestvére,²² Egyedé pedig Kőkenyes-Radnót nb. Dobokai Kata, Mikód volt szőrényi bán és dobokai ispán unokahúga volt. Lányai kiházítása révén Monoszló nb. Egyed rokoni kapcsolatot épített ki a hatalmas Aba nemzetség nyéki ágával, a Borsa nemmel²³ és az Eszék környékén birtokos Kórógyi családdal.²⁴

Sem Monoszló nb. Egyednek, sem testvéreinek nem voltak fiú utódai. Egyed anyai ágú rokonaira, Bő nb. Fogas Péter székely ispánra és testvérére, Mihályra, a későbbi esztergomi érsekre szerette volna hagyni a családi birtokokat, e célból Péter püspök hozzájárulásával örökbe fogadta őket, és nekik adományozta Darnóc várát tartozékaival együtt.²⁵ Azonban mind Péter, mind Mihály korán, még Egyed előtt halt meg. Így végrendeletében felesége, lányai, vejei és az esztergomi egyház között osztotta szét birtokait. Az örökség legtekintélyesebb része vejére, Aba nb. Lőrinc fia Miklósra és testvéreire szállt. Aba nb. Miklós 1308-ban, még Egyedtől megkapta Darnóc várát, majd 1317-ben testvéreivel együtt megszerezte az egész novák-atyinai uradalmat, amely a birtokos halálával a királyra háramlott.²⁶ Egyed fia Miklós, aki egy 1323. évi említésként fennmaradt oklevélben jelenik meg,²⁷ vagy kitalált személy, vagy még atyja előtt halt meg, mivel az említett 1317. évi donatio Egyedről mint *utódok nélkül meghalt emberről* emlékezik meg.²⁸

A nemzetség további tagjait csupán epizodikus említésekből ismerjük. Birtokaik többnyire Horvátországban és Szlavóniában voltak. Monoszló nb. Egyed, Gergely és Péter a jelek szerint próbálták elkülöníteni magukat oldalági rokonaiktól, a nemzetség többi tagjától. A már korábban, a birtokosztályok által megkezdett felbomlási folyamatot felerősítette az is, hogy Egyed – minden bizonnyal a király engedélye alapján – önállóan rendelkezett javairól, és ezzel kizárta oldalági

¹⁷ Karácsonyi: *i. m.* II. 382–384.

¹⁸ Uo. II. 381.

¹⁹ AOkl I. 300, II. 1018. sz.

²⁰ AOkl III. 466. sz.; EOkm II. 206. sz.

²¹ AOkl I. 300, II. 1018. sz.

²² *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. I–II. Bp. 1923–2008. II. 2524. sz.; Zsoldos Attila: *A királyné udvara az Árpád-korban.* Századok CXXXVI(2002). 267–302. 285.

²³ Karácsonyi: *i. m.* I. 204, II. 378.

²⁴ Uo. II. 378.

²⁵ EOkm I. 530. sz.

²⁶ AOkl II. 431, IV. 467. sz.

²⁷ AOkl II. 469. sz.

²⁸ AOkl III. 466. sz.; EOkm II. 206. sz.

rokonait az öröklésből.²⁹ Ezt az elkülönülési törekvést az a néhány oklevél is mutatja, amelyben Egyed, Gergely és Péter püspök *de genere Thome bani* vagy *de Filek* néven jelennek meg.³⁰

A Zala megyei Monoszlón (a település ma azonos néven létezik, és Veszprém megyéhez tartozik) töltötte utolsó napjait Ladomér esztergomi érsek. Ez és az a tény, hogy monoszlói Saul fia Gergely az érseket nagybátyjának nevezi egy 1297. évi oklevélben, Knauz Nándor szerint bizonyítja, hogy Ladomér is a Monoszló nemhez tartozott.³¹ Még legalább egy közvetett bizonyíték van arra, hogy Ladomér érsek a Monoszló nemzetség tagja volt: Monoszló nb. Egyed említett végrendeletének egyik kedvezményezettje az esztergomi egyház,³² amelynek élén Tamás érsek állt. Róla más forrásból tudjuk, hogy Ladomér néhai érsek unokaöccse volt.³³ A végrendelet további kedvezményezettjei mind Egyed rokonai, tehát joggal feltételezhetjük, hogy Tamás érsek is valamilyen rokonságban állt a Monoszló nemmel. Tamás érsek személyesen érdekelt volt Monoszló Egyed hagyatékának sorsában, néhány hónappal a végrendelet keletkezése után az ő kérésére készült az említett dokumentum átírata.³⁴ A Ladomér érsek és Péter közötti rokonság ellen szól az egyetlen olyan oklevél, amit Ladomér érsek Péter püspökhöz címzett, és amiben *amicus noster*, illetve *amicitia vestra* kifejezést használ vele kapcsolatban.³⁵ A kor következetlen szóhasználatában azonban az *amicus* szó *rokon* jelentéssel is bírhat.³⁶ Zsoldos Attila érvelése nyomán³⁷ nyitva kell hagynunk Ladomér érsek származásának kérdését, ugyanis nem tudjuk, milyen kapcsolat fűzte a Zala megyei Monoszlóiakat a Monoszló nemzetséghez, illetve az esztergomi érsekhez.

Még ennél is bizonytalanabb a Monoszló nembeliek rokonsága a kor egy másik jelentős szereplőjével, Kán nb. László erdélyi vajdával. Ezt a rokoni kapcsolatot egy 1306. évi oklevél alapján feltételezték, amelyben Péter erdélyi püspök *frater*ének nevezte a vajdát.³⁸ Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a *frater* szó a középkori magyarországi latinságban nemcsak *testvért*, illetve *atyafit*, hanem *szövetségest*, *barátot* is jelenthetett.³⁹

A Monoszló nemzetség rokona volt leányágon II. Mojs is, aki IV. Béla király tárnokmestere, 1270 után pedig V. István nádora volt. Édesanyja az említett Monoszló nb. Makariás leánya volt.⁴⁰

²⁹ Fügedi Erik: *A köznemesi klán szolidaritása a 13–14. században*. Századok CXVIII (1984). 950–997. 952–953.

³⁰ EOkm I. 530, 533. sz.; AOkl I. 300. sz.

³¹ Knauz Nándor: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. II. Esztergom 1874. 99. sk; Karácsonyi: *i. m.* I. 83. nem fogadja el az érsek Monoszló nembeli származását, ebben követi Tudor Sálágean: *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea: afirmarea regimului congregațional*. Cluj 2007². passim. Zsoldos: *Archontológia* 322–323 alapos érveléssel elveti a Ladomér érsek és a Monoszló nemzetség közötti rokonságot. A korszakot és az érsek életrajzát kutató történészek némelyike Knauz érvei alapján elfogadja az érsek Monoszló nb. származását. Lásd Beke Margit: *Monoszló nb. Ladomér. = Esztergomi érsek 1001–2003*. Szerk. B. M. Bp. 2003. 132; Szűcs 210–211.

³² AOkl III. 466. sz.; EOkm II. 206. sz.

³³ *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. 1/2. Acta legationis cardinalis Gentilis. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311*. Bp. 1885. (a továbbiakban MonVatHung 1/2.) 394–395.

³⁴ AOkl III. 468. sz.

³⁵ *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Szerk. Fejér György. I–XI. Buda 1829–1844. (a továbbiakban CD) V/3. 563–565.

³⁶ *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae*. Főszerk. Harmatta János. I–V. Bp. 1987–1999. (a továbbiakban LexLat) I. 2. 153.

³⁷ Zsoldos: *Archontológia* 322–323.

³⁸ EOkm II. 54. sz.

³⁹ LexLat IV. 145.

⁴⁰ Wertner Mór: *II. Moys nádor és családja*. Századok XXVI(1892). 392–405.

Vince kalocsai érsek Péter püspökhöz intézett egyik oklevelében Csák Ugrint *proximus et amicus vestri et nostrini* nevezte. A püspök és Csák Ugrin közötti rokonságot nem lehet közelebről megállapítani, azonban itt sem kizárt az, hogy a *proximus* jelentése *embertárs, felebarát* legyen.⁴¹

Péter püspök családjának jelentős hatalmi bázisai voltak mind Horvátországban, mind az ország nyugati részén, Vas, Pozsony és Somogy vármegyékben, északon, Nógrád vármegyében, valamint Erdélyben. V. István királlyal való jó viszonyuk és egyes házassági politikájuk szintén kedvező előjelekként mutatkoztak. Ám uruk korai halála, a fiú utódok hiánya, nem utolsósorban az, hogy mindegyik érdekeltségi területükön alulmaradtak a Gutkelekkel, Babonicsokkal, Héder nb. Kőszegiekkel és a Csákokkal szemben, illetve hogy 1275 után elveszítették közjogi funkcióik legnagyobb részét, oda vezetett, hogy a Monoszló nemzetség legsikeresebb családjának bárói ambíciói sohasem valósultak meg.

Péter püspök és a királyság

Péter magister első okleveles említése 1266-ból való, ekkor István ifjabb király alkancellárjaként tűnik fel. Ilyen minőségben 1270-ig számos királyi oklevél írója.⁴² Az ifjabb királyi kancelláriának köszönhető az erdélyi írásbeliség addig nem ismert fellendülése.⁴³ A királyi kancelláriából került ki már régóta a magyarországi püspöki kar legnagyobb része. A 13. század végi egyházi élet főszereplői, István kalocsai és Ladomér esztergomi érsek szintén István ifjabb király kancelláriájában működött.⁴⁴ Péter magister 1270. május 2. előtt választott erdélyi püspök, június 13-ra már el is nyerte a pápai megerősítést.⁴⁵ V. István rövid uralkodása alatt Péter püspök neve csupán oklevelek méltóságsoraiban szerepel.

IV. László nagykorúsítása után az erdélyi püspök a többi főpap álláspontjára helyezkedett a királlyal való kapcsolatban. 1277 után az erdélyi püspökség és káptalan több ízben kapott birtokadományt a királytól. Mindemelllett a püspök végig Fermói Fülöp pápai legátus oldalán állt a királlyal való konfliktusban. 1279 nyaratól 1280 októberéig Péter püspök Budán, majd Esztergomban a legátus, illetve Ladomér érsek környezetében tartózkodott.⁴⁶ 1287-ben az esztergomi érsek megbízta az erdélyi püspököt, hogy a királyné birtokainak visszaszolgáltatására használja fel spirituális hatalmát, s az esetleg ellenkező beszerceieket egyházi büntetéssel sújtja.⁴⁷ Egy 14. század eleji hamisítvány arról értesít, hogy az erdélyi püspök a Szentszék és a két érsek parancsára fogságra vetette a király embereit, köztük a IV. László által kinevezett Mojs erdélyi vajdát.⁴⁸

⁴¹ <http://latin.oszk.hu/cgi-bin3/index.cgi> (utolsó letöltés: 2014. dec. 17.)

⁴² EOkm I. 262, 266–269, 273, 275–278, 282–283. sz.

⁴³ Jakó Zsigmond: *A középkori okleveles források kutatása Erdélyben.* = EOkm I. 7–32. 8; Fejérvapatak László: *A királyi kancellária az Árpádok korában.* Bp. 1885. 119.

⁴⁴ Udvardy József: *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526).* Köln 1999. 157.

⁴⁵ EOkm I. 284. sz., RA II/1. 1928. sz.

⁴⁶ *A Blagay-család oklevéltára.* Szerk. Thallóczy Lajos–Barabás Samu. Bp. 1897. (Magyar Történelmi Emlékek. I: Okmánytárak. XXVIII.) 38; *Árpádok új okmánytár.* Szerk. Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest–Bp. 1860–1874. (Magyar Történelmi Emlékek. I: Okmánytárak. VI–XIII, XVII–XVIII, XX, XXII.) (a továbbiakban: ÁÚO) XII. 308.

⁴⁷ EOkm I. 431. sz.

⁴⁸ Uo. I. 450. sz.

IV. László halála után a többi főpappal együtt Péter püspök is III. András királyságát támogatta. A rangidős püspök az 1291. és 1298. évi országos gyűlések határozatait kihirdető oklevelek méltóságsorában a harmadik helyen áll.⁴⁹ Az új királlyal való szívélyes viszonyát bizonyítja az is, hogy az Erdélybe látogató uralkodó 1291-ben megerősítette a püspökség és a káptalan kiváltságait,⁵⁰ ugyanakkor a püspöknek és káptalannak megbízást adott további privilégiumok valódiságának kivizsgálására.⁵¹ Kemény József egyik hamisítványa alapján úgy gondolták, hogy Péter püspök a király és Bicskei Gergely esztergomi érsek kibékítésén is fáradozott.⁵²

Temesváry János feltételezte, hogy Monoszló nb. Péter püspöktársainak többségéhez hasonlóan előbb Vencel királyt támogatta volna Károly Róberttel szemben, illetve hogy az idős főpap jelen lett volna Vencel koronázásán, és csak a *Spectator omnium* bulla hatására tért volna I. Károly pártjára.⁵³ Ezt az állítását az látszik bizonyítani, hogy Péter püspök nem vett részt a Boccasini legátus által összehívott budai zsinaton (1302).⁵⁴ Véleményem szerint azonban Péter püspök kezdettől fogva Károly királyt támogatta.⁵⁵ Károly király első támogatói sorában ott találjuk ugyanis Mihály zágrábi püspököt, volt erdélyi nagyprépostot, Péter püspök rokonát és pártfogoltját.⁵⁶ Ugyanakkor egy 1302. évi oklevél tanúsága szerint Péter püspök tekintélyes összeget, 100 márkát szánt Boccasini legátus költségeinek fedezésére, ezt az összeget azonban az idők viszontagságai miatt nem tudta eljuttatni a Szentszék képviselőjéhez.⁵⁷ Emögött egy, a Kán Lászlóéhoz hasonló kiváló politika sejthető.⁵⁸ 1303 májusában a pápa előtt Károly képviseletében megjelent István gyulafehérvári főesperes is,⁵⁹ minden bizonnyal püspöke jóváhagyásával. Ugyancsak Károly érdekében működött a pápai udvarban püspökünk két rokona, a már említett Bő nb. Mihály mellett Tamás székesfehérvári prépost, a későbbi esztergomi érsek is. A következő évben, 1304-ben Péter püspök Károly többi támogatójával együtt szavatolta a király és Rudolf, Ausztria hercege közötti szerződést.⁶⁰ Halála után, 1308-ban a szebeni szászok azzal gyanúsították, hogy közreműködött Károly király vetélytársának, Ottó bajor hercegnek elfogatásában.⁶¹

Monoszló nb. Péter hosszú erdélyi püspöksége alatt kora főpapjaihoz hasonlóan érdekelt volt az erős királyi hatalom fennállásában. Válságok idején a pápai álláspontot képviselte, ugyanakkor szem előtt tartotta családjá érdekeit is. A királysággal való jó kapcsolatának köszönhetően az egyházmegye birtokállománya és a püspöki intézmény társadalmi presztízse jelentősen növekedett.

⁴⁹ Uo. I. 473, 570. sz.

⁵⁰ Uo. I. 472–474. sz.

⁵¹ Uo. I. 464–465. sz.

⁵² Temesváry: *i. m.* 93 – vö. EOkm I. 590. sz.

⁵³ Temesváry: *i. m.* 100–101.

⁵⁴ Uo. 102.

⁵⁵ Azt a nézetet, miszerint Péter püspök kezdettől fogva és maradéktalanul támogatta Károly királyt, képviseli Sălăgean: *i. m.* 299 sk.

⁵⁶ Temesváry: *i. m.* 105; Sălăgean: *i. m.* 299.

⁵⁷ EOkm II. 18. sz.

⁵⁸ Kristó Gyula: *Kán László és Erdély*. Valóság XXI(1978). 83–96. (a továbbiakban: Kristó: *Kán László*) 90–91.

⁵⁹ Udvardy: *i. m.* 179.

⁶⁰ AOkl I. 644. sz.

⁶¹ Temesváry: *i. m.* 109.

Péter püspök és az erdélyi vajdák

1270 és 1272, majd 1274 és 1277 között a Csákok és szövetségeseik uralták Erdélyt. Péter püspök a Csák-pártot támogatta IV. László király kiskorúsága idején. Az egyházi és világi hatalom együttműködését bizonyítja az, hogy a jelzett időszakokban a vajdai oklevelek kibocsátásának helye a püspöki székhely, Gyulafehérvár.⁶²

A két Csák-uralom közötti időszakban a Bihar és Békés megyékben birtokos Geregyék próbálták ellenőrzésük alá vonni Erdélyt. Közvetett adatok alapján következtethetünk arra, hogy püspökünk és az Erdélyt rövid ideig kormányzó Geregyék közötti viszony nem volt felhőtlen. Az erdélyi püspök mindenkor szövetségese, Lodomér váradi püspök, a későbbi esztergomi érsek konfliktusban állt a Geregyékkel, és minden bizonnyal támogatta is az ellenük induló királyi hadakat.⁶³

A Csákok nevével fémjelzett viszonylag békés időszaknak az 1277. évi szász lázadás és a főúri szövetségek átrendeződése vetett véget. 1279 és 1280 között Aba nembeliek töltötték be a vajdai és szebeni ispáni méltóságokat. Ebből az időszakból nincs tudomásunk a vajdai és a püspöki hatalom közötti konfliktusról. Tudjuk azt is, hogy Péter püspök egyik unokahúga az Aba nemzetségbe házasodott, ebből adódóan joggal feltételezhetjük, hogy a püspöki és a vajdai hatalom kapcsolata harmonikus maradt.

Péter püspöknek a Borsa nembeliekkel kialakított kapcsolatairól néhány ellentmondásos adattal rendelkezünk. Borsa nb. Roland unokaöccse Monoszló nb. Egyed egyik leányának férje volt. 1288-ban a püspök visszaperelte a Borsa nb. Kopasz ispán által bitorolt ugocsai tizedet.⁶⁴ Ugyancsak 1288-ban a László alvajda elnöklete alatt összeült generális kongregáció, az erdélyi vajda korábbi ítéletére hivatkozva a püspöknek ítélte Mikola fiainak bizonyos bitokait, amíg ezek meg nem fizetik a püspöknek okozott károkat.⁶⁵ 1295-ben a püspök egy birtokcserét bonyolított le Borsa nb. Szentpáli Rudolfal, akiről nem tudjuk, hogy milyen fokú rokonságban állt a többi Borsával.⁶⁶

A legutóbbi időig a szakirodalom egyöntetűen elfogadta Kán nb. László és Monoszló nb. Péter rokonságát és zavartalan kapcsolatát.⁶⁷ Kapcsolatuk ellentétes paradigmáját mutatta be Tudor Sălăgean. A püspök és a vajda ellentétét a következők alapján próbálta bizonyítani: egy 1300. évi oklevél szerint a vajda erőszakoskodott a hunyadi és hátszegi egyházakkal szemben, ami miatt a püspök és a káptalan panaszt tették VIII. Bonifác pápánál.⁶⁸ Péter püspök, a többi főpaphoz hasonlóan 1301 után érdekelt volt a trón gyors betöltésében, míg László vajdának kedvezett az

⁶² Sălăgean: *i. m.* 173.

⁶³ Bunyitay Vince: *Kopasz nádor. Életrajz a XIII–XIV. századból. Századok XXII*(1888). 15–32. 22.

⁶⁴ RA II. 3509. sz.; EOkm I. 440. sz.

⁶⁵ Adinel Dincă: *Instituția episcopală latină în Transilvania medievală: secolele XI/XII–XIV*. Doktori dolgozat. TEZE 3410 sz. kézirat a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban (Biblioteca Centrală Universitară). 250–252.

⁶⁶ Wertner Mór: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. I–II. Temesvár 1891–1892. I. 128; Karácsonyi: *i. m.* I. 204 sk, illetve I. 268. sk megkülönbözteti a Bihar megyei Barsákat az erdélyi Borsáktól.

⁶⁷ Temesváry: *i. m.* 106–108; Kristó: Kán László 89.

⁶⁸ EOkm I. 593. sz. – a regeszta egy 18. századi másolat alapján készült. Az eredeti oklevél a Batthyáneum Könyvtárban, az Erdélyi Káptalan Magánlevéltárában a II/55. sz. alatt található (fényképe: DF 277429). Regesztáját közli Beke Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárról*. Bp. 1889–1895. 694. sz., tévesen IX. Bonifác (1389–1404) idejére datálva. Egy majdnem szóról szóra megegyező, hasonlóan tévesen datált oklevél (uo. 219. sz. = DF 277428) szerint az erdélyi püspök és káptalan konfliktusban állt Csete László hátszegi ispánnal is, aki a hunyadi és hátszegi tizedeket bitorolta.

interregnum állapota.⁶⁹ 1304-ben I. Károly és Rudolf osztrák herceg közötti szerződés méltóságosrában ott van egy Péter vajda is. Sälägean benne Monoszló nb. Pétert látja, a püspök oldalági rokonát.⁷⁰ Véleménye szerint I. Károly a püspök és rokonai hozzájárulásával megkísérelte Kán László leváltását. Azonban az egyetlen oklevélből ismert Péter vajda véleményem szerint nem azonosítható egyértelműen Monoszló nb. Péterrel, már csak azért sem, mert a Horvátországban birtokos főúr 1317-ben egy I. Károly elleni lázadásban vett részt.⁷¹ Figyelemre méltó továbbá az is, hogy az említett oklevélben két vajda is szerepel, illetve egyik mellett sem áll a *Transsilvanus* jelző. Az 1306. évi oklevél,⁷² amelyben a püspök kifejezi nemtetszését a vajda kiközösítésével szemben, Sälägean véleménye szerint a vajda és Bogátradvány nb. János küküllői főesperes kezdeményezésére készült, s feltételezi, hogy János főesperes az idős és beteg püspöktől átvette az egyházmegye kormányzását.⁷³

Véleményem szerint a püspök és a vajda közötti kapcsolat a kisebb konfliktusok ellenére általában harmonikus volt. A sokat emlegetett 1306. évi oklevél mellett ezt az álláspontot igazolja az is, hogy Kán nb. László és Monoszló nb. Péter III. András uralmát egyaránt elismerték és támogatták.⁷⁴ Monoszló nb. Péter püspökségének első éveiben Kán nb. Miklós, a későbbi vajda nagybátyja volt az erdélyi nagyprépost. Kán nb. Miklós volt a Monoszló nb. Péter által is támogatott Csák-párt jelöltje az esztergomi érseki székre. Kán nb. László erdélyi vajdaságának első felében a székely ispáni méltóságot Péter püspök közeli rokona és Monoszló nb. Egyed fogadott fia, Fogas nb. Péter töltötte be.⁷⁵

Egy 1296. évi perben László vajda a püspökkel szorosán együttműködő káptalannak ítélt egy birtokot Ludasi Bot fiai ellenében.⁷⁶ A püspök és a vajda együttműködéséről tudtak 1309-ben a káptalannal pereskedő szászok is, akik feltételezték, hogy Monoszló nb. Péter Kán nb. László cinkosa volt Ottó bajor herceg elfogatásában.⁷⁷

Az említett János küküllői főesperes előbb a vajdai kancelláriát vezette (1303–1306), majd a püspök kancelláriáját (1306–1307), 1306-ban a püspök ügyvédjeként tűnik fel, Péter püspök halála után pedig I. Károly király kancelláriájában működött.⁷⁸ Véleményem szerint sem Péter püspök, sem a vajdai önkény ellen oly hevesen tiltakozó káptalan⁷⁹ nem fogadta volna szó nélkül azt, hogy a vajda saját embere által kormányozza az egyházmegyét. Inkább az látszik valószínűnek, hogy János főesperes az amúgy is együttműködő püspököt és vajdát egyaránt szolgálta. Ezt az álláspontot igazolja az is, hogy Monoszló nb. Egyed örökösei, Aba nb. Lőrinc fiai egyik oklevelükben megemlékeztek János küküllői főesperes nekik tett szolgálatairól.⁸⁰

Egy utolsó bizonyíték a püspök és a vajda együttműködése mellett a Benedek domonkos perjellel ápoltt kapcsolatuk. Péter püspök halála után László vajda saját fiát próbálta a püspöki székre

⁶⁹ Sälägean: *i. m.* 262.

⁷⁰ Uo. 301.

⁷¹ Engel Pál: *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen.* Századok CXXII(1988). 89–146. 122.

⁷² EOkm II. 54. sz.

⁷³ Sälägean: *i. m.* 269–270.

⁷⁴ Kristó: Kán László 90.

⁷⁵ Lázár Miklós: *Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig.* Századok XIV(1880). 732–750. 733; Zsoldos: *Archontológia.* 239.

⁷⁶ EOkm I. 550. sz.

⁷⁷ Temesváry: *i. m.* 108–109; MonVatHung I/2. 207.

⁷⁸ Sälägean: *i. m.* 268–270.

⁷⁹ A már említett EOkm I. 593 sz. mellett lásd EOkm II. 94. sz. is

⁸⁰ AOkl IV. 679. sz.

ültetni. A káptalan tiltakozására és az országban jelen levő pápai legátus nyomására Kán nb. László hajlandó volt másik két jelöltet állítani: Péter ágostonos perjelt vagy a budai, korábban gyulafehérvári domonkos perjelt, Benedeket.⁸¹ Az elhunyt Péter püspök mindkét szerzetesrenddel szoros kapcsolatot ápolt, több ízben ők adtak ki oklevelet a püspökség peres ügyeihez kapcsolódóan.⁸² A végül megválasztott Benedek domonkos perjel az ózdi főesperes szerint *amicus ac consiliarius bone memorie Petri olim episcopi Transilvani* volt.⁸³ Ezek szerint Benedek domonkos perjel, János kükküllői főespereshez hasonlóan mind Péter püspöknek, mind László vajdának bizalmasa volt.

Maga Sălăgean másik helyen a püspök és a vajda együttműködését azzal magyarázza, hogy Péter püspök élete vége felé csalódott volna amiatt, hogy Károly király mellőzte családjá tagjait a közjogi méltóságok betöltésénél.⁸⁴ Ez a feltételezés azonban nem állja meg a helyét, mivel Monoszló nb. Egyed évekkel később is I. Károly oldalán állt.⁸⁵

Monoszló nb. Péter és kora egyházi társadalma

Az erdélyi püspök és a pápaság közötti kapcsolatot illusztráló néhány dokumentum arra enged következtetni, hogy Monoszló nb. Péter általában követte a pápaság által megjelölt irányvonalat. Amint már az előbbieken említettem, püspökünk 1279–1280-ban Fermói Fülöp pápai legátus környezetében tartózkodott, Boccasini legátus költségeire pedig jelentős összeget áldozott. Csupán III. András király támogatásával tért el a pápaság politikai elképzeléseitől. A püspök két peres ügyében egyenesen a pápához fordult jogorvoslásért.⁸⁶

Péter erdélyi püspök kapcsolata a többi főpappal általában jó volt. Jól együttműködött Lodomér esztergomi, illetve István és János kalocsai érsekekkel. Hosszú püspöksége alatt mindössze három konfliktusáról van tudomásunk.

III. András uralkodásának utolsó éveiben mind az erdélyi, mind az egri püspök magának vindikálta a főpásztori joghatóság gyakorlását Máramarosban. II. András óta az ugocsai, beregi és máramarosi területek az egri püspökség alá tartoztak. Ezt az állapotot erősítette meg IV. Béla, majd V. István is.⁸⁷ 1288-ban IV. László király Péter püspöknek ítélte az ugocsai egyházi tizedeket és ezekkel együtt vélhetően a máramarosiakat is. A joghatósági vita valószínűleg onnan eredt, hogy a gyéren lakott Ugocsa és Máramaros egy része a 13. század elején Sásvár vármegyéhez tartozott. A sásvári főesperesség pedig legkésőbb 1230-ban már az erdélyi püspökség része volt.⁸⁸ Az egyházi joghatóság kérdésének előtérbe kerülése jelzi Máramaros intenzívebb betelepítésének időpontját. Talán nem véletlen, hogy az egri püspök akkor kezdte újból hangoztatni Máramaros fölötti jogait, amikor vélhetően megváltozott a terület jogi státusa. Máramaros vármegye első említése ugyancsak 1299-ből való.⁸⁹

⁸¹ Temesváry: *i. m.* 116.

⁸² EOkm I. 445, 592, II. 54–55. sz.

⁸³ Temesváry: *i. m.* 120; MonVatHung I/2. 176.

⁸⁴ Sălăgean: *i. m.* 304.

⁸⁵ Engel: *i. m.* 103.

⁸⁶ EOkm I. 592–593. sz.

⁸⁷ Marius Diaconescu: *Biserica catolică din Maramureș*. Satu Mare. Studii și comunicări XV–XVI(1998–1999). 278–293. 286.

⁸⁸ Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp. 1988. 493–497; DL 90749.

⁸⁹ Diaconescu: *i. m.* 286.

1299-ben az erdélyi püspök amiatt méltatlankodott, hogy az egri püspök egyházakat és temetőket szentel Máramarosban, pedig ez a jog őt illetné meg. III. András király eredetileg az egri püspöknek ítélte Máramarost, majd Péter püspök tiltakozására visszavonta döntését, és az ügyet a kalocsai érsek elé utalta. Miután az egri püspök nem volt hajlandó a kalocsai érsek előtt megjelenni, és Imre váradi püspök László titeli préposttal együtt a helyi nemesség körében tartott vizsgálatot, III. András király az erdélyi püspök joghatósága alá utalta a vitás területet.⁹⁰ András püspök újabb pert indított, erre az erdélyi főpap a Szentszéknél kezdeményezett eljárást, azzal érvelve, hogy világi bíróság nem lehet illetékes egyházi ügyekben.⁹¹ A per további folyása az okleveles anyag töredékes volta miatt nem rekonstruálható, mindenesetre a néhány évtizeddel későbbi pápai tizedjegyzékek szerint Máramaros az egri püspökséghez tartozott. A per menete fényt vet az erdélyi püspök udvari befolyására, egyházi jogi jártasságára és széles körű egyházi kapcsolataira.

Egy késői hamisítvány szerint Péter püspök a többi főpappal együtt Bicskei Gergely választott esztergomi érsek részéről kiközösítést vont magára, mert kitartott III. András király támogatásában.⁹² 1306-ban Vince kalocsai érsek közösi tette ki püspökünket, mert vonakodott Kán nb. László vajda kiközösítésének és az erdélyi vármegyék fölötti interdiktumnak a kihirdetésétől.⁹³ Mindössze néhány héttel később az érsek I. Károly király és saját rokona, Csák nb. Ugrin kérésére visszavonta a püspök elleni egyházi büntetést, amennyiben minden vasárnapon kihirdeti a vajda és más személyek kiközösítését.⁹⁴

A kolozsmonostori apátság a 13. század végére magán viselte a két tatárjárás és a benecés rend válságának jeleit. Emiatt a hatalma tetőpontján levő erdélyi püspökség 1299-ben el tudott vele fogadtatni egy birtokcserét, amely lezárta a két intézmény közötti évszázados exemptio-viszályt.⁹⁵

A magyar káptalanok politikai súlya és vagyona nem ért fel a nyugatiakéval. Ezért az itteni püspökök és káptalanok kapcsolata általában békés volt, és az egyértelmű fölé-alárendelési viszony szinte megkérdőjelezhetetlen volt.⁹⁶ Úgy tűnik, hogy püspökével szemben az erdélyi káptalan is teljes engedelmisséget tanúsított. Elfogadta a püspök számára előnyös birtokcseréket, több kanonok a püspök ügyvédjeként vagy helynökeként működött.⁹⁷ Nincs közvetlen bizonyítékunk arra, hogy ebben az időszakban a püspök nevezte volna ki a kanonokokat. Az a tény, hogy Bő nb. Mihály, a püspök rokona volt sokáig az erdélyi nagyprépost, erre enged következtetni. Nem kizárt, hogy a kanonokok kinevezésében érvényesült egyfajta *imitatio regis*: a püspök főesperesi vagy kanonoki javadalmakkal jutalmazta a neki szolgálatot tevő klerikusokat. Elképzelhető, hogy az 1302-ben előforduló Tamás püspöki káplán és az 1303-tól szereplő Tamás éneklőkanonok egy személy.⁹⁸

⁹⁰ EOkm I. 581. sz.; Temesváry: *i. m.* 94–95.

⁹¹ EOkm I. 592. sz.; Temesváry: *i. m.* 96.

⁹² EOkm I. 590. sz.

⁹³ EOkm II. 54–55. sz.

⁹⁴ EOkm II. 57. sz.

⁹⁵ Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori apátság és hiteleshely a szekularizációig.* = Uő: *Társadalom, egyház, művelődés.* Bp. 1997. (METEM Könyvek 18.) 133–240. 133–141; Temesváry: *i. m.*, passim.

⁹⁶ Lásd Koszta László: *A magyar székeskáptalanok kanonokjai 1200–1350 között.* = *Dixit et salvavit animam meam. Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére.* Szerk. Jantsák Csaba et al. Szeged 2007. 99–119.

⁹⁷ EOkm I. 592. II. 3. sz.

⁹⁸ EOkm II. 32, 37. sz.

Péter püspök fegyveres konfliktusai

Mindamellet, hogy kiterjedt családi kapcsolatait a királysággal és az erdélyi vajdákkal való jó viszony egészítette ki, Monoszló nb. Péter püspöksége nem volt mentes a fegyveres konfliktusoktól. Ezek közül legismertebb az 1277. év Reminiscere vasárnapján (február 21.) történt szász betörés. Ekkor Alárd vízaknai geréb fia, János/Gyan embereivel együtt pusztította és kirabolta Gyulafehérvárt, a székesegyházat és más templomokat felgyújtotta. Ennek a támadásnak áldozatul esett többek között Agabitus gyulafehérvári, Bertalan küküllői, Mihály ózdi főesperes és Racha székesegyházi plébános-kanonok.

A szászok támadásának oka az erdélyi káptalan és a kalocsai érsek szerint az etnikai ellentétek és a rablás vágya volt.⁹⁹ Az áldozatok száma a kortárs oklevelek egyikében meghatározatlan (*concremationem... universorum populorum predialium*),¹⁰⁰ István kalocsai érseknek a pápához küldött jelentése szerint *nyolc kanonok, négy főesperes és sokan mások, papok, karbeli papok és körülbelül kétezer, mindkét nembeli magyar*¹⁰¹ lelte halálát a szászok által felgyújtott székesegyházban. Gyán emberei hasonlóképpen cselekedtek más templomokban is.¹⁰² A szász közösség 1309-ben megfogalmazott álláspontja az volt, hogy ez a konfliktus nem az egész közösség ügye volt, hanem csak Vízaknai János személyes bosszúja apja meggyilkolásáért. Szerintük a püspök három kanonokjával együtt ölte meg Alárd gerébet.¹⁰³

A konfliktus etnikai természetére ellen szól az, hogy a püspök jóváhagyta a segesvári domonkosok búcsúengedélyét, falvainak némelyikébe szászokat telepített, a székesegyház restaurálására pedig szász ácsokat alkalmazott.¹⁰⁴ A forrásaink által kínált legvalószínűbb megoldás az, hogy az 1277. évi pusztítás közelebbi oka Péter püspök és a vízaknai gerébek közötti személyes ellentét. Valószínű, hogy a konfliktust mélyítették a püspök és a szász közösség politikai ellentétei. Források híján nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy Péter püspök ki akarta terjeszteni joghatóságát Vízakna környékére.

A konfliktus folytatásaként 1277-ben a kalocsai érsek több püspökkel együtt kiközösítette a Gyulafehérvár dűlásában részt vevőket, és addig tartotta fenn a büntetést, amíg okozói jóvá nem teszik a kárt.¹⁰⁵ 1278-ban királyi had indult a vízaknai szászok ellen.¹⁰⁶

1308-ban a sebesi dékánuság és az erdélyi káptalan közötti konfliktus ismét Gyulafehérvár feldúlásához vezetett. A jelek szerint ez nem járt olyan súlyos következményekkel, mint az 1277. évi pusztítás, amelyet még a 14. század második felében is emlegettek.¹⁰⁷

⁹⁹ CD VII/4. 221; EOkm I. 351. sz.

¹⁰⁰ Temesváry: *i. m.* 59.

¹⁰¹ EOkm I. 351. sz. (saját ford.)

¹⁰² Uo. I. 351. sz.

¹⁰³ MonVatHung I/2. 209.

¹⁰⁴ Dincă: *i. m.* 285.

¹⁰⁵ EOkm I. 352. sz.

¹⁰⁶ Temesváry: *i. m.* 65.

¹⁰⁷ Cosmin Popa-Gorjanu: *Conflict și memorie în Transilvania secolelor XIII–XIV: episcopia Transilvaniei și Gyan, fiul lui Alard. = Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de români.* Szerk. Rusu, Adrian Andrei. Cluj 2007. 143–174. 167. sk.

A szászokkal való összeütközés nem volt Monoszló nb. Péter püspökségének egyetlen véres epizódja. 1281-ben azzal vádolták a püspök embereit, Chotow Mihályt és Fuldurt, hogy erőszakkal elköltöztettek 30 jobbágycsaládot, és lefoglaltak két és fél ekényi földet a Tasnád melletti Gyovdon.¹⁰⁸ Egy 1282. évi oklevél tanúsága szerint Péter püspök megostromolta és lerombolta a Szamos mentén fekvő rablóvárakat.¹⁰⁹ Egy 1288. évi per okirata szerint Mikola fiai 160 márka értékű kárt tettek a püspök birtokaiban. Ezért az erdélyi *generalis congregatio* beiktatta a püspököt ellenfelei Gyerővásárhely, Sztána és Szamártelke nevű birtokaiba, és csak abban az esetben kötelezte őt a birtokok visszaszolgáltatására, ha a volt tulajdonosok egy éven belül megtérítik a kárt.¹¹⁰

A püspökség katonai erejét kellő mennyiségű adat híján nehéz volna felbecsülni. A már említett Chotow Mihályon és Fulduron kívül mindössze egy püspöki familiárist említenek a vizsgált korszakból fennmaradt oklevelek: Solum Benedeket.¹¹¹ Ennél sokkal jobban ismerjük Péter püspök ambiciózus várszerzési- és építési programját. A királytól megkapta a szászok által elpusztított, telepítésre alkalmas gyulafehérvári telkeket,¹¹² és a tárgyalat körülmények között megszerezte Kolozsvárt is. A püspök azonban nem elégedett meg a már korszerűtlen ispánsági földvárakkal, hanem kővárakat építtetett: 1276-ban a káptalantól haláláig használatra kapott tótfaludi magaslaton elkezdte Szentmihálykő várának építését.¹¹³ Nem kizárt, hogy ez a kezdeményezés a közelben fekvő Vízakna nemeseivel való konfliktus kontextusában született, vagy éppen ez váltotta ki Alárd geréb családjának ellenállását. Egy késői tanúság szerint a vízaknaiak és a püspök közötti konfliktus lezárásaként a szászok lerombolták az ellenséges nemesek tornyait.¹¹⁴ A püspöki várak építése ebben a korszakban valószínűleg a püspökség klasszikus ellenfeleinek, a szász közösségnek és a kolozsmonostori apátságnek az ellenőrzésére irányult. Ezt a nézetet erősíti a korban épült másik püspöki vár, a szászfenesi ún. Leányvár elhelyezkedése, a kolozsmonostori apátság közvetlen szomszédságában.¹¹⁵ A szászfenesi vár 1282 és 1300 között épülhetett, és a 15. századig a Kolozs megyei püspöki birtoktömb központját képezte.

Összegzés

Monoszló nb. Péter családi kapcsolatai és személyes képességei lehetővé tették, hogy valószínűleg főúri politikát folytasson. Az erdélyi püspök a trónharcok során mindig az erősebb királyjelöltet támogatta, annak tudatában, hogy az egyháznak alapvető érdeke egy erős központi hatalom fennállása. Püspöktársaihoz hasonlóan hajthatatlanul küzdött az istentelennek tartott IV. László király ellen. Az erdélyi vajdakkal és a helyi nemességgel általában harmonikus kapcsolatot ápolt, azonban egyháza érdekei védelmében még a fegyveres konfliktustól sem riadt vissza. Hasonlóan viszonyult püspöktársaihoz is.

¹⁰⁸ EOkm I. 387. sz.

¹⁰⁹ Uo. I. 391. sz.

¹¹⁰ Uo. I. 437. sz.

¹¹¹ Uo. II. 62. sz.

¹¹² Uo. I. 356. sz.

¹¹³ Uo. I. 341. sz. A vár leírásához lásd Adrian Andrei Rusu: *Castelarea carpatică*. Cluj 2005. 537.

¹¹⁴ Popa-Gorjanu: *i. m.* 166.

¹¹⁵ Rusu: *i. m.* 519.

Sikeres politikai tevékenységének köszönhetően Monoszló nb. Péter jelentősen növelte egyházmegyéje vagyonát és presztízsét. Érthető, hogy püspökünk 1307. november 27-én bekövetkezett halála után miért tartotta Kán nb. László vajda olyan fontosnak, hogy saját jelöltjét ültesse a püspöki székbe. Minden bizonnyal Péter püspök emlékezete is szerepet játszott abban, hogy évtizedek múlva az erdélyi kanonokok főúri családból származó püspököt kértek, jogaik hatékonyabb védelmére hivatkozva. Monoszló nb. Péter püspök tevékenységének fő célja egyháza javainak és jogainak védelmezése és gyarapítása volt, ahogyan ezt egyik oklevelének arengájában kitűnően összefoglalta: *In rerum ecclesiasticarum agendis semper meliora prospiciuntur et utiliora attenduntur, ad hoc ut Dei ecclesia in suo statu tuta permaneat, et in suis bonis sit tranquilla.*¹¹⁶

„Semper meliora prospiciuntur et utiliora attenduntur”

Political and Social Relationships of Peter Monoszló Bishop of Transylvania

Keywords: Peter de genere Monoszló bishop (1270-1307), Transylvanian bishopric, Ladislás Kán

Bishop Peter Monoszló's family had solid political relationships, and himself was a very skillful politician. These facts allowed him to have the status of a magnate. The Transylvanian bishop supported always the strongest candidate for the crown, knowing that a solid central government is a vital interest of his bishopric. Similarly to the other Hungarian bishops of his time, he fought persistently against king Ladislás IV, which he considered to be a pagan. He kept good relationships with Transylvanian voyvodes and the local nobility, being in the same time ready to fight anytime for the rights of his bishopric. He had similar relations with his fellow bishops. To consolidate his military power he built two stone fortresses.

Thanks to Peter Monoszló's activity the fortune and prestige of the Transylvanian bishopric grew considerably. That's why, after his death, voyvode Ladislás Kán wanted at any price to have his own man as a bishop. His memory inspired the Transylvanian chapter to elect a magnate bishop decades later.

We don't have too many sources to illustrate bishop Peter's religious feelings, but we may consider – knowing his activity – that his main interest was in keeping and enlarging his bishopric's rights and freedoms. His priorities are very well illustrated by the arenga cited in title of an episcopal document.

¹¹⁶ ÁÚO V. 216.

C. Tóth Norbert

Vita a keresztes hadjárat kihirdetéséről. Országgyűlés 1514 márciusában

Tanulmányomban Bakócz Tamás bíboros esztergomi érsek Magyarországra érkezésétől a pápai keresztes bulla április 9-i, a budai Szent György téren történt kihirdetéséig vezető folyamatot kívánom rekonstruálni. Teszem ezt azért, mert az eddig nem ismert, általam feltárt források segítségével az események az eddigi szakirodalmi ismereteinkhez képest meglehetősen más megvilágításba kerülnek. A dolgozat egyik eredményét megelőlegezve, elmondható, hogy az eddigi kutatás nem vette észre, illetve figyelembe azokat a forrásokat, amelyek azt bizonyítják, hogy 1514 márciusának második felében országgyűlést tartottak a Rákos-mezőn. Ennek a ténynek viszont elsődleges jelentősége van abban, hogy hol és mikor zajlott le a vita a pápai keresztes bulla kihirdetéséről. Noha az országgyűlésre vonatkozó adatok közül jó néhány régóta nyomtatásban is napvilágot látott, mégis az egyes tanulmányokban, valamint a parasztháborúról szóló monográfiában¹ feltárt események és az országgyűlés ténye nem kapcsolódtak össze. Ennek okaira itt és most nincsen lehetőségem kitérni, így elégedjünk meg azzal a sommás megállapítással, hogy a régebbi szakirodalom csak azokat az összejöveteleket tartotta országgyűlésnek, amelyeknek a végén határozatokat is írásba (dekrétumba) foglaltak, akár elfogadta azokat az uralkodó, akár nem.

Az országgyűlések kapcsán mindenképpen meg kell határoznunk, hogy mit értünk a latin nyelvű forrásainkban *conventio generalis* vagy *di(a)eta* megnevezésen. Az ma már teljesen egyértelmű, hogy „országos gyűlésekkel” a legkorábbi időktől fogva számolhatunk, noha első megfogható írásos nyomát az 1222. évi Aranybulla 1. cikkelyében találjuk meg, amely szerint augusztus 20-án a király vagy akadályoztatása esetén helyette a nádor Székesfehérváron „panasznapot” tart.² A gyűléseket a későbbiekben is megtarthatták, noha azokat csak a késő Árpád-kortól tudjuk kimutatni. A közhiedelemmel ellentétben az Anjou- királyok uralkodása alatt is rendszeresen voltak országgyűlések. Ebben annál is inkább biztosak lehetünk, mert mint az idézett cikkely is mondja, a nemesség ekkor a király jelenlétében előadhatta különféle panaszait, sérelmeit,

C. Tóth Norbert (1974) – PhD, tudományos főmunkatárs, MTA–HIM–Szegedi Tudományegyetem–Magyar Országos Levéltár Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, ctoth.norbert@gmail.com

A tanulmány elkészítését az OTKA K 100749. számú pályázata is támogatta.

¹ Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: *Parasztháború 1514-ben*. Bp. 1973. (A monográfia kisebb hibái ellenére, amelyek elsősorban a forrásfeltárás akkori állapotából, illetve a „kettős” szerzőségről adódnak, a mai napig a legjobb összefoglaló.)

² Kiadása Érszegi Géza: *Az Aranybulla*. Fejér Megyei Történelmi Évkönyv VI(1972). 15; latin–magyar párhuzamos kiadását lásd *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. I. 1000–1526. évi törvénycikkék*. Fordították és jegyzetekkel ellátták Nagy Gyula, Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen, magyarázatokkal és utalásokkal ellátta Márkus Dezső. Bp. 1899. 131–133.

amelyeket a király igyekezett orvosolni. Ha súlyos, jelentős ügyről volt szó, akkor mindezt írásban, törvény(ek) formájában tették. A gyűlések másik fontos napirendi pontja a különféle változások bejelentése lehetett a szélesebb nyilvánosságnak – legyen az valamely méltóságviselő kinevezése vagy éppenséggel a nádor megválasztása. Az ország nádorát ugyanis 1342-től kezdődően nem a király nevezte ki önhatalmúlag, hanem országgyűlésen királyi javaslatra választották.³ Hasonlóképpen időről időre tartottak országgyűléseket Zsigmond király uralkodása alatt is.⁴ Az országgyűlések középkori történetében a legfontosabb változások az 1440-es években történtek. A változás azonban nem azt jelentette, amit a korábbi szakirodalom hangsúlyozott: hogy tudniillik a „köznemesség” megjelent az országgyűlésen.⁵ Hiszen korábban is ott volt. Hanem azt, hogy az ország zűrzavaros helyzetében új megoldásokra volt szükség: szükségessé vált az állam működtetésének újragondolása. Ebből a helyzetből pusztán logikai úton következtek a későbbi országgyűléseken bevett gyakorlattá vált elemek. Ennek egyik leglényegesebb hozadéka – amivel korábban nem találkozni –, hogy az országgyűlésen történt meg az adó megajánlása, illetve megszavazása. Fontos hangsúlyozni – a korábbi nézetekkel szemben –, hogy az országgyűlés elsősorban nem „törvényalkotói nagyüzem”: nem csupán azért gyűltek össze, hogy törvényeket alkossanak. Hanem hogy egyrészt a közügyekről (*commune negotium*), később pedig emellett a rendi sérelmekről tárgyaljanak, és azokra megoldást találjanak, másrészt hogy az adó kivetésének kérdésében szavazzanak. Meglátásom szerint e téma megjelenése jelenti a tényleges korszakhatárt az országgyűlések történetében. Amint az adó kérdése felmerül a tárgyalásokon, sőt sok esetben azok egyik fő témájává lesz, attól kezdve érdemes beszélünk rendi országgyűlésekről, még akkor is, ha – mint az közismert – a városoknak vajmi kevés szerepe volt azokon.⁶ (Persze nem véletlenül, hiszen a kiváltságos települések közvetlen királyi fennhatóság alá tartoztak, tehát a főpapoknak és nemeseknek a városok ügyeibe, így adóztatásukba sem volt beleszólásuk.) Ki kell emelni azt is, hogy az adó megszavaztatásán túl milyen okokból hívhattak össze országgyűlést: például 1) az egyes királyok koronázására, ahol a királytól kérték az elődjei által hozott törvények közül azok megerősítését, amelyeket fontosnak gondoltak. Ugyanakkor az is hangsúlyozandó, hogy az új királynak rendszerint volt mozgástere a kérdésben, azaz eldönthette, hogy mit erősít meg az egyes cikkelyekből.⁷ (Erre a legjobb példa az 1222. évi Aranybulla, amely tulajdonképpen ennek köszönheti fennmaradását.) 2) Az uralkodóház kihalása után királyválasztás céljából (így 1458-ban, 1490-ben és 1526-ban).⁸ Végül 3) a határookra vagy azon túlra vezető hadjáratok előtt, gyakorlatilag seregszemle céljából. Ezeket „fegyveres” országgyűléseknek hívjuk (1458: Szeged; 1463, 1501, 1518: Tolna; 1500, 1518: Bács; 1506: Székesfehérvár).⁹ Összefoglalóan

³ C. Tóth Norbert: *Az ország nádora. = Középkortörténeti tanulmányok 7.* Szerk. Kiss P. Attila–Piti Ferenc–Szabados György. Szeged 2012. 447.

⁴ C. Tóth Norbert: *Nádorváltások a Zsigmond-korban (1386–1437). Az 1439. évi 2. tc. nyomában. = Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára.* Szerk. Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András. Bp. 2012. 53–65.

⁵ Mályusz Elemér: *A magyar rendi állam Hunyadi korában I–II.* Századok XCI(1957). 46–50, 544–546.

⁶ Vö. Kubinyi András: *Középkori országgyűléseink és a városok (Válasz Gerics József professzor tanulmányaira).* Századok CXXI(2007). 471–492.

⁷ Vö. Zsoldos Attila: *II. András Aranybullája.* Történelmi Szemle LIII(2011). 30.

⁸ Neumann Tibor: *II. Ulászló koronázása és első rendeletei. (Egy ismeretlen országgyűlésről és koronázási dekrétumról).* Századok CXLII(2008). 315–337; Uő: *Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492).* Századok CXLIV(2010). 335–372, CXLV(2011). 293–347.

⁹ C. Tóth Norbert: *Az 1501. évi tolnai országgyűlés. (Adatok a királyi adminisztráció működéséhez).* Századok CXLIII(2009). 1457.

elmondható, hogy az országgyűléseket a 13. századtól kezdve rendszeresen megtartották, és különféle okok miatt hívhatták össze. Noha funkciója az idők folyamán változott, új és új – rendi – feladatokat vont magához, illetve nyert el (elsősorban az 1440–1458 közötti kaotikus közállapotok miatt), de a fő feladata mindvégig a közügyek megtárgyalása és ennek eredményeként a törvényhozás volt. (Azaz a dekrétum nem oka, hanem következménye volt az országgyűlésnek.) Mindez viszont azt jelenti, hogy a Jagellók uralkodása alatt az országgyűlések tartásának „dömpingje” egyáltalán nem volt szokatlan esemény az ország életében, csupán visszaállt a Mátyás király uralkodása előtti rend. Ráadásul már az 1290-es évektől kimutatható az országgyűlésnek egy további funkciója is: a király általában az országgyűlések nyilvánossága előtt hajtotta végre a személycseréket az országos méltóságokban, illetve töltötte be az üresedésben lévő tisztségeket.¹⁰

Az általam vizsgált 1514. márciusi gyűlésnek a király által privilégialis formában megerősített cikkelyei nem maradtak fenn, ennek ellenére az ott hozott határozatokból néhányat a feltárt okleveles források segítségével rekonstruálni lehetett. Tanulmányomban először az események menetét ismertetem röviden az eddigi szakirodalom, főleg Barta Gábor és Szűcs Jenő munkái alapján. Majd pedig az újonnan előkerült forrásokat, illetve az azokból levont következtetéseket szembesítem ezekkel, végül részletesen rekonstruálom a vonatkozó időszak eseménytörténetét. Mielőtt azonban rátérnék erre, mindenképpen szót kell ejtenem az 1514. év tavaszi eseményeihez vezető útról. Értem ezen egyrészt a kutatás vargabetűit, másrészt a szereplők tényleges útvonalát. Az eddigi irodalom és ezek nyomán az ismeretterjesztő munkák ugyanis nem tudnak arról, hogy 1514-ben két országgyűlést tartottak volna Magyarországon. Míg a parasztháború lezárása után október 18-ra összehívott országgyűlés mindenki előtt ismeretes,¹¹ az eddig ismeretlen, valamint az ismert, de feldolgozatlan¹² források alapján egyértelmű, hogy az év elején is tartottak dietát.¹³ Ezen, a pápai bulla kihirdetése mellett, valószínűleg több fontos – a jelen munkában nem érintett – kérdésben, így a törökkel kötendő béke, továbbá talán a Moszkvai Nagyfejedelemség és Lengyelország közötti konfliktus ügyében is véleményt nyilvánítottak a résztvevők.

¹⁰ C. Tóth Norbert: *Nádorváltás 1458-ban. Mátyás király első országgyűlésének időpontja*. Turul LXXXIV(2011). 98–101; Uő: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. A család vázlatos története 1365-1424 között. = A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. sz.)*. Szerk. Hegyi Géza–W. Kovács András. Kvár 2012. [2014.] (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) 140–141.

¹¹ *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. Maiorem partem collegit Antonius Nagy Fekete. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redigit Geisa Érszegi. Bp. 1979. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 12.) (a továbbiakban MonRustReb) 247–283 (202. sz., a kiadások felsorolásával).

¹² Az országgyűlésre több adat található a velencei követjelentésekben (*Marino Sanuto világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai*. Közli Wenzel Gusztáv. I–II. Magyar Történelmi Társaság XIV[1869] és XXIV[1877] – a továbbiakban Sanuto – II. 247. skk.), illetve a parasztháború oklevéltárában kiadott oklevelekben (pl. II. Ulászló király 1514. április 24-i levele: MonRustReb 64 [21. sz.]).

¹³ Egész pontosan arról van szó, hogy az országgyűlés megtartására Hermann Zsuzsanna: *Egy pénzügyi tervszöveg a Hármaskönyvig. Werbőczy és a parasztháború*. Századok CXV[1981]. 108–151, 122 – a tényre Mikó Gábor hívta fel a figyelmet, amelyet ezúton is köszönök neki –, illetve az ő nyomán Kubinyi András: *Ernusz Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa. A magyar igazságszolgáltatás nehézségei a középkor végén*. Századok CXXXV(2001). 301–361, 305. már felfigyeltek, de tanulmányaik témájából következően érdemben nem foglalkoztak vele. E két munka ellenére sem a kronológiai összefoglalókba, sem a Jagelló-kori törvények új kiadását tartalmazó kötetben az országgyűlések időpontjairól készült listába nem került be. (Vö. *Decreta regni mediaevalis Hungariae – The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. 1490–1526*. From the manuscript of Ferenc Döry edited and translated by Péter Banyó and Martin Rady with the assistance of János M. Bak. Idyllwild–Bp. 2012. [The Laws of Hungary. Series I. Vol. 4.] LIV.)

Eddigi képünk az 1514. április végéig történt eseményekről

Bakócz Tamás esztergomi érsek 1513. november 6-án indult el Rómából Magyarországra X. Leó pápa július 15-én kiadott, keresztes hadjáratot hirdető, illetve az annak lebonyolításával őt mint legátusát megbízó bullájával. Az érsek 1514. március elején érkezett meg Esztergomba, ahonnan némi pihenő beiktatását követően március 23-án, a szokásos tiszteletkörök megtétele után vonult be Budára. Az érsek megérkezésének időpontjára Istvánffy Miklós krónikája szerint királyi tanácsülést hívtak össze. Az ülésen először Bakócz ismertette a pápai bulla tartalmát, de egyúttal azt is elmondta, hogy pénzre Rómától, katonákra pedig az európai uralkodóktól nem számíthatnak, sőt az ország pénzügyi helyzete sem engedi meg nagyobb sereg felállítását. Ennek ellenére mégis a hadjárat megindítása mellett érvelt, mondván a pápa által biztosított kegy miatt sok önkéntes fog jelentkezni a keresztes hadjáratra. Az érsekkel szemben Telegdi István volt kinestartó a bulla kihirdetése ellen foglalt állást, s többek között kifejtette, hogy vessenek inkább ki adót egy „rendes hadjáratra”. A nemességen kívül a főurak közül is többen elleneztek a hadjáratot, ám végül a tanács a király és a többséget alkotó főurak döntése értelmében elfogadta az érsek előterjesztését. Ennek eredményeképpen Bakócz Tamás április 9-én a budai Szent György téren az obszerváns ferencesek helytartója, Dézsi Balázs tolmácsolásában meghirdette a keresztes hadjáratot. Két hét múlva, április 24-én az érsek kinevezte Dózsa Györgyöt a keresztes had vezérévé,¹⁴ és a következő napon, miután a toborzás meglehetősen vontatottan haladt, a bulla hirdetésével és a hadsereg szervezésével – az Erdélyen kívüli területeken – a ferenceseket bízta meg.¹⁵

Mikorra és hová hívták össze az országgyűlést?

Az első adatokat a velencei követjelentések kivonataiban¹⁶ találjuk: Antonio Surian 1513. december 13-án küldött jelentése szerint a Budán folyó tanácskozásokon a király felvetette, hogy tartsanak február 2-án országgyűlést, de a pécsi püspököknek (Szatmári György) és az erdélyi (a szövetségben: havasalföldi) vajdának (Szapolyai János), akik a királyságot jelenleg kormányozzák, nem tetszett az ötlet, mert attól tartottak, hogy az ott megjelenők megfosztják őket az általuk gyakorolt hatalomtól.¹⁷ Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepére végül valóban nem hívták össze az országgyűlést. Ennek legfőbb oka azonban nem az előbb elmondottak, hanem az lehetett, hogy Bakócz Tamás esztergomi érsek még nem érkezett meg Rómából. (A bulla hozzátétőleges tartalmáról már biztosan értesültek 1513 őszén.) Mint ismeretes, az érsek csak

¹⁴ Barta Gábor a monográfia megjelenése idején írt másik cikkében módosította ezt az elképzelést, és forrásokkal alátámasztva arra a következtetésre jutott, hogy először egy bizonyos *Melchior Bannsert/Banckwrt* nevű zsoldosvezérre bízták a sereg levezetését, s Dózsa csak később vette át a parancsnokságot. Lásd Barta Gábor: *Georgius Zekeltől Dózsa Györgyig*. Századok CIX(1975). 63–88, 70, 87.

¹⁵ A bekezdésben elmondottakra lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: *i. m.* 27–30, 61, 299. Ebben a 29. oldalon Bakócz Tamás 1514. május 2-i kelettel idézett levelének dátuma helyesen május 24., kiadását lásd *MonRustReb* 77–79 (34. sz.). – Szűcs Jenő: *A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború*. *Egy kódex tanúsága*. Levéltári Közlemények XLIII(1972). 213–214.

¹⁶ Értelmezésükben Pálosfalvi Tamás volt a segítségemre, amelyet ezúton is köszönök.

¹⁷ Sanuto II. 245. – 1513-ban a lengyel követek is azt jelentették Budáról, hogy a királyságot e két személy kormányozza (Barta G.–Fekete Nagy A.: *i. m.* 39.).

november 6-án indult haza Rómából, s Loretón keresztül november 20-án érkezett meg Ancona kikötőjébe. Innen a hónap végén gályán indult el Zengg felé, s bár egy nagy vihar némileg hátráltatta útját, sikeresen partra szállt. Zenggből a szárazföldön folytatta útját. Január végén érkezett meg Zágrábba, ahol majdnem két hétig pihente ki az addigi út fáradságait, illetve minden bizonnyal megvárta a téli időjárás egy kicsit jobbra fordulását.¹⁸ Végül ismét útnak eredve február 14-én már Csázmán tartózkodott Beriszló Péter veszprémi püspök, dalmát–horvát–szlavón bán és kincstartó társaságában. E napon ugyanis a kincstartó az általa írt kötelező tanúsága szerint kölcsönvett az érsektől 2000 forintot Jajca vára védelmére és egyúttal vállalta, hogy az összeget György-napig visszafizeti neki.¹⁹ Bakócz Tamás útjáról, illetve annak állomásairól minden valószínűség szerint a királyi udvarban is értesültek, és ennek tudatában halasztották el az országgyűlés időpontját jó másfél hónappal.

Beriszló Péter püspök-bán-kincstartó és az érsek találkozója és kölcsönügylete egyúttal kiváló alkalmat teremthetett arra is, hogy informálják egymást a Budán, illetve a Rómában történekről. A bán ugyanis valamikor 1513. december második felében²⁰ hagyta el a királyi udvart, és tért vissza a hadi helyzet miatt a bánságok területére,²¹ így nyilván első kézből tudott információkkal szolgálni a király, illetve a Budán tartózkodó nagyurak tanácskozásairól.²² A budai résztvevők elsősorban a hadi helyzetet tárgyalhatták meg,²³ valamint rendkívüli adó kivetését határozták el a városokra.²⁴ Bakócz Tamás Csázmárról folytatta útját székhelye felé, ahová március elején érkezett meg.²⁵ Az időpontot azonban több forrás segítségével pontosíthatjuk: a velencei követ március 8-i Budáról küldött jelentése szerint az érsek-bíboros már megérkezett Esztergomba. Antonio Surian elmesélte, hogy ugyan találkozni szeretett volna Bakócz Tamással, de az érsek megüzentte neki, ne jöjjön oda, mivel ő ügyis megy a királyhoz Budára, és majd ott találkozhatnak.²⁶ Ugyanakkor március 7-ről II. Ulászló királynak három oklevele ismert: mindhárom bizonyos hatalmaskodási ügyben rendelt el vizsgálatot. A háromból az egyik Budán,²⁷ a további kettő, azonos ügyben viszont Esztergomban kelt.²⁸ Hitelességük felől nincs okunk kételkedni, mivel „egyszerű”, vélt vagy valós okkal elkövetett állatlefoglalás kivizsgálá-

¹⁸ Fraknói Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás élete 1442–1521*. Bp. 1889. (Magyar Történelmi Életrajzok V.) = *mek.oszk.hu/05700/05734/html/ (az utolsó letöltés időpontja: 2014. június 3.)*.

¹⁹ MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 208737.

²⁰ Budán 1513. december 17-ig mutatható ki (DF 229451: „manu propria”).

²¹ Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: *i. m.* 31.

²² Vö. Perényi Imre nádor 1513. december 12-i oklevelével: „nobis sabbato proximo post festum conceptionis Beatissime Virginis Marie proxime preteritum unacum nonnullis dominis prelatibus, baronibus magistrisque prothonotariis et regni nobilibus hic Bude penes serenissimum principem et dominum, dominum Wladislaum Dei gratia regem Hungarie et Bohemie etc., dominum nostrum gratiosissimum constitutis et existentibus” (DF 266887); Sanuto II. 244.

²³ A déli végeken 1513 nyara óta harcokszűtséggé volt, lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: *i. m.* 31; Fodor Pál–Dávid Géza: *Magyar-török béketárgyalások 1512–1514-ben*. Történelmi Szemle XXXVI(1994). 208–210; illetve a király 1514. január 11-i, Gerzsanói Györgyhöz, Szapolyai János hadainak kapitányához szóló parancslevelét, amely szerint a vajda, illetve bizonyos urak és megyék csapatai Zenta városa környékén állomásoznak (MNL OL Diplomatikai Levéltár [a továbbiakban DL] 68497), valamint a tanulmányban az alábbiakban idézett okleveleket.

²⁴ Lásd a király 1513. december 18-i, Szeben városához (Diplomatikai Filmtár – a továbbiakban DF – 245870) és 1514. január 7-i, Kassa városához (DF 270940) szóló leveleit.

²⁵ Barta G.–Fekete Nagy A.: *i. m.* 29.

²⁶ Sanuto II. 247.

²⁷ DF 205326. A zárópecsétről a fénykép alapján semmi sem állapítható meg, az összehajtáson: „Lecta”.

²⁸ Közülük az egyik a garamszentbenedeki konventet (DF 206434 – a zárópecsétről a fénykép alapján semmi sem állapítható meg, az összehajtáson: „Lecta”; a kézírás különbözik a Budán kelt példányétól), a másik pedig a turóci konventet utasítja vizsgálatra, az utóbbi csak átírásból ismert (DF 229890).

sáról van szó bennük. Mindezek alapján annyit biztosan kijelenthetünk, hogy az érsek március 7-én már biztosan Esztergomba érkezett. Ám abból, hogy a velencei követ március 8-i jelentésében már arról írt, hogy – levél vagy hírvivő útján – tárgyalt az érsekkel, illetve az oklevélben panaszt tevő nemes (Zábláti) Trencsén megyei illetőségű volt, Bakócz megérkezését bizton a hónap letelejére helyezhetjük.

Ugyanakkor Bakócz Tamás várható visszaérkezéséről legkésőbb Zágrábba történt bevonulása után hírt adhatott az udvarnak. Ennek nyomán dönthetett úgy a királyi tanács, hogy a kérdés súlyának megfelelően március 19-re (Oculi vasárnapra) országgyűlést hív össze a Rákos-mezőre.²⁹ A meghívó ugyan nem maradt fenn, így a döntés pontos időpontjáról nem értesülhetünk, de más példák alapján annak kiküldését három-négy héttel korábbra, február közepére vagy második felére tehetjük. Ez megfelel egyrészt annak az időpontnak is, amikor Bakócz érkezésének híre eljuthatott a királyhoz, másrészt pedig a hír Velencébe érkeztek is: Surian követ erről szóló jelentése március 15-én futott be a városba,³⁰ és mivel a levelek átlagos menetideje 20–30 nap körül³¹ mozgott, így elküldésének legkésőbbi időpontja, február közepe lehetett.

Az előbbieken felsorolt adataink alapján tehát kijelenthető, hogy március 19-re a Rákos-mezőre országgyűlést hívtak össze, és az – a következőkben idézendő forrásaink alapján – akkor valóban el is kezdődött. A kérdés most már „csak” annyi: meddig tartott? A fentebbiekben már idézett oklevelek szerint az országgyűlés a 15. napon,³² azaz április 2-án még tartott. Ugyanebből a forrásból az is kiderül, hogy a *dieta* már a vége felé járhatott.³³ Az ebből az időszakból fennmaradt királyi, nádori és országbírói oklevelekből nagyjából –egészében hasonló kép bontakozik ki: a király nevében Bellyéni Albert személynöki ítélőmester március 25-én Pesten bocsátott ki egy bevallásról oklevelet, amelyben ráadásul az egyik fél Werbőczy István országbírói ítélőmester volt.³⁴ A nádor nevében Ellyevölgyi János ítélőmester kiadványai közül egyetlen esetben történt említés a *dietáról*, a már idézett, az országgyűlés 12. napján kibocsátott oklevélben, amely Budán kelt.³⁵ Ezzel szemben a Szentgyörgyi Gróf Péter országbíró nevében Werbőczy István ítélőmester, illetve valamelyik rangidős jegyző által kiállított oklevelek március 28. és április 5. között folyamatosan Pestről datálódtak.³⁶ Ez utóbbiak, azaz a Pesten keltek tárgyunk szempontjából azért fontosak, mert a Rákos-mezőn tartott országgyűlések idején a nemesek felkeresve a királyt és a nagybírák szintén

²⁹ Lásd Perényi Imre nádor 1514. március 30-i, Budán kelt oklevelét: „nobis in presenti dieta sive congregatione generali universorum dominorum prelatorum et baronum ac regni nobilium pro termino diei dominici Oculi proxime preteriti in campo Rakos de regio edicto celebrata unacum eisdem dominis prelatibus baronibusque et regni nobilibus eidem diete existentibus” (DF 261746). — Bornemissza János budai várnagy 1514. március 19-i, Kolozsmonostoron kelt, Szeben városához szóló levelét: „Sciatis, quod ego ad hanc dietam regnicolarum vocatus sum et ex mandato litteratorio serenissimi domini nostri regis comparere debebo et crastina luce hinc discessurus sum. .... Ex Monostor, in dominica Oculi, anno 1514.” (DF 246070, „manu propria”). — Perényi Imre nádor és Szentgyörgyi Gróf Péter országbíró 1514. április 2-án, a Rákos mezőn kiadott oklevele: „nobis in presenti dieta et conventione generali universorum dominorum prelatorum ac baronum et regni nobilium pro dominica Oculi proxime preterita in campo Rakos de mandato prefati domini nostri regis celebrata unacum ipsius regni nobilibus in eodem campo Rakos constitutis et existentibus” (DF 281415, fol. 294^v, ismerteti és magyar fordításban közli Hermann Zs.: *i. m.* 122).

³⁰ Sanuto II. 247.

³¹ Pl. Sanuto II. 248 (április 18-án érkezett a március 21-i levél), 250 (június 3-án érkezett a május 13-i levél).

³² DF 281415, fol. 296^v (vö. Hermann Zs.: *i. m.* 122): „Datum in campo Rakos predicto, quinto decimo die generalis diete et congregationis prenotate”.

³³ Uo., fol. 295^v (vö. Hermann Zs.: *i. m.* 122): „ut expirato ipsius diete termino”.

³⁴ DL 72158, a szöveg alatt: „Coram me magistro Alberto de Bellyen”.

³⁵ DF 261746.

³⁶ 1514. március 28. (DF 206028), március 30. (DL 69568), április 2. (DF 212022), április 5. (DL 99781).

jelen lévő, illetve irodájuk oda kitelepült ítélmestereit és jegyzőit, ügyes-bajos dolgaikról okleveleket állítottak ki, amelyeknek kelethelye az esetek nagy részében Pest városa volt.

Az országgyűlés berekesztésének pontos ideje tehát nem ismert, annak megállapításához csak közvetett forrásokat hívhatunk segítségül. Mint tudjuk, Bakócz Tamás bíboros a pápai bullát április 9-én hirdette ki.³⁷ Istvánffy Miklós történétíró ugyanerről az eseményről írva homályban hagyta ugyan ennek napját, viszont annyit közölt, hogy arra a tanácskozások lezárása utáni napon került sor,³⁸ azaz az előbbiek fényében április 8-án érhetett véget a *dieta*. Mindezt az ellenkező oldalról is megerősíteni látszik két másik forrásunk: az egyiket Stek Boldizsár küldte Selmecbánya város bírójának április 11-én Budáról. Ebben tájékoztatta őt, hogy mit végzett a királyi udvarban a bányavárosok és Nagylucsei Dóci Ferenc, illetve Thurzó György körmöcbányai kamaraispán között keletkezett viszályok ügyében. Elmondta, hogy csak tegnap, azaz április 10-én kapott választ a királytól, mivel eddig más fontos ügyekről tárgyaltak az udvarban.³⁹ A másik közvetett adatunk arra, hogy az országgyűlés véget ért április 9. előtt, a Bellyéni Albert személynök által a király nevében április 13-án kibocsátott oklevél. Ebben már szó sincsen semmiféle gyűlésről, mindösszesen azt tüntették fel, hogy a király április 11-én Budán a főpapokkal, a bárókkal, az ítélmesterekkel és az ország nemesivel, azaz ítélszéke esküdt ülnökeivel együtt tartózkodva bíraskodott bizonyos ügyben.⁴⁰

Összegezve tehát azt mondhatom, hogy a *conventio generalis* valamikor április 5. után, de legkésőbb április 8-án véget ért. Persze ettől függetlenül a királyi tanács ülései még tovább folytatódhattak, mert ugyan erről eddig nem volt szó, de a gyűlés ezúttal is a szokásoknak megfelelően két helyszínen⁴¹ zajlott: a főpapok és bárók, illetve a király által meghívottak a budai várban,⁴² a nemesség pedig a Rákos-mezőn tanácskozott.⁴³ A két „tábla” résztvevői az 1526 utáni időszakhoz hasonlóan már ekkor is írásban érintkeztek egymással: tettek javaslatokat (*propositio*), illetve válaszoltak azokra (*responsio*).⁴⁴

Vita a pápai bulláról

Az országgyűlést ugyan március 19-re hirdették meg, de sem a főpapok, sem az országnagyok nem érkeztek meg időben. Így például Bakócz Tamás március 23-án vonult be Budára,

³⁷ Szűcs J.: *i. m.* 213.

³⁸ Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. I/1. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Bp. 2001. (Történelmi Források I.) (a továbbiakban: Istvánffy) 129.

³⁹ DL 47069.

⁴⁰ DF 224849: „nobis feria tertia proxima post dominicam Ramispalmarum proxime preteritam unacum nonnullis dominis prelatibus, baronibus magistrisque prothonotariis et regni huius nobilibus, sedis scilicet nostre iudicarie iuratis assessoribus hic Bude constitutis et existentibus”. — Az oklevél másik példányának kivonatát lásd *A Perényi család levéltára 1222–1526*. Közzéteszi Tringli István. Bp. 2008. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 44.) 776. sz.

⁴¹ Vö. Kubinyi András: *A magyar országgyűlések tárgyalási rendje 1445–1526*. Jogtörténeti Szemle 2006. 2. sz. (a továbbiakban Kubinyi: *Tárgyalási rend*) 7.

⁴² Lásd Istvánffy 126.

⁴³ Hermann Zs.: *i. m.* 122 és DF 261746.

⁴⁴ Az egyetlen, 1526 előttről ismert nemesi *responsio* kiadását és feldolgozását lásd Mikó Gábor: *Adatok az 1507 és 1514 közti országgyűlések történetéhez, valamint Werbőczy Hármaskönyvének elkészültéhez. Ismeretlen országgyűlési emlék a Jagelló-korból*. Történelmi Szemle LVI(2014). 458; szövege: uo. 475–480.

de rajta kívül is biztosan voltak még olyanok, akik pár napos késéssel jelentek meg (például Bornemissza János budai várnagy, aki csak március 20-án reggel indult valamelyik – valószínűleg a Kolozs megyei – Monostorról Budára⁴⁵). Késésük ellenére természetesen az országgyűlést megnyitották, és megkezdődtek a tárgyalások is. Az érsek és az általa hozott bulla megérkezésével mind a királyi tanácsban,⁴⁶ mind a Rákos-mezőn megjelentek komoly vitákat folytattak a háború vagy béke kérdéséről. Még ha nem is osztom a korábbi szakirodalom azon állítását, hogy a küszöbön álló törökkel kötendő békét Bakócz Tamás megérkezése torpedózta meg,⁴⁷ hazatérése mindenképpen hatással volt az eseményekre. Pontosabban fogalmazva elmozdíthatta a holtpontról az ügyben folyó tárgyalásokat. Az előbbieken leírtak, illetve a későbbi híradások alapján először arról vitázhattak, hogy kihirdessék-e a bullát, és amennyiben igen, akkor milyen módon történjék a keresztes háború meghirdetése. A budai várban és a Rákos-mezőn tanácskozó országnagyoknak és nemességnek záros határidőn belül el kellett dönteniük, hogy mit fognak cselekedni. A kilátásaik – mából visszanezve – nem voltak eleve rosszak: habár a magyar követet, Bélei Barnabást a szultán mintegy túszként magánál tartotta, de az iráni sah ellen tervezett hadjárata miatt alapvetően békére törekedett a Magyar Királysággal.⁴⁸ Másrészt viszont, mivel a szultán ezen szándékáról Budán is tudtak, az esetleges háború melletti döntés sem számított kockázatos lépésnek. Mindezeket túl azzal Ulászló és tanácsadói is teljesen tisztában lehetettek, hogy a török elleni háborúhoz egyedül Velencétől remélhet az ország kézzelfogható segítséget. Ám Velence ekkorra már megkötötte saját békéjét Szelimmel,⁴⁹ így egy 1514 tavaszán induló hadjáratban segítségére nem lehetett számítani. Mindezek a politikaformáló elitet abba az irányba lendíthették, hogy feladva az együttes békére (azaz Miksa császár belefoglalására) vonatkozó elvüket, elfogadják Szelim ajánlatát. Ezzel szemben viszont ott állt még egy olyan hír, amelyről eddig nem volt szó, s amely véleményem szerint Bakócz megérkezése után komoly hatással volt a döntéshozókra. Szelim szultán ugyanis, hogy nyomást gyakoroljon Ulászló királyra, februárban erős, mintegy 10 ezer főből álló török sereget küldött Dalmáciába Knin várának elfoglalására. Ennek híre február végére jutott el Budára, s noha a török sereg végül felhagyott a vár ostromával, és március elején hazavonult,⁵⁰ erről a biztos tudósítás már csak az országgyűlés alatt érkezhett meg. Időközben azonban már megkezdődött a vita a keresztes hadjárat indításáról. E ponton érdemes visszatérnünk Istvánffy Miklós előadásához, aki munkájában mindkét fél álláspontját ismertette.

A bíboros-érsek Ulászló kérésére a királyi tanácsban felolvasta és elmagyarázta a bulla szövegét, majd annak kihirdetése mellett sorakoztatott fel érveket. Először is részletesen ismertette a Magyar Királyság helyzetét és kilátásait. Mondandójában pontosan ugyanazokra a Magyarország szempontjából negatív eseményekre mutatott rá, amelyeket a fentebb idézett jelenkori történetírás is meghatározott: külföldi segítségre Magyarország nem számíthat, az ország anyagi helyzete nem teszi lehetővé az akkorinál nagyobb katonaság fenntartását. Ezzel

⁴⁵ DF 246070.

⁴⁶ Lásd erre a nádor és az országbíró 1514. április 2-i oklevelét: „a királyi felség a prelátus és a báró urakkal együtt jelenleg az ország temérdek ügyével foglalatoskodva” (Hermann Zs.: *i. m.* 122) és Stek Boldizsár 1514. április 11-i levelét: „Das es erst gestern darczw komen ist, das wir antwort gehabt habenn in der stet sachen, das kwnigliche maiestat myt den herren erbelt habenn” (DL 47069).

⁴⁷ Vö. Fodor P.–Dávid G.: *i. m.* 213.

⁴⁸ Uo. 214.

⁴⁹ Uo. 209.

⁵⁰ Szűcs J.: *i. m.* 238.; Barta G.–Fekete Nagy A.: *i. m.* 31.; Fodor P.–Dávid G.: *i. m.* 214.

szemben, mondta Bakócz, ott áll a bulla kihirdetésére várhatóan a kereszt jele alá sereglők sokasága, akik ugyan harc készségben elmaradnak a végvári vitézektől és zsoldosoktól, viszont kiállításuk nem kerül semmibe, és az előbbiekkal együtt hatékony haderőt alkotnának.⁵¹ A „felsőtáblán” helyet foglalók nagy része egyetértett az érsekkel: maguk is úgy gondolták, hogy a kettő, azaz a hivatásos katonaság és a keresztiesek képesek lehetnek valamilyen siker elérésére. Az ellenoldal véleményét Telegdi István királyi tanácsos tolmácsolta. E ponton rögtön felmerül a kérdés: hol és kinek a nevében fejtette ki véleményét a volt kincstartó? Az utóbbi kérdésre nyomban felelhetünk is, mivel maga Istvánffy, illetve magyarra fordítója, Tállyai Pál írja, hogy a „község” nevében⁵² szólalt fel, azaz ezzel gyakorlatilag kijelölte azt a kört, amelyet Telegdi képviselt. Természetesen a kérdés nem intézhető el ilyen egyszerűen. Köztudott, hogy Telegdi István pályafutását erdélyi alvajdaként kezdte, majd valamikor a századfordulón bekerült a királyi udvarba: 1502-ben királyi tanácsosként többek között ő intézte Ulászló házasságkötését, a következő évben és 1507-ben pedig Lengyelországban járt követségben.⁵³ Időközben rövid időre bejutott a bárók közé, mivel 1504 júliusában elnyerte a királyi főkincstartóságot, amelyet 1506 április elejéig viselt.⁵⁴ Kincstartóságának következménye, illetve annak elvesztése jól látszik királyi tanácsi részvételein is: Kubinyi András kutatásai szerint mindösszesen az 1505. októberi, 1506. júniusi és 1507. májusi tanácsüléseken mutatható ki.⁵⁵ Ez azért fontos számunkra, mert a nagyobb tanácsban az egyházfők és a nagybirtokosok, köztük a méltóságviselők, míg a szűkebb, az operatív döntéseket hozó tanácsban csak a király által meghívottak jelenhettek meg.⁵⁶ Telegdi kiesése a bárók közül⁵⁷ magával hozta azt, hogy neve eltűnt a királyi tanács tagjai közül. Mindezzel tökéletesen egybevág, hogy 1511-ben a nemesség az egyik országos (rendi) kincstartónak Telegdi Istvánt választotta meg. Ez viszont nem jelentett mást, mint hogy a nemesség nevében Szentpéteri Lászlóval ketten felügyelték a végek védelmére kivetett rendkívüli adó beszédését és felhasználását.⁵⁸ Felsorolt adatainkból tehát egyértelműen az következik, hogy Telegdi, királyi tanácsosi címe⁵⁹ ellenére, nem mint a királyi tanács tagja, hanem mint a Rákos-mezőn ülésező nemesség – *communitas*, Istvánffinál: *res publica*, azaz

⁵¹ Istvánffy 126–127.

⁵² „Kevesen, kik a községet nagyobbra böcsülik vala, hogysémmint neki hízelkednének, mindeneket mélyebben és velősben meggondolni és vakmerőképpen semmin nem kellene végezni, tanácsul adják vala [...] Kik között Telegdi István [...] ilyenképpen szólott” (Istvánffy 127). – A latin eredetiben a vonatkozó részlet a következőképpen hangzik: „Pauci, qui Rempublicam pluris faciebant, quam ut ei assentarentur, altius penitusque omnia consideranda...” (*Regni Hungarici Historia post obitum gloriosissimi Mathiae Corvini regis [...] ab anno 1490 gestarum [...] descripta a Nicolao Isthuanffio. Coloniae Agrippinae 1724. 40. 1–2. hasáb*).

⁵³ András W. Kovács: *Remarks on the Careers of the Vice-voivodes of Transylvania in the Late Middle Ages (1458–1526)*. *Transylvanian Review* XXI(2012). Supplement 2. 128; Főgel József: *II. Ulászló udvartartása (1490–1516)*. Bp. 1913. 123.

⁵⁴ 1504. július 25. (DF 245950) és 1506. április 1. (DF 246402) között mutatható ki.

⁵⁵ Kubinyi András: *Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. Századok* CXXII(1988). 200–201, 208.

⁵⁶ Kubinyi: *Tárgyalási rend 4.* – Erre jó példa a jelen esetben Bornemissza János, akit a király meghívott az országgyűlésre (DF 246070: „ego ad hanc dietam regnicolam vocatus sum et ex mandato litteratorio serenissimi domini nostri regis comparere debeo”).

⁵⁷ Vö. Kubinyi András: *A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. = Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér Emlékkönyv*. Szerk. H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc. Bp. 1984. 266.

⁵⁸ Bónis, György: *Ständischen Finanzwesen in Ungarn im frühen 16. Jahrhundert. = Nouvelles études historiques publiées à l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois I*. Bp. 1965. 88.

⁵⁹ 1514. április 21. (DF 282621, fol. 209^v.)

(Tályaival is) község⁶⁰ – képviselője, vagyis szószólója⁶¹ mondhatta el érveit a „felsőtáblán”, azaz a királyi tanácsban. De mit is mondott? (Természetesen a beszéd, amint azt már korábban megállapították, a humanista történetírás szabályai szerint megírt és az adott szereplő belső jellemzésére szolgáló szöveg; biztosan nem ebben a formában és nem ezzel a szöveggel hangzott el.⁶² Ám jónéhány olyan elem szerepel a Telegdi szájába adottak között, amelyeket akár ő vagy más el is mondhatott.)

Telegdi István – Istvánffy által megszerkesztett – érvei szép logikai láncolatot alkotnak. Azzal kezdte, hogy feltette a kérdést, kik jönnének össze egy ilyen keresztes hadjáratra. Majd nyomban válaszolt is rá: egyrészt tisztességes, másrészt különféle bűnöket elkövető jobbágyok, ám két dolog közös mindkét csoportban. Egyrészt a keresztet felvettek hiányozni fognak a nyári munkákból, másrészt viszont harcértékük meglehetősen csekély. A nemesek szószólója azonban nemcsak ellenérveit sorolta fel, hanem – jóllehet jelezte, hogy elhallgatná a bulla létét – megoldási javaslatot is tett: hirdessék ki ugyan a bullát, de azt úgy tegye a bíboros, hogy azok kapjanak bűcsút, akik pénzt ajánlanak fel, amelyet „a vitélző népek” fizetnének.⁶³ Mindebből egyértelmű, hogy Telegdi nem javasolt támadó hadjáratot, hanem a pénzt a végvári katonaság (el-elmaradozó) zsoldjára kívánta kifizetni. Érve alátámasztására azt hozta fel, hogy három évre békét kötöttek a törökkel, ráadásul az ellenség éppen Ázsiába tart. (Ez utóbbi teljesen utólagos konstrukció a „beszéd” szempontjából, mivel ekkor még aligha tudtak Budán Szelim elindulásáról a másik kontinensre.⁶⁴) Mindezek után indítványozta, hogy a végek védelmére ajánljanak fel pénzt, s azt fordítsák az ország azon részeinek megerősítésére.⁶⁵

A beszédek elhangzása után valószínűleg több napon át folyó vita alakult ki az ügyben. A szemben álló feleknek, amellet, hogy néhány kérdésben tisztán láttak, több olyan dolgot kellett mérlegelniük, amelyről az adott pillanatban semmilyen biztos tudomásuk nem volt. Azt biztosan tudhatták, hogy külföldi segítséget semmilyen formában nem kap az ország, mivel Európa hatalmai éppen egymás ellen folytattak háborút. Velence, amelyől segílyt remélhettek volna Budán, akkor kötött békét Szelimmel, ráadásul éppen ellene irányult a legtöbb európai koalíció. Ezzel szemben arról mit sem tudhattak, hogy Szelim szultánnak melyek a rövid és hosszú távú céljai: a magyar követet lefogatta, a déli határszakaszok fokozta a katonai nyomást, s noha Knin alól elvonultak seregei, de Ulászló udvarába folyamatosan a török készülő támadásának – mi már tudjuk: hamis – hírei érkeztek. E helyzetet tovább tetézte a Bakócz Tamás által hozott pápai bulla, amelynek ki nem hirdetése nyilvánvalóan újabb,⁶⁶ még komolyabb tekintélyvesztést jelentett volna a bíborosnak. Végző soron a legnagyobb ellentét a vitázó felek között, miután a két érvrendszert megszabadítottuk minden felesleges elemtől, két

⁶⁰ Az idézett helyeket lásd fentebb, illetve vö. a „község” jelentésével: *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae*. Volumen II. „C” Ad edendum praeparavit Iván Boronkai. Bp. 1991. 224 (communitas szócikk: II-A-f. szakasz).

⁶¹ Kubinyi: *Tárgyalási rend* 9.

⁶² Barta G.–Fekete Nagy A.: *i. m.* 30.

⁶³ Istvánffy 128.

⁶⁴ Vö. Fodor P.–Dávid G.: *i. m.* 214. (Szelim március 20-án indult Edirnéből Isztambul felé, ahová 10 nap múlva érkezett meg.)

⁶⁵ Istvánffy 129.

⁶⁶ Noha reális esélye Bakócznak aligha volt a pápai trón elnyerésére (Varga Szabolcs: *A Szentsek küszöbén: Bakócz Tamás*. Magyar Tudomány CLXXIV[2013]. 528–533., különösen 532.), mindazonáltal itthon erről akkor nem tudtak, így azt, hogy a bíboros nem nyerte el a tiarát, Bakócz bukásaként értékelték, lásd például a kortárs Ludovico Tubero értékelését (Ludovicus Tubero: *Kortörténeti feljegyzések [Magyarország]*. Közreadja Blazovich László–Sz. Galántai Erzsébet. Szeged 1994. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 4.] 269).

kérdésben feszült: egyrészt hogyan és milyen feltételek mellett hirdessék ki a pápai bullát, másrészt, ami ezzel szorosan összefüggött: támadó vagy védekező legyen a katonai szerepvállalás.

Abból, hogy április 9-én személyre szólóan – azaz az részesült búcsúban, aki személyesen jelentkezett a seregbe – történt meg keresztes háború meghirdetése, *látszólag* Bakócz és (ebben a kérdésben) a pártján állók véleménye került ki győztesen a vitából. Mind a király, mind a „felsőtáblán” helyet foglaló országnagyok,⁶⁷ illetve minden bizonnyal némi ellenállás után a Rákos-mezőn összegyűlt nemesség is elfogadta a bíboros-érsek és a mellette állók érveit. Ez azonban az Istvánffy Miklós tudósítása nyomán a vitáról az utókorban kialakult nézet. Okleveles adataink ugyanis korántsem támasztják alá ezt az egyoldalú képet. A vitában forrásaink tanúsága szerint inkább egyfajta – kétségkívül az érsek javára billenő – kompromisszum⁶⁸ jött létre: kihirdetik a pápai bullát, de részlegesen mozgósítják a nemesi csapatokat is, és együtt leküldik őket a Temesközbe. Mindezek után még egy nem kevésbé fontos kérdésre kell válaszolnom: mikor született meg a döntés a bulla kihirdetéséről (egyáltalán időben behatárolható-e annak elfogadása), illetve milyen további intézkedéseket hoztak az országgyűlésen? Hiszen ne gondoljuk azt, hogy a bulla elfogadásával minden kérdés megoldódott. Az országgyűlés sem ért még véget ekkor – noha Istvánffy Miklós krónikája szerint a bulla kihirdetése előtti napon zárult le a vita a *királyi tanácsban* –, hanem folytatta ülését annak érdekében, hogy megteremtse a keresztes háború sikeres levezénylésének hátterét. Ennek három feltétele volt: egy jó haditerv, katonák és sok pénz.⁶⁹

Döntés a keresztes bulláról

Az előbb már feltettem azt a kérdést, hogy meghatározható-e az a nap, amikor megszületett a döntés a bulla kihirdetéséről. Közvetett adataink alapján úgy tűnik, igen. Erre vonatkozó forrásaink azonban csak közvetettek. Noha az egykorú és később alkotó történet- és emlékirók munkái adatgazdagok és – megfelelő kritikával⁷⁰ – jól használhatóak a parasztháború eseményeinek feltárására, ám talán éppen ezért a toborzás előtti időszakról igen kevés adatot őriztek meg. Amennyiben viszont írtak róla, mint például a többször idézett Istvánffy Miklós, akkor „elfelejtették” az eseményeket időponthoz kötni. Ugyanakkor az események leírása során ezekben a munkákban a relatív kronológia érvényesül, ezért amennyiben egy-egy eseményt

⁶⁷ Lásd erre az érsek 1514. május 24-i oklevelét, amely szerint a bulla kihirdetésére „ex benigna [...] domini Leonis pape decimi, necnon ... domini Wladislai Hungarie et Bohemie regis dominorumque prelatorum et baronum ceterorumque procerum huius regni Hungarie annuncencia” került sor (MonRustReb 78 [34. sz.]); valamint Istvánffy 129; Barta G.–Fekete Nagy A.: *i. m.* 60–61; Szűcs J.: *i. m.* 237.

⁶⁸ Dózsa György kinevezése kapcsán Barta Gábor is felvetette a kompromisszum lehetőségét, mint ami az udvari párt (Bakócz, Beriszló), illetve a Szapolyai-párt között jött volna létre a sereg vezetésére (Barta G.–Fekete Nagy A.: *i. m.* 68). E felvetésnek azonban több minden ellene szól: 1) már Barta is írta, hogy Dózsa csak a Pest alatt állomásosó keresztesek vezetésére kapott kinevezést (uo. 69. – ezt aztán, mint láttuk, tovább módosította); 2) Szapolyai János nem tartózkodott Budán (az adatokat már idéztem), bár megbízottai révén mindenről értesülhetett; végül 3) ilyen formában aligha beszélhetünk udvari és Szapolyai-pártról (Kubinyi András: *A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt.* = *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából.* Szerk. Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc. Bp. 1986. 73–78).

⁶⁹ Barta Gábor szerint a királyi tanácsban három dologról döntöttek: 1) keresztes had megindításáról; 2) az ország hadseregének (?) megerősítéséről és 3) annak a déli határra irányításáról (Barta G.–Fekete Nagy A.: *i. m.* 68).

⁷⁰ Vö. Szűcs J.: *i. m.* 250–253.

időponthoz tudunk kötni, akkor e munkák segítségével rekonstruálhatjuk a valós történéseket.⁷¹ Azt biztosan tudjuk, hogy a pápai bulla már említett kihirdetésére 1514. április 9-én, a budavári Szent György téren került sor. A bullát egy püspök, talán Simon de Begno modrusi püspök olvasta fel latinul, majd Dézsi Balázs, a magyarországi obszerváns ferencesek helytartója tolmácsolta magyarul.⁷² A keresztes hadjárat ünnepélyes meghirdetésén minden bizonnyal az országgyűlés résztvevői közül is jó néhányan jelen lehettek. Értelemszerűen a bulla kihirdetése körül zajló vita ekkorra, azaz legkésőbb április 8-ra lezárult. Hasonló következtetésre juthatunk egyébként Istvánffy tudósítása alapján is, aki azt írta, hogy a mondott eseményre a döntés utáni „másodnapon” került sor.⁷³ Az országgyűlésen hozott határozatok viszont nem igazolják a történetíró állítását. Sőt az általam feltárt adatok nemcsak hogy nem támogatják, hanem éppenséggel ellentmondanak a szakirodalom eddigi koncepciójának is. Az ezen adatokra épülő vizsgálatot kivételképpen érdemes visszafelé indítani. Április 10-én a Bécsben időző Johann Cuspinianus levelet kapott Ulászló királytól, hogy keresse fel őt Budán. Miksa császár követe az utasításnak megfelelően másnap felkerekedett Bécsből, majd két nap múlva, 13-án megérkezett a magyar fővárosba. Az itt folytatott tárgyalásokról ugyan nem közölt semmit, de annyit még érdemesnek tartott lejegyezni, hogy 20-án a királlyal együtt felkeresték az érseket (budai házában), és hogy követségéből április 25-én tért haza Bécsbe.⁷⁴ Az időben visszafelé haladva figyelmünket Antonio Surian velencei követ április 7-i jelentése vonja magára: ebből arról értesülünk, hogy Bakócz bíboros Dalmácia területére is szeretne kereszteseket küldeni.⁷⁵ Végül az utolsó, de egyben a legkorábbi adatunk Simon modrusi püspök április 3-i oklevele,⁷⁶ amelyben a püspök Bakócz Tamás érsek kérésére közjegyzői oklevélben átírta X. Leó pápa 1513. szeptember 3-i kiadványát. Az egyházfő előző év őszén kiadott bullájával felhatalmazta legátusát arra, hogy teljes bűnbocsánatot adjon mindazon nemes és nem nemes embereknek, akik személyesen vagy megbízottjuk által felveszik a keresztet, és beállnak a seregbe, illetve pénzzel támogatják a keresztes hadjáratot.⁷⁷ Mi következik mindebből? Úgy hiszem, felesleges hosszan bizonygatni azt, hogy ha Bakócz Tamás április 3-án átíratta X. Leó pápa 1513. július 15-i, keresztes hadjáratot hirdető bullájának végrehajtási utasításaként is értelmezhető szeptember 3-i bulláját, akkor az annak kihirdetése körüli viták véget értek. Ugyanezt támasztja alá a többi idézett adat is: a velencei követ április 7-i jelentéséből világos, hogy a döntés megszületett, és Surian tájékoztatása szerint annak már csak gyakorlati kivitelezéséről folyik vita (azazhogy hová küldjenek kereszteseket). Végül a harmadik, Cuspinianus naplójában fennmaradt adatunkból ugyanezre következtethetünk: a királyi követ legkésőbb április 8-án indulhatott Budáról Bécsbe. A király minden bizonnyal azért hívta Miksa császár követét magához, hogy beszámolhasson neki a keresztes hadjárat meghirdetéséről, és egyúttal tájékoztassa az annak sikeres végrehajtására tett intézkedésekről.

⁷¹ Gyakorlatilag ezt a módszert használta Barta Gábor is (Barta G.–Fekete Nagy A.: *i. m.* 71.).

⁷² Szűcs J.: *i. m.* 213 (a Bécsi kódex vonatkozó szövegét lásd uo. az 1. jegyzetben); Barta G.–Fekete Nagy A.: *i. m.* 61.

⁷³ Istvánffy 129.

⁷⁴ *Tagebuch Johannes Cuspinian's 1502–1527.* (Fontes rerum Austriacarum Österreichische Geschichtsquellen, Erste Abteilung: Scriptorum Band 1.) Graz 1969. (Reprint) 406.

⁷⁵ MonRustReb 63 (20. sz.). — A követ jelentését más összefüggésben idézi Barta G.–Fekete Nagy A.: *i. m.* 71.

⁷⁶ MonRustReb 60–63 (19. sz.).

⁷⁷ MonRustReb 35–54 (6. sz.).

A pápai bulla kihirdetésének eldőlte után az országgyűlés tovább folytatta munkáját és az ott meghozott határozatok segítségével megteremtették a török ellenes háború katonai hátterét (tegyük hozzá: a bulla elfogadása annak időpontjában az ország határain kialakult hadi helyzet és a török szultán Budán akkor megismerhető tevékenysége fényében utólag is teljesen indokolható). Ám a toborzás április 25-i felgyorsítása után május közepén bekövetkező fordulat és a meginduló parasztháború a tavaszi országgyűlés tényét a feledés homályába utalták. Ráadásul nemcsak a történetírói emlékezetből esett ki, hanem a tudományos munkák sem hasznosították az erre utaló adatokat. De ez már egy másik vizsgálat tárgya.

Debate about the Proclamation of the Crusade. General Assembly in March 1514

Keywords: dieta, Proclamation of the Crusade, Thomas Bakócz archbishop of Esztergom

According to the previous scholarly literature, late in March 1514 a long debate in the royal council was occasioned by the papal bull whereby cardinal Thomas Bakócz, archbishop of Esztergom, had been authorised in Rome to launch a crusade against the Ottomans. By the end of the debate the view of Bakócz had supposedly won the day, and, consequently, the bull was solemnly proclaimed at Buda on 9 April. This picture, however, is considerably nuanced by the author of the present study. He argues, on the basis of newly revealed charter material from March and April 1514, that a general assembly (parliament) convened then at the traditional venue on the Field of Rákos. This *dieta* started on 19 March and was closed sometime after 5 April but before 9 April. During the assembly, several matters concerning the logistical background of the planned campaign were decided on. On the basis of the new evidence it can be stated with certainty that the king summoned a general assembly for the time when the archbishop returned, in order precisely to discuss the proclamation of the papal bull the prelate had taken home.

Gálfi Emőke

Gyulafehérvár a középkor végén

Gyulafehérvár Erdély történetében betöltött központi szerepéről értekezni immár közhelyszámba megy, s a város fontosságának fokmérőjeként impozáns szakirodalom kellene hogy szolgálja az érdeklődő közönséget.¹ A valóság ennél jóval lehangolttabb: a fejedelmek székvárosa kiemelkedő fontosságának is tulajdoníthatóan a kora újkorban többször teljesen az enyészeté lett, és vele együtt pusztult nemcsak lakossága és épületei, de jogbiztosító, ugyanakkor történetét tükröző iratanyaga is.² A szétszórtnan fellelhető forrástörédek feldolgozása és történetének korszakunkat illető megírása ily módon, egyik legjobb szakértőjének szavait parafrázálva, többnyire szerény eredményekre alapozott próbálkozás.³

A váralja társadalma

A középkor végén a mezőváros birtokosa az erdélyi püspök volt, kivéve a káptalani városrészt. Az alaprajzuk alapján elkülönített, Magyarországon fellelhető két várostípus közül⁴

Gálfi Emőke (1972) – tudományos munkatárs, PhD, EME, Kolozsvár, galfie72@yahoo.com

A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00157/14/2) támogatta.

¹ A város szakirodalmára a teljesség igénye nélkül: Entz Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*. Bp. 1958. (A továbbiakban Entz: Székesegyház); Kovács András: *Humanista epigráfusok adalékai Gyulafehérvár közép- és koraiújkorai helyrajzához*. = Szamosközy István (Stephanus Zamosius): *Analecta lapidum vetustorum et nonullarum in Dacia antiquitatum*. 1593. *Inscriptiones Romanae in lapidibus antiquis Albae Iuliae et circa locorum*. Szerk. Balázs Mihály – Monok István. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szerk: Keserű Bálint. 33.) Szeged. 1992. (A továbbiakban Kovács: Humanista epigráfusok) 25–35; Uő: *Gyulafehérvár; az erdélyi püspökök középkori székhelye*. = Márton Áron emlékkönyv születésének 100. évfordulóján. Kvár, 1996. (A továbbiakban Kovács: Középkori székhely) 191–201; Uő: *Az építkező Bethlen Gábor és székvárosa*. = Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Kovács András, Sipos Gábor és Tonk Sándor. Kvár, 1996. 276–294; Uő: *Gyulafehérvár; az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16. században*. = *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó. Bp. 2005. (A továbbiakban Kovács: Fejedelmi udvar színtere) 235–258; *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei. Gyulafehérvár városkönyve 1588–1674. Gyulafehérvár város törvénykezési jegyzőkönyvei 1603–1616*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Kovács András. Erdélyi történelmi adatok. VI. 2. Kvár, 1998. (A továbbiakban GyfVJkv); Lakatos Bálint: *Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, oklevelek tükrében*. Kéziratban levő doktori disszertáció és adattár. Bp. 2013. (A továbbiakban Lakatos: Hivatali írásbeliség); Uő: *Mezővárosi és falusi önkormányzati testületek Magyarországon a késő középkorban*. Századok 148/2014. 2. sz. 495–530. <http://www.szazadok.hu/2014/pdf/2014-2.pdf>; Rüszt-Fogarasi Enikő: *Privilegiile și indatoririle orașelor din Transilvania voievodală*. Cluj-Napoca, 2003; Vekov Károly: *Gyulafehérvár központi szerepköre a középkorban és koraiújkorban*. = *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Szerk. Pál Judit, Fleisz János. Csíkszereda, 2001. 69–97.

² A „régii keresztény fejedelmek és királyok szabados és privilegiumos” levelei a „hajdúságh miá” 1600-ban pusztultak el a Gyulafehérvár melletti Tótfaludon, ahova a város vezetése a sellenberki csatavesztés hírére elmenekítette. GyfVJkv. 38–39.

³ Kovács: Fejedelmi udvar színtere. 235.

⁴ Fügedi Erik: *Városok kialakulása Magyarországon*. = Uő: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Bp. 1981. 319.

Gyulafehérvár az elővárossal rendelkező vár kategóriájába sorolható. A vár falain belül helyezkedett el a katedrális, a püspöki palota, a kanonokok és az oltárosok házai, a domonkos és ágostonos kolostor, az ispotály és valószínűleg a káptalani iskola. A vár alatti külvárosban, a nyugati várkapu (Szent Mihály-kapu)⁵ előtti téren feküdt a vásártér, a város nyugati felén a mezővárosi lakosok, a délkeletin pedig, a Majornak nevezett részen a prépost és a káptalan jobbágyainak házai álltak.⁶

Gyulafehérvár és környéke birtokviszonyainak alakulása következtében a 15. század második felében a város közvetlen szomszédságában legnagyobb birtokos a káptalan volt, amelynek jöszágai mintegy körülölelték a várost, püspöki birtok a város közelében csupán a Maros túloldalán fekvő Drombár, Herepe és Csüged volt.⁷ Ebből következően a mezőváros, amelynek fejlődését urai, az erdélyi püspökök saját érdekükben igyekeztek támogatni, elkerülhetetlenül összeütközésbe került a káptalannal, minthogy utóbbi birtokainak elfoglalásával és a város határába való bekebelezésével próbálta növekvő lakossága igényeit kielégíteni. Legtöbb adatunk a városlakók és a káptalan összetűzéséről a 15. század második feléből származik, annak jeleként, hogy Gyulafehérvár a sorozatos pusztítások ellenére⁸ ekkor kezdte túlnőni saját határait.⁹ A mezőváros és a káptalan közti, időnként igen heves és nagy tömegeket mozgató villongásra utaló adatok 1461-től kezdve sokasodnak, és valamikor a 16. század húszas éveit körül fogatkoznak meg.¹⁰ Minthogy az eseményeket elbeszélő oklevelek között két olyan is előfordul,¹¹ amely nagyszámú mezővárosi polgárt sorol fel név szerint, ezek alapján igyekszünk felvázolni a későbbiekben Gyulafehérvár polgári rétegét.

A város terjeszkedésére és a László Máté erdélyi püspök által is támogatott erőszakos területfoglalásra az első információnkat egy 1461. június 23-án született oklevél szolgáltatja.¹² Ekkor Rozgonyi Sebestyén erdélyi vajda elrendelte, hogy a Gyulafehérvár határában elfoglalt földeket iktassák vissza jogos tulajdonosának, az erdélyi káptalannak. Előadták neki, írja a vaj-

⁵ A nyugati, Szent Mihály-várkapu a püspök, a keleti, Szent György-kapu a káptalan fennhatósága alá tartozott. Kovács: Fejedelmi udvar színtere 236–237.

⁶ Kovács: Fejedelmi udvar színtere 240, 246, 250.

⁷ Jakó Zsigmond: *Az erdélyi püspökség középkori birtokairól*. = Szabó István-émlékkönyv. Szerk. Rác István, Kovács Ágnes. Debrecen, 1998. 146. (A továbbiakban Jakó: Püspöki birtokok); Engel Pál: *Magyarország a középkor végén*. Digitális térkép. CD-ROM. Térinformatika: Kollányi László, Sallay Ágnes. Bp. 2002. (A továbbiakban Engel: Térkép)

⁸ A város többszöri feldúlásáról az Árpád-korban I. Győrffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. 157. A XV. század elejétől megsokasodó török betörésekről Erdély déli részén lásd Engel Pál – Kristó Gyula–Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Bp. 1998. 157.

⁹ „[...] mezővárosoknál határ és népesség egyenes arányban vannak. Annál nagyobbak, minél szélesebb a határuk.” Mályusz Elemér: *A mezővárosi fejlődés*. = *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk. Székely György. Bp. 1953. 138.

¹⁰ A források soványasága nem a Mohács utáni iratanyag szétszórtságával, inkább a városi levéltár 17. század eleji pusztulásával magyarázható. Míg a vár területén koncentrálnak a helyi társadalom rétegeiről a 16. század első felében szórva nyosan ugyan, de szólnak adatok, addig a váralja mezővárosi társadalmáról és működéséről a 16. század második feléig szinte semmilyen használható információval nem rendelkezünk. A feldolgozásra kerülő 15. századi adatok ezért is bírnak különleges jelentőséggel.

¹¹ A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa (MOL DLDLDF) <http://www.arcanum.hu> Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. (a továbbiakban MNL OL). Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 30882; az Erdélyi Káptalan Levéltára a gyulafehérvári Batthyaneum Könyvtár (Biblioteca Națională a României, Biblioteca Batthyaneum) kezelésében. III. d, 49. sz. (a továbbiakban Batthyaneum).

¹² DL 28852; Batthyaneum III. d, 69. sz, utóbbi csonka, továbbá átirva 1503-ban a kolozsmonostori konvent oklevelében, Batthyaneum III. d, 154. sz.

da, hogy a közelmúltban a gyulafehérvári officialisok, főként Lengyel Jakab várnagy, továbbá a gyulafehérvári bíró és a lakosok az erdélyi püspök akaratából és engedélyével elfoglaltak bizonyos káptalani földeket, amelyet tövissel körül is kerítettek, és naponta elfoglalva tartanak, továbbá más helyen, ott ugyanis, ahol az Ompoly¹³ a Marosba ömlik, egy erdős részen az erdőt és bokrokat kiirtották, hogy legelővé alakítsák, továbbá hatalmaskodva elfoglalva tartanak bizonyos szántóföldeket Váradja felé, a püspök Szent Erzsébet nevű szántóföldjének szomszédságában. 1461. július 8-án tehát, a vajda parancsának megfelelően, a kolozsmonostori konvent tanúbizonyosága mellett a káptalant bevezették az elfoglalt jószágok birtokába, megjárták határait, és a hatalmaskodókat a vajda elé idézték. Az oklevél a határjárás során említést tesz mások mellett a Fövenyesrév és a Gát, másként Kenderföldre határnevekről, amelyek a későbbiek során is előfordulnak.

A káptalan visszaiktatása a kialakult helyzeten nem segített: a jogügylet után két hónappal Lengyel Jakab várnagy ura, Máté püspök nevében tiltotta az erdélyi káptalant a fehérvári határban levő földek, továbbá Váradja felé, a Szent Erzsébet szántóföld szomszédságában levő szántók elfoglalásától és határának megjártásától.¹⁴

Látszólag más ügyről szól a kolozsmonostori konvent hat évvel később, 1467. június 6-án kelt jelentése, amely átírja Illyei Dénes fia János és Nádasdi László erdélyi alvajdák 1467. június 2-án kelt parancslevelét.¹⁵ Jelentették nekik, írják az alvajdák, hogy a napokban, május 24-én, Sarlói András tordai főesperes-kanonok és Krasznai Mihály kanonok Gyulafehérvár város lakóinak állatait, amelyek a káptalan rétjein legeltek, szokás szerint el akarták hajtani. Ekkor a bíró és a lakosok, továbbá Sáfár Antal és Sárdi Miklós püspöki familiárisok Vetési Péter és Mihály fehérvári várnagyok engedélyével és akaratából fegyveres kézzel rájuk támadtak, az állatokat a familiárisoktól visszavették, és András főesperest megölték volna, ha nem tud elmenekülni idejében. Tetézve a bajt, a nevezett bíró és a városlakók, a várnagyok hozzájárulásával, miután a harangokat félreverték, felfegyverkezve az említett András főesperes házára törtek, gyalázták, és a házából is ki akarták kergetni és megölni. Ezenfelül Zeléndy Miklós külföldi főesperes-kanonokot és András főesperest kövekkel dobálták, a káptalan többi familiárisát, köztük Horváth Mártont olyan súlyosan megsebesítették, hogy életben maradásához nem sok reményt fűznek, Szabó (Sartor) Jánost, Keserű Istvánt, Újfalusi István és Bálint papot pedig még sokáig ütlegelték. Az alvajdák tehát elrendelték a konventnek, hogy tartson vizsgálatot a fentiek tekintetében. A kolozsmonostori konvent jelentésében elmondja, hogy 1467. június 4-én a vizsgálatot lefolytatták, és a káptalan panaszát mindenben a valóságnak megfelelőnek találták.

A konfliktus folytatódásának következő tanújele Mátyás király 1471. május 21-én kelt parancslevele, amelyet Fehér vármegye ispánjához, alispánjához és szolgabíráihoz intézett: az erdélyi káptalan elpanaszolta, hogy Csernahorai Jeroslav, az erdélyi püspökség kormányzója és Zólyomi Imre gyulafehérvári várnagy tanácsára és biztatására a gyulafehérvári városlakók és püspöki jobbágyok elfoglalták Fehérvár város határában a káptalan bizonyos földjeit, legelőit és kaszálóit, és azt meg is művelték. Ezenfelül május 1. környékén a káptalan familiárisai a városlakók mintegy 50 ökrét akarták szokás szerint az elfoglalt legelőről elhajtani, amikor a

¹³ Az oklevélben Ompalycaza.

¹⁴ *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei I–II (1289–1556)*. Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. Bp. 1990, 1619. sz. (a továbbiakban: KmKvJk) DL 36392.

¹⁵ DL 30882.

mondott Jeroslav parancsára a mezővárosi lakosok felfegyverzett kézzel a káptalan embereit megtámadták és meg akarták ölni. Tartsanak vizsgálatot az ügyben a kolozsmonostori konvent tanúbizonysága mellett, Csernahorai Jeroslavot és Zólyomi Imrét pedig a káptalan ellenében idézzék meg 1471. július 1-jére a vajda színe elé.¹⁶

1476-ban új ura lett a városnak Geréb László püspök személyében,¹⁷ aki jöllehet püspöksége legelején a káptalan tagjainak szabad végrendelkezési jogot engedélyezett,¹⁸ továbbá számos jel utal arra, hogy gondját viselte káptalanra és alsó papsága tagjainak,¹⁹ mezővárosa fejlesztését tekintve minden jel szerint elődei nyomdokait követte, és eszközeiben sem volt válogató. 1486. július 5-én ugyanis a kolozsmonostori konvent előtt Belényesi Gergely éneklőkanonok és Aradi Péter dékánkanonok az erdélyi káptalan nevében tiltakozott amiatt, hogy Geréb László erdélyi püspök újabban Fehérvár város részére elfoglalta és bitorolja a káptalan ama szántóját, kaszálóját és erdejét, amely a Szent Ágoston reguláit követő pálos remeték számára a Maros felé, keletre épített, de jelenleg teljesen elhagyott Szent Erzsébet-kolostor körül fekszik.²⁰ Ugyanaznap a káptalan már említett két kanonokja attól is tiltotta a püspököt, hogy ama réjtének nagy részét, amely Gyulafehérvár városának Szent György-kapuján kimenve a Maros felé keletre fekszik, a város számára elfoglalja.²¹ Az elhagyottan álló Szent Erzsébet-kolostor és a várostól keletre fekvő jószág²² említése nem hagy kétséget afelől, hogy a püspök által újonnan elfoglalt területek azonosak voltak azokkal, amelyeket a városiak azelőtt 25 évvel már elfoglaltak, ahol a káptalan erdejét kiirtották, és legelővé alakították, annak jeléül, hogy hosszú távra tervezték birtokba venni.²³ Az 1467-ben és 1471-ben kelt oklevelek pedig, amelyek a városiak részben a káptalan rétjein legelő állatairól, részben elfoglalt legelőkről és kaszálókról írnak, arról árulkodnak,²⁴ hogy ez a birtoklás többé-kevésbé folyamatos volt.

Hogy a püspöknek nem állt szándékában visszaszolgáltatni az általa elfoglalt földeket, arról a káptalannak egy másik, hat évvel későbbi tiltakozása tanúskodik. Ekkor Karkói Mátyás kanonok a káptalan nevében tiltakozott amiatt, hogy Szentbirtalani Dávid püspöki udvarbíró Geréb László parancsára a Fövényesrév nevű helyen a káptalani város alatt, a testület birtokán két halastavat kezdett építeni.²⁵ 1520-ban Várdai Ferenc erdélyi püspök gyulafehérvári provisorának,

¹⁶ Bathyaneum. III. d, 49. sz.

¹⁷ Temesváry János: *Geréb László erdélyi püspök első miséje 1498-ban*. Erdélyi Múzeum 6(28)/1911. 136.

¹⁸ 1477. július 12, Bathyaneum III. d. 58. sz.

¹⁹ 1497. július 26-án Geréb László erdélyi püspök székesegyháza oltárainak újjáépítése céljából, és saját lelki üdvéért elengedte az említett oltárokhoz tartozó valamennyi fehérvári szőlő után a mindenkori püspöknek járó bortizedet. DF 277628.

²⁰ DL. 36397. p. 42–43. Regeszta KmKvJkv. II. 2598. sz.

²¹ DL. 36397. p. 45–46. Regeszta KmKvJkv. II. 2601. sz.

²² 1461-ben a határjárást a város Szent György kapujától kezdve kelet felé indulva kezdték el.

²³ „Az erdőirtás a favágásnál lényegesen nehezebb tevékenység. A földben maradó tuskók sarjadzását meg kell akadályozni, vagyis a területet más művelési ágba kell vonni: legelővé, szántóvá vagy rétté kell alakítani. Sőt a Kárpát-medence nagyobb részére jellemző természeti viszonyok között bármely magára hagyott területen spontán erdősödés indul meg [...]. A favágást és az erdőirtást nem szabad összekevernünk.” Szabó Péter: *Erdők és erdőgazdálkodás a középkori Magyarországon*. = *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk. Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter. Bp. 2008. 322.

²⁴ A mezei károkról, különös tekintettel a tilalmas földeken talált állatokkal való bánásmódja és a tiltott erdővágásra lásd Tringli István: *A magyar szokásjog első összefoglalói a mezei károkról*. = *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. II. Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Bp.–Debrecen. 2014. (A továbbiakban Arcana tabularii) 795–796, 801–802.

²⁵ 1492. [május 16.]. DL 36398. p. 78–79. Regeszta KmKvJkv. II. 2787. sz.

Szentmihályi Tamásnak a számadáskönyve három püspöki halastóról is említést tesz.²⁶ Ezek közül kettőről nem mulasztja el leírni, hogy a pusztán álló templom közelében feküdtek,²⁷ amely nagy valószínűséggel azonos az 1486-ban említett, elhagyottan álló Szent Erzsébet-kolostorral. A két halastó közül az egyiket Gátnak (Gath) nevezték, a másik, a Zúgó nevű pedig a fehérváriak rétje mellett²⁸ feküdt. Talán nem tévedünk nagyot, ha a fehérváriak réjtjét a sok vizzályt okozó városiak által elfoglalt egyik területtel azonosítjuk, hiszen a Gát csakúgy, mint az 1492-ben kialakított két halastó kapcsán emlegetett Fövényesrév határnév és a Szent Erzsébet-templom közelében levő szántóföld már a kezdet kezdetén, 1461-ben a határjáró oklevélben is szerepelt.

Nem ismeretes, hogy mikor született egyezség a püspök és káptalana között e területeket illetően. 1503-ban a káptalan átíratta az 1461-ben kelt oklevelet,²⁹ amely arra utal, hogy ebben az időpontban az ügy még nem rendeződött megnyugtató módon számára. Ugyanakkor, nem kizárt, hogy az új püspök (Bácskai Miklós) majdani törekvéseinek is próbálta elejét venni a kanonoki testület. A jelek szerint akkor vagy valamivel később kevés sikerrel.

A konfliktus állomásait leíró oklevelek közül három olyan van, amely a mezőváros társadalomtörténete szempontjából igen becses forrás. Rögtön a kezdet kezdetén, 1461-ben Rozgonyi Sebestyén vajda oklevele 13 városlakót említ.³⁰ Ehhez járul Illyei Dénes fia János és Nádasi László erdélyi alvajdák 1467. június 2-án kelt parancslevele, amely 92 mezővárosi polgárt,³¹ és Mátyás király 1471. május 21-én kiadott oklevele, amely kereken 60 személyt³² sorol fel.

²⁶ A ... gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. Szerk. Lukács Pál. XII. Bp. 1931. (A továbbiakban: ZOkm) 383–388, 394.

²⁷ ZOkm. XII. 383–388.

²⁸ „versus pratum Albense” ZOkm. XII. 384.

²⁹ Batthyaneum III. d. 154. sz.

³⁰ Sós András és Gergely, Ágoston (Augustini) László, Simon (Simonis) László, Szerecsen András, Péter deák, Biró Dávid, Fejes Tamás, Biró (Iudex d) Orbán, Mészáros (Carnifex) Gergely, Székely László, Harai Mihály, Szász Lőrinc

³¹ Oswald Bálint bíró, Sós András, György, Antal és Ferenc, Ompolyca Benedek és Bálint, Feredős Bálint, Kovács (Faber) Benedek, Varga István és Mihály, Székely (Siculus) János, Varga (Sutor) Mátyás, Móré György, Calara Balázs, Varga (Sutor) Oswald, Tord[a]i Barabás, Sipos Márton, Varga (Sutores) János és Albert, Varga (Sutor) Demeter, Kovács (Faber) György, Mátyus János, Péter deák, Ágoston (Augustini) László, Mészáros (Carnifex) András, Köblös Antal, Szerecsen András, Biró (Iudex d) Orbán, Székely (Siculus) László, Kerekes Pál, Molnár Mihály, Barát Lukács, Demjén (Damiani) István, Csorba János, Majer András, Mátyus Péter, Orbán (Urbani) Pál, Sós (Sal) Jakab, Oswald (Osvaldi) Antal, Sóvágó Lőrinc, Szilagyi Gergely, Fodor Mátyás, Kovács (Faber) Miklós, Kewel Benedek, Harai Mihály, Talpas János, Nagy (Magnus) István, Szécsi Miklós, Nyíró István, Szalai Márton, Kónya Tamás, Veres Máté, Ravasz Antal és János, Marhás András, Csatári Balázs, Ravó Miklós, Fazekas (Ollipar) István, Domokos deák fia Márton, Gábor László, Költő Balázs, Mészáros (Carnifex) László, Fejes Tamás, Szabó (Sartor) Mátyás, Kovács (Faber) Ferenc, Tóth László, Kardus Mátyás, Kardi Mátyás, Mészáros (Carnifex) Mátyás, Sós (Sal) Antal, Kis (Parvus) Tamás, Füzjén Péter, Pintér András és Imre, Molnár (Pistor) Miklós, Temerzsek Bálint, Varga (Sutor) Kelemen, Kósa György, Székely János, Tordai András, Fodor Péter, Veres Kelemen, Sánta Jakab, Fesüs Péter, Bitó Péter és György, Török István, Nagy (Magnus) Fábrián, Füzjén Márton, Szabó (Sartor) György, Moldvai Lőrinc

³² Székely László, Ötvös Gergely, Móré György, Költő Balázs, Biró Jakab, Sós András, Szerecsen András, Sós Gergely, Ágoston (Augustini) László, Veres Máté, Szabó András, Zeke András, Köblös Antal, Kis (Parvus) Márton, Kalács János, Csatári Balázs, Marhás Lukács, Varga Tamás, Simon (Simonis) László, Szabó István, Kovács (Faber) György, Seres Antal, Kis (Parvus) Bertalan, László deák, Szabó György, Szász Lőrinc, Moldvai Lőrinc, Szabó Tamás, Kovács (Faber) Balázs, Harai Mihály, Ompolyca Benedek, Kovács (Faber) Gergely, Mészáros (Carnifex) Gergely, Kádár Antal, Mészáros (Carnifex) Mátyás, Fazekas (Ollipar) István, Mészáros Márton, Bangó Máté, Talpas László, Talpas János, Seres Antal, Kerekes Pál, Fodor István, Lőrinc Tamás, Banty (?) Máté, Kónya Benedek, Székely János, Szalai Márton, Tóth Domokos, Bús Benedek, Kovács (Faber) Benedek, Sánta István, Kis (Parvus) Tamás, Gegy Gergely, Madaras Antal, Kis (Parvus) Gergely, Nagy (Magnus) Fábrián, Tóth István, Nagy (Magnus) Fülöp, Kósa György

Elfogadva Bácskai Vera kijelentését, mely szerint egy-egy nagyobb birtokfoglalást leíró oklevélben a város csaknem összes lakosa szerepel,³³ látható, hogy az utóbbi két oklevélben előttünk áll Gyulaféhevár püspöki mezőváros társadalma.

Az adatok összevetése folytán kimutatható, hogy az első oklevélben (1461) szereplők közül 8, illetve 9 személy jelen van a második és harmadikban (1467, 1471) is, valamint további 19 személy egyezése mutatható ki a második és harmadik (1467, 1471) oklevél szereplői között. A két utóbbi időpont között a városi lakosság csökkenése (92-ről 60-ra) vélhetőleg betegséggel, esetleg háborúskodással is magyarázható, ugyanakkor a nevek összevetése nem utal a lakosság nagyméretű cserélődésére, fluktuációjára. A nevek elemzése alapján három kategóriát különíthetünk el: foglalkozásnevek, származást jelölő, továbbá fizikai tulajdonságot jellemző nevek. A származást jelölő nevek alapján következtethetünk arra, hogy honnan költöztek be Gyulaféhevárra lakói: Csatár, Ompolyica és Hari Gyulaféhevár közelében fekvő falvak voltak, egyik sem volt püspöki birtok,³⁴ a lakosság más része távolabbról, Tordáról, a Szilágyságból, a Székelyföldről, Zala vármegyéből, illetve Moldvából származott

A foglalkozást jelentő nevekből kiindulva, amennyiben elfogadjuk, hogy a fenti nevek viselői valóban e mesterséget űzték,³⁵ a következő összefoglaló táblázat mutatja az iparostársadalom változatosságát 1467, illetve 1471-ben:

Iparág	Szalmák (1467)	Iparosok száma (1467)	Szalmák (1471)	Iparosok száma (1471)
Ruházati ipar	nyíró fésűs szabó varga	1 1 4 8	szabó varga	4 1
Élelmezési ipar	mészáros molnár kalács(készítő) seres sóvágó	5 2 1 2 1	mészáros kalács(készítő) seres	3 1 2
Fémipar, fegyvergyártás	kardos kovács	2 6	ötvös kovács	1 4
Faipar	köblös kerekes pintér, kádár	1 1 3	köblös kerekes kádár	1 1 1
Egyéb	sipos fazekas feredős (?) madaras	1 1 1 1	fazekas madas	1 1
Összesen	19	43	12	21

³³ Bácskai Vera: *Magyar mezővárosok a XV. században*. Értekezések a történeti tudományok köréből 47. Bp. 1965. 23–24. (A továbbiakban Bácskai: Mezővárosok)

³⁴ Csatár és Ompolyica a káptalané, Hari a diódi uradalom része volt. Engel: Térkép.

³⁵ Bácskai: Mezővárosok. 32–33. Gulyás László Szabolcs: *Újabb adatok a középkori jobbgyi-mezővárosi személynévadás kérdéséhez*. Névtani Értesítő 31/2009. 47–61.

Bácskai Vera a 15. század végi mezővárosi lakosságnak átlagban mintegy egyötödét, azaz 20%-át tekintette kézművesnek.³⁶ A gyulafehérvári iparosok aránya ezzel szemben 1467-ben 46,7%, míg 1471-ben 35%. A szakmák elkülönülése is fejlett állapotra utal, számuk magasnak mondható: 19, illetve 12.

Az iparosok rétege kiegészíthető a kereskedők által alkotott csoporttal, amely a Sós és Marhás nevek alapján 1467-ben hét személyt (7,6%), míg 1471-ben hármat (3,3%) jelentett. 1490-ben a város által kibocsátott oklevélben neve alapján a város bírása, Sós Imre és egyik esküdtje, Sós (Sal) Domokos is sókereskedő volt,³⁷ emellett még fogott bíróként szerepel három Sós nevű személy,³⁸ ami arra utal, hogy a város egy része aktívan bekapcsolódott a Maroson folyó sókereskedelembé, tagjai pedig a jelek szerint a városi társadalom felső, gazdag rétegét alkothatták. A sóval való kereskedést és szállítást szolgálta a közeli Váradján (Alsóváradja) található kikötő,³⁹ továbbá a város közelében épített hajók, amelyekhez a fát a káptalan erdeiből termelték ki. Ez indokolta ugyanis 1498-ban, hogy II. Ulászló évente 100 aranyforint értékű söt utalványozott a tordai sókamarától a káptalannak.⁴⁰ A hajóépítés és egyben a sókereskedelem állandóságára utal, hogy az adományt I. János 1531-ben,⁴¹ továbbá I. Ferdinánd 1554-ben megerősítve átírta.⁴²

Az imént bemutatott oklevelek adataiból kiindulva óvatos becsléssel megkíséreljük megállapítani a város lakosainak számát. A két rendelkezésünkre álló számadattal (60, 92) számolva, ötös szorzót alkalmazva, a püspöki mezőváros polgárai mintegy 300–460-an lehettek. A káptalan és prépost tulajdonába közel azonos számú jobbágy tartozhatott, amely szám megduplázva 600-ra illetve 920-ra rúg. Bácskai Vera a mezővárosok zselléireinek számát átlagban 30%-ban állapította meg,⁴³ azonban az ötös szorzót alkalmazva ebbe beszámítandónak értette a zselléreket is.⁴⁴ A vár területén élő, zömében egyházi társadalom számaránya, mint a későbbiekben látni fogjuk, legalább 10% volt, de ez a püspök és kísérete jelenléte esetén akár meg is duplázódhatott. Amennyiben elfogadjuk, hogy a 600-as, illetve a 920-as számadat a város 90%-át jelentheti, az egyháziak számával a város lakosainak száma 670 és 1020 között ingadozott a 15. század végén. Ebben a korszakban a magyarországi mezővárosok átlagnépessége 500 fő körül mozgott,⁴⁵ Gyulafehérvár ily módon viszonylag népes és ebből következően gazdag lehetett.

A város gazdasági erejét jelzi, hogy 1495-ben Gyulafehérvár és Gyalu mezőváros a püspöknek 480 forintnyi adójával volt elmaradva,⁴⁶ amelyből bizonyára nem a Gyalu volt arányaiban nagyobb. Az 1552 körül készült kimutatás a gyulafehérvári–szentmihálykövi és a gyalui püs-

³⁶ Bácskai: Mezővárosok. 35.

³⁷ DL 30476.

³⁸ Sós Orbán, Ferenc és Gergely

³⁹ Weisz Boglárka: *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*. Bp. 2013. 421–422. A kikötő feltehetően a fejedelemség korában működő Marosportus elődje volt.

⁴⁰ Beke Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt*. Bp. 1889–1895. Különlennyomat a Történelmi Tár megfelelő évfolyamaiból 367. sz. (A továbbiakban: Beke) Itt jegyezzük meg, hogy 1513-ban Várdai Ferenc (akkor még választott) erdélyi püspök számára II. Ulászló 500 forint értékű söt utalványozott, amelyről a püspök úgy rendelkezett, hogy provisorra, Végedi Imre adja el. DL. 82371.

⁴¹ Beke 479. sz. TT.

⁴² MNL OL. A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii. 3. kötet, 287.

⁴³ Bácskai: Mezővárosok 115.

⁴⁴ Bácskai: Mezővárosok 25.

⁴⁵ Bácskai: Mezővárosok 28.

⁴⁶ Jakó: Püspöki birtokok 146.

pöki uradalom jövedelmeiről a gyulafehérvári uradalom két évente fizetett rendkívüli adójaként 300 forintot állapított meg,⁴⁷ ugyanez a forrás a borkimérésből származó jövedelmet 900 forint-ra teszi.⁴⁸ E szám adatok igazolják Jakó Zsigmond feltételelesen megfogalmazott megállapítását, amely szerint az „erdélyi püspökök gazdasági hatalma mezővárosaikon [...] nyugodott”.⁴⁹

A magyarországi mezővárosok hivatali írásbeliségének vizsgálata során Lakatos Bálint Gyulafehérvár városiaságát a Kubinyi András által kidolgozott centralitási pontrendszer⁵⁰ alapján 31 pontban állapította meg.⁵¹ Pontszáma alapján a hét kategóriába csoportosított⁵² centrális helyek között Gyulafehérvár a másodikba sorolható, azaz másodrendű városnak minősül. Összehasonlításképpen további püspöki székhelyek pontszámai: Pécs: 39, Esztergom: 38, Eger: 33, Győr: 33, Bács 30, Vác 29, Csanád 27.⁵³ Minthogy disszertációjában Lakatos Bálint felsorolta a Gyulafehérvár városias jellegét adó legfőbb kritériumokat és tényezőket,⁵⁴ adatait nem fogjuk megismételni, azonban fontosnak tartjuk a városi magisztrátusra vonatkozó információit beemelni dolgozatunkba. Eszerint a 15. század végén a városvezetés szervezete a következő volt: bíró, négy esküdt polgárból álló belső tanács⁵⁵ és ismeretlen számú consulo kból⁵⁶ összetevődő külső tanács. A mezőváros polgárainak fellebviteli szerve a 15. század végétől a püspök gyulafehérvári udvarbírójának széke volt,⁵⁷ amely Statileo János püspök halála (1542) után királynéi, később fejedelmi udvarbíróként a város és uradalma fő igazságszolgáltató szerve lesz. A város korszakunkban használt pecsétje gótikus minuszkulás körirata alapján a 15. század első évtizedeiben készülhetett, és Szent Mihály arkangyalt ábrázolta.⁵⁸

A mezőváros lakosainak házai, mint már említettük, a várfalakon kívül, a váralján épültek, azonban civilek a vár területén is laktak, erre utal az 1467-ben kelt parancslevél, amely „hospites et incolae dictarum civitatum et castrum” határozza meg az általa bemutatott városlakókat.⁵⁹ Mégis a várban elsősorban az egyházi intézmények és azok képviselőinek házai álltak. Itt jegyezzük meg, hogy a már említett elhagyottan álló Szent Erzsébet kolostoron kívül a 15. század elejétől a falakon kívül állt a Szent Miklós-kápolna⁶⁰ és Szűz Máriának szentelt

⁴⁷ Jakó: Püspöki birtokok 149.

⁴⁸ „De educatione et venditione vinorum que ab usu castrum Albensis reservati sunt provenerunt fl. VIII^c.” Jakó: Püspöki birtokok 149.

⁴⁹ Jakó: Püspöki birtokok 149.

⁵⁰ E pontrendszerben minél városiasabb egy település, pontszáma annál nagyobb. Maximális pontszám: 60, amelyet egyetlen magyarországi város sem ér el. Kubinyi András: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged 2000. (Dél-alföldi évszázadok 14.) (A továbbiakban Kubinyi: Városfejlődés) 13–15.

⁵¹ Lakatos: Hivatali írásbeliség. Adattári rész. Adatait ezúton is köszönöm.

⁵² Kubinyi: Városfejlődés; Lakatos: Hivatali írásbeliség. Adattári rész.

⁵³ Szende Katalin: „*Civitas opulentissima Váradensis*”. *Püspöki székhely és városfejlődés a középkori Váradon*. = *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban*. Tanulmányok Biharország történetéről 1. Nagyvárad, 2014. 125. (a továbbiakban Szende: Civitas opulentissima)

⁵⁴ Ilyenek a vár és a várban elhelyezkedő egyházi intézmények, hiteleshely megléte, úthálózati csomópont, vásártartás joga, céhek stb. Lakatos: *Hivatali írásbeliség*. Adattári rész.

⁵⁵ Lakatos: Hivatali írásbeliség 62; DL. 29326, 30476.

⁵⁶ Erdélyi analógia a consul megnevezésre csak Dés város külső tanácsának tagjai esetében van, de 1571-ben Gyulafehérváron is így nevezték a tagokat. Lakatos: Hivatali írásbeliség. 66; MNL OL. F 4. Cista Comitatum, Comit. Alb. Cista 4, Fasc. 5, Nr. 61.

⁵⁷ Az udvarbírói hivatal kialakulása előtt az igazságszolgáltatás a várnagy tiszte volt.

⁵⁸ Kovács: Középkori székhely 193.

⁵⁹ DL 30882.

⁶⁰ A vonatkozó, egymásnak ellentmondó helyrajzi adatokat eldönti a külvárosi Szent Miklós utca neve. Entz: Székesegyház 200–201; Kovács: Humanista epigráfusok 31.

plébániatemplom,⁶¹ melynek plébánosát a püspök nevezte ki, a polgároknak nem volt szabad plébánosválasztási joguk. Erre utal egy 1549-ből származó oklevél, amelyben az erdélyi káptalan jóváhagyta⁶² azt a cserét amely Szengyeli Antal, a Péter és Pál apostoloknak szentelt oltár igazgatója és István magister, gyulafehérvári plébános között jött létre.⁶³ Az oklevél nem pontosítja, hogy mennyi lehetett ekkor a gyulafehérvári plébános jövedelme, de azt igen, hogy a Péter és Pál apostolok oltára milyen dotációval rendelkezett: javaihoz tartozott egy lomfalvai részbirtok, a Maroson átvezető rév, egy gyulafehérvári ház a hozzá tartozó szőlővel és szántóföldekkel. A gyulafehérvári plébánosság tehát közel azonos jövedelemmel kellett, hogy rendelkezzen, mint a székesegyházban levő Péter és Pál oltár.⁶⁴

A várnegyed társadalma

A fentiek során hangsúlyoztuk, hogy a várban koncentráldott az egyházi intézmények nagy része, itt laktak az egyházi társadalom képviselői meglehetősen nagy számban. „A főpapi székhelyek nagy egyházi központok voltak. Különösen az alsó papság létszáma lehetett igen magas. Ha igaz, hogy a középkori Európa felnőtt férfi lakosságának 5–6 %-a az egyházi rendhez tartozott, ez még inkább állhatott a püspöki székhelyekre.”⁶⁵ Kubinyi számításai és a város lakosainak száma alapján tehát legkevesebb 65 ember lakhatott a falakon belül álló várnegyedben. A bizonyosan ismert személyekkel számolva azonban ez a szám jóval nagyobb volt.

A püspöki udvar személyzetéről a legtöbbet Szentmihályi Tamás és Várdai Mihály püspöki provisorok 1520–1524 között vezetett számadásaiból tudhatunk meg.⁶⁶ Eszerint az udvar állandó lovassága kapitánya vezetése alatt 70 főből állt, ezenkívül két kürtös is szerepel a jegyzékben.⁶⁷ A püspök mellett szolgálatot teljesítő és ezért fizetést (sallariumot) nyerő familiárisok 26-on voltak.⁶⁸ A konyha személyzete Gondos János vezetése alatt 4 szakácsot számlált, és a szakácsoknak is volt további kisegítő személyzete.⁶⁹ Kertész egy volt, mosónő és kulcsár is egy-egy.⁷⁰ Szűkebb udvari személyzetéhez tartozott az orgonista és a püspöki káplán, továbbá maga a provisor és aludvarbíró,⁷¹ a várnagy és alvárnagy.⁷² Összesen tehát a püspökkel együtt 114 személy. Nem tudjuk, hogy a lovasok közül hányan laktak a városban, illetve a várban, azonban mindenképpen kellett lennie bizonyos számú katonaságnak, amely a püspök testi épiségéért felelt. Ugyanakkor mindkét városkapuban őrség teljesített szolgálatot, és a várnagy is

⁶¹ Kovács: Fejedelmi udvar szintere 248–249.

⁶² Az oklevélben a káptalan szerepel kegyúrként, de ez a püspök hiányával magyarázható ebben az időszakban.

⁶³ Batthyaneum. V. d. 84. sz.

⁶⁴ A székesegyház oltáiról és dotációjukról I. Gálfi Emőke: *Az erdélyi káptalan oltárosai és a hiteleshelyi munka a középkor végén.* = *Arcana Tabularii.* (A továbbiakban Gálfi: Oltárosok) 211–222.

⁶⁵ Kubinyi András: *Püspöki rezidenciák a középkori magyar királyságban.* = Uő: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* Bp. 1999. 222.

⁶⁶ ZOkm. XII. 382–425, 427–429.

⁶⁷ ZOkm XII. 427–428.

⁶⁸ ZOkm XII. 421

⁶⁹ ZOkm. XII. 373, 386–387, 393, 396, 421

⁷⁰ ZOkm XII. 373, 386

⁷¹ Aludvarbíróra 1490-ből van az első adatunk: Valentinus viceprovisor castri Albensis. DL 30476.

⁷² ZOkm XII. 374, 403

rendelkezett fegyveresekkel.⁷³ A bemutatott személyzet alapján világos, hogy a püspök kísérete igen népes volt, azonban a mindenkori püspök nem mindig tartózkodott Gyulafehérváron, így kérdés, hogy a püspöki udvar hány állandó lakóval rendelkezett.

A Bornemisza Pál püspöksége idején (1553–1556) működő püspöki udvarról igen kevés információval rendelkezünk. Bizonyosnak látszik, hogy a püspök hozta magával saját familiáját, így udvarbírója is pécsi származású polgár lehetett, amint azt neve is mutatja. Pécsi Boldizsár 1554-ig volt a püspöki udvar gyulafehérvári provisor, ez év elején kelt végrendeletében is így szerepel.⁷⁴

Az egyházi középréteget adó kanonoki testülethez a középkor végén 24 kanonok tartozott.⁷⁵ A székesegyháznak legkevesebb 33 oltára volt,⁷⁶ mindegyikük oltárigazgatói vezetés alatt. Ezek alapján 57 személlyel számolhatnánk, de az egyházi javak halmozásának következtében több kanonok oltárigazgató is volt egy személyben. Nyolc ilyen esetet találtunk,⁷⁷ eszerint ezekkel nem számolva 49 személy tartozott az egyházi középréteghez és az alsó papság oltáros csoportjához. Az alsó papság képviselői a középrétegnél számosabbak voltak: így az oltárosokon kívül ide számíthatók a dignitariusk helyettesei és a scholasticus (3 személy), a káplánok (pl. a főespereseké: szám szerint 13, és a kanonok-oltárosoké 8), és itt jegyezzük meg, hogy egy-egy oltárnál több káplán is szolgálhatott, hiszen 1525-ben a Szent Anna-oltár számára épített ház többes számban beszél az oltár káplánjairól és presbitereiről.⁷⁸ Az alsó papsághoz számítható még a falakon kívül álló Szent Miklós-kápolna mestere⁷⁹ és az ispotálymester is, aki szintén klerikus volt.⁸⁰ A prebendáriusok, valamint a karpapok rétegéről nem tudunk semmi bizonyosat, csak annyit, hogy léteztek,⁸¹ bár előbbieik rétege sokszor keresztezte az oltárosokét.

A várban levő két kolostor személyi állománya nem lehetett túl magas: a domonkosok Boldogságos Szűz kolostorának 1524-ben összesen 13 tagja volt (7 szerzetes, 6 laikus testvér),⁸² a Szent István első vértanúnak szentelt ágostonos kolostor tagjainak számát nem ismerjük.⁸³ A bizonyosan ismert klérus (középréteg és alsó papság) tagjainak száma tehát a 16. század elején 88, ez azonban magasabb kellett hogy legyen, hiszen mint láttuk, a prebendáriusok, karpapok és ágostonos szerzetesek számát nem vettük figyelembe, de nem számoltunk az ispotály és az iskola lakóival sem.

⁷³ Kovács: Középkori székhely 200.

⁷⁴ MOL F 4. Comit. Alb. Cista 4, Fasc. 5, Nr. 50.

⁷⁵ Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp 1971. 117. Mályusz a 15. sz. végén 27 kanonokkal számolt, azonban a valós szám továbbra is 24, mert a számításai alapjául szolgáló tizedjegyzékben az egyes tételeknél felbukkanó méltóságviselőket kétszer számolta. A jelenségre Hegyi Géza hívta fel a figyelmemet, melyet ezúton is köszönök.

⁷⁶ Gálfi: Oltárosok 214.

⁷⁷ Szent András (DL 31014), Hívó lelkek (DF 277725), Szent Kereszt (Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance i. m. 236), Szent István és László királyok és Imre herceg (DL 29402), Szent Jakab (DL 47434), Háromkirályok (Batthyaneum IV. d. 100. sz.), Urunk színeváltozása (MNL OL. F 4. Comit. Albensis Cista I., Fasc. 2, Nr. 28.), Négy egyházatya (Batthyaneum IV. d. 125. sz.) oltárai.

⁷⁸ Batthyaneum IV. d. 100. sz., regesztája Kovács: Középkori székhely 199.

⁷⁹ DL 32607.

⁸⁰ Batthyaneum IV. d. 3. sz.

⁸¹ DL 32607.

⁸² *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. Szerk. Bunyitai V., Rapaics R., Karácsonyi J. I. Bp. 1902. 529.

⁸³ Mindkét kolostorra és patrocíniumára: Kovács: Középkori székhely 200–201.

Ugyancsak sokismeretlenes a prépost házanépe és 1542-től kezdve a királynéi udvartartás összetétele. A prépostot kiszolgáló személyek közül tudomásunk van udvarbírójáról és familiárisairól, de utóbbiak számát még hozzávetőlegesen sem tudjuk meghatározni.⁸⁴ A királynéi udvartartásról is igen szórványosak az adatok. Tudjuk, hogy Gyulafehérváron rendelkezésére álltak és igénybe is vette a káptalan tagjainak írástudóit,⁸⁵ titkára pedig maga a prépost volt, Verancsics Antal személyében.⁸⁶ Ugyanakkor bizonytalan számú familiáris is körülvette, akik részben Budáról kísérték el,⁸⁷ részben Erdélyben csatlakoztak hozzá. Az első csoportba tartozott Radicsics János, akit a források 1549-ben említenek először a káptalan jegyzőjének,⁸⁸ és csupán egy későbbi adatból tudjuk, hogy Izabella királyné kíséretében jött Erdélybe.⁸⁹ Ugyancsak ide sorolható Polyák Jakab és Babai Péter, előbbi 1544-ben⁹⁰ kapott a királynétól hűséges szolgálataiért birtokadományt. Utóbbi Várday Pál esztergomi érsek és főkancellár fivére volt, a királyné előtt hosszú ideig szolgálta Szapolyai János királyt. Izabellát elkísérte Lengyelországba is, 1552-ben halt meg, epitáfuma a királyné tanácsurának emlegeti.⁹¹ Neve alapján Erdélyben csatlakozhatott az udvarhoz Pestesi Lázár,⁹² és ugyancsak erdélyi származású lehetett Farna Mihály, a királyné gyulafehérvári udvarbírója 1544–1545 között.⁹³ Talán vele azonosíthatjuk azt a dominus Farnaként szereplő familiárist, aki 1531-ben Szapolyai János szolgálatában állt, és az egykorú lajstrom az erdélyiek csoportjában sorolja fel.⁹⁴

A fentiekből kitetszik, hogy a püspök és kísérete, illetve a királynéi udvar személyzete nélkül is legalább 100 személy lakott a várnegyed területén. Úgy számolhatunk tehát, hogy Gyulafehérvár esetében a város lakosságának bő tíz százalékát az egyházi rend alsó és középső rétege adta, ez pedig a püspöki, majd királynéi udvartartással csak növekedett.

A vár területén, jóllehet alapterülete nagy volt,⁹⁵ a házak meglehetősen zsúfoltan állhattak, és telkük sem volt túlságosan tágas, ahogyan az Pécs esetében megfigyelhető.⁹⁶ Az oltáros és

⁸⁴ *Hazai Okmánytár V.* Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghelyi Dezső. Győr, 1873. (Reprint Pápa, 2004) 371–376. Batthyaneum IV. d. 125.

⁸⁵ Egy Izabella királyné által 1542-ben kibocsátott oklevél alapján a következő kancelláriai jegyzet áll: 1543. in festo SS Philippi et Jacobi apostolorum, presentes littere collate et collationate sunt cum originalibus Albe Iulie in sacratio capitulari presentibus dominis vicario, Dobrony, Mohai et Coloswary. MNL OL. F 4. Comit. Alb. Cista 1, Fasc. 5, nro 42.

⁸⁶ Oborni Teréz: *Izabella királyné erdélyi udvarának kezdetei (1541–1551)*. = Uő: *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben*. Hn, 2011. 43–49.

⁸⁷ A Szapolyai János király udvarát alkotó familiárisokról, azok tagolódásáról l. Kubinyi András: *A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik)*. = *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. Miskolc, 2004. (Studia Miskolcinsensia 5.) (A továbbiakban *Tanulmányok Szapolyai Jánosról*.) 169–194.

⁸⁸ Vekov, Károly: *Locul de adevire din Alba-Iulia. Secolele XIII–XVI*. Cluj-Napoca, 2003. Anexa 7.

⁸⁹ MNL OL. F 4. Comit Alb. Cista 3, Fasc. 1, Nro 31. Ő később a szekularizált hiteleshely tagjai közé is bekerül, l. Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690)*. Kézirat. (a továbbiakban Gálfi: *Levélkeresők*)

⁹⁰ MNL OL. F 4. Comit Alb. Cista 3, Fasc. 4, Nro 34.

⁹¹ Babai Péter életére vonatkozóan lásd Laczlavik György: *A somogy megyei Várday család a 16. században*. Turul 86(2013). 1. füzet. 23–24.

⁹² MNL OL. F 4. Comit Alb. Cista 3, Fasc. 4, Nro 34.

⁹³ MNL OL. F 4. Comit Alb. Cista 3. Fasc. 1, Nro 30, és F 4. Comit Alb. Cista 2. Fasc. 4. Nr. 9.

⁹⁴ Simon Zsolt: *Szapolyai János familiárisainak egy lajstroma 1531-ből*. = *Tanulmányok Szapolyai Jánosról* 231–243.

⁹⁵ Kovács: *Középkori székely* 191.

⁹⁶ Koszta László: *Pécs városszerkezete a 11. századtól a 14. század közepéig*. = „Köztes-Európa” vonzásában. *Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*. Szerk. Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs, 2012. (a továbbiakban Koszta: *Pécs városszerkezete*) 306.

kanonokházakhoz azonban a falakon kívüli káptalani városrészben (Gyulafehérvár délkeleti része) egy-egy majorság tartozott allodiális házzal, kerttel, szántóval vagy réttel és az esetek nagy többségében a város szőlőhegyeinek egyikén egy vagy több szőlővel. Ilyen volt az a kanonokház, amelyet János Zsigmond 1568-ban Pókay Jakabnak adományozott, és a mellette álló ház is, amelyben Csáki Mihály lakott akkor.⁹⁷

A kutatás mai állása szerint az erdélyi káptalan kanonokjai a 13. század második felében váltak ki a püspök által vezetett monasteriumból és szűnt meg a *vita communis*.⁹⁸ Ezután épültek fel házaik a város káptalani városrészében,⁹⁹ amelyet bizonyára a püspökkel való egyezés nyomán kaptak meg. Azonban nem minden kanonoki és oltáros ház állt a káptalani városrészben, ezeket vélhetőleg a kanonoki és püspöki javak elkülönítése előtt vagy később, a püspök engedélyével építették ugyancsak a falakon belül, a püspöki várnegyedbe. Ebbe a kategóriába tartozhatott a székesegyházzal szemben Mosdósi Ambrus¹⁰⁰ háza (ez később Hagymási Kristóf¹⁰¹ birtokába került), amelyet a Szent Kereszt-oltár igazgatójaként birtokolt.¹⁰² Minthogy a Kereszt-oltár egyike volt a székesegyház legrégebbi oltárainak, feltételezhető, hogy építése még a káptalani városrész kialakítása előtt kezdődött.¹⁰³ Ugyanez elmondható e ház szomszédságában álló két kanonokházzal is, amelynek egyike a későbbiekben Kovacsóczi Farkas kancellár tulajdonába került.¹⁰⁴

Feltételezhetően az egyes főesperességek és a dignitariusként házaikat a méltóság betöltői lakták halálukig vagy a méltóság beöltésének megszűntéig, abban az esetben, ha az illető más javadalmat kapott.¹⁰⁵ Ugyanakkor valószínűnek tartjuk, hogy a kanonokházak elidegenítése feltételhez kötött volt, és ezek adásvétele csupán a káptalan tagjai között volt megengedett, még akkor is, ha azt ők maguk építették.¹⁰⁶ Az 1520-as évek táján Gyalui Dénes erdélyi kanonok és argyasi püspök, aki a Szűz Máriának szentelt Tótfaludon emelt pálos kolostor szerzetese is volt egy személyben, a mondott kolostor súlyos szükségét akarván enyhíteni, saját házat, amelyet Homorogdi Miklóstól, a váradi egyház prépostjától és hunyadi főesperes-kanonoktól vásárolt,¹⁰⁷ eladta a házhoz tartozó udvarral és kerttel együtt Koppáni Gergely éneklőkanonoknak 100 arany forintot. A ház, pontosít az oklevél, a káptalani városrészben fekszik, szomszédságában

⁹⁷ Béli cs. lt. Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága kezelésében (A továbbiakban Kv.NLt.) nr. 89–128.

⁹⁸ *Erdélyi Okmánytár*. I. 1023–1300. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Jakó Zsigmond. Bp., 1997. 341.

⁹⁹ A két városrész elkülönülésére l. Kovács: Humanista epigráfusok 11; Uő: Középkori székhely 198–199.

¹⁰⁰ 1555-ben a káptalan dékánja és ózdi főesperes, a szekularizáció után a hiteleshely requisitora és tizedfőrendátor. Gálfi: Levélkeresők.

¹⁰¹ Izabella királyné és János Zsigmond, majd Báthory István bizalmi embere, tanácsúr (1556–1578). Egyéb tisztségeire l. *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599)*. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Szerk. Jakó Zsigmond.) Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. Kvár, 2006. (a továbbiakban ErdKÁPJKv.) 450.

¹⁰² Kv.NLt. Gyulay Kun cs. lt. nr. 216.

¹⁰³ 1357-ből származik rá az első adat. Entz: Székesegyház. 201.

¹⁰⁴ ErdKÁPJKv VIII. 1. 355. sz.

¹⁰⁵ Ilyen volt az örkanonok háza. Batthyaneum. IV. d. 78. sz. regesztája: Kovács: Középkori székhely 199.

¹⁰⁶ Az itt bemutatott gyakorlat a pécsi kanonoki városrész házainak elidegenítési módjára szolgáltat analógiát. Koszta: Pécs városszerkezete 306–307.

¹⁰⁷ Perényi Ferenc familiárisa, Homorogdi Miklós 1510-ben és 1512-ben a püspök gyulafehérvári udvarbirója volt, ezután kapta meg a hunyadi főesperességet és a váradi prépostságot. Batthyaneum IV. 18. és IV. 28.

egyfelől a Péter és Pál [oltár], másfelől az örkanonok házai állnak.¹⁰⁸ Ugyancsak kanonokház a tárgya egy 1538-ban végbement jogügyletnek.¹⁰⁹ Ekkor Statileo püspök kegyúri jogánál fogva Baghi Ambrus erdélyi kanonoknak és püspöki kamarásnak érdemei jutalmául jóváhagyását adta Végedi Imre tordai főesperes-kanonok¹¹⁰ adományához, amelynek értelmében a főesperes-kanonok Ambrus kanonoknak adományozta azt a Gyulafehérvár káptalani részén álló kanonokházát, melynek szomszédságában a Szent Istvánnak és Szent Lőrincnek szentelt oltárok házai álltak, és amelyet alapjaiból épített kőből.

Egy-egy kanonok tulajdonában több ház is lehetett. Így a már említett Végedi Imre a tordai főesperesség házán kívül, amint láttuk, egy saját maga által épített házzal is rendelkezett. Az oltárokhöz is több ház tartozhatott a falakon belül. A Szent Anna-oltár egyik házát 1512-ben említik először,¹¹¹ egy másikat pedig 1525-ben építettek Várdai Ferenc püspök végrendeletének megfelelően.¹¹²

Az oltáros házak és gazdáik a középkor végén különböző mentességeket élveztek. Erről Lázói János főesperes-kanonok, ugyanakkor a Hívó Lelkek-oltár igazgatójának háza kapcsán értesülünk. 1512. február 4-én Perényi Imre, Abaúj vármegye örökös ispánja és Magyarország nádora János telegdi főesperes-kanonok hűséges szolgálatai jutalmául, mellyel őt és fiát, az erdélyi püspököt szolgálta, főként pedig az elmúlt évek során mesteri módon megépített kápolna elkészültéért, amelyben a Hívó Lelkek oltára helyet kapott, azt a fehérvári kőházat, melynek közvetlen szomszédságában észak felé Szent Anna oltárának háza áll, és amelyet nevezett János magister a Hívó Lelkek oltárigazgatósága számára romos állapotából megújított, kegyúri jogánál fogva minden olyan kiváltsággal felruházta, amellyel a többi oltáros ház rendelkezett abban a mezővárosban, azt minden rendes és rendkívüli adó, szolgálat, teher, és census fizetése alól felmentette.¹¹³ Ugyanezek a kiváltságok olykor az oltárosok allodiális házaira is vonatkoztak. 1503. október 1-jén Bácskai Miklós püspök Tatai János presbiter, a Szent Miklós-kápolna *rectora* kérésére, Fehérvár városában puszta allodiumára újonnan épített majorsági házát és háza népét minden adó alól (ab omni solutione taxarum, censuum, et quarumlibet collectarum) felmentette.¹¹⁴

Az oltáros és kanonok házak mellett említést érdemel az ispotály épülete is, amely ugyancsak a falakon belül helyezkedett el.¹¹⁵ Minthogy tudjuk, hogy Váradon az egyik kanonokházat alakították át xenodochiummá,¹¹⁶ úgy gondoljuk, hogy épülete Gyulafehérváron sem lehetett nagyobb egy kanonokházénál. A Szent Lélek-ispotályt a 15. század elején alapította Upori István püspök.¹¹⁷ A középkor végén rendelkezett egy fürdővel¹¹⁸ és egy mézárszékkal,¹¹⁹ to-

¹⁰⁸ Batthyaneum. IV. 78

¹⁰⁹ Batthyaneum V. 33. Regeszta; Kovács: Középkori székhely 200.

¹¹⁰ Személyére lásd Vekov Károly: *Végedi Imre tordai főesperes 1541. évi végrendelete.* = *Emlékkönyv Kiss András nyolcvanaik születésnapjára.* Szerk. Pál-Antal Sándor, Sipos Gábor, W. Kovács András, Wolf Rudolf. Kvár 2003. 604–622.

¹¹¹ Entz: Székesegyház 205.

¹¹² Batthyaneum IV. d. 100. sz. Regeszta; Kovács: Középkori székhely 200.

¹¹³ Batthyaneum IV. d. 28. sz.

¹¹⁴ Batthyaneum III. d. 156. sz.

¹¹⁵ MNL OL. F3. Centuriae. M. 1.

¹¹⁶ Szende: Civitas opulentissima 115.

¹¹⁷ Entz: Székesegyház 200.

¹¹⁸ A fürdő már 1467-ben működhetett, a város lakosai között felsorolt Feredős név erre utal. DL 30882.

¹¹⁹ Batthyaneum IV. d. 3. sz.

vábbb a székesegyház társadalmának tehetősebb rétege is adományokkal látta el. 1543-ban Végedi Imre azzal a feltétellel adományozott unokaöccseinek bizonyos magyargáldi jószágokat, ha utóbbiak az elkövetkezendőkben évente, télvíz idején a Szent Lélek-ispotály szegényei használatára 12 szekér fát vásárolnak, vagy saját szekereiken szállítanak [ugyanannyi fát], és az ispotálymester kezére bízzák.¹²⁰ Nem tudjuk, hogy a fejedelemség kori dézsmajegyzékben (1587–1589) szereplő Alkenyér, Felkenyér, Kudzsir és Balomir¹²¹ 46 Ft-nyi püspöki dézsmája a xenodochiumot illette-e korábban is, vagy csak később, Báthory István adományából bírta.¹²²

A város rendjét Gyulafehérvár ura, az erdélyi püspök rendeletekkel is szabályozta. Egy 1513 körüli feljegyzés szerint, minthogy az elmúlt időkben a püspöki város részben a gondatlanság, részben az ellenség pusztításai folytán szinte romokban hevert, és szintűgy romosan álltak házai és bástyái, néhai Geréb László püspök oklevelében megengedte a káptalan tagjainak, hogy szabadon építhessenek új házakat, vagy a régieket építsék újjá, úgy azonban, hogy végrendeletükben az építkezés költségeinek felét térítsék vissza. A költség visszatérítése a testamentum kedvezményezettjeire hárul, úgy, hogy a felépített ház becsértékének felét, melyet az építészetben járatos bölcs férfiak becsüljenek fel, az örökösök fizessék meg. A kifizetett összeg fele az egyházat illesse, felét pedig a város sáncának, falának és tornyának építésére fordítsák. A főpap rendelkezését a káptalan tagjai betartották, és az így egybegyűlt pénzüsszezből alapjaiból építették fel 1504-ben a Szent György-kapu előtt álló bástyát (barbakánt).¹²³

A vár erősítése és karbantartása fele-fele részben a püspököt és káptalanát terhelte,¹²⁴ azonban amint az előbb elmondottakból is látszik, időnként a püspök rendelkezése alapján járt el a káptalan. A fentiekből és egy 1516. január 30-án kelt oklevélből úgy tűnik, hogy a város gazdái nem mindig tettek eleget kötelességüknek. Minthogy ekkor Gyulafehérvár falai nagyon romosak voltak, II. Ulászló elrendelte az erdélyi káptalannak, hogy a hozzájuk tartozó falrész feljebb emeljék, azokat kőből rakott és nem fából ácsolt bástyákkal erősítsék meg a benne lakók nagyobb biztonsága érdekében. E célra 200 Ft értékben sót utalt ki számukra.¹²⁵ A várat nem sokkal a szekularizáció előtt, 1551–1553 között Giovanni Battista Castaldo parancsára is erősítették.¹²⁶

Az imént bemutatott rendelkezések azt mutatják, hogy jöllehet a várat és a váralját a püspök és káptalana külön-külön birtokolta, és a város védelméről közösen gondoskodtak, a város valódi ura mégis a mindenkori püspök volt. A püspök nyomásgyakorlásának egyik eszköze a kanonokok és az alsó papság szabad végrendeletkezési joga volt.¹²⁷ Erdélyben a 14. század elején az alsó papság tagjainak végrendeleteit a mindenkori püspöknek kellett megerősítenie és jóváhagynia, még akkor is, ha a végrendeletkező az egyházra hagyta javait.¹²⁸ 1477-től kezdve

¹²⁰ MNL OL. F3. Centuriae. M. 1.

¹²¹ Valamennyi Szászváros környékén fekszik.

¹²² *Adatok a dézsmajegyzék kori adminisztrációjához.* Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. (Erdélyi történelmi adatok. V. 2.) Kvár 1945. 25.

¹²³ „propugnaculum quod Bastham vocant.” Batthyaneum IV. d. 33. sz.

¹²⁴ Kovács: Fejedelmi udvar színtere 236.

¹²⁵ Batthyaneum IV. d. 46. sz. Regesza Kovács: Középkori székhely 195.

¹²⁶ Kovács: Fejedelmi udvar színtere 237.

¹²⁷ A jog gyakorlására és a *ius spoli* meglétére Magyarországon I.: Kollányi Ferenc: *A magyar kath. Alsópapság végrendeletkezési joga, ennek története, jelenlegi állapota, és a hagyatékok körül követendő eljárás.* Esztergom, 1890. 88–116. (a továbbiakban Kollányi: Végrendeletkezési jog)

¹²⁸ Kollányi: Végrendeletkezési jog 104.

1543-ig három olyan privilégiumot is ismerünk, amelyben az erdélyi püspökök és Izabella királyné biztosította a kanonokokat és az alsó papság tagjait szabad végrendelkezési joguk gyakorlásáról.¹²⁹ Geréb László a székesegyház társadalmának e jogát ahhoz a követelményhez kötötte, hogy a katedrális építésére és a püspök asztalára illendő módon hagyakozzanak. A 16. század első felében uralkodó valós helyzetre azonban, amely félreérthetetlenül a *ius spoli* új-jáéledésére utal, Gosztonyi János és Izabella királyné oklevele világít rá. Mindkét okmány kiemeli, miszerint értésükre adták, hogy az erdélyi püspök egynémely tisztségviselői a káptalan tagjainak szabad végrendelkezési jogát megsértve a végrendelkezők halála után házaikat elfoglalták, és javaikat elrabolták, elrendelték a szolgálatukban levőknek és tisztségviselőiknek, hogy a káptalan tagjainak eme jogát tartsák tiszteletben, és ne merészeljenek a rendeletnek ellenszegülni.

A város tehát, amelynek társadalmát a fentiekben megpróbáltuk a források szűkszavúságához mértén bemutatni, úgy tűnik, Magyarország többi mezővárosának életét élte, és alapvetően nem különbözött az ország más püspöki székhelyeitől sem. Gyulafehérvár történetében a nagy fordulatot az egyházi javak 1556-ban végbement szekularizációja fogja jelenteni, melynek eredményeként a kanonoki testület megszűnt, a város földesura a fejedelem lett, a káptalani és püspöki város pedig kincstári birtokká alakult.

Gyulafehérvár (Alba Iulia) at the End of the Middle Ages

Keywords: Gyulafehérvár (Alba Iulia), market-town (oppidum), the Bishop and the Chapter of Transylvania, social development

The study aims to discuss the social development of Gyulafehérvár (Alba Iulia) at the end of the Middle Ages. Before the secularization (1556) Gyulafehérvár was the episcopal residence of the Bishop of Transylvania, and the market-town's landlords were the Bishops and the Chapter of Transylvania. Considering the typology of towns Gyulafehérvár was a castle with suburbs. In the fortified castle were located the ecclesiastical institutions such as the cathedral, the Episcopal palace, the Dominican and the Augustinian monasteries, the hospital (xenodochium) and the houses of the canons. The citizens of this market-town resided in the suburbs. Our study offers a detailed description of the market-town's social groups until the secularization on the basis of written sources.

¹²⁹ Geréb László 1477. július 12-én, illetőleg Gosztonyi János 1527. május 6-án kelt oklevelei, továbbá Izabella királyné 1543. március 4-én kelt privilégiuma. Batthyaneum III. d. 58. sz, IV. d. 115. sz. és V d. 54. sz. Ehhez járul a fent bemutatott, a 15. század végén kelhetett Geréb László-féle oklevél, melynek rendelkezései alapján 1504-ben megépült a barbakán.

Szabó András

Antitrinitáriusok, reformátusok és jezsuiták Gyulafehérvárott, 1557–1588

Gyulafehérvár 1542 után lett először I. (Szapolyai) János magyar király özvegyének, Jagelló Izabellának a székhelye.¹ Néhány éves Habsburg-uralom (1552–1556) után fiával, János Zsigmonddal együtt 1557-ben tért újra vissza Erdélybe, s beköltözött ismét az egykori püspöki palotába.² A keleti királyság, majd az alakulóban lévő erdélyi fejedelemség „fővárosa” tulajdonképpen csak egy viszonylag kicsi mezőváros volt, amelynek az uralkodó volt a földbirtokosa. A fallal körülvett vár lakosságának jelentős részét tették ki a katonák és hivatalnokok, az udvar szolgálattevői, illetve azok családtagjai, polgár ebben az időben kevés volt, azok is a külvárosban laktak.³ Az 1550-es években döntő vallási változások következtek be a városban: a két nagy kolostor kezdett kiürülni, a domonkosok 1553-ban már az elköltözésüket tervezgették, s 1556-ban ők és a másik rend, az ágostonos remeték is elhagyták Gyulafehérvárt.⁴ Az egykori domonkos kolostor⁵ 1557-ben lett protestáns iskolává.⁶ A protestánsok viszont csak később, 1565-ben kapták meg a püspöki székesegyházat,⁷ amelyet akkor még egy átjáró kötött össze a palotával.⁸

Nem ismerjük az első protestáns lelkész és tanár nevét, csak azt tudjuk, hogy 1558-ban indult meg az a folyamat Erdélyben és Kelet-Magyarországon, amelynek eredményeképpen

Szabó András (1954) – az MTA doktora, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Selye János Egyetem, Révkomárom (Komárno), szabo.andras@hungarnet.hu

¹ Oborni Teréz: *Izabella királyné erdélyi udvarának kezdetei (1541–1551)*. Történelmi Szemle LI(2009). 21–44; Kovács András: *Fejedelmi építkezések Erdélyben*. Korunk, III. folyam XXIV(2013). 3. sz. 70–72, 78–79.

² A palotáról lásd Kovács András: *Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16. században = Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó. Bp. 2005. 240–241, 244–245, 247; Kovács András, *Fejedelmi építkezések Erdélyben 70–72*.

³ *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei*. Kiad. Kovács András. Kvár 1998 (Erdélyi Történelmi Adatok VI.2). 7; *Monumenta antiqua Hungariae*. Edidit Ladislaus Lukács S. I. Romae 1976. (Monumenta historica Societatis Iesu 112). 201.

⁴ Romhányi Beatrix: *Kolostorok, társaskáptalanok a középkori Magyarországon*, Bp. Arcanum CD ROM, 2008; Kovács András (2005) *i. m.* 246, 248. – A kolostorok helyéről, amint szó lesz még róla, a források ellentmondóan nyilatkoznak.

⁵ A Szent Mihály utca északi során fekvő épületet és templomát, amely jól látható a város első, 1711-es Visconti-féle alaprajzán is, a források többsége domonkos kolostornak nevezi, kisebbsége ágostonosnak vagy bernardinusnak, ezért a kutatás mindmáig nem tudott ebben a kérdésben biztosat mondani. – Lásd a 4. jegyzetet! – A Visconti-féle alaprajz = Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720*. Bp.–Kvár 2006, 43.

⁶ Aranyosrákosi Székely Sándor: *Unitária vallás története Erdélyben*. Kvár 1839. 93; P. Szathmáry Károly: *A Gyulafehérvár–nagyenyedi Bethlen-főtanoda története*. Nagyenyed 1868. 9.

⁷ Giovannandrea Gromo: *Compendio di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano et di tutte le cose notabili d'esso regno (Sec. XVI)*. Közli Aurel Decei. Apulum II(1943–1945). 174–175; Gudor Kund Botond: *Az eltűnt Gyulafehérvári Református Egyházmegye és egyházi közösségei. Inquisitoria Dioceseos Alba-Carolensis Reformatae Relatoria (1754)*. Kvár–Barót 2012 (Erdélyi Egyháztörténeti Könyvek 1). 107.

⁸ Kovács András (2005) *i. m.* 241.

szétvált a két nagy protestáns felekezet, a lutheránus és a református.⁹ A magyar lakosság többsége – így a gyulafehérváriak is – református lett. Az 1560-as évek közepén néhány hitvita a gyulafehérvári székesegyházban zajlott, ezeket János Zsigmond fejedelem az átjárón keresztül az ágyából és asztalától hallgatta.¹⁰ 1560-tól Gyulai Pál lett a protestáns (ekkor már inkább református) iskola rektora.¹¹ Az ő személye körül óriási zűrzavar van, ugyanis három ilyen nevű kortárs is élt Erdélyben. Az első katolikus pap, somlyói főesperes volt, a második a mi gyulafehérvári rektorunk, a harmadik pedig abafáji Gyulay Pál, egy művelt, Padovában is tanult antitrinitárius nemes. Gyulai Pál rektor talán a bolognai egyetemen is megfordult, s 1567 táján csatlakozott az újonnan alakulóban lévő antitrinitárius felekezethez.¹² A vallási ügyeket a székvárosban ekkor már négy éve a betegeskedő János Zsigmond fejedelem olasz udvari orvosa, Giorgio Blandrata mozgatta.¹³ Gyulai 1568 márciusában részt vett és többször röviden hozzászólt a reformátusok elleni hitvitán, amelyet szintén a gyulafehérvári székesegyházban tartottak. A reformátusok által vezetett jegyzőkönyv ugyan gyulafehérvári rektornak nevezi őt, azonban ők nem lehettek tisztában a friss helyi eseményekkel.¹⁴ Talán a püspöki váralja plébániatemplomának papja lehetett,¹⁵ mert saját pártjának jegyzőkönyve szerint ekkor már más tanárai voltak a helyi iskolának: Óvári Benedek rektor és Gregor Wagner lektor, ők vezették az antitrinitáriusok részéről a jegyzőkönyvet.¹⁶ Azt teljességgel kizárhatjuk, amit a szakirodalom egy része állít, hogy két rektora lett volna egy időben a tanintézménynek.¹⁷ A székváros jelentőségét mutatja így is, hogy antitrinitárius iskolájában két tanár dolgozott (a korban csak a legjelentősebb iskolákban volt így). A fejedelemnek nagyralató tervei voltak a tanintézménnyel, egyetemmé kívánta fejleszteni, s professzorává meghívta a neves hugenotta tudóst, Pierre de La Ramée-t (Petrus Ramus) és a Bázelen élő Celio Secundo Curionét.¹⁸ Egy kulturális centrumnak nyomdára is szüksége volt: 1567–1568-ban itt működött Raphael Hoffhalter műhelye. Miután Hoffhalter 1568-ban meghalt, nyomdája még egy évig dolgozott özvegye és az iskola lektora, Gregor Wagner neve alatt. Wagner életéről és tevékenységéről ezen túl semmilyen adat nem ismert. A nyomdai felszerelés nagy részét 1571 után elvitte magával Nyugat-Dunántúlra a nagykorúvá vált Rudolf

⁹ Márta Fata: *Ungarn, das Reich der Stephanskronen, im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multiethnizität, Land und Konfession 1500 bis 1700.* Hrsg. von Franz Brendle und Anton Schindling. Münster, Aschendorff 2000. (Katolisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung 60.) 104–105.

¹⁰ Kovács András (2005) *i. m.* 241.

¹¹ Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István: *Az erdélyi unitárius egyház története.* I. Fordította Márkos Albert, bev. Balázs Mihály, kiad. Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. Kvár 2005 (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4.1.) 405.

¹² Szabó György: *Abafáji Gyulay Pál.* Bp. 1974 (Humanizmus és Reformáció 3). 4–7; Horn Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története.* Bp. 2009. 249–256.

¹³ Márta Fata *i. m.* 105, 108–109, 171–173; Horn Ildikó *i. m.* 44–46.

¹⁴ Heltai Gáspár, *Disputatio in causa sacrosanctae et semper benedictae Trinitatis...*, Kvár Heltai, 1568. A 2r, O 4v, Y 3r–v.

¹⁵ Kovács András (2005) *i. m.* 248–249.

¹⁶ Dávid Ferenc: *Brevis enarratio disputationis Albanae ... anno Domini 1568...*, Gyulafehérvár, Hoffhalter, 1568. aa 3v.

¹⁷ Zoványi Jenő: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig.* Bp. 1977 (Humanizmus és Reformáció 6). 25, 357; Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István *i. m.* 405.

¹⁸ Kovács András (2013) *i. m.* 72, 78; Pálfi József: *Református felsőoktatás Erdélyben. Universitassors a reformációtól a Kolozsvári Tudományegyetemig.* Kvár 2009. 61–69. – A tervekben Szamosközy István szerint Szászsebes szerepelt, ahová János Zsigmond a fővárost is át akarta helyezni.

Hoffhalter,¹⁹ az itt maradt eszközök pedig elpusztultak, amikor 1580. június 21-én villám csapott a löportoronyba.²⁰

1567–1568-ban Császmái Istvánt említik mint Gyulaféhevár lelkészét, működésének színtere feltehetően a fejedelmi palota melletti székesegyház volt. Császmái azáltal lett hírhedt a korban, hogy mint a nyomda felügyelője magyar szöveggel is kiadta az antitrinitáriusok gúnyrajzait a Szentháromságról.²¹ A fejedelem udvari prédikátora ugyanakkor 1564 óta Dávid Ferenc volt,²² aki az 1560-as évek végén egyre több időt töltött uralkodójánál, ezért kolozsvári anyaegyháza 1570-ben figyelmeztette is őt, hogy hagyjon náluk maga helyett egy alkalmas helyettest.²³

Az erdélyi fejedelemség székvárosának vallási helyzetében döntő változást hozott János Zsigmond fejedelem korai, 1571. március 14-én bekövetkezett halála. Utódául az erdélyi országgyűlés május 25-én az antitrinitárius Bekes Gáspár helyett a katolikus somlyai Báthory Istvánt választotta meg. A négy bevett vallás rendszerén alapuló erdélyi politika ugyan elméletileg érvényben maradt, azonban Báthory kezdettől fogva a katolicizmus térnyerését és az „eretnység” visszaszorítását tűzte ki céljául. Első lépéseinek egyike Dávid Ferenc elbocsajtása volt az udvari prédikatori állásból. Még ugyanazon év végén felvette a kapcsolatot a jezsuita renddel, s kérte, hogy két páter jöjjön Erdélybe, ők azonban bár bíztatták a katolikus vallás „helyreállítására”, személyi segítséget egyelőre nem ígértek.²⁴ Ennek háttérében feltehetően politikai okok, a Habsburg-ház és Báthory közötti ellentétek álltak, Miksa császár a színpalak mögött még évekig az erdélyi fejedelem megbuktatásán munkálkodott.

A gyulaféhevári antitrinitárius lelkészek és tanárok 1571 után eltűntek, nyilvánvalóan a fejedelem üzte el őket. Nincs további adat Császmái István lelkészeiről, s – ahogy említettem – Gregor Wagner segédtanárról és nyomdászról. Gyulai Pál sorsáról sem tudunk semmit, sem az 1574-es,²⁵ sem az 1579-es szakirodalmi adat a jelenlétét nem igazolja.²⁶ Talán azonos azzal a gyulai Gyulay Pállal, akinek 1590-ben az özvegyét említik.²⁷ Óvári Benedek rektor már korábban elhagyta Gyulaféhevárt: 1569 őszén több társával együtt tértítő körútra indult a török

¹⁹ V. Ecsedy Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*. Bp. 1999. 62

²⁰ Aranyosrákosi Székely Sándor *i. m.* 114. A szerző szerint az uralkodó a jezsuitáknak adta át a nyomdafelszerelést. A robbanásban húsz ház, egy egész utca semmisült meg, megsérült a székesegyház teteje, s a vár épületei közül egy sem maradt teljesen épen. Lásd még Lukács László *i. m.* (1976) 71, 87–88.

²¹ János Herner: *István Császmái = Ungarländische Antitrinitarier (Tamás Arany, István Basilius, István Császmái, Lukács Egri, Elias Gczmidtele)*. Einleitung von Mihály Balázs, Baden-Baden & Bouxviller 1990. (Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles XII.) 105–126.

²² Balázs Mihály: *Dávid Ferenc életútja*. Keresztény Magvető CXIV(2008). 173–202.

²³ Aranyosrákosi Székely Sándor *i. m.* 94.

²⁴ *Monumenta antiqua Hungariae. I. 1550–1579*. Edidit Ladislaus Lukács S. I. Romae 1969. (Monumenta historica Societatis Iesu 101.) 391–401.

²⁵ Papp Márta abafáji Gyulay Pálról forrás megadása nélkül azt írta, hogy 1574-ben Gyulaféhevárott Báthory István titkára volt. Mivel a nevezett ekkor már nem tartózkodott Erdélyben, Szabó György monográfiája ezt a kijelentést tévesen az iskolamester Gyulai Pálra vonatkoztatta. Papp Márta: *Brutus J. Mihály és Báthory István magyar humanistái*. Bp. 1940 (Értekezések a magyarországi latinság köréből 2.) 62; Szabó György *i. m.* 7.

²⁶ Gyulafi Lestár szerint 1579-ben Gyulaféhevárott mint helybeli rektor vett részt a Dávid Ferencet elítélő gyűlésen. Mint látni fogjuk, ez teljesen kizárt, Gyulafi több mint egy évtizeddel korábbi adatokat kever ide, ezért szerepelteti ugyanitt a már rég halott Csáky Mihályt (†1572) is. – Gyulafi Lestár *fölgjegyzései 1565–1605*. Kiad. Szabó Károly = *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból*. Bp. 1881 (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores 31.) 16; Szabó György *i. m.* 4.

²⁷ Szabó György *i. m.* 7–8.

hódoltság területére, s ennek következtében Temesvároton lett prédikátor. Később, 1579-ben már mint simándi lelkész tiltakozott Dávid Ferenc letartóztatása ellen, s ez róla az utolsó hírnök.²⁸

Mivel az új fejedelem sem katolikus papot, sem jezsuita szerzetest nem tudott a székvárosába csábítani, valláspolitikája első lépésben arra irányult, hogy megerősítse az antitrinitáriusok legnagyobb ellenfeleit, a reformátusokat. Ehhez tudós prédikátorokat kellett szereznie, ezért először a saját fejedelemségében nézett körül. Bátyjának, Báthory Kristófnak²⁹ a felesége, Bocskai Erzsébet református volt,³⁰ ezért az ő kedvenc papját, Károlyi Pétert³¹ szólította meg. Mivel Károlyi nem akarta otthagyni Váradot, a fejedelem a Magyar Királyság területén lakó rokonokhoz fordult. Testvére, somlyai Báthory Anna a család egy másik ágából származó ecsedi Báthory Györgyhez ment feleségül, aki a reformáció s azon belül a református egyház nagy támogatója volt.³² Az ő birtokukon, az északkelet-magyarországi Varannón viselt lelkészi hivatalt Ilosvai Benedek magiszter, aki elfogadta a meghívást, s legkésőbb 1573 körül elfoglalta a gyulafehérvári plébánosi állást.

Amíg idáig eljutott, eléggé nagy utat tett meg.³³ Születési évét nem ismerjük, idehaza a reformáció egyik legfontosabb tanintézményében, a bártfai gimnáziumban végezte a tanulmányait. 1558. július 7-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre, de zsebében ekkor már ott volt egy más egyetemen (nem tudjuk melyiken) szerzett magiszteri cím is. Ugyanezen év végén tagja lett a magyar diákok társaságának, az ún. Coetus Ungaricusnak, s még két évig hallgathatta legfontosabb pártfogójukat, Philipp Melancthon. 1563 tavaszán látogatott először haza, meg is nősült, de véglegesen csak 1564 nyarán tért vissza Magyarországra. A wittenbergi egyetem teológiai kara levélben ajánlotta őt János Zsigmond erdélyi fejedelemnek, de ekkor még megmaradt a szülőföldje környékén. Hazaérkezésekor már Északkelet-Magyarországon is javában tartottak a viták a lutheránusok és a reformátusok között, s Ilosvai egyike volt azon keveseknek a magyar nemzetiségű prédikátorok közül, aki nem csatlakozott a reformátusokhoz. 1565. február 20-án szentelték fel lelkésznek, első szolgálati helye a tokaji borvidéken fekvő Tállya mezőváros volt. 1568-ban részt vett az antitrinitárius Egri Lukácsot³⁴ elítélő kassai zsinaton, majd legkésőbb a következő esztendőben ő is átlépett a kálvinista felekezetbe, s ecsedi Báthory György szolgálatába lépett. Mint a család udvari papja írta 1571-ben egyetlen ránk maradt művét, amely nem más, mint egy

²⁸ Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István *i. m.* 312–324; Zoványi Jenő *i. m.* 45, 133.

²⁹ Horn Ildikó: *Báthory Kristóf. = Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor*, I. Akadémia–Bylica. Főszerk. Kószeghy Péter. Bp. 2003. 301–302. (A továbbiakban: MAMÚL)

³⁰ A Bocskai családról Szabó András: *Az ismeretlen kismarjai Bocskai család*. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica XIII(2008). 2. 167–185. – http://www.uni-miskolc.hu/~philos/2008_tom_XIII_2/167.pdf

³¹ Károlyi Péter (1543–1576) nagyváradi református lelkész, ebben az időben a bihari egyházmegye seniora (esperese), részt vett az 1560-as évek hitvitáiban, többek között 1568-ban Gyulafehérváron is jelen volt. 1573-ban a tisztántúli református egyházkerület szuperintendensévé (püspökévé) választották. – MAMÚL V. (2006) 127.

³² Baráth Béla Levante: *Adalékok az Ecsedi Báthoriak 16. századi patrónusi tevékenységéhez és Nyirbátor reformációjához*. Egyháztörténet IX(2008). 2. 26–52.

³³ Az Ilosvai Benedekről szóló életrajzi adatokat lásd Szabó András: *Ilosvai Benedek gyulafehérvári plébános. = Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Búsky István tiszteletére*. Szerk. Imre Mihály et al. Debrecen 2011. 627–633.

³⁴ Szabó András: *Lukács Egri. = Ungarländische Antitrinitarier (Tamás Arany, István Basilius, István Csázmái, Lukács Egri, Elias Gczmidela)*. Einleitung von Mihály Balázs. Baden-Baden & Bouxviller 1990. (Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles XII.) 127–150.

latin nyelvű vers (epithalamion) ecesdi Báthory Erzsébet és Nádasdy Ferenc lakodalmára.³⁵ A fiatal menyasszonyról akkor még senki sem gondolta volna, hogy egy koncepció per vádaskodásai nyomán később mindenféle rémtörténetek kapcsolódnak majd a nevéhez.

Gyulafehérvárra való megérkezését követően próbálták Ilosvait átcsábítani Nagyenyedre és Szászvárosba is, de a fejedelem nem engedte el maga mellől, helyette utasította, hogy a Habsburgok által uralt országrészből hívjon be ismerős lelkészeket, amit ő meg is tett. Nagy szerepe volt az erdélyi református egyház újjászerveződésében,³⁶ s halála előtt a gyulafehérvári egyházmegye seniori (esperesi) tisztét is viselte.³⁷ Ilosvai látta el az iskola felügyeletét is, a gyulafehérvári–nagyenyedi kollégium hagyománya szerint ő fogalmazta a tanintézmény első törvénykönyvét.³⁸ Mivel bártfai diák volt, az ottani iskolai törvények lehettek a mintái, de végső soron Melanchthon iskolateremtő hagyományát képviselte.

Egyházi és iskolai feladatai mellé rövidesen állami megbízatás is társult, a szekularizált és átalakított gyulafehérvári káptalan vezetője lett, s tisztességes megélhetést biztosító fizetést kapott.³⁹ Ugyanakkor a palota és a református templomná vált székesegyház kapcsolata megszakadt, Báthory István ugyanis elbontatta a két épület közötti átjárót.⁴⁰ Ezt érthetjük szimbolikusan is: a katolikus fejedelem a reformátusok jelenlétét ugyan támogatta, de mégsem szívesen viselte el. 1576-ban, Báthory István lengyel királlyá választásával egészen új helyzet állt elő. A Lengyelországba távozó fejedelem bátyját, Báthory Kristófot nevezte ki vajdává, azaz a helyettesévé. Kristóf a testvéréhez hasonlóan hithű katolikus volt, oldalán egy makacs és okos református feleséggel, Bocskai Erzsébettel, aki lányát, Báthori Krisztinát (későbbi nevén Grizeldiszt) reformátusnak nevelte,⁴¹ s fiát, Zsigmondot is titokban református lelkésszel kereszteltette.⁴² Gyulafehérvárra költözésük után ugyan hivatalosan nem tarthatott református udvari papot, de nem kellett megszíre mennie, csak a szomszédos székesegyházba, ahol Ilosvai Benedek a rendelkezésére állt.

Miután a Báthoryak hatalma megerősödött, s Habsburg-oldalon is egy új császár, Rudolf lépett a trónra, elhárultak a jezsuiták behívásának akadályai. 1579-ben saját kezdeményezésére Erdélybe érkezett Leleszi János atya,⁴³ hogy kiprovokálja a váltást, s kezébe vegye a fejedelemség trónörökösének, Báthory Zsigmondnak a nevelését. Őt pedig aztán követték – most már hivatalosan is – a többiek. Mindezek ellenére Ilosvai Benedeknek az 1580-as években továbbra is szilárd pozíciója volt a korszak Erdélyében. Ennek jele, hogy egy, a kiskorú Báthory Zsigmond nevében kiállított oklevél 1584. szeptember 3-án élete végéig megerősíti a gyulafehérvári plébánosi tisztségben.⁴⁴ Bár az ország kormányzásában továbbra is nagy szerepe volt a református

³⁵ Ilosvai Benedek: *Epithalamion coniugii magnifici domini Francisci Nádasdi [...] et generosae dominae Helizabeth [...]*, Cracoviae, Matthaeus Siebeneicher, 1571.

³⁶ Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. I. 1556–1604. Bp. 1904. 252–255.

³⁷ Zoványi Jenő i. m. (1977) 73, 100; Gudor Kund Botond i. m. 32, 99, 107–108.

³⁸ Jakó Zsigmond–Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Buk. 1979. 11.

³⁹ *Erdélyi országgyűlési emlékek*. Szerkeszti Szilágyi Sándor. II. (1556–1576). Bp. 1876 (Monumenta Hungariae Historica. Harmadik osztály. Magyar országgyűlési emlékek) 562.

⁴⁰ Kovács András i. m. (2005) 241, 245.

⁴¹ Horn Ildikó: *Báthory András*. Bp. 2002. (Post Scriptum – Életrajzi Monográfiák 3.) 52–58.

⁴² *Johann Jakob Grynaeus magyar kapcsolatai*. Közreadja Szabó András. Szeged, 1989 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 22). 52–54, 142.

⁴³ MAMÜL VI. (2006). 481–482.

⁴⁴ *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*. Szerk. Pokoly József. X. évfolyam. Bp. 1911. 155; *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei I. 1569–1602*. Közzéteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. Kvár 2005 (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3). 171.

katonáknak és értelmiségieknek, valami mégis alapvetően megváltozott: megerősödtek a jezsuiták, akiknek kolozsvári iskolája magához vonzotta a fiatalság eléggé nagy részét. Ez a fejlemény (amely a Báthoryak egyházpolitikájának második lépcsőjét jelentette) a református egyházakat egyre inkább cselekvésre készítette. Ilosvai továbbra is szívén viselte saját felekezetének jövőjét, ezért küldte tanítványát, a szintén magyarországi származású Laskai Csókás Pétert több alkalommal is külföldi egyetemekre. Laskai egy jezsuiták ellen írott művét ajánlotta Ilosvainak,⁴⁵ s a Genfben tartózkodó diákon keresztül léphetett kapcsolatba a gyulafehérvári lelkész Kálvin utódjával, Théodore de Bèze-zel. Már Bod Péter is tudott róla, hogy Bèze 1585-ben levelet intézett Ilosvaihoz, s idézi is annak tartalmát.⁴⁶ A szövegnek én csak egy 1787-ből származó másolatát ismerem, amely a papír szakadása miatt hiányos, s a másoló sem tudott egy szót elolvasni az eredetiből.⁴⁷ Ha előkerül egy jobb szöveg, érdemes közreadni, annál is inkább, mert a Bèze levelezését kiadó könyvsorozat (s annak 1585-ös kötete) nem tud e levél létezéséről.⁴⁸ A genfi teológus Ilosvai levelére válaszolt, s értesítette arról, hogy Laskai Csókás rövidesen meg fogja kapni az otthonról küldött pénzt. Csatlakozik a címzett elítélő véleményéhez a jezsuitákkal kapcsolatban, az ellentük folytatandó vitákhoz a logika művelését ajánlja, s végül franciaországi híreket közöl.

Ebből az időszakból ismerjük a család anyagi körülményeit, lánya és örököse, Varannai Kata később a saját végrendeletében (Gyulafehérvár, 1588. június 28.) egy a városfalakon kívül lévő Boldogasszony utcában lévő nemesi udvarházzal, egy allodiumról és a város Pappataka nevű szőlőhegyén fekvő szőlőről beszél, s megjegyzi, hogy ezeket az anyja vásárolta a királyi Magyarországból magával hozott 200 aranyból. Családi viták nyomait őrizheti az az igaztalannak tűnő, apját vádoló mondat, amely nem vesz tudomást Ilosvai kettős (egyházi és állami) jövedelméről: „mert atyám, nem hogy hozott volna ide, és keresett volna valamit, de az mi volt, azt is elköltötte.”⁴⁹ Az igaz, hogy az utolsó róla ismert adat is arról szól, hogy 1586. szeptember 14-én kölcsönt vett fel,⁵⁰ tehát nem lehetett a takarékos kálvinista polgár mintaképe.

1585-ben a királyi Magyarországon tört ki az a pestisjárvány, amely 1586 júliusára Erdélyt is elérte. Ebben az időszakban ez szinte minden évtizedben megtörtént, legutóbb 1577-ben pusztított. Az erdélyi fejedelemség értelmiségét is óriási vérveszteség érte: a református oldalon elhunyt Beregszászi Lőrinc Péter váradi lelkész, Miskolci Casaeus János rektorral együtt, ugyanígy Gyulafehérvárott Ilosvai Benedek és az iskola rektora, Kassai Zsigmond Dávid.⁵¹ Nem vigasz, hogy a másik oldalon az Erdélyben tartózkodó 29 jezsuita közül tizennyolcan szintén meghaltak, s így a nagyrálátó terjeszkedési tervek kútba estek.⁵² Ilosvai Benedek halálának pontos idejét nem ismerjük, az biztos, hogy tehetséges pártfogoltja, Laskai Csókás Péter még 1586-ban a helyébe

⁴⁵ Laskai Csókás Péter: *Pigmentum originis sectae Iesuisticae* = Uő: *Theorematum de puro et expresso Dei verbo [...] examen et refutatio*. Genf, Iacobus Chouët, 1584. 395–432.

⁴⁶ Bod Péter: *Magyar Athenas*. Szerkesztette és gondozta Boér Hunor, Dobra Judit. Sepsiszentgyörgy 2003. (Kisebbségi Haza) 151.

⁴⁷ Théodore de Bèze levele Ilosvai Benedekhez. Genf, 1585. augusztus 2(4?). Országos Széchényi Könyvtár kéziratára. Fol. Lat. 2325. f. 6r–v.

⁴⁸ *Correspondance de Théodore de Bèze*. Recueillie par Hippolyte Aubert, publiée par Alain Dufour, Béatrice Nicollier et Hervé Genton. Tome XXVI (1585). Genève 2004 (Travaux d’Humanisme et Renaissance CCCXC).

⁴⁹ *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei i. m.* 227.

⁵⁰ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei I.* Közzétette Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. Kvár 2006. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1.) 176.

⁵¹ Ilosvait nem említi, de a másik hármat igen: Fegyverneki Izsák levele Johann Jakob Grynaeushoz. Sárospatak, 1587. június 23. = Szabó András *i. m.* (1989) 75.

⁵² A részletes veszteséglistákat lásd Lukács László *i. m.* (1976) 966–972.

lépett mint gyulafehérvári plébános, hogy aztán egy esztendő múlva, tragikusan fiatalon ő is kövesse mesterét a halálba.⁵³

Az 1580-as évek közepétől már név szerint ismerjük a református plébánosokat, sőt a beosztott lelkészek némelyikét is.⁵⁴ A vezető lelkészek mind külföldi egyetemeken is tanultak, s ugyanez vonatkozik az iskola rektoraira is. Kiemelkedik közülük Kassai Zsigmond Dávid (David Sigemundus Cassoviensis), aki Heidelbergben és Tübingenben is tanult (mint Martinus Crusius tanítványa), s előszót írt Nicodemus Frischlin egy vígjátékához és levelet Marcello Squarcialupi Cicero-kiadásához. Ezenkívül még egy latin nyelvű sztoikus dialógus és egy verses útleírás (hoedeporicon) szerzője.⁵⁵ Ha nem viszi el fiatalon a pestis, jelentős életmű maradhatott volna utána.

A jezsuita szerzetesek közül eleinte csak Leleszi János tartózkodott a fejedelemség székvárosában, kérésére 1580-ban Törös György is ide érkezett, ő prédikált a dominikánusok egykori templomában, amelyet a kolostorépülettel együtt megkapott a rend.⁵⁶ Először csak a rossz állapotú templomot tudták birtokba venni, mert a kolostorban laktak, más forrás szerint teljesen romos volt.⁵⁷ A jezsuiták tevékenységét részletesen ismerjük megőrződött levelezésükből, jelentéseikből és irataikból. Ugyan sűrűn utalnak a reformátusokra s a köztük lévő feszültségekre, azonban soha nem nevezik néven a lelkészeket és a tanárokat, azok csak „eretnekek” általános megnevezést kapnak. A gyermek Báthory Zsigmond nevelése kezdetben súlyos konfliktusokat gerjesztett a családon belül, ugyanis amit Leleszi megtanított neki, azt az anyja, Bocskai Erzsébet által naponta kétszer odahívott református lelkészek (köztük nyilván Ilosvai Benedek is) megpróbálták kitörölni, megcáfolni.⁵⁸ Azonban a jövőbeni fejedelem anyja egy kislány szülése közben gyermekével együtt 1581. február 15-én meghalt, s május 27-én követte őt idős férje, Báthory Kristóf is. A feleséget a székesegyházba temették, a férjet a jezsuiták templomába, később öccse, a lengyel király díszes síremléket építtetett neki.⁵⁹ Szántó (Arator) István atya az eset kapcsán Isten gondviseléséről beszélt, s azt állította, hogy ha a református feleség túlélte volna katolikus férjét, akkor kivette volna a jezsuiták kezéből a fia nevelését, s kiüzte volna őket az országból.⁶⁰ A kilencéves választott fejedelem, Báthory Zsigmond 1582-ben már teljesen a jezsuitáktól függött („totus dependet a nostris” – írták), s naponta átment tanulni a préposti palotába,⁶¹ amelyet a már három főből álló csapat kapott ideiglenes szállásul.⁶² Nem csoda, hogy az árván maradt és utólag teljesen az anyja ellen fordított gyermek felnőve képtelen volt házasesetre, s politikájával teljesen romba döntötte a fejedelemséget.

⁵³ MAMŰL VI. (2006). 399–401.

⁵⁴ Barts Gyula: *Zalai Kápolnai András és Piskolti Fabricius Mátyás élete és feljegyzései*. Sopron, 1929; Gudor Kund Botond *i. m.* 108–109.

⁵⁵ MAMŰL V. (2006). 145–146; Hermann Wiegand: *Hoedoporica. Studien zur neulateinischen Reisedichtung des deutschen Kulturraums im 16. Jahrhundert*. Baden-Baden 1984. (Saecula spiritualia 12.) 270–277, 529–530.

⁵⁶ Ahogyan korábban jeleztem, nem teljesen biztos, hogy ez dominikánus kolostor volt. Az épületet és a mellette álló gótikus templomot 1898-ban lebontották. – A lebontás előtt készült fényképeit lásd: *Annuae litterae Societatis Jesu de rebus Transylvanicis temporibus principum Báthory (1579–1613)*. Edidit Andreas Veress. Bp.–Veszprém 1921. 37.

⁵⁷ Lukács László *i. m.* (1976), 11*, 78, 126, 256.

⁵⁸ Uo. 348.

⁵⁹ Kovács András *i. m.* (2005) 248.

⁶⁰ Lukács László *i. m.* (1976) 193.

⁶¹ Kovács András *i. m.* (2005) 244. – Az épület a 16. század végén (vagy Bethlen Gábor idején) már összeépült a fejedelmi palotával.

⁶² Uo. 256.

1583-ban elindult az udvari iskola nyolc, eredetileg „eretnek” nemes ifjúval,⁶³ s egyre többen áttértek a városból is a katolikus vallásra (nyilván az udvartól függő emberek), a misék látogatottsága pillanatok alatt 300–400 főre duzzadt.⁶⁴ 1584-ben már nyolc főből állt a jezsuita kolostor, amelyet továbbra is az izületi betegséggel küszködő Leleszi János vezetett, de ebbe a létszámba beleértendők a szolgálók is.⁶⁵ Nemsokára megnyílt a nyilvános, városi iskolájuk, amelyben 1585-ben csaknem száz diákot tanítottak négy osztályban.⁶⁶ Megkezdődtek az előkészületek az egykori kolostor felújítására is, Massimo Milanési atya pontos alaprajzokat készített az épület állapotáról és átalakításának tervéről. Az 1586-os pestis, valamint a következő évek eseményei azonban megakadályozták a felújítás teljes véghezvitelét.⁶⁷ 1587-ben a súlyos vérveszteségek ellenére már tizenkét emberből állt a jezsuita kolostor, Milanésinek ugyan halálhírére keltették, de még élt és dolgozott.⁶⁸ Ilyen helyzetben érte az erdélyi jezsuita missziót a végső csapás, 1588-ban a többségében református és antitrinitárius erdélyi rendek csak azzal a feltétellel engedték az ifjú fejedelmet trónra lépni, ha kitiltja az országból kedvenceit, a jezsuitákat.

Epilógus: Báthory három év múlva, amikor már eléggé erősnek érezte magát, visszahívta a rendet az országba, s újra megnyílt a gyulafehérvári rendház. 1595-ben még a székesegyházat is elvette a reformátusoktól, akik így valószínűleg a külvárosba kényszerültek áttelepülni.⁶⁹ Az ezt követő háborús idők mégsem kedveztek az atyáknak, akik 1601-ben életüket féltve elmenekültek a városból.⁷⁰ 1603-ban ostrom közben leégett Gyulafehérvár nagy része, a székesegyház tető nélkül maradt. 1606-ban Báthory Zsigmond református nagybátyja, Bocskai István erdélyi fejedelmként ismét a reformátusoknak adta az egyelőre használhatatlan székesegyházat, meghagyva a kolostori templomot a jezsuitáknak.⁷¹ Miután a rendet ebben az évben újra kiűzték az országból, végül a kolostor is a reformátusok kezébe került, s ide költözött a református iskola.⁷²

Unitarians, Calvinists and Jesuits in Alba Iulia, 1557-1588

Keywords: Gyulafehérvár (Alba Iulia), unitarians, prince Sigismund John, calvinists, jesuits

Alba Iulia (Gyulafehérvár, Karlsburg) became the capital of the principality of Transylvania just being born. Its Hungarian inhabitants became Protestant, and from 1565 on they became the owners of the former Catholic episcopal dome. Influenced by prince Sigismund John and his court-physician, Giorgio Biandrata, the leading pastors and professors of the town (István Császmái, Pál Gyulai, Benedek Óvári, Gregor Wagner) had chosen the Unitarian Church,

⁶³ Uo. 613.

⁶⁴ Uo. 679.

⁶⁵ *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae Societatis Iesu. I. (1551–1600)*. Edidit Ladislaus Lukács S. I. Roma 1978. (Monumenta Historica Societatis Iesu 117.) 429–430.

⁶⁶ Lukács László *i. m.* (1976) 11*.

⁶⁷ Uo. 976, 1036–1039; Kovács András *i. m.* (2005). 242–243, 246, 248.

⁶⁸ Lukács László *i. m.* (1978). 463–464.

⁶⁹ Kovács András *i. m.* (2005). 249.

⁷⁰ *Jezsuita okmánytár. I. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606*. Kiad. Balázs Mihály, Kruppa Tamás, Lázár István Dávid, Lukács László. Szeged 1995. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 34.) 50–51.

⁷¹ Uo. 428.

⁷² Köszönettel tartozom Kovács Andrásnak és Szabó András Péternek, akik írástomat átolvasták és bizonyos pontokon javították.

instead of the Calvinist one. At this time the print of Raphael Hoffhalter was working in the town. The above mentioned prince wanted to found a new capital and a university, but his early death didn't let him to fulfil all these plans. The next prince, István Báthory, who belonged to the Catholic Church, wanted to restrict the spreading of the Unitarian faith. First he gave over the dome and the school to the Calvinists and invited from Hungary Benedek Ilosvai who became the leader of the collegiate church. The second step of this tact was – after 1579 – the appearance of the Jesuits in Transylvania and also in the capital; a Jesuit, János Leleszi became the tutor of Zsigmond Báthory before he became of age. In Alba Iulia the Jesuits founded a schola aulica and also a public school, and they got the building of the monastery and the church of the city, out of use since a long period. The plague year of 1586 destroyed brutally the intellectual circles of Transylvania and the noble orders of the country radically got rid of the Jesuits. Though the Jesuit order returned after three years, and the dome was also given to them, but the war years didn't support their activities, and for the long period of István Bocskai's Protestant rule they had to leave this region.

Mátyás-Rausch Petra

A városvezető és gazdasági elit összetétele Nagybányán 1569 és 1581 között

Bevezetés

A 16. század végén Nagybánya volt a szatmári bányavidék központja.¹ Itt működött a 14. században alapított bányakamara és pénzverde, ahol a helyi érc finomítását és az ebből származó pénzermék verését végezték. A kiemelkedő termelési eredmények a 15. század második felében alapozták meg a város – kevésbé ismert – 16. századi gazdagságát is, ami nem volt olyan látványos és nagymértékű, mint a korábbi prosperitás, azonban a radikálisan megváltozott politikai és hadászati helyzetben ez az eredmény is figyelemre méltó.

A szatmári bányavidékhez tartozott még a tárgyalt korszakban három másik település is. Felsőbánya hasonló fejlődési utat járt be, mint Nagybánya, ebből fakadóan hasonló jogi státussal rendelkezett a 16. század utolsó évtizedeiben. A másik két település sokkal kisebb jelentőségű volt, a források faluként vagy birtokként említik őket: Láposbánya, illetve Kapnikbánya. Az előbbit nagybányai telepések alapították a 15. században, míg Kapnikbányát felsőbányai telepések ugyancsak a 15. században.²

Tanulmányomban azt kívánom megvizsgálni, hogy a 16. század végi nagybányai városvezetői elit milyen társadalmi-gazdasági szerepet betöltő személyekből került ki, és a jól elkülöníthető két vezetőréteg, azaz az önkormányzati és a gazdasági befolyással bíró csoport milyen mértékben fonódott össze a jelzett korszakban. A gazdasági elit tárgyalásánál leginkább a helyi termelők bemutatására fektetek hangsúlyt, hiszen Nagybánya fő profilja a nemesérbányászat és a hozzá kapcsolódó intézmények irányítása, maga a bányászati adminisztráció volt.³ A jó forrásadottságoknak

Mátyás-Rausch Petra (1984) – PhD, tudományos munkatárs, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, matyas-rausch.petra@ttk.mta.hu

Kutatásaimat az OTKA PD 108877 számú ösztöndíja támogatja.

¹ A szatmári bányavidék a 16. század közepére önálló bányászati régió, az ún. északkeleti bányavidék részét alkotta, Bereg és Máramaros vármegyével egyetemben. A korabeli források minden egyes részét különálló egységként kezelték, így használhatja a kutatás a „szatmári bányavidék” terminust. Lásd. Mátyás-Rausch Petra: *A szatmári nemesérbányászat igazgatása Báthory Gábor fejedelemsége idején (1608–1613)*. Történelmi Szemle LV(2013). 491.

² Nagybánya ma: Baia Mare. Felsőbánya ma: Baia Sprie. Láposbánya ma: Baița. Kapnikbánya ma: Cavnic. Mind a négy település: jud. Maramureș, Románia. A szatmári bányavidék 16. századi történetére legújabbán lásd Mátyás-Rausch: *i. m.* 491–495.

³ A Kubinyi András által kidolgozott tíz *centralitási ismérv* közül kettő olyan volt, amely döntő jelentőségű Nagybánya besorolásánál, ha a funkcionális városfogalom szempontjából vizsgáljuk a bányaváros helyzetét. Az első ilyen ismérv a pénzügyigazgatási központ, a második pedig az adott település jogi helyzete. Lásd Kubinyi András: *Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. = Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*. Szerk. Lengyel Tünde–Csukovits Enikő. Bp. 2005. 28–30.

köszönhetően a helyi bányászokról igen sok információval rendelkezünk, főképp a kamarai jelentések alapján, az iparosokról ez sajnos nem mondható el, velük kapcsolatban leginkább a városi jegyzőkönyv adatai szolgálnak támpontként. Vizsgálatom kiindulópontja az 1569. év, mivel ebből az évből maradt fenn az első, teljes városvezetői névsor.⁴ A vizsgálni kívánt időszak 1581-ben ér véget, ugyanis ebben az évben vette bérbe a bányakamarát és a pénzverdét idősebb Felician von Herberstein, az ő tevékenysége nemcsak gazdasági szempontból volt meghatározó a bányavidék életében, de társadalmi változásokat is elindított a térségben.⁵

A városvezető elit összetétele (1569–1581)

A városvezető elit pontos meghatározásánál két lépésben vizsgáltam Nagybánya városi jegyzőkönyvének adatait. Elsőként arra voltam kíváncsi, hogy milyen foglalkozás szerinti csoportokba, kategóriákba lehet sorolni a szenátusba beválasztott polgárokat, és hogy ezek a csoportok milyen arányban képviseltették magukat a város vezetésében. Ezt a réteget a tágabb értelemben vett városvezető elit címkével lehet illetni. A második lépésben bizonyos kritériumokat állapítottam meg, hogy szűkítsem a megválasztott polgárok körét, és meg tudjam állapítani, hogy ki viselt közülük több alkalommal jelentős vezetői pozíciót. Ebbe a körbe azok kerültek, akik legalább négy alkalommal voltak esküdtek vagy három alkalommal bírók, illetve legalább három alkalommal voltak esküdtek és két alkalommal tanácsnokok. Így alakult ki a szűkebb értelemben vett városvezető elit.⁶

A városnak 1376-ban adományozott kiváltságlevél, amelyet többször is megerősítettek az évszázadok folyamán, nem rendelkezett pontosan arról, hogy milyen módon kell a városvezetés tagjait megválasztani, így a hasonló jogi státusban lévő városokban alkalmazott metódus szolgálhat támpontként.⁷ Kubinyi András a királyi szabad városok közé sorolta Nagybányát a jogi státusa alapján, ebbe a csoportba került Kolozsvár is.⁸ Kolozsvár esetében ismerjük azokat a jogi kereteket, amelyek alapján megválasztották a város vezetőtestületét. A polgárjoggal rendelkező férfiak közül választották meg a százférfiak tanácsát, azaz a felső tanácsot, amely minden év végén megválasztotta a 12 tagból álló alsó tanácsot, illetve a bírót.⁹ A 16. század utolsó évtizedeiben lezajlott választásokkal kapcsolatban a városi jegyzőkönyvből kizárólag a megválasztott tisztviselők nevét és a választások időpontját ismerhetjük meg. A tárgyalt korszakban Nagybányán évente választottak bírót (*iudex primarius*), esküdteket (*iurati cives*) és

⁴ Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale. Primăria Orașului Baia Mare. Fond 1. Szabad királyi bányaváros Nagybánya város jegyzőkönyve I. (1560–1635) – a továbbiakban: Nb. It VJ. Itt szeretnék köszönetet mondani Varga Zsolt nagybányai levéltárosnak a forrásanyag felkutatásában nyújtott segítségéért.

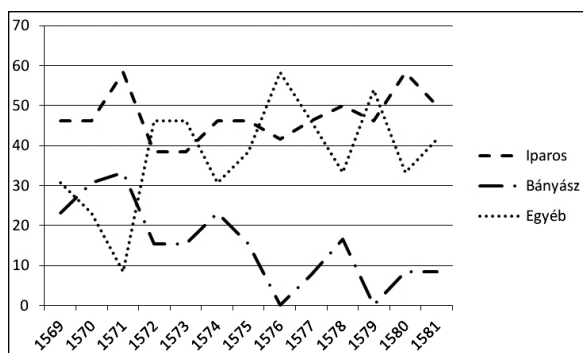
⁵ A szatmári bányavidéket 1585-ben Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király kárpótlásul megkapta korábban elvesztett családi birtokaiért (Szatmár, Németi) cserébe I. Rudolf magyar királytól. Ez a megállapodás nem hozott különösebb változást a város életébe, mert a korábban elnyert privilégiumok mind érvényben maradtak. Lásd Mátyás-Rausch: *i. m.* 495–496.

⁶ A témával kapcsolatos korábbi kutatási eredményeimet egy másik tanulmányomban mutattam be. Lásd. Mátyás-Rausch Petra: *A nagybányai politikai elit és a bányászatban betöltött szerepe a kamarai kezelés évei alatt (1569–1579)*. = *URBS – Magyar várostörténeti évkönyv*. [s. a.]

⁷ A Nagybányának adott kiváltságlevélre nem a teljesség igényével lásd Mátyás-Rausch: *i. m.* 492.

⁸ Kubinyi András: „*Szabad királyi város*” – „*királyi szabad város*”? = *URBS – Magyar várostörténeti évkönyv*. I. Szerk. Á. Varga László. Bp. 2006. 51–61.

⁹ Jeney-Tóth Annamária: *Míves emberek a kincses Kolozsvárott. Iparostársadalom a 17. századi Kolozsváron* (ETF 247.) Kvár 2004. 31–32.

1. diagram. A szenátus összetétele az egyes kategóriák szerint (1569–1581)

bizonyos években tanácsnokokat (*consules*), az utóbbiak magasabb rangot képviseltek, mint az esküdtek, és a bíróval együtt felügyelheték az esküdtek munkáját.¹⁰

A vizsgált tizenhárom évben a szenátus létszáma általában 12 fő volt, a tizenharmadik személy a bíró volt, ez az összlétszám megfelelt az általános gyakorlatnak. Minden alkalommal két főt választottak meg tanácsnoknak, és a tizenhárom év alatt hét évben mindig volt tanácsnok a nagybányai városvezetésben, így a számok alapján arra lehet következtetni, hogy a város vezetése differenciáltabb és fejlettebb volt, mint azt korábban feltételezhetni lehetett. A városi jegyzőkönyv adataiból nem lehet pontos következtetést levonni arra vonatkozólag, hogy miért választottak egyik évben külön két tanácsnokot az esküdtek mellé, míg a másik évben pedig csak esküdteket. Ezzel kapcsolatban nem rajzolódik ki semmilyen törvényszerűség, illetve minta, így csak feltételezni lehet, hogy a tanácsosok ellenőrző funkciót gyakoroltak, és a bírót tudták helyettesíteni bizonyos esetekben. A tanácsosok közéleti szerepvállalásával kapcsolatban a Szepesi Kamarához benyújtott kérelmek nyújtanak némi támpontot. Az egyik példa az 1576. évi pestisjárványhoz kötődik. Az irat Katus János esküdt testamentumának végrehajtásáról, hiteleinek kifizetéséről, valamint fiának, Tamásnak gyámság alá helyezéséről szól. Eszerint az 1577-ben megválasztott két tanácsnoknak, Mészáros Lukácsnak és Kiliánnak kellett eljárnia a testamentum végrehajtásában, felügyelnie kellett a hitelek kifizetését, a kiskorú örökös hivatalos gyámjának, Miklós deáknak pedig együtt kellett működnie a két tanácsossal és az általuk választott két nagybányai polgárral.¹¹

Az összegyűjtött adatok elemzése során azt állapítottam meg, hogy három nagyobb, foglalkozás szerinti kategóriába lehet besorolni a megválasztott nagybányai polgárokat. Az első kategóriába az iparosok, a másodikba a bányászok és a harmadik, egyéb kategóriába kerültek azok a tanácsstagok, akiknek a foglalkozására vonatkozóan nem volt elég adat, illetve ide számítottam a deákként számon tartott tanácsstagokat is.¹² A tágabb értelemben vett városvezetői

¹⁰ Nb. It. VJ. fol. 68, fol. 169, fol. 171.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest). Magyar kincstári levéltárak (E szekció). Szepesi kamarai levéltár. Szepesi Kamara (adminisztráció) regisztratúrája. Representationes, informationes et instantiae (a továbbiakban Szepesi Kamara) N°28. 5. cs. (1557. június 14.)

¹² Nagybányai céhekre a teljesség igénye nélkül lásd. Szádeczky-Kardoss Lajos: *Nagybánya régi iparáról és céheiről*. Századok XXII(1889). 673–700.

elit meghatározásánál az adott időszak szenátusi névsorait vettem alapul, tagjait az egyes kategóriákba besorolva. Az adatokat az *I. diagramon* összesítettem.¹³

A tárgyalt időszakban az iparosok átlagos aránya a szenátusban 47 százalék volt, a bányászoké 15 százalék, az egyéb kategória tagjai pedig 38 százalékban képviseltették magukat a városvezetésben. Ha abszolút számokban szeretnénk kifejezni az adatokat, akkor az iparosok átlagban 6 fővel képviseltették magukat, a bányászok 2 fővel, míg az egyéb kategóriába tartozók 5 fővel. Abban az esetben, ha az egyes évek százalékos megoszlását nézzük, az iparosok két évben tudtak elérni 58 százalékot, illetve 50 százalékot, legtöbbször 46 százalékos volt a részvételi arányuk. A bányászoknál igen nagy volt a szórás, két évben nem is tudtak tagot küldeni a szenátusba, legtöbbször 8 és 15 százalék között mozgott a számuk. Az egyéb kategóriához sorolt nagybányai polgárok egy évben értek el 58 százalékot, egy évben csak 8 százalékos volt a részvételi arányuk, a legtöbbször 46 százalék körül mozgott ez az arány.¹⁴ Jeney-Tóth Annamária is hasonló vizsgálatot végzett a kolozsvári alsó tanács összetételével kapcsolatban, ő az iparosok arányát vizsgálta a város vezetőtestületeiben a 17. századra vonatkozóan. Az iparosok átlagolt arányszáma ott 35 százalék volt, abszolút számban kifejezve 4,25. Itt is megfigyelhető, hogy egyes években az 50 százalékot meghaladta a részvételi arányuk az alsó tanácsban.¹⁵ A nagybányai iparosoknál mért érték eltér a kolozsvári iparosoknál mértől, a különbség abból fakadhat, hogy az általam vizsgált időszak a 16. század utolsó harmadára esik, ha ugyanis a 16. század utolsó évtizedéből származó adatokat vesszük górcső alá, akkor az iparosok átlagolt százalékos aránya már csak 33 százalék, amely szinte azonos a kolozsvári adatokkal.¹⁶ Az iparosok magas részvételi arányából több következtetést vonhatunk le. Az iparos népszerűség városvezetésben betöltött szerepe fokmérője lehet az iparosok anyagi gyarapodásának és a közéletre gyakorolt befolyásának is. Az adatok tükrében kijelenthető, hogy a nagybányai iparos társadalom a 16. század utolsó harmadában igen erős anyagi bázissal és érdekérvényesítő képességgel rendelkezett, iparosok alkották a legjelentősebb városvezetői csoportot.¹⁷ Ez a befolyás a 16. század végére jelentősen lecsökkent, azonban még így is komoly beleszólásuk volt a városi közügyekbe. Az iparoscsoport vezető szerepét az „értelmiségi csoport”, azaz a literátus végzettséggel bíró deákok veszik át, átlagolt százalékos arányuk a század utolsó évtizedében elérte az 50 százalékot, közülük kiemelkedő karriert tudott befutni Zalai Tamás, Herges Péter, Kalmár István és Diószegi György.¹⁸ Az iparoscsoport visszaszorulása összefügg a századvég nagy háborújával, a tizenöt éves vagy hosszú török háborúval, amely komoly erőpróba elé állította mind az erdélyi államot, mind a Magyar Királyságot, így a szatmári bányavidék életét is döntően befolyásolta. A bizonytalan politikai helyzet nem segítette elő sem a termelést, sem a kereskedelmet. A helyi iparosokat érzékenyen érintette az is, hogy nem tudták jó áron és kellő mértékben értékesíteni boraikat, ugyanis a legnagyobb felvevőpiacnak számító szatmári vár és váruralom saját készítésű sörrel látta el katonáit a sokszor felvizezett, rossz minőségű bor

¹³ Nb. lt. VJ fol. 47, fol. 54, fol. 68, fol. 82, fol. 104, fol. 115, fol. 123, fol. 140, fol. 148, fol. 159, fol. 169, fol. 171.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Jeney-Tóth: *i. m.* 45–46.

¹⁶ Nb. lt. VJ. fol. 186, fol. 191, fol. 197, fol. 203, fol. 205, fol. 211, fol. 213, fol. 215, fol. 217, fol. 219.

¹⁷ Vö. Jeney-Tóth: *i. m.* 8.

¹⁸ Nb. lt. VJ. fol. 186, fol. 191, fol. 197, fol. 203, fol. 205, fol. 211, fol. 213, fol. 215, fol. 217, fol. 219.

helyett.¹⁹ Ez pedig komoly bevételkiesést jelentett a polgároknak, mert sokan közülük „kétlaki” életet éltek, az iparostevékenység mellett a szőlészet és borászat jelentette megélhetésük alapját.

Annak ellenére, hogy Nagybánya bányászati központ volt, a bányászok száma a szenátusban igen csekélynek mondható (1–4 fő). A névsorok elemzése során a legérdekesebb kérdés az, hogy vajon miért ilyen kevés termelő játszott szerepet a nagybányai városvezetésben. A vizsgált korszak két legnagyobb befolyással bíró termelője Nagy Simon és Szegedi Ferenc volt, mindketten háromszor voltak esküdtek.²⁰ Mellettük még Cementes Imre és Bozó Ferenc volt három alkalommal esküdt. Cementes Imre nagy valószínűség szerint nem rendelkezett bányatulajdonnal, legalábbis a korszakban keletkezett tulajdonosi névsorok nem említik a nevét, minden bizonnyal a helyi bányakamarában dolgozott, ahol az érc tisztítását és finomítását végezték.²¹ Bozó Ferenc Nagy Simonnak volt a tulajdonostársa, egy tárnát műveltek közösen. A bányászcsoport részaránya a következő évtizedben sem változott, átlagolt részesedési arányuk a városvezetésben 17 százalék lett, ami azt jelenti, hogy átlag két embert tudtak delegálni a város vezető testületébe. A számok azt bizonyítják, hogy a nagybányai gazdasági elitnek volt egy olyan része, amely nem vett részt aktívan a város irányításában, így a közéleti és a termelői életforma kettévált. De a jelenségnek lehet egy másik magyarázata is, nevezetesen, hogy a bányatulajdonosok alacsony részvételi aránya a helyi nemesérbányászat komoly gondjait jelezheti. A bányaművelés jövedelmezősége igen alacsony volt a korszakban, így a termeléssel foglalkozó polgárok helyi közéleti befolyása, gazdasági ereje is csökkent. A korszakban keletkezett kamarai jelentések alapján egy erősen stagnáló, de inkább már hanyatló bányaváros tárul a szemünk elé, így természetes, hogy a helyi termelők miért nem tudtak nagyobb szerepet vállalni a város vezetésében.²² Ennek ellentmond a tény, hogy ezekben az évtizedekben több külföldi bányász is érkezett a térségbe, hogy szerencsét próbáljon. Közülük két krakkói polgárt emelnék ki, akik bizonyíthatóan a városban éltek. 1579-ben Peter Kozlia és Krakker György krakkói polgár azzal a kéréssel fordult a nagybányai szenátushoz, hogy Báthory Kristóf által adott bányászati engedélyüket bejegyeztessék. Az irat szerint a két polgár már jó ideje foglalkozott a környékbeli ezüstbányák üzemeltetésével. Emellett a fejedelemség területén is több nemesérbányát bírtak.²³ Az ő példájuk is azt mutatja, hogy volt értelme a befektetni a helyi bányászatba.

¹⁹ A nagybányai polgárok és a szatmári udvarbíró közötti folyamatos viaskodásról rengeteg irat maradt ránk. Nem a teljesség igényével lásd Österreichisches Staatsarchiv (Wien) Finanz- und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Hoffinanz Ungarn Vermischte ungarische Gegenstände RN 12b fol. 497–500. valamint fol. 521. A sörfőzés térhódítására lásd Kenyeres István: *Uradalmaik és végyárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban*. Bp. 2008. (Habsburg történeti monográfiák 2.) 123.

²⁰ Nb. lt. VJ fol. 47, fol. 54, fol. 68, fol. 82, fol. 104, fol. 115, fol. 123, fol. 140, fol. 148, fol. 159, fol. 169, fol. 171.

²¹ Az érc finomítására lásd Paulinyi Oszkár: *A bányavíz leküzdése érdekében létesített első tározómedencék és váltókerekék. – Bethlenfalvai Thurzó János és György kísérlete 1506–1513 között a nagybányai bányászat helyreállítására. = Gazdag föld – szegény ország*. Szerk. Buza János–Draskóczy István. Bp. 2005. 315–333. A Cementes név értelmezésével kapcsolatban vö. Bunta Magdolna: *Kolozsvári ötvösök a 16–18. században*. (Bibliotheca Humanitatis Historica XVII) Bp. 2001. 25.

²² Nem a teljesség igényével lásd Szepesi Kamara N°15. 5. cs. (1577. április 11.)

²³ Nb. lt. VJ. fol. 160–161. Krakker György fia, ifjabb Krakker György Bethlen Gábor alatt futott be sikeres karriert. Lásd Mátyás-Rausch Petra: *„Befogadó Erdély”: Erdélyi és külföldi szakemberek a Fejedelemség ércbányászatában Bethlen Gábor idejében (1613–1629)*. = *Bethlen Gábor képmása*. Szerk. Papp Klára, Balogh Judit. Debrecen 2013. 199–214.

Az iparoscsoportba tartozó nevek elemzéséből kiderül, hogy a nagybányai városvezetésben a fazekas-, szűcs-, az ötvös-, a mészáros-, a varga-, a szabó-, a kádár-, az óragyártó- és az asztalosszakma képviselői voltak jelen. A legtöbb alkalommal a szűcs-, az ötvös- és a szabócéh tagjai voltak a szenátus tagjai.²⁴ Az ötvöscéh átlagban egy fővel képviseltette magát, két évben fordult elő, hogy nem volt ötvös a szenátusban, hasonló arányú volt a szűcsceh részvétele a tanácsban, egy évben nem volt szűcs tagja a testületnek (1579). A szabócéh minden évben delegált tagot, a 13 évből 5 évben fordult elő, hogy egyszerre két tagot is.²⁵ A korszakban a ruházati ipar és ezen belül a szabóipar fejlődése országos jelenségnek számított, legtöbb mesterember nemcsak helyi, hanem regionális piacra is termelt.²⁶ Ebből kifolyólag a nagybányai szabócéh is prosperált, és így tudott több tagot is delegálni a városi szenátusba. A nagybányai ötvöscéh befolyásához és jelentőségéhez nagymértékben hozzájárult, hogy a térségben több településen is arany-, valamint ezüstbányászat folyt, illetve itt működött a bányakamara is, ahol beváltották és finomították a kitermelt ércet. Az érc tisztítása és finomítása után az ötvösök a beváltott aranyból és ezüsből meghatározott áron vásárolhattak bizonyos mennyiséget szükségleteik kielégítésére.²⁷ Ez a rangsor tükrözi a korabeli céhes erőviszonyokat, illetve a más városokban is megfigyelhető tendenciákat. Művelődéstörténeti érdekességgel bír, hogy két alkalommal a kor sebészének tartott borbély is tagja volt a szenátusnak, illetve az utolsó négy évben (1578–1581) egy-egy óragyártó is.²⁸ A harmadik kategórián belül a legnagyobb képvisellettal a literátusok bírtak, a deákok száma 1 és 4 fő között mozgott, egyetlen évben (1571) nem volt deák a városi testületben. Őt olyan személy volt (Istvány István, Kalmár István, Kechetey Bálint, Zalai Tamás, Karoly Gáspár), akik több alkalommal töltötték be az esküdti pozíciót, Zalai Tamás a következő időszakban is jelen volt a városvezetésben, míg Karoly Gáspár négy alkalommal volt ezekben az években bíró.²⁹ A deákok szerepe a gazdasági irányításban, illetve a helyi bányászati adminisztrációban lehetett fontos, mivel speciális tudás illetve műveltség birtokában voltak.³⁰

Az előbbieken leírt kritériumok segítségével elhatárolt, szűkebb városvezető elit vizsgálata hasonló eredményt hozott, az előbb kifejtett tendenciákat lehet megfigyelni a szűkebb csoport elemzésénél is. A városi jegyzőkönyvből összegyűjtött adatokat a 2. *diagramon* összesítettem.³¹

²⁴ Hat nagyobb iparoscsoportot lehet meghatározni a korszakban, az első a ruházat és tisztítás ipara, ide tartozott a szabó, szűcs, borbély. A második csoport a bőr és szövőipar. A harmadik csoport az építkezési ipar, ide tartozott a fazekas céh. A negyedik a faipar (asztalos, kerékgyártó, kádár). Az ötödik az élelmezési ipar (molnár, mészáros). A hatodik a vas és fémipar, ide lehet sorolni a kovácsot, lakatost és az ötvöst. A hat iparoscsoportból Nagybányán öt képviseltette magát. A felosztásra lásd Jeney-Tóth: *i. m.* 8.

²⁵ Nb. lt. VJ. fol. 47, fol. 54, fol. 68, fol. 82, fol. 104, fol. 115, fol. 123, fol. 140, fol. 148, fol. 159, fol. 169, fol. 171.

²⁶ Jeney-Tóth: *i. m.* 42–47.

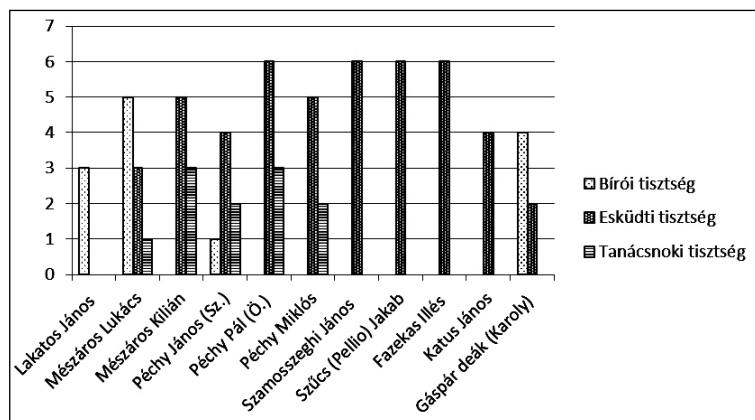
²⁷ A Kolozsvárott működő beváltóhelyen, amely Bethlen Gábor uralkodására már a Fejedelemség központi ércbeváltó helye lett, a kolozsvári ötvösök 4 gíra tiszta aranyat és ugyanennyi ezüstöt vehettek, sőt a céh viselte a pénzverőház felszerelésének költségeit is egy 1550-ben kelt feljegyzés szerint. Lásd. Bunta Magdolna: *i. m.* 58–59. A nagybányai ötvös céhre lásd Balogh Béla–Oszócki Kálmán: *A nagybányai ötvös céh a 15–17. században.* = *Művelődéstörténeti tanulmányok.* Szerk. Csetri Elek et al. Buk. 1979. 134–135.

²⁸ Nb. lt. VJ. fol. 148, fol. 159, fol. 169, fol. 171. A borbélymesterekre lásd Szádeczky-Kardoss Lajos: *Iparfejlődés és céhek története Magyarországon.* I. Bp. 1913. 77–78.

²⁹ Nb. lt. VJ. fol. 148, fol. 159, fol. 169, fol. 171.

³⁰ Vö. Flóra Ágnes: *A kora újkori kolozsvári elit portréja.* = *URBS – Magyar várostörténeti évkönyv.* I. Szerk. Á Varga László Bp. 2006. 133–145.

³¹ Nb. lt. VJ. fol. 47, fol. 54, fol. 68, fol. 82, fol. 104, fol. 115, fol. 123, fol. 140, fol. 148, fol. 159, fol. 169, fol. 171.

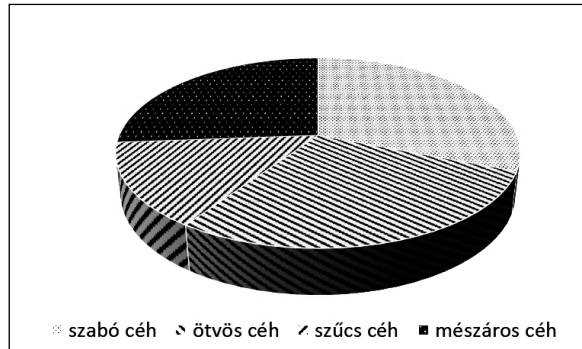

2. diagram. A város vezetői tisztségek eloszlása személyek szerint (1569–1581)

A diagram alapján megállapítható, hogy tizenhárom év alatt összesen 11 személy tartozott ebbe a körbe, a legsikeresebb Mészáros Lukács volt, akit ötször bírónak, egyszer tanácsosnak és három alkalommal esküdtnak választottak. Rajta kívül csak Péchy Szabó Jánosnak sikerült mind a három tisztséget betöltenie, ő egyszer volt bíró, kétszer tanácsos és négyszer esküdt. Két tisztséget négy személy töltött be: Mészáros Kilián, Ötvös Péchy Pál, Péchy Miklós, Gáspár deák. A fennmaradó öt polgár (Lakatos János, Szamosszeghi János, Szűcs Jakab, Fazekas Illés, Katus János) pedig egy-egy tisztséget szerzett a tizenhárom év alatt. A tizenegy főből mindössze ketten emelkedtek ki, a már említett Mészáros Lukács az 1581. évet követően is meg tudta őrizni prominens helyét, Péchy Szabó János neve azonban eltűnt a tisztségviselői listákból, így feltételezhető, hogy időközben elhunyt. A szűkebb értelemben vett városvezető elit legtöbb tagja átlagosnak mondható pályát tudhatott magáénak, közülük négy személy kizárólag esküdti pozíciót töltött be. Az adatok alapján a fluktuáció mértékére vonatkozóan is vonhatunk le következtetéseket. A névsorok elemzése után egyértelműen kijelenthető, hogy a városvezetést egy szűk csoport tartotta a kezében, és ebbe a csoportba igen nehéz volt bekerülni, a legnagyobb hatalommal bíró családok szilárdan tartották a pozíciójukat.³² Négy személy töltötte be ebben az időszakban a bírói tisztséget, az első három évben Lakatos János, majd az ő halálát követően Mészáros Lukács és Gáspár deák váltotta egymást a bírói székben. A tanácsnoki tisztségeket a Péchy család, valamint Mészáros Lukács és Kilián tartotta a kezében, Péchy János, aki szabó volt, háromszor volt tanácsos, Péchy Pál ötvös ugyancsak három alkalommal nyerte el a tisztséget. Az esküdtek köre már kicsit szélesebb, de itt is leginkább a Péchy család tagjai, illetve a két Mészáros dominált.

A tizenegy személyből hatan egy-egy nagybányai céhhez tartoztak. A Péchy család egyik tagja, János szabó volt, míg Pál ötvösként dolgozott. Szamosszeghi János szabó volt, Fazekas Illés a fazekascéh tagja, míg Mészáros Kilián a mészároscéhhez tartozott. Szűcs (Pellio) Vince szűcsként tevékenykedett. A hat iparos közül egy bíró, három tanácsos és négy esküdt is kikerült, a Péchy család fölénye itt is megmutatkozott, hiszen János volt bíró, két alkalommal tanácsos

³² Uo.

3. diagram. A városvezetésben betöltött szerep aránya céhek szerint (1569–1581)

és négy alkalommal esküdt, míg Pál háromszor volt tanácsos és hat éven keresztül esküdt. Az egyes céhek városvezetésben betöltött szerepének mértékét a 3. diagramon ábrázoltam.³³

A kördiagram adataiból kiderül, hogy a legnagyobb „részesedéssel” a szabócéh rendelkezett (26 pont), a szabócéhet az ötvöscéh követte, mindössze két ponttal lemaradva, a harmadik helyen pedig a mészárosceh végzett (22 pont). A szűcs- és a fazekascéh egyaránt 12–12 pontot kapott. A szabócéh két embert tudott delegálni a városvezetésbe, kizárólag ők tudtak bírót felmutatni. A második helyen végzett ötvöscéh egy személlyel képviseltette magát a szenátusban, mégis előkelő helyen végzett, hiszen Péchy Pál többször volt tanácsos és esküdt is. Mészáros Kilián igen sikeresnek mondható karrierje miatt kerülhetett a mészárosceh a harmadik helyre.³⁴A fennmaradó két céh kizárólag esküdteket tudott delegálni a testületbe, így jóval lemaradva az élmezőnytől kapta a fenti pontszámot.

A tizenegy személyből fennmaradó öt tisztségviselő közül ketten a bányászathoz köthetők: Lakatos János és Mészáros Lukács, Gáspár deák az „értelmiséget” képviselte a szenátusban, míg Péchy Miklóssal és Katus Jánossal kapcsolatban nincsen arra pontos adat, hogy mivel foglalkoztak. Péchy Miklós családja igen befolyásos volt, közéleti tevékenysége mellett egy-egy nagybányai hitelügylet kapcsán említik a források a nevét.³⁵ Katus János foglalkozásához és társadalmi rangjához testamentuma nyújt támpontot, eszerint több szőlővel, présházzal, szántófölddel, legelővel és egy nagybányai házzal rendelkezett. Gáspár deákról annyit tudunk, azonkívül, hogy négyszer volt bíró, kétszer pedig esküdt, hogy ő is rendelkezett több szőlővel, legelővel és szántóval a város határában, valamint volt egy kőből épített háza a város központjában.³⁶

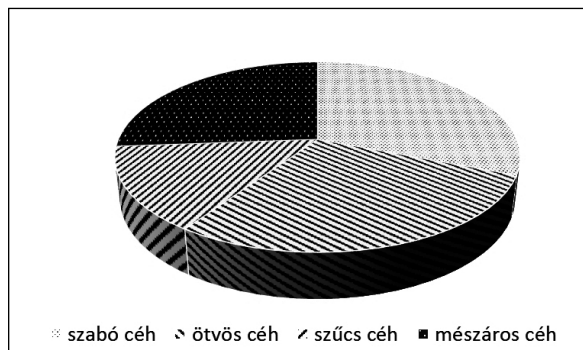
Mindössze két bányatulajdonos volt tagja folyamatosan a szenátusnak ezekben az években. Lakatos János 1569 és 1571 között töltötte be a bírói tiszteket, míg Mészáros Lukács öt

³³ Uo. A diagram alapjául az szolgált, hogy az egyes céhtagok hányszor viselték a bírói, tanácsosi és az esküdti tisztséget. A három pozíció jelentőségének megfelelően a bírói tisztségnél hatos szorzót, a tanácsosinál négyes szorzót, míg az esküdtinél kettes szorzót alkalmaztam, így tudtam arányosan kifejezni szám adatokban az egyes tisztségek jelentőségét.

³⁴ Mészáros Kilián befolyását mutatja az a tény is, hogy húga, Katalin a Szatmár vármegyében birtokos szentdemeteri Bessenyei család egyik tagjához ment feleségül, férjével a nagybányai szenátus előtt kérték Kiliántól a köteles leánynegyed kiadását. Lásd uo. fol. 102.

³⁵ Nb. lt.VJ. fol. 99, fol.111.

³⁶ Uo. fol. 169

4. diagram. A városvezetésben betöltött szerep aránya csoportok szerint (1569–1581)

alkalommal volt bíró, egy alkalommal tanácsos és három alkalommal esküdt. Lakatos a bírói tiszt viselése mellett több bánya tulajdonosa volt, valamint 1570-ben és 1571-ben bányamesterként is dolgozott, ahogy ez a kamarai jelentésekből kiderül, bányamesterként felügyelte a kincstár tulajdonában lévő Királytáróban folyó termelést, erről egy ún. parciális regestumot is készített.³⁷ Igen jelentős vagyonra tett szert, amiről tanúskodik, hogy felesége, Barbara és hivatalos megbízottja, Benedek deák a bányamester halála után (1572) igen gyakran járult a nagybányai szenátus elé, hogy a néhai Lakatos János által adott kölcsönök és azok fejében lekötött legelők, szántók, szőlők ügyében intézkedjen.³⁸ Mészáros Lukács karrierje egyedülálló a maga nemében, hiszen 1569 és 1581 között ő tudta legtöbbször betölteni a bírói pozíciót, és 1581 után is megőrizte prominens helyét a helyi politikai elitben. Városvezetői befolyását használta fel arra, hogy gazdasági vonalon tudjon érvényesülni. Ő volt az egyik nagybányai bányatulajdonos, Választó Péter kiskorú fiának gyámja, ő kezelte a gyermek nagykorúsításáig a bányákat, kohókat, valamint a zúzdákat, szőlőket és földeket. Választó Péter nem volt választott tisztviselő, egy 1574-ben keletkezett kamarai jelentésből annyit tudhatunk meg a személyével kapcsolatban, hogy több kohót és zúzdát Nagy Simonnal közösen birtokolt.³⁹ Ifjabb Választó Péter és Mészáros Lukács 1578-ban egy egyezséget írt alá, miszerint a földeket és szőlőket az örökös művelje, míg a bányákat továbbra is Mészáros Lukács igazgathatta. Tapasztalt és megbízható bányászati szakember hírében állott, ezt bizonyítja, hogy 1579-ben az Udvari Kamara bérbe adta neki és Szegedi Ferencnek a Királytárót négyéves időtartamra.⁴⁰

³⁷ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 282–285. illetve RN 12b fol. 441–448. A parciális regestum a számadás egyik típusa. A korszakban alkalmazott egyszerű számvitel alapján a kiadásokat és a bevételeket külön-külön tételesenként jegyezték fel, általában napi vagy heti felbontásban. Ebből készítették kivonatokat havonta, negyedévente vagy évente. Ezeket extractusnak nevezték. Lásd Kenyeres: *i. m.* 125. Lakatos Jánosnak bányamesterként felügyelnie kellett a Királytáróban folyó termelést, gondoskodnia kellett a bányászok ételmezéséről és jogainak védelméről.

³⁸ Nb. It. VJ. fol. 106–107, 108–109, illetve 167–168.

³⁹ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 913–915. A Választó, illetve Cementes nevek több foglalkozásra is utalhatnak, többek között ötvösségre vagy arra, hogy az illető a bányakamarában ércfinomítással és tisztítással foglalkozott. Vö. Bunta: *i. m.* 25.

⁴⁰ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1132–1139, illetve Nb. It. VJ. fol. 139. A bányával együtt a kohókat és zúzdákat is bérbe vették, illetve engedélyt kaptak új telérek felkutatására, az érc kitermelésére.

A szűkebb városvezető elit vizsgálatánál is fel kell tenni a kérdést, miszerint melyik csoport dominált ebben a körben. Az arányokat a korábban leírt módszerrel a 4. diagramon szemléltetem.⁴¹

Az adatokból egyértelműen kitűnik, hogy az iparosok csoportja volt a legerősebb a három közül, mintegy 46 százalékát adták a szenátus tagjainak, míg a bányászok 28 százalékot, az egyéb kategóriába tartozók pedig 26 százalékot.⁴²

A gazdasági elit összetétele (1569–1581)

A nagybányai gazdasági elit azon részét szeretném röviden bemutatni, amely bár kevés szerepet vállalt a város irányításában, a kiváló forrásadottságoknak köszönhetően jól feltérképezhető. A bányászattal foglalkozó csoport pontos körbehátárolását a korszakban keletkezett kamarai források teszik lehetővé.⁴³ A kamarai kezelés éve alatt a Szepesi Kamara több bizottságot is kiküldött a térségbe, hogy ellenőrizzék a helyi tisztviselők munkáját, valamint felmérjék a bányászat helyzetét. A biztosok által készített jelentések fontos források, mivel bemutatják az érctermelés helyzetét, a termelők tulajdonviszonyait és társadalmi helyzetét, a bizottsági jelentésekhez csatolt kimutatások, számadások is lényeges adatokat tartalmaznak. A fent jelzett évkörön belül 1573-ban és 1574-ben készült részletes kamarai jelentés a szatmári bányavidék helyzetéről.⁴⁴

Az 1573. évi bizottság vezetője Peter Feigel volt, aki a jelentés mellé csatolta a bányáirnok, Wolfgang Wenger által készített kivonatos számadást is, amely a beadott arany és ezüst mennyiségét tartalmazta egy-egy termelőre lebontva (1573. október 15.–1573. december 31.).⁴⁵ Az egyes termelőkhez köthető ércmennyiség alapján a nagybányai bányatulajdonosokat három csoportba lehet sorolni. A legjelentősebb termelő Nagy Simon és Szegedi Ferenc volt, kettejük termelési mutatója (76,48 és 75,2 márka) igen csekély mértékben tér el egymástól. A „középtermelők” közé ugyancsak két személy tartozott, az egyik a már említett Választó Péter, pontosabban örököse, illetve Ramocha Pál. Választó Péter örököse helyett Mészáros Lukács üzemeltette a bányákat, az általa beadott nemesérc mennyisége 51,56 márka volt, míg Ramocha Pál 49,39 márkát adott be a bányakamarába. A nagy termelők és a középkategóriába tartozó bányatulajdonosok által leadott ércmennyiség között igen jelentős különbség volt, azonban a legnagyobb eltérés a középső és legkisebb termelők között tapasztalható. A harmadik csoportba, azaz a kistermelők közé tartozott Lakatos János özvegye, Barbara, valamint Tóth Ambrus özvegye, illetve Bozó Ferenc. Lakatos János özvegye 14,4 márka ércet adott be a bányakamarába, míg Bozó Ferenc adta le a legkevesebbet, mintegy 12,15 márkát.⁴⁶

⁴¹ Nb. lt. VI. fol. 47, fol. 54, fol. 68, fol. 82, fol. 104, fol. 115, fol. 123, fol. 140, fol. 148, fol. 159, fol. 169, fol. 171.

⁴² Vö. Jeney-Tóth: *i. m.* 45–46.

⁴³ A nagybányai bányakamara, pénzverde és a Királytáró kamarai kezelésével részletesen a doktori értekezésemben foglalkoztam. Lásd Mátyás-Rausch Petra: *A szatmári bányavidék története a Báthoryak korában (1571–1613) – Az arany és ezüstbányászat művelése és igazgatása.* (Doktori értekezés). 38–101. [<http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/matyasrauschpetraphd.pdf>.]

⁴⁴ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 562–567, fol. 605–625.

⁴⁵ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 789–810, fol. 810–812. A jelentéshez tartozó két számadás részletes elemzésére Lásd Mátyás-Rausch Petra: *A nagybányai bányakamara számadásai 1573-ból.* Fons (Forráskutatás és történeti segédanyagok) XVIII(2011). 3. sz. 377–404.

⁴⁶ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 789–810, fol. 810–812.

Nagy Simon és Szegedi Ferenc javait az 1574. évre datálható tulajdonosi névsor sorolta fel. Eszerint Nagy Simon 1/3 részt bírt a nagybányai Fecske (Fechke) bányában, 50 százalékos tulajdoni hánya volt a nagybányai Kisgepelyben (Kisgeppel), a másik 50 százalék Szegedi Ferencé volt. Az úgynevezett Újsachtot Nagy Simon szintén Szegedi Ferencel és ifjabb Választó Péterrel bírta azonos arányban, Bozó Ferencel pedig az Oferzayt nevű tárnát birtokolta 50-50 százalékos tulajdoni hányadban. Emellett Szegedi Ferencel egyetemben tagja volt annak a nagybányai bányászkompániának, amely három évre bérbe vette a Lazarus von Schwendi felső-magyarországi főkapitány tulajdonát képező Újkerék, Gensweer, Kisgensweer, Geppelsacht, Forkossacht nevű tárnákat Nagybányán.⁴⁷ A nagybányai termelők közül egyedül Nagy Simonnak sikerült felsőbányai bányákban is tulajdonrészt szerezni, ott ugyanis két bányában (Tomoz, Kalicer) volt egy harmadrész tulajdoni hányada. Nagy Simon az évek folyamán egy kisebb birtokkomplexumot épített ki, ebben néhai nevelőapja, Szentgyörgyi Péter deák javai és kapcsolatai segítettek. Szentgyörgyi Péter még 1566-ban keltezett végrendeletében minden javát mostohafiára hagyta. Az irat szerint Szentgyörgyi Péter öt szőlőt birtokolt pincével és préházzal, négy bányát (Forkossacht, Geppelsacht, Gensweer, Újkerék) a hozzá tartozó két zúzdával.⁴⁸ Nagy Simon 1571 januárjában járult a nagybányai szenátus elé azzal a kéréssel, hogy iktassák be jogos tulajdonába. A városi jegyzőkönyv bejegyzéséből kiderül, hogy az Újkerék nevű bányát Tóth Ambrus birtokolta, de egy kölcsön fejében lekötötte Szentgyörgyi Péternek, és mivel nem tudta visszafizetni az adósságot, végleg lemondott a bányáról.⁴⁹ Nagy Simonnak azonban nem sikerült elérnie, hogy a deák javaiba beiktassák, mivel mostohaapját még korábban felségárulással vádolták, és minden ingó, valamint ingatlan vagyonát elkobozták. A mintegy 1000 forintot érő bányákat, amelyek a vagyon értékének legalább a negyedét tették ki, Lazarus von Schwendi felső-magyarországi főkapitány kapta meg.⁵⁰ A forrásokban arra vonatkozóan nincsen adat, hogy Szentgyörgyi Péter deák hányatatott sorsa, miután elkerült Nagybányáról, hol fejeződött be, de özvegye, Sala Orsolya még Prágába is elutazott, hogy képviselje fiának, Nagy Simonnak érdekeit. Az özvegy törekvései azonban nem zárultak sikerrel.⁵¹ A sok nehézség ellenére Nagy Simonnak végül mégis sikerül újjáépítenie mostohaapja „birrodalmát”, hiszen 1573-ban már ő a legfontosabb bányatulajdonos a térségben a már említett Szegedi Ferencel együtt. 1574-ben már nagybeteg volt, az esküdti tisztségből is visszahívták, halálának időpontját nem ismerjük, annyi azonban bizonyos, hogy helyét az elkövetkező években Szegedi Ferenc vette át, a korábban közösen birtokolt bányákat egyedül művelte.⁵²

A középtermelők közé tartozó ifjabb Választó Péter és gyámja, Mészáros Lukács az 1574. évi tulajdonosi névsor szerint egyharmad-egyharmad részt bírt a nagybányai Fecske (Fechke)

⁴⁷ Ennek a bérlő kompániának a tagja volt Nagy Simonon és Szegedi Ferencen kívül Lakatos János, Tóth Ambrus, és Mészáros Lukács. Lakatos János és Tóth Ambrus halála után Nagy Simon és társai tovább folytatták az vállalkozást. Lásd ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 965–968.

⁴⁸ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 153, fol. 158, fol. 214, fol. 223. Nagy Simon édesapja Nagy János volt, az ő halála után ment feleségül Sala Orsolya Szentgyörgyi Péter deákhoz, aki Nagy János javait is kezelte Simon nagykorúságáig. Lásd Nb lt. VJ. fol. 70, fol. 98–99.

⁴⁹ Uo. fol. 55.

⁵⁰ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 506–512. Lazarus von Schwendi mellett még Haller Kristóf kapott egy jelentős tételt Szentgyörgyi Péter javaiból, a ráseső javak becsült értéke mintegy 1000 forint volt, míg Schwendi a bányákon kívül még 900 forint értékben jutott hozzá szőlőkhöz, legelőkhöz és szántókhöz.

⁵¹ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 258–259.

⁵² Nb lt. VJ. fol. 104.

és Újsacht bányában, és a Lazarus von Schwendi féle bányákat bérlő kompánia tagja is volt. Mészáros Lukács sokkal kevesebb tárna felett rendelkezett, mint a két prominens termelő. Hozzá hasonló helyzetben volt Ramocha Pál, aki nagy valószínűség szerint nem nagybányai, hanem felsőbányai lakos volt, egy nagybányai bányában volt résztulajdonos.⁵³ Az őket követő három termelő már igen csekély bányatulajdonnal rendelkezett, Lakatos János és Tóth Ambrus özvegye nem boldogult a műveléssel, ezért bányarészüket (Fechke, Oferzayt) rábízták Nagy Simonra, utána pedig Szegedi Ferencre, döntésüket siker koronázta, mert a termelés ezt követően jelentősen megugrott.⁵⁴

A Herberstein család megjelenésével a birtokstruktúra és vele egyetemben a gazdasági elit is jelentősen átalakult, ugyanis az 1570-es évek végéig, jóllehet nagyok voltak a társadalmi különbségek az egyes termelők között, egy-egy ember kezében összpontosult a bányák nagyobbik része, mégis jelen voltak a kistermelők. A gazdasági elit összetétele az 1580-as évek végére radikális változáson ment keresztül, a Herberstein család kezébe került szinte az összes, még termelés alatt lévő bánya, addig soha nem tapasztalt birtokkoncentrációt hajtottak végre a szatmári bányavidéken.⁵⁵

Összegzés

A nagybányai városvezető elitet két lépésben vizsgáltam, a legfontosabb forrásom a városi jegyzőkönyv volt, az összegyűjtött névsorok elemzése során körbehatároltam a tágabb értelemben vett vezetői réteget, majd bizonyos kritériumok segítségével szűkítettem a vezetői névsoron, így jött létre a szűkebb értelemben vett városvezetői csoport. Három kategóriába osztottam be a szenátus tagjait, a legfontosabb városvezetői csoport az iparosok csoportja lett, vezető szerepét a század utolsó éveiben veszi át az értelmiségi csoport, amely az egyéb kategóriába lett besorolva. A városvezetésben a harmadik, a bányászcsoporthoz alulreprezentált volt, a legnagyobb bányatulajdonosok, Szegedi Ferenc és Nagy Simon alkották a gazdasági elit azon részét, amely nem vett részt aktívan a politikai életben.

The Leading Political and Economic Groups in Nagybánya (Baia Mare) (1569-1581)

Keywords: Nagybánya [Baia Mare], mine-town, leading groups

The study examines the leading groups of Nagybánya in the area under chamber administration. The most important source was the town-minutes; it includes names of elect officials. Examining the early modern area elite of Nagybánya several basic conclusions may be drawn. In these times three groups belonged to leading political group:

⁵³ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 810–812, fol. 965–968. Felsőbányai bányarendeletrre lásd Wenzel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Bp. 1880. 419.

⁵⁴ Lakatos Barbara 1573-ban még nem tudott aranyat beváltani, 1574-ben már egy márkát tudott leadni, Tóth Ambrus özvegye által bírt tárnákból 1573-ban 1,44 márka ezüst származott, ez 1574-ben már 6,07 márka volt. Lásd. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 965–968, fol. 860, 866–869.

⁵⁵ Mátyás-Rausch Petra: *Thurzó György nádor szerepe a szatmári Herberstein birtokok restitúciójában (1610–1615)*. = *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára, Püski Levente. Debrecen 2013. 100–102.

craftsmen, miners, and other citizens who couldn't be categorized. The group of craftsmen had the most important effect on the town's political life, this stratum could give most jurors and councillors to the government, but at the end of 16th century their influence was forced into background, there were so many reasons for this occurrence. During the area of chamber administration the miners' participation wasn't significant in the leading staff in spite of the fact that Nagybánya was a well-known mine town, and there were the mining chamber with the mint, so this town was the centre of mining administration. To the third group belonged citizens in connection with them there aren't enough information, so they couldn't be categorized, but "intellectuals" represented this stratum, they could take over the leading role in Nagybánya from craftsmen at the end of 16th century.

Bogdándi Zsolt

A fejedelemség kori törvénykezési szakaszokról (1556–1600)

Ismeretes, hogy a középkorból és az újkor nagy részéből ránk hagyományozott iratanyag zöme jogbiztosító jellegű. A különféle kiváltságokról rendelkező oklevelek mellett a családi levéltárak is főként peres anyagot, különféle tárgyú bírói leveleket őriznek, melyek egyértelműen vallanak arról, hogy a régi időkben – vélt- vagy valós jogok védelmében – talán még többet pereskedtek, mint manapság teszik. E terjedelmes iratmennyiség, mint ahogy általában az okleveles anyag, lényegében csak korlátozott mértékben keltette fel a fejedelemség korának történetével foglalkozók érdeklődését. A társadalom működésének részletei azonban csak ezek alapján ismerhetők meg, mint ahogy ezt a kényszerből ugyan, de szinte kizárólagosan ilyen jellegű forrásokra építő középkorászok munkái bizonyítják. A következőkben erre az elhanyagolt forrásanyagra építve az 1556–1600 közötti Erdély és a hozzá csatolt magyarországi részek, a fokozatosan megszilárduló Erdélyi Fejedelemség számára tartott kúriai bírósági ülésszakok vagy törvénykezési szakaszok tartásának rendjét kíséreltem meg felvázolni, amennyire ezt az áttekintett levéltári források és a kiadott országgyűlési határozatok lehetővé teszik.

A középkori királyi kúria bíróságainak története ismeretes, az uralkodói udvarhoz való szoros kapcsolatukat a „kúria” elnevezés bizonyítja.¹ Mátyás király törvénykezési reformja óta itt három „nagybíró” tevékenykedett: az országbíró, a nádor és a személynök. Ezek bírói székéből alakult ki Budán a királyi tábla, melynek élére rendszerint a személynök került, és amely ekkortól, az ún. rövid idézések (15. vagy 32. napra) bevezetésével állandó bírósággá alakult.² Ez az állandóság azonban viszonylagosan tűnik, minthogy a középkor vége felé egyre gyakrabban halasztották el a folyton tárgyalandó ügyeket is egy meghatározott terminusra.³ Ezeket valamilyen jelentősebb ünnep nyolcadától kezdve tartották többé-kevésbé rendszeresen, Szt. György és Szt. Mihály oktaváján, illetve vízkereszt és Szt. Jakab nyolcadán.⁴

Bogdándi Zsolt (1977) – tudományos munkatárs, PhD, EME, Kolozsvár, zsbogdandi@yahoo.com

*A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ A királyi kúria bíróságainak működéséről lásd Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Bp. 1899. 29–65. (A továbbiakban Hajnik: *Bírósági szervezet*); Kubinyi András: *A királyi udvar a késő középkori Magyarországon. = Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra-Horn Ildikó. Bp., 2005. 16–17.

² Dr. Bónis György: *Magyar jogtörténet II*. Kvár 1943. 73–74. (A következőkben Bónis: *Jogtörténet*); Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig*. Pécs 1996. 94–96.

³ Hajnik: *Bírósági szervezet* 212–213.

⁴ Uo. 210–211; Béli: *i. m.* 94.

Erdélyben a vajdai szék a királyi bíraskodás mintáját követve helyhez kötött és az egyházi ünnepek szerint megtartott bíraskodás volt.⁵ A terminusokat előbb Szentimrén és Tordán, majd Székelyvásárhelyen, a 15. század végétől pedig viszonylag következetesen Kolozsvárott tartották. A bírói szék időpontja kezdetben gyakran változott, majd a 15. századtól rendszerint négy oktávát tartottak: vízkereszt, Szt. György, Keresztelő Szt. János születése és Szt. Mihály nyolcadán. A terminusok tartásának rendjét kisebb változtatásokkal utóbb Mátyás király 1486. évi és II. Ulászló király decretumai szabályozták.⁶

Alapjaiban a fentiekben felvázolt bírósági szervezeti keretet örökölte meg a Buda eleszt követő időszakban három részre szakadt ország keleti részein fokozatosan kialakuló új államalakulat. Az 1541–1556 közötti, átmenetinek tekinthető időszakban azonban nem az igazságszolgáltatás újjászervezése jelentette az ide húzódó Szapolyai-párt legfőbb gondját. Ennek ellenére az egyértelműen Fráter György helytartó kezében összpontosuló hatalomnak sikerült a törvénykezés működését biztosítani, ami az adott körülményekhez képest komoly eredménynek tekinthető, és alapjában véve az ítélőmester(ek?) tevékenységéhez köthető.⁷ A több bírói szék (helytartó, két alhelytartó, királyné, Petrovics Péter temesi ispán) között a hatásköröket először az 1544 augusztusában Tordán tartott országgyűlés szabályozta. Ekkor elismerték ugyan, hogy mindenkinek a Barát kell igazságot szolgáltatson, de akik az ő ítéletével nem elégednének meg, úgymint a becsületet, illetve a főbenjáró ítéletet és jószágvesztést illető ügyekben fellebbezhetnek a királyné és tanácsosai jelenléte elé, ahol két terminuson, Mihály arkangyal és György mártír ünnepétől folynak a tárgyalások, a főbíró felügyelete alatt (*sub presencia suppremi Judicis*).⁸ A perek tárgyalásában valószínűleg azt a gyakorlatot követték, hogy az ügyeket halasztással változó időpontokra vonták össze, így Fráter György váradi ítélőszékén leggyakrabban a Dorottya-napi terminuson ítéleztek, de az országgyűlések ideje alatt is bíraskodtak.⁹ 1549 végén rendet próbáltak tenni a terminusok tartása körül, évente négy törvénykezési szakaszt írva elő az utóbb meghatározandó tárgyú rövid folyamú perek tárgyalására,¹⁰ melyekben a „rendes” bírák (*judices ordinarii*)¹¹ Torda mezővárosban

⁵ Janits Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Bp. 1940. 32–35. A terminusok tartására vonatkozó adatokat innen vettük.

⁶ Uo. 34.

⁷ Bogdándi Zsolt: *Az erdélyi központi bíraskodás kialakulása és főbb jellegzetességei (1541–1571)*. = *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Szerk. Máthé Gábor. Bp. 2014. 117–136. (A továbbiakban Bogdándi: Központi bíraskodás).

⁸ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. (1540–1556)*. (*Monumenta Comititalia regni Transylvaniae*). Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1875. 188–189. (A továbbiakban EOE.)

⁹ Mikola László alhelytartó 1549. november 6-án kelt oklevelében arra utasított több nemest, hogy Ombozi Gáspárt idézzék elébe „decimo quinto die a die introitus eiusdem domini nostri gratiosissimi in hoc regnum Transsylvaniae computando personaliter vel per procuratorem suum”. Az ügy tárgyalását e bizonytalan határnapról végül a következő országgyűlés harmadik napjára halasztották: „1549 feria tertia proxima post festum Conceptionis beatissime Marie virginis causa intrascripta de partium voluntate prorogata est ad tertium diem diei congregationis dominorum regnicolarum proxime affuturo. Georgius Mood” (a parancslevél hátlapján, az ítélőszéki jegyző kezével). Lásd Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága (a továbbiakban KvNlt), Kemény József gyűjteménye, nr. 48.

¹⁰ Hajnik: Bírósági szervezet 212.

¹¹ A rendes bírák Mátyás 1486. évi dekrétumának meghatározása szerint a nádor, az országbíró és a személynök, lásd *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458-1490*. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Bp. 1989. 303–304. Ezek a főméltóságok Izabella mellett már nem fordultak elő, ezért a „judices ordinarii” megnevezés mögött másokat, a bírósági pecsét(ek) kezelőit, vélhetően az ítélőmestereket sejtethetjük.

tartoztak dönteni.¹² Ezen intézkedés megvalósításának nyoma is maradt: György barát 1550-ben kelt parancslevelében az esetleges ellentmondókat a fenti végzésben említett egyik tordai terminusra idéztette meg.¹³

1551-től a Szapolyai országrész Ferdinánd uralma alá került, e változás pedig természetesen a bíraskodásra is hatással volt. Lényegében a középkori gyakorlathoz tértek vissza, ami azt is jelentette, hogy a Királyhágón túli területek kiestek a király által kinevezett vajda, illetve a vajdák joghatósága alól, akik bírói széküket többnyire Tordán vagy Vásárhelyen tartották. Az 1552-ben vajdai tisztséget viselő Báthori András bírói székét is Tordán tartotta, ülnökeinek nagy része pedig a korábban is törvénykezési feladatokat ellátók közül kerültek ki.¹⁴ 1553 nyarán az újonnan kinevezett Kendi Ferenc és Dobó István részére már részletesebb szabályozás készült, amely kitért arra, hogy a törvényt csakis együtt szolgáltatathatják, ha pedig személyesen nem bíraskodhatnak, akkor alvajdáik és az ítélmester kell ezt megtegyék, ugyanakkor évente három terminus tartását rendelték el, felváltva Tordán és Vásárhelyen.¹⁵ Ugyanazon az országgyűlésen a fellebbezés módjára is kitértek, eldöntve, hogy régi szokás szerint csak a legalább kétszáz forint kárral járó, becsületet és főbenjáró ítéletet érintő ügyekben lehet a király elé vinni a pereket.¹⁶

A fentebb felvázolt időszakban és jelentős mértékben a későbbiekben is a központi bíraskodás menetét, a terminusok tartásának rendjét meghatározta a három külön erdélyi nemzet sajátos jogrendje és az, hogy a vajdai igazságszolgáltatás nem terjedt ki mindegyikre.¹⁷ A 15. század második felétől a székelyek ugyan az ispáni címet is viselő vajda joghatósága alá kerültek, a szászok viszont éppen ekkorra valósították meg teljes törvénykezési autonómiájukat. Fráter György idején, aki nem vajdaként, hanem helytartóként és főbíróként ítélkezett, újra székely ispánt állítottak hivatalba, akinek működéséről 1550–1551-ből vannak forrásaink.¹⁸ A székelyek utóbb visszakerültek a Ferdinánd által állított vajdák, egyúttal székely ispánok joghatósága alá, éppen abban az időszakban, amikor azok sajátos ősi törvényeiket összefoglalták.¹⁹

Az inkább csak útkeresésnek tekinthető 1541–1556 közötti időszakot követően a különálló erdélyi államszervezet, így az igazságszolgáltatás újjászervezésére is Izabella és II. János választott király visszatérte után, 1556 végén került sor.²⁰ Ekkor döntöttek arról is, hogy a táblán tárgyalt ügyeket a személyes jelenlét, a personalis presentia elé lehet továbbvinni, ahol azokat

¹² EOE I. 295–296.

¹³ „contradictores vero si qui fuerint evocetis eosdem ad terminum futurorum iudiciorum pro festo Sanctae et Individue Trinitatis proxime venturi hic Thorde celebrandam nostram in presentiam”. KvNlt, Kolozsvár város lt, Kiváltságlevelék, nr. 230. (Acte și privilegii.)

¹⁴ Bogdándi: Központi bíraskodás 128.

¹⁵ EOE I. 495.

¹⁶ Uo. 496.

¹⁷ Erdély kormányzati jellegzetességeiről lásd Bónis: Jogtörténet 53–70; Mályusz Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Bp. 1988. 5–9.

¹⁸ Nagymihályi Ödönffi Lászlóról van szó, aki bírói székét Görgény várában tartotta, lásd *Székely oklevéltár 1219–1776*. Közzéteszi Barabás Samu. Bp. 1934. 282–285. (A továbbiakban SzOkI); *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei II. (1485–1556)*. Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. Bp. 1990. 5103. sz.

¹⁹ Bónis György: *Magyar jog–székely jog*. Kvár 1942. 26–27.

²⁰ Az erdélyi fejedelemség kori igazságszolgáltatás kezdeteiről, a felmerülő kérdésekről újabban lásd Dáné Veronka: „Minden birodalmak... törvénnyel is oltalmaztatnak”. *Az Erdélyi Fejedelemség törvénykezése*. Korunk XXIV/3. 2013. március. 50–56; Oborni Teréz: *Zoltay János Supplementum Tripartiti (1583 körül?) című kézirat*. = *Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Szerk. Máthé Gábor. Bp. 2014. 141–152.

az illetékes ítélőmester adta elő, a perben pedig tanácsurak és jogtudó személyek döntöttek, esetenként a fejedelem tényleges jelenlétében. Az erdélyi igazságszolgáltatás legfelsőbb fórumának tehát a personalis presentia bírósága számított, ahova – legalábbis a 16. század második felében – bármilyen ügyet feljebb lehetett vinni.²¹ Ez a bíróság, mint ahogyan a királyi-fejedelmi tábla is, rendszerint az országgyűlések alatt is ülésezett, a szokásos törvényszakok elmaradása tehát nem jelentette azt, hogy a törvénykezés szünetelt.

De térjünk vissza e tanulmány eredeti feladatához, nevezetesen ahhoz, hogy a törvénycikkben és a szerény szakirodalomban az ún. „nyolcados” törvényszakokról felvázoltakat vessük össze a valóságot tükröző okleveles adatokkal. A korábbi végzéseket összefoglaló Approbaták az 1607-ig fennálló rendet a negyedik rész második articulushoz az alábbiak szerint foglalták össze: „noha rendszerint való octavalis terminusok ennekelőtte esztendőnként bővebben celebráltatni decernáltattak volt, ugymint az erdélyi nemességnek első terminusa kezdetődött remiscere vasárnap után való hétfőn, és tartott virágvasárnapig; második terminus kezdetődött szent Lukács napjának 8. napján, és tartott 30 napig vasárnapok nélkül. A székelységnek első terminusa kezdetődött vízkereszt után nyolczad nappal, és tartott 30 napokig, második kezdetődött júniusnak első napján, és durált 30 napokig. A partiumbélieknek is első terminusok kezdetődött Szent György napjának 8-dik napján, és ítéltetett 25-töd napig; második terminusok kezdetődött decembernek első napján, és durált 25-töd napig.”²² Trócsányi a 16. századi terminusokról sommásan, de – amint látni fogjuk – lényegében helyesen annyit állapított meg, hogy azokat változó időpontokban tartották, külön-külön a székelyek, az erdélyi és a magyarországi nemesek részére, véleménye szerint általában nem Gyulafehérváron.²³

Az ítélőtábla felállításáról rendelkező 1556. decemberi országgyűlés a terminusok időpontjaira is kitért, nevezetesen a magyarországi urak részére két törvénykezési szakaszt rendelt, egyet Szent György és egyet Szent Márton napjától úgy, hogy mindegyik 60 napig tartson. A helyszínről, az erdélyi nemesekről és a székelyekről viszont nem tettek említést.²⁴ Kitértek viszont a bíraskodás rendjére, eldöntve, hogy Erdélyben a János király halála óta elkövetett hatalmaskodásokat más – a nyolcados törvényszakokon kívül tárgyalni szokott – perekkel együtt a régi szokás szerint ítéljék meg, és úgyszintén döntsenek azokban a magyarországi perekben, melyeket folyamatosan ítélni szoktak („quae continuo adjudicari sunt, semper discutientur”), a többi ügyet az említett két terminuson vegyék elő.²⁵

A törvénykezési szakaszokon kiállított különféle bírói levelek jelentős hányadában az oklevelek bevezető részében megnevezik azt a törvénykezési szakaszt, melyen az ügy tárgyalása folyik, gyakran kitérnek arra, hogy az illető terminuson milyen pereket tárgyalnak, a keltezés helye alapján pedig a bíraskodás helyszínéről is tudósítanak. A fent említett két terminusról, annak ellenére, hogy azok kivételesen hosszan tartottak, egyetlen oklevéllel sem rendelkezünk. A következő évből van viszont egy adatunk, ami arra enged következtetni, hogy az említett két terminus

²¹ 1569–1571 közötti időszakból maradt fent egy fellebezés magyar nyelvű fogalmazványa, melyben Bernál Ferenc árvái nevében tételesen felsorolták, hogy miért tartották sérelmesnek a tábla Maros széki jószágaira vonatkozó ítéletét, és mi „leon oka hogy f(elseged) tulajdon zemelie eleijbe kelleteek ez... dolgot appellalunk”. Lásd SzOkl II. 277–286.

²² *Magyar Törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvények.* Ford. és utalásokkal ellátta Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp. 1900. 168–169.

²³ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690.* Bp. 1980. 376.

²⁴ EOE II. 73–74.

²⁵ Uo.

megtartása valószínűleg nem maradt el. Izabella királyné 1557. július 2-án, Torda mezővárosában kelt oklevelében ugyanis egy olyan törvénykezési szakaszt említ, melyre a június 1-jétől Tordán tartott országgyűlés végzése értelmében halasztották mindhárom erdélyi nemzet pereit.²⁶ Az ítéletlevél külön érdekessége az, hogy az 1556. évi kolozsvári országgyűlés végzésére szinte szó szerint hivatkozva hagyta jóvá Ferdinánd vajdának, Dobó Istvánnak és Kendi Ferencnek korábbi ítéletét.²⁷ Egy későbbi adatból az is kiderült, hogy a tordai törvénykezési szakaszt június 24-től („pro festo Nativitatis beati Joannis baptistae”) tartották, és itt a későbbiekben szokatlan módon minhárom nemzet ügyeit tárgyalták,²⁸ talán a középkori vajdai közgyűlések mintájára. Vélhetően ugyanerre a törvénytiszakra vonatkozik az 1557. júniusi országgyűlés végzése, amelylyel más ügyek mellett a Petrovics Péter bejövetele óta elkövetett hatalmaskodások tárgyalását a Szentháromság ünnepe utáni nyolcadik napra utalják.²⁹ Ekkor a Szt. Mihály-napi octaváról is említést tettek, melyre a „nagyobb” pereket halasztották, de ezen a terminuson kelt oklevelet nem találtunk, és egy ítéletlevélben említett 1557. márciusi törvénytiszaknak sincs más emléke.³⁰

A kiállított ítéletlevelek hátlapján olvasható ún. perfolyta feljegyzések, illetve az, hogy ítélmester által lectázott, bírói pecséttel ellátott több olyan kiadvány fennmaradt, amely Torda mezővárosában, 1558 márciusának második felében kelt,³¹ nagy valószínűséggel arról vall, hogy az újonnan felállított bírói tábla az országgyűlések ideje alatt is törvénykezett, az 1558-as törvénytiszak idején kiállított ítéletlevelet viszont nem találtunk. Az említett márciusi gyűlésen a bíraskodás helyszínéről eldöntötték, hogy a törvénykezés ott legyen, ahol a királyi felségek éppen tartózkodnak, a következő terminusok tartására pedig már külön időszakokat rendelnek az erdélyiek (május 29. – június 29.), a székelyek (április 24. – május 29.) és a magyarországiak (október 18-tól, ötven napig) számára.³² Ugyanebben az évben egy újabb terminusról is

²⁶ A szóban forgó pert június 25-én tárgyalják „instante scilicet termino brevium et continuorum judiciorum ad quem videlicet terminum universae causae fidelium nostrorum regnicolarum trium nationum partium regni nostri Transilvanensis, juxta publicam constitutionem eorundem hic Thordae ad primum diem Junii ex edicto maiestatis nostrae congregatorum videlicet factum honoris, novorumque actuum potentiiorum, transmissionumque tangentem et concernentem et aliae in articulis in ipso conventu editis denotatae adjudicari debentis, per maiestatem nostram generaliter fuerant prorogatae”, az ítélőszék tagjai pedig nemesek, esküdt ülnökök és az ítélőmester (itt még csak egyet említenek, az oklevelet is egyedül Mekcsei László lectázta). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), A Gyulafehérvári káptalan lt, F4 Cista Comitatum. Com. Alb. Cista 2, fasc. 3., nr. 5.

²⁷ Az oklevél szövege szerint „cum autem juxta publicam constitutionem fidelium nostrorum ordinum et statum regni pro festo beatae Catherinae virginis et martiris proxime preterito in civitate Koloswar ex edicto maiestatis nostrae congregatorum [?] factam et per nos confirmatam universae causae tempore imperii prefati regis Romanorum in hoc regno... suis processibus in suis vigoribus relictae sint”. Vö. EOE II. 64.

²⁸ A tábla illetékessége a legkevésbé a szászok peres ügyeire terjedt ki, erről összefoglalóan lásd Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Bp. 2005. 263–264.

²⁹ „Majores causae differantur in octavum diem festi sancti Michaelis discutiendae, alie vero causae videlicet factum honoris decimarumque uniuersae concernentes, noui actus potenciarij ab ingressu domini Petrowyth comitis spectabilis et magnifici patris vel patrandj, transmissiones item comitatum Saxonum et Siculicalium sedium ac literae transmissionis quae in curiam regis Romanorum per appellationem deducendae erant, causae eciam dotum, rerum parafernalium, iurium impignoratorum et diuisionum inter fratres carnales patruales, matruales fientium sine intermissione discutiuntur; discussionis autem dies sit die octauo post festum sancte trinitatis.” EOE II. 80.

³⁰ „litteras nostras adjudicatorias sententionales Albe Julie decimo sexto die diei sabbati proximi post dom. Oculi in anno 1557, in termino celebrationis judiciorum profesti beati Gergorii papae”. KvNlt, Dés város lt, 3. doboz, nr. 172.

³¹ A 26. jegyzetben említett oklevél hátlapján: 1558 feria tertia proxima post dominicam Oculi pro A Thomas Sarpatakhy, pro I Gaspar Peres [...]; 1558. március 31-én, Tordán kelt átírás, bírói pecséttel és az ítélőmester lectájával lásd KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Jósika cs. hitbizományi lt, nr. 81.

³² EOE II. 89.

megemlékeznek, melyen a Petrovics Péter bejövetelétől elkövetett hatalmaskodásokat és más ügyeket szándékoztak tárgyalni, november 11-től (Márton-nap) december 21-ig (Tamás-nap).³³

A következő évből a korábbiakhoz képest bőséges adatokkal rendelkezünk arról, hogy a korábban hozott országgyűlési határozatok miképpen tükröződnek az ítéletlevelek szövegeiben, azaz miképpen ültették gyakorlatba őket. Ezek szerint az elhalasztott Lukács-napi törvényszakot végül Gyulafehérváron január 6-tól (vízkereszt) kezdve tartották meg nemcsak a magyarországi, hanem az erdélyi nemesek részére is, és ott a Petrovics Péter bejövele óta elkövetett hatalmaskodásokat és más ügyeket tárgyalták.³⁴ Ugyanezen a terminuson a tábláról a személyes jelenlet bírósága elé vitt pereket is tárgyalták, például egy olyan ügyet, amely az 1557. évi tordai törvényszakról került fellebbezéssel a *personalis presentia* elé, ahol előkelőkkel, tanácsúrrakkal és ítélmesterekkel együtt ítéleztek.³⁵ Ugyanazon a helyszínen, a lassan stabilizálódó fővárosban ebben az évben még két törvényszakot említenek az oklevelek: egyet júniusban, Trinitatis (Szentháromság) ünnepe táján,³⁶ egyet pedig ősszel, Lukács napjától.³⁷ Ez utóbbi oklevelet érdemes bővebben is értelmeznünk, minthogy a bírósági gyakorlatra vonatkozóan több kérdésre is lehetséges magyarázattal szolgál. II. János választott királynak a váradelőhegyi Szt. István káptalanhoz intézett parancsáról van szó, amely 1559. október 28-án kelt, a magyarországiak részére tartott gyulafehérvári terminus 11. napján. Először is a terminussal kapcsolatosan megállapíthatjuk, hogy a „nyolcados” törvényszak nem Lukács-nap nyolcadik napján – ahogyan az későbbben történik –, hanem a nevezett ünnepen kezdődött, hiszen a döntést az ügyben Lukács-nap utáni negyedik napon (sabbatho post Lucae/október 21.) hozták meg, a terminusról pedig a szokott formulával elmondták, hogy arra II. Lajos király halála óta halasztással kerültek a perek („ad quem scilicet terminum universae causae fidelium nostrorum regnicolarum Hungarorum ab obitu quondam Ludovici regis pie memorie adjudicari solitae ex publica constitutione per majestatem nostram generaliter fuerant prorogatae”). Ugyanez a formula jelenik meg a vízkeresztli terminuson kelt oklevelekben, de – bizonyoságként, hogy ez nem valami erdélyi különlegesség – szinte szó szerint ugyanúgy fogalmaz Ferdinánd ebben az évben kelt parancslevelével³⁸ és számtalan alkalommal – különböző időpontú terminusokra vonatkozóan – a 16.

³³ EOE II. 108. Ugyanakkor a magyarországi nemesek részére 50 napig tartandó Lukács-napi terminust a hadjárat okán vízkereszt ünnepére halasztották.

³⁴ „feria quarta in festo beatae Prisca virginis instante scilicet termino celebrationis judiciorum festi Epiphaniarum domini [...] ad quem videlicet terminum universe causae fidelium regnicolarum nostrorum tum Hungariae cum Transilvaniae factum novorum actuum potentiariorum ab ingressu magnifici quondam domini Petri Petrovith de Swraklyn comitis et locumtenentis nostri patratorem, item obligaminum, decimarumque tangentium et concernentium per majestatem nostram generaliter fuerant prorogatae”. KvNlt, Dés város lt, 3. doboz, nr. 172.

³⁵ MNL OL, R298, 8. doboz, Vitéz cs. iratai

³⁶ „a quo quidem decimoquinto die causa partium premissa diversis (...) cautelis intervenientis, nobisque et serenissimo filio nostro medio tempore divina clementia legitimo imperio nostro Hungarico restitutus, ad presentem terminum judiciorum dominicam videlicet secundam post Trinitatis devenientem”. MNL OL, Rhédey lt, P 1870, 2. doboz, 5. tétel.

³⁷ „sabbatho post Lucae evangelistae, instante termino celebrationis judiciorum eiusdem festi beati Lucae ev.”. KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, iktári Bethlen lt (a Bánffy cs nemzetségi lt-ban, pontosabb jelzet nélkül).

³⁸ „instante videlicet termino celebrationis judiciorum octavi diei festi beati Lucae evangelistae proxime preteriti ad quem videlicet terminum universae causae regnicolarum nostrorum ab obitu serenissimi principis quondam domini Ludovici regis pie memorie, sororii et predecessori nostri charissimi, juxta nostram et eorumdem publicam constitutionem adjudicari solitae per majestatem nostram generaliter fuerant prorogatae”. MNL OL, Diplomatikai Levéltár (DL), DL 22894; Báthori András országbíró 1561. évi oklevelében: „in presenti termino celebrationis judiciorum octavi diei festi beati Lucae evangelistae proxime preteriti, ad quem videlicet terminum universae causae regnicolarum ab obitu serenissimi principis condam domini Ludovici regis pie memorie (...) ex novis constitutionibus publicis adjudicari solite per prefatum dominum imperatorem ac regem nostrum generaliter fuerant prorogatae”. KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Gyulay-Kuun lt., nr. 207.

századi erdélyi ítéletlevelek. Ez utóbbi esetben elképzelhető, hogy e formula a jogfolytonosságot is hangsúlyozta,³⁹ de – lévén jogi szövegekről szó – talán inkább valamilyen konkrét intézkedésre, törvényre (az oklevelekben említett „publica constitutio”) kell gondolnunk, amely a bírászkodásra vonatkozóan a tárgyalásokat valamilyen módon II. Lajos halálának időpontjához kötötte, mint ahogyan az erdélyi országgyűlések bizonyos ügyekben az ítélezést Szapolyai János halálához⁴⁰ vagy Petrovics bejövételéhez kapcsolták (bizonyára a politikai bizonytalanság és a törvényszakok szünetelése miatt). E jelenségre nagy valószínűséggel Kitionich János perjogi értekezésében lelünk magyarázatra.⁴¹ Szerinte a formula I. Ferdinánd 1542. évi beszercebányai decretumának 22. cikkelyére és annak későbbi megerősítéseire vezethető vissza, amely kimondta, hogy a II. Lajos halála utáni zavaros időszak, mely alatt a szokott törvényszakok tartása is elmaradt, az elévülésbe nem számítható.⁴² Megjegyzendő, hogy ezen országgyűlés végzéseinek egy részét, leginkább azt, amely az erőszakos jószágfoglalásokra és azok visszavételének módjára vonatkozott, a magyarországi rendek kérésére az erdélyiek is elfogadták.⁴³

1559 júniusában újra rendelkezett az országgyűlés a terminusok tartásának rendjéről.⁴⁴ Mindegyik nemzet számára két-két törvénykezési szakasz celebrálását írták elő, a magyarok részére a már említett Lukács-napi (50 napos) terminus mellé, 1560-ra vonatkozóan egy 32 napos Szt. György-napit rendeltek, az erdélyieknek vízkereszttől szintén egy 32 napig tartót és június elsejétől egy egész hónapot. A székely terminusok tervezett időpontjai március 10. (Reminiscere) – április 7. (Palmarum) és augusztus 1-jétől egy hónap. A törvények azonban, úgy tűnik, gyakran megrekedtek a tervek szintjén: nem gondoljuk véletlennek, hogy 1560-ból „csak” négy gyulafehérvári törvényszakról találtunk okleveles forrásokat, ezek közül az egyik pedig egy olyan terminusra vonatkozik, melynek megtartását a végzések nem is említik. 1560. szeptember 29-én, a gyulafehérvári törvényszak 22. napján az alábbi sorokkal írják le a terminust: „instante scilicet termino celebrationis iudiciorum festi Nativitatis beatissime virginis Marie proxime preteriti, ad quem videlicet terminum universae causae fidelium nostrorum dominorum Siculorum ab obitu serenissimi principis et domini domini Joannis eadem dei gratia regis Hungariae, Dalmatie, Croatiae, etc. genitoris nostri observandissimi pie memorie adiudicari solite ex edicto nostro generaliter fuerant prorogate, unacum nonnullis dominis, magistroque prothonotario et potioribus Siculis, sedis scilicet nostre iudiciarie

³⁹ Dáné Veronka: *i. m.* 55.

⁴⁰ Báthory Kristóf vajda 1577-ben kelt oklevelében a december 1-jén kezdődő terminuson például Lajos király és János király halála óta halasztott ügyeket tárgyaltak. DL 74176.

⁴¹ *Directio methodica processus iudicarij iuris consuetudinarii inelyti regni Hungariae* per M. Joannem Kithonich de Koztanicza, artium liberalium et philosophiae magistrum, caesarum regalium directorem et sacrae regni Hungariae coronae fiscalem. Rövid igazgatas a nemes Magyar Orszagnak es hozzá tartozó részeknek szokott törvény folyasirol. Mellyet deakból magyar nyelvre fordított Kaszoni Janos Varadgyan. Lőcse, 1650. (<http://digitalia.lib.pte.hu/?p=2248>). 10–12. Kaszoni János nagyobb kancelláriai írődeák, Cimeriró Pál deák veje lásd Kovács András: *Cimeriró Pál deák történetéhez. = Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Kvár 2004. 247–248; Vekov Károly: *Töredékek egy erdélyi család történetéből.* Erdélyi Múzeum LXIX(2007). 1–2. füzet. 3–7.

⁴² *Magyar Törvénytár. 1526–1608. évi törvéncikkek.* Ford. és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp. 1899. 70. A 19. törvéncikk is a Lajos király halála óta kezdett perek folyamatos tárgyalására utal, lásd uo. 68.

⁴³ 1556. december: „Articulos Novizolienses eatenus placuit observare, quatenus in illis dignitas nostra, Filii que nostri Illustrissimi, et regni utilitas, ac bonum publicum elucere videbitur. Maxime vero articulum illum, in quo de violenta occupatione bonorum, ac modo et ordine remissionis illorum, agitur.” EOE II. 61.

⁴⁴ Uo. 114–115.

juratis assessoribus.”⁴⁵ Ezek szerint ebben az évben a székelyek terminusát szeptember 8-tól tartották – talán az augusztusra tervezett törvényszakot halasztották el – az ítéletszéken pedig a későbbiekben szokatlan módon egy ítélmester mellett székely előkelők is ülnökkékként ítéleztek.

1561-ben az országgyűlések nem foglalkoztak a törvényszakok tartásának időpontjaival és helyszínével, az ítéletlevelek alapján viszont úgy tűnik, hogy az 1559-ben megszabott hat terminusból négyet biztosan megtartottak az akkor leszögezett időpontokban (január 6. – vízkereszt,⁴⁶ március 2. – Reminiscere vasárnap,⁴⁷ április 24. – Szt. György-nap,⁴⁸ június 1.⁴⁹), a helyszín azonban változott, a Szt. György-napi terminust ugyanis Tordán, a székelyek márciusi terminusát pedig Medgyes városában tartották, a többi viszont Gyulaféheváron maradt.

A következő néhány évből csak gyér adatokkal rendelkezünk a törvénykezés rendjéről. 1562-ből egy ítéletlevelünk sincs, talán a hadba vonulás és a székely felkelés miatt el is maradtak a terminusok,⁵⁰ 1563-ból pedig csupán a Kolozsváron tartott vízkereszt⁵¹ és a Gyulaféheváron zajló Lukács-napi⁵² törvényszakról maradt emlékünkhöz.

1565-ben újra rendet próbálnak teremteni a terminusok tartása körül. Ha jól értelmezzük az 1565. októberi országgyűlési végzés kissé zavaros szövegét, külön időpontot jelöltek ki a január 22-ig (Szt. Vince-nap) és azt követően megesett hatalmaskodások, „dézma elvitelek, jegyruha, zálogos jószágok dolga, transmissiókkal egyetemben, mind a székely uraimtól egyetemben” kapcsolatos perek tárgyalására, „szent Márton napján ő felsége udvarába”. Aki a tábla ítéletével nem elégedne meg, ügyét a locumtenens (Csáki Mihály kancellár) elé viheti, a rendek pedig kifejezik azon igényüket, hogy a szokásos terminusokat tartsák meg.⁵³ Két ítéletlevelél említi a Szt. Márton-napi törvényszakot, mindkettő hivatkozik az említett kolozsmonostori országgyűlésre, illetve az országgyűlési cikkely szinte szó szerinti latin fordításában a terminuson tárgyalt ügyekre: „in termino celebrationis brevium judiciorum festi beati Martini episcopi proxime preteriti ad quem videlicet cause factum novorum actuum potentiariorum, tutelae, decimarum, bonorum impignoratiuorum et transmissionum tangentes et concernentes ex constitutione regnicolarum nostrorum in partiali eorum congregatione ad octavum diem mensis Octobris proxime preteriti in Colosmonstra ex edicto nostro celebrata per majestatem nostram generaliter fuerant prorogatae.”⁵⁴

⁴⁵ MNL OL, Rhédey lt, P 1870, 2. doboz, 5. tétel.

⁴⁶ DL 74220.

⁴⁷ MNL OL, Rhédey lt, P 1870, 2. doboz, 5. tétel.

⁴⁸ Pesty Frigyes: *A szörényi bánság és Szörény vármegye története III. (Oklevéltár I. kötet)*. Bp. 1878. 294. (A továbbiakban Pesty: Szörény vármegye.)

⁴⁹ DL 36594.

⁵⁰ EOE II. 288.: Kolozsvár, 1565. június, a rendek kéri II. Jánost „hogy az octávák esztendőnként hátra ne hagyassanak; de minden nemzetnek ez előtt való articulusok rendi szerint törvényjek szolgáltatassék, mely octávákat az gyűlések meg ne háborítsanak”. E kérelem a bizonyíték arra, hogy a fejedelmek éltek a törvényszakok elhalasztásának a gyakorlatával.

⁵¹ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Jósika cs hitbizományi lt, nr. 100.

⁵² MNL OL, Földvári cs lt, P676, 1. tétel. Erre kerültek nemcsak a magyarországiak, hanem az erdélyiek és a székelyek ügyei is, ami vélhetően azt bizonyítja, hogy a számukra kijelölt törvényszakok egy része elmaradt. Lásd még Pesty: Szörény vármegye 309.

⁵³ EOE II. 293–294.

⁵⁴ MNL OL, Bethlen lt, P55, fasc. 1. Vö. KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Jósika cs hitbizományi lt, nr. 102.

Az 1566. évi szebeni országgyűlésen újabb rendelkezés született a törvénykezési szakaszokról.⁵⁵ Ekkor már közös terminust rendeltek az erdélyi és a partiumi nemesség számára, egy 40 naposat Szt. György nyolcadától („ez jövendő szent György nap után, nyolcad nappal”), egyet pedig Szt. Lukács-naptól (október 18.) Szt. András napjáig (november 30.). A székelyeknek két harmincnapos törvényszakot ítéltek, egyet vízkeresztől, egyet pedig Szt. János havának (június) első napjától. A törvényszakok számát tehát az 1559-ben tervezett hatról négyre csökkentették, de így is csak kettő megtartásáról van adatunk 1567-ből. A Szt. György-napi terminust egy 1567. február 5-én, Gyulafehérváron kelt olyan oklevél említi, amely a tábla törvényszakokon kívüli bíraskodásáról tanúskodik,⁵⁶ a Lukács-napit pedig a fejedelmi székvárosban kelt két ítéletlevél, melyben a szokásos módon hivatkoznak a magyarországiak és erdélyiek II. Lajos halála óta halasztott pereire.⁵⁷

1568-ig a törvényszakok néhány kivétellel Gyulafehérváron folytak, ezen év májusában a tordai országgyűlésen összegyűlt rendek hiába kérték az uralkodót, hogy a terminust is Tordára tegye, minthogy „ő felsége ott akarja hogy legyen, a hol ő maga léssen, Fejérvárat”.⁵⁸ Egyértelműen a felség akarata szabta meg a törvénykezés helyszínét és idejét, de ez olykor, valószínűleg az erőviszonyok függvényében a rendek érdekeinek a figyelembevételével is történt. Így például 1568 januárjában, amikor a tordai congregatio és a székelyek Segesváron tartott terminusa egybeesett, amiért „jelen való székelyek terminusokhoz urunk ű felsége ez gyűlésnek nyúlásáért enged kegyelmesen tíz napot”.⁵⁹ Ugyanekkor arról is döntés született, hogy a magyarországiak ügyei „az erdélyi nemes uraimnak terminusok végébe ítéltessenek”, ahogyan a májusi országgyűlés rendelkezéséből kitűnik, Szt. János másodnapjától (június 25.), e változtatások pedig tükröződnek az ítéletlevelekben is.⁶⁰

A következő év februárjában a medgyesi országgyűlésen ülésező rendek újabb változtatásokat hoznak. Azzal az indoklással, „hogy az perekbe több mehetne véghez, költségünket héjába ne költenők el”,⁶¹ részint lerövidítik a terminusokat, részint az erdélyiekét elválasztják

⁵⁵ EOE II. 322.

⁵⁶ „una cum magistris nostris prothonotariis et juratis assessores sedis nostrae iudicariae pro faciendo in causis factum breves brevium et continuorum iuditorum tangentes moderativo iudicio causantium in sede nostra iudicaria pro tribunali sedentibus”. A Gyulafehérvári káptalan lt a Batthyaneum könyvtár őrizetében, V. doboz, 121. sz. A nyolcadokon kívül tárgyalandó perek, így a rövid idézéssel indított ún. breves brevium is Mohács előtt a személynöki szék illetékességébe tartozott. Lásd Hajnik Imre: *A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korszakában*. Bp. 1892. 21. Az idézett oklevél II. János nevében kelt, neki személynöke nem volt, kérdés tehát, hogy e bírói széken maga az uralkodó, vagy mint ahogyan van rá példa, Csáki Mihály kancellár elnökölt. Vö. II. János 1566. december 17-én, Szebenben kelt oklevele: „feria tertia proxima ante festum beati Thome Apostoli una cum Reuerendissimo Michaele Chyaky Cancellario, ac in ausencia Magistri nostri protonotary in Sede nostra Iudicaria Judycys presidente necnon consiliarys ac alys prestantibus Jurisperitis viris, pro faciendo Moderativo Iudicio Causantibus in eadem Sede nostra Iudicaria Sedentibus”. Pesty: Szörény vármege 349.

⁵⁷ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, iktári Bethlen lt, nr. 229; KvNlt, Bornemissza lt, nr. 24.

⁵⁸ EOE II. 349. Ugyanekkor a törvényszak meghosszabbításáról és a székely előkelők kérésére terminusuk vízkeresztre való halasztásáról is döntöttek, mivel azok „úgy ítilik magokba, hogy ők meg érnék az egy terminussal, ha pengig annyi perök léssen, szolgáltatassék mind annyi napig, az míg vége lenne peröknek”.

⁵⁹ Uo. 343.

⁶⁰ A székelyek vízkeresztli terminusa Segesváron: KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Vlahica lt, nr. 3; magyarországiak ügyében ítéltnek június 29-én, Gyulafehérváron Szt. György terminusán: KvNlt, Bánffy cs nemzetségi lt, fasc. XXVa, nr. 1.; a Tordán tartott Lukács-napi terminusra: MNL OL, Bethlen lt P55, fasc. 1.

⁶¹ EOE II. 354–355.

a magyarországiakétól,⁶² az időponton pedig annyiban módosítanak, hogy a Szt. György-napi terminuson például „nyolczad napig az mesterek senkire per non venit sententiát ne adjanak”. Ami igazán újdonság, az a partiumiak részére eddig még nem említett ünnepre rendelt két külön törvényszak: Reminiscere vasárnaptól⁶³ (változó ünnep), illetve Szt. Erzsébet-napjától⁶⁴ (november 19.).

Az 1569-ben hozott újítások sem bizonyultak hosszú életűnek. Az 1570 májusában, Tordán összegyűlt rendek már csak egy-egy, de a vasárnapokon kívül negyven napig tartó, immár a szóban forgó ünnep nyolcadán kezdődő terminust szabtak mindegyik nemzetre: Szt. György nyolcadától (erdélyieknek), vízkereszt nyolcadától (székelyek) és Szt. Lukács nyolcadik napjától (magyarországiak).⁶⁵ Tekintettel a kevesebb törvényszakra, engedélyt adtak arra, hogy a fellebbezett pereket bármelyik terminuson tárgyalhassák, a szászok részére és kívánságukra „transmissiójokat penég csak győlések idején és az erdélyi nemesség terminusin” veszik ezentúl elő. A ritka törvénykezésnek hamarosan meg is lett a következménye, 1571 januárjában már arra panaszkodtak a Marosvásárhelyen összegyűlt rendek, hogy „az hatalmasok ahoz bizván, hogy a felséged székin esztendeig csak egyszer szolgáltatik az törvény, sok külömb-külobm hatalmakot cselekednek az nyomorólt nemességen”.⁶⁶ Erre a jelenségre egyelőre még nem a terminusok gyakoribbá tételével válaszoltak, hanem elrendelték az újabb hatalmaskodások mindegyik törvényszakon való tárgyalását.

A kezdeti évi hat terminushoz, legalábbis törvényi rendelkezés szintjén 1571 végén tértek vissza, az időpontok kisebb változtatásával. Az erdélyieknek két törvényszakát Reminiscere vasárnap utáni hétfőtől és Szt. Lukács nyolcadától, a székelyeknek vízkereszt nyolcadától és június 1-jétől, a magyarországiaknak pedig Szt. György nyolcadától és december 1-jétől rendelik úgy, hogy ez utóbbiaké huszonöt napig, az első két rendi nemzeté pedig harminc napig tartson, vasárnapok nélkül.⁶⁷ Az új rendelkezéseknek és a megsokasodott terminusoknak az ítéletlevelekben is nyoma van, 1572-ben egyedül a székelyek vízkereszt törvényszakáról nem találtunk említést, és megállapíthattuk, hogy a bíraskodás helyszíne egyre változatosabb, feltehetően csupán a március 2-től kezdődő erdélyi terminust tartották a fejedelmi székvárosban.⁶⁸

Az elkövetkező években – kisebb-nagyobb rendszerességgel – a fenti időpontokban tartották a nemzetek törvénykezési szakaszait. Voltak azonban olyan időszakok, amikor a hadkészültség vagy éppen a pusztító pestisjárvány miatt egy-egy terminust elhalasztottak, ahogyan erre esetenként az országgyűlési végzésekben is utalnak,⁶⁹ és amit az ítéletlevelek hiánya is jelez. Kiseb változtatásra majd csak 1578-ban kerítettek sort, midőn a magyarországi vármegyék részére egyetlen terminust rendeltek december 1-jétől, a székelyek júniusi

⁶² Uo.: „De mikoron az erdélyi nemes uraim terminusok előjő, akkor se székel uraimnak se magyarországbeli urainknak atyánkfiainak semmi perek az miénk közibe ne elegyíttessenek, mi es sem az székel uraim terminusába, sem az magyarországbeli uraink atyánkfiai terminussába nem elegyítjük, ezeket kivéven, az mit urunk ű felsége személyére appellálnak, kit ű felsége kegyelmes kezébe vött, jelesben tisztesség dolgát, és az mely per capitalis sententiát nézne.”

⁶³ MNL OL, Földvári cs lt, P676, 1. tétel.

⁶⁴ Pesty: Szörény vármegye 373.

⁶⁵ EOE II. 371–372.

⁶⁶ EOE II. 378.

⁶⁷ Uo. 496–497.

⁶⁸ A hivatkozásokat lásd a mellékletben.

⁶⁹ EOE II. 546.: 1573 őszi terminus elhalasztása, hogy a nemesség „az ű kicsin erejek szerént ez hazának maradására és szükségére készülhessenek és alkalmazatosban találtsanak”; halasztás pestis miatt lásd uo. 553–554; halasztás az élelem szük volta miatt EOE III. 214.

octáváját pedig áttették Szt. György nyolcadára,⁷⁰ és 1579-ben valóban már tavasszal tartották a székelyek törvényszakát Székelyvásárhelyt.⁷¹ Ez az újítás azonban nem bizonyult hosszú életűnek, 1580 áprilisától a magyarországi nemesek kérésére visszatérnek az 1571-ben felállított rendhez, és számukra is két törvényszak tartását rendelték el.⁷² Valószínűleg ezen rend szerint folytak a perek tárgyalásai az 1592. évben Reminiscere vasárnapjától tartott terminusig, miután a háborús idők miatt a bírói székek rendszeres tartása elmaradt.⁷³

A tanulmány függelékében közölt adatokból is látszik, hogy a törvényszakok helyszíne a Báthoryak korában már nem egyértelműen Gyulafehérvár. A bíraskodás helyszínéről az 1580-as években kétszer is intézkedik az országgyűlés; előbb 1585 szeptemberében az erdélyieknek Kolozsvárt rendelik, a székelyek és magyarországiak számára tartandó ítélőszék helyszínének eldöntését pedig a fejedelemre bízák,⁷⁴ 1591-ben már a partiumiak és erdélyiek részére is a „kincses” várost jelölik ki, a székelyeknek pedig Marosvásárhelyt.⁷⁵ Ennek ellenére az elkövetkező év Reminiscere vasárnapjától az erdélyiek törvényszakát a fejedelmi szék városban tartották.⁷⁶ Az 1556–1600 közötti időszakban adataink szerint⁷⁷ Gyulafehérváron tartották a legtöbb terminust, összesen 32 alkalommal. A szék város túlsúlya még inkább szembeötlő, ha e periódust is korszakokra bontjuk: II. János uralkodásának végéig 18 alkalommal van törvényszak itt, mellette 1575-ig Torda – a vajdai congregatiók hagyományos helyszíne – szerepel 11 alkalommal. Kolozsvár csak utóbb, egyértelműen a Báthoryak idején tör előre, és ér el rövidesen második helyezést a maga 16 alkalmával. A székelyek részére több terminust Székelyvásárhelyen (6 alkalom) és Medgyesen (3 alkalom) tartottak, illetve előfordult még jelentéktelen arányban Segesvár és Enyed is. Különösebb magyarázatra nem szorul, hogy miért tartották a legtöbbször a szék városban a terminust. Habár az uralkodó a tábla ülésén csak alkalmanként vett részt, sőt a személyes jelenlét bíróságán is gyakran helyettesítették, a fejedelmek többször hangsúlyozták, hogy a törvényszakot tartózkodási helyükön szükséges tartani. Egy-egy terminus 25-től 50 napig tartott, és a vasárnapot kivéve mindennap folytak a tárgyalások, naponta bizonyára több mint egy ügyben ítéleztek. Ha csak a tábla tagjaival, az írásbeli teendők elvégzéséhez szükséges íródeákokkal és a pereskedőket képviselő ügyvédekkel vagy némely ügyekben magukkal a pereskedőkkel számolunk, akkor nyilvánvaló, hogy a törvényszak résztvevőinek ellátása jelentős terhet rótt egy-egy város lakosságára. Ugyanakkor a rendeknek a költségekre vonatkozó panaszaiból, illetve abból, hogy Kolozsvár nem vonakodott szállást adni a bírói székre összegyűlt nemeseknek, arra következtethetünk, hogy e szerep vállalása a városoknak tetemes hasznot is hajtott.

⁷⁰ EOE III. 132.

⁷¹ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Bálintitt lt, nr. 82.

⁷² EOE III. 147.

⁷³ 1594 február, Gyulafehérvár: „Az 1592 esztendőben, mely Reminiscere terminusa volt, miért hogy az után törvény nem szolgáltatott, az oltától fogva való potentiák és dolgok ítéltesenek meg.” EOE III. 435. A tábla természetesen továbbra is működött, terminusok tartásának azonban az átnézett ítéletlevelekben sincs nyoma egészen a 16. század végéig.

⁷⁴ EOE III. 217.

⁷⁵ Uo. 388.

⁷⁶ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Jósika cs hitbizományi lt, nr. 369.

⁷⁷ Számításaink során csak az okleveles forrásokkal bizonyítható terminusokat vettük figyelembe, az országgyűlési végzések ilyen jellegű adatait egyelőre bizonytalannak tekintettük.

Összefoglalva a fentieket és hangsúlyozva, hogy a királyi/fejedelmi tábla tevékenységének csak egy része folyt a „nyolcados” törvényszakok alatt, megállapíthatjuk, hogy az Approbaták az 1571-ben felállított rendet rögzítették. Eleinte mindhárom rendi náció számára közös törvénykezési szakasz tartásával próbálkoztak, de utóbb a nemzetek közötti különbségek a igazságszolgáltatásban is érvényre jutottak. Habár már II. János választott király idején is törekedtek minden nemzet számára évi két terminus tartására, ez az elképzelés a változó körülmények (hadba vonulás, pestisjárvány, országgyűlés tartása) miatt csak ritkán valósulhatott meg.

Függelék

Terminusok említései oklevelekben

Év	Helyszín	Időpont
1557	Torda	<i>Június 24-től:</i> „terminum celebrationis brevium et continuorum judiciorum pro festo Nativitatis beati Joannis baptistae in anno domini millesimo quingentesimo quinquagesimo septimo Thorde celebratum, ad quem scilicet terminum universe cause fidelium regnicolarum nostrorum trium nationum Transsilvaniensium per majestatem nostram generaliter fuerant prorogate” ⁷⁸
?	?	<i>Március 11-től:</i> „litteras nostras adjudicatorias sententiales Albe Julie decimo sexto die diei sabbati proximi post dominicam Oculi in anno 1557, in termino celebrationis judiciorum profesti beati Gregorii papae” ⁷⁹
1559	Gyulafehérvár	<i>Január 6-tól:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum festi Epiphaniarum domini [...] ad quem videlicet terminum universe cause fidelium regnicolarum nostrorum tum Hungariae cum Transsilvaniae factum novorum actuum potenciariorum ab ingressu magnifici quondam domini Petri Petrowyth de Swraklyn comittis et locumtenentis nostri patratorum, item obligaminum, decimarumque tangentium et concernentium per majestatem nostram generaliter fuerant prorogate” ⁸⁰
	Gyulafehérvár	<i>Június 4-től:</i> „a quo quidem decimoquinto die causa [...] ad presentem terminum judiciorum dominicam videlicet secundam post Trinitatis deveniente” ⁸¹
	Gyulafehérvár	<i>Október 18-től:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum festi beati Lucae evangelistae [...] ad quem videlicet terminum universae causae fidelium nostrorum regnicolarum Hungariae ab obitu serenissimi principis piaie memoriae quondam Ludovici regis ex publica constitutione adjudicari solitae generaliter fuerant prorogatae” ⁸²
1560	Gyulafehérvár	<i>Január 6-tól:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum Epiphaniarum domini [...] ad quem videlicet terminum universae causae fidelium nostrorum dominorum nobilium et aliorum statuum et ordinum harum partium regni nostri Transsylvanarum ab obitu serenissimi principis quondam domini Joannis etc. genitoris nostri... ex publicis eorum constitutionis adjudicari solitae generaliter fuerant prorogatae” ⁸³

⁷⁸ MNL OL, R298, 8. doboz, Vitéz cs iratai.

⁷⁹ KvNlt, Dés város lt, 3. doboz, nr. 172.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ MNL OL, Rhédey lt, P 1870, 2. doboz, 5. tétel.

⁸² MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F 4 Cista Comitatum., Com. Craznensis, Cista Krasznensis, fasc. 1., nr. 2.

⁸³ KvNlt, Kemény cs csombordi lt, nr. 89. Vö. KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Jósika cs hitbizományi lt., nr. 85., MNL OL, Sombory lt, P 607 (a család által rendezett iratok), fasc. 1.

Év	Helyszín	Időpont
1560	Gyulafehérvár Gyulafehérvár Gyulafehérvár	<i>Április 24-től:</i> „instante videlicet termino celebrationis judiciorum festi beati Georgii martiris ad quem videlicet terminum universae causae fidelium regnicolarum nostrorum Hungarorum ab obitu quondam Ludovici regis etc.” ⁸⁴ (a többi ugyanaz mint fentebb, innen rövidítve közöljük) <i>Június 1-jétől:</i> „Instante scilicet termino celebrationis judiciorum sabbathi primi scilicet diei mensis Junii, ad quem videlicet terminum universae causae fidelium nostrorum dominorum nobilem ac aliorum statuum et ordinum harum partium regni nostri Transsilvanarum ab obitu serenissimi principis quondam domini domini Joannis eadem dei gracia regis Hungarie etc.” ⁸⁵ (a többi ugyanaz, mint fentebb, innen rövidítve közöljük) <i>Szeptember 8-tól:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum festi Nativitatis beatissimae virginis Mariae proxime preteriti, ad quem videlicet terminum universae causae fidelium nostrorum dominorum Siculorum ab obitu serenissimi principis et domini domini Joannis etc.” ⁸⁶
1561	Gyulafehérvár Medgyes Torda Gyulafehérvár	<i>Január 6-tól:</i> „instante videlicet termino celebrationis judiciorum festi Epiphaniarum domini proxime praeteriti, ad quem ut puta terminum universae causae fidelium nostrorum regnicolarum Transilvanensium ex publica eorum constitutione generaliter fuerant prorogatae” ⁸⁷ <i>Március 2-től:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum dominicae Reminiscere, ad quem ut puta terminum universae causae fidelium nostrorum dominorum Siculorum ex publica constitutione per maiestatem nostram generaliter fuerant prorogatae” ⁸⁸ <i>Április 24-től:</i> „Instante termino celebrationis judiciorum festi beati Georgii martyris proxime transacti, ad quem videlicet terminum universae causae fidelium nostrorum regnicolarum dicti regni nostri Hungariae, ex publicis constitutionibus adjudicari solitae generaliter fuerant prorogatae” ⁸⁹ <i>Június 1-től:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum primi diei mensis Junii proxime preterite ad quem videlicet universae causae fidelium nostrorum regnicolarum harum partium regni nostri Transsilvanarum... fuerant prorogatae” ⁹⁰
1563	Kolozsvár Gyulafehérvár	<i>Január 6-tól:</i> „instante videlicet termino celebrationis judiciorum festi Epiphaniarum domini proxime preteriti ad quem ut puta terminum universae causae... dominorum et nobilem Transsilvanensium ex publica eorum constitutione ab obitu serenissimi principis quondam domini Joannis regis Hungariae etc.” ⁹⁰ <i>Október 18-től:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum festi beati Lucae... ad quem terminum universae causae fidelium nostrorum dominorum regnicolarum Hungariae, Siculorumque Transilvanensium ac transmissionalium ex publica constitutione adjudicari solite per maiestatem nostram generaliter fuerant prorogatae” ⁹²
1565	Gyulafehérvár	<i>November 11-től:</i> „termino celebrationis brevium judiciorum festi beati Martini episcopi proxime preteriti ad quem videlicet causae factum novorum actuum potentiariorum, tutelae, decimarum, bonorum impignoratiotium et transmissionem tangentes et concernentes ex constitutione regnicolarum nostrorum in partiali eorum congregatione ad octavum diem mensis Octobris proxime preteritam in Colosmonstra ex edicto nostro celebrata” ⁹³

⁸⁴ DL 74176.

⁸⁵ MNL OL, Rhédey lt, P 1870, 2. doboz, 6. tétel. Vö. DL 74407.

⁸⁶ MNL OL, Rhédey lt, P 1870, 2. doboz, 5. tétel.

⁸⁷ DL 74220.

⁸⁸ MNL OL, Rhédey lt, P 1870, 2. doboz, 5. tétel.

⁸⁹ Pesty: Szörény vármegye 294.

⁹⁰ DL 36594. Vö. MNL OL, Rhédey lt, P 1870, 2. doboz, 5. tétel.

⁹¹ KvNlt, Haller cs lt, nr. 21. Vö. KvNlt, Középkori oklevélgyűjtemény, Jósika cs hitbizományi lt, nr. 100.

⁹² Pesty Frigyes: *i. m.* 309. Vö. MNL OL, Sombori lt, Rokon családok P1916, 2. tétel.

⁹³ MNL OL, Bethlen lt, P55, fasc. 1. Vö. KvNlt, Jósika hitbizományi, nr. 102.

Év	Helyszín	Időpont
1567	Gyulafehérvár	<i>Október 18-től:</i> „instante scilicet termino judiciorum festi beati Lucae evangelistae ad quem universae causae fidelium nostrorum dominorum regnicolarum Hungarorum et Transylvanensium ab obitu quondam Ludovici regis etc.” ⁹⁴
1568	Segesvár Gyulafehérvár Torda	<i>Január 6-tól:</i> „in termino celebrationis judiciorum festi Epiphaniarum domini... in civitate nostra Segesvar” ⁹⁵ <i>Április 24-től:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum festi beati Georgii martiris ad quem videlicet terminum... dominorum regnicolarum Hungarorum et Transilvaniensium ab obitu quondam Ludovici regis etc.” ⁹⁶ <i>Október 18-től:</i> „Thordae, sabatho post Catherinae virginis instante termino... Lucae evangelistae” ⁹⁷ (említés)
1569	Gyulafehérvár Torda Gyulafehérvár	<i>Április 24-től:</i> „in civitate nostra Alba Julia decima nona die termini celebrationis judiciorum festi beati Georgii martiris... ad quem videlicet terminum universae causae fidelium nostrorum dominorum nobilium Transilvanensium ab obitu serenissimi principis quondam domini Ludovici regis etc.” ⁹⁸ <i>Október 18-től:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum festi beati Lucae evangelistae... ad quem terminum universae causae fidelium nostrorum nobilium Transilvanensium ex publica eorum constitutione adjudicari solitae... fuerant prorogate” ⁹⁹ <i>November 19-től:</i> Instante scilicet termino celebrationis judiciorum festi Beate Elizabet viduae ad quem videlicet terminum vniuersae causae fidelium nostrorum dominorum et Nobilium Hungariae ab obitu Serenissimi principis quondam domini Ludouici Regis etc.” ¹⁰⁰
1570	Gyulafehérvár Torda Gyulafehérvár	<i>Február 19-től:</i> „presentem terminum celebrationis judiciorum diei dominicae Reminiscere ad quem scilicet terminum universae causae dominorum nobilium regni Hungariae ab obitu serenissimi principis quondam domini Ludovici regis etc.” ¹⁰¹ <i>Április 24-től:</i> „instante termino festi beati Georgii... ad quem terminum... causae dominorum et nobilium Transilvaniensium ab obitu serenissimi principis quondam domini Ludovici regis etc.” ¹⁰² <i>Október 25-től:</i> „termino celebrationis judiciorum octavi diei festi beati Lucae evangelistae... ad quem ut puta terminum universae cause... nobilium Hungariae ex publica eorum constitutione adjudicari solite per majestatem nostram generaliter fuerant prorogate” ¹⁰³
1571	Székelyvásárhely	<i>Január 13-tól:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum octavi diei festi Epiphaniarum domini ad quem videlicet terminum universae cause fidelium nostrorum Sicularum, necnon dominorum nobilium Hungarorum et Transilvanensium factum actuum potentiariorum, occupationis bonorum, invasionis domorum, interemptionis, verberationis, vulnerationis et sive justa causa detentionis nobilium ab obitu... Ludovici regis etc.” ¹⁰⁴

⁹⁴ KvNlt, Bornemissza lt, nr. 24. Vö. KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, iktári Bethlen lt (a Bánffy nemzetségi lt-ban), nr. 229.

⁹⁵ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Vlahica falu (Oláhfalú) lt, nr. 3.

⁹⁶ KvNlt, Bánffy cs lt, fasc. XXVa, nr. 1. Vö. MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F 4 Cista Comitatum. Com. Alb. Cista 3, fasc. 2., nr. 15.

⁹⁷ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Bánffy lt, nr. 63. Vö. MNL OL, Bethlen lt P55, fasc. 1.

⁹⁸ MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F 4 Cista Comitatum. Com. Alb. Cista 4, fasc. 1., nr. 1. Vö. KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Jósika cs hitbizományi lt, nr. 116.

⁹⁹ KvNlt, Wass cs lt, fasc. XVIII., nr. 32.

¹⁰⁰ Pesty: Szörény vármegye 373.

¹⁰¹ MNL OL, Földvári cs lt, P676, 1. tétel. Vö. KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Bánffy lt, nr. 63.

¹⁰² KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Béldi lt, nr. 105. Vö. KvNlt, Bornemissza cs lt, nr. 24.

¹⁰³ KvNlt, Bánffy lt, fasc. Va, nr. 40.

¹⁰⁴ KvNlt, Bálinti lt, nr. 51. (Középkori okl. Gyűjt.)

Év	Helyszín	Időpont
1572	Gyulafehérvár	<i>Március 2-től:</i> „instante scilicet termino celebrationis iudiciorum diei dominicae Reminisce... ad quem ut puta terminum universae causae dominorum nobilium Transilvaniensium ab obitu serenissimi principis et domini domini quondam Ludovici regis etc.” ¹⁰⁵
	Torda	<i>Május 1-jétől:</i> „instante scilicet termino celebrationis iudiciorum octavi diei festi beati Georgii martyris proxime preteriti ad quem videlicet terminum universae causae dominorum et nobilium regni Hungariae... ab obitu serenissimi principis quondam domini et domini Ludovici regis etc.” ¹⁰⁶
	?	<i>Június 1-jétől:</i> „superioribus diebus instante scilicet termino celebrationis iudiciorum primi diei mensis Junii... ad quem videlicet terminum universae causae dominorum Sicularum ex publica regnicolarum constitutione adiudicari solite per nos generaliter fuerant prorogatae” ¹⁰⁷
	Torda	<i>Október 25-től:</i> „in oppido Thorda... instante termino celebrationis iudiciorum octavi diei festi beati Lucae evangelistae... ad quem ut puta terminum universae causae dominorum nobilium Transilvaniensium ab obitu serenissimi principis quondam domini Ludovici regis... etiam causae regnicolarum Hungariae sub ditione magnificentiae vestrae existentium factum tamen dumtaxat maioris potentiariorum ab obitu quondam electae regiae majestatis patrae” ¹⁰⁸
	Kolozsvár	<i>December 1-től:</i> „instante scilicet termino celebrationis iudiciorum primi diei mensis Decembris... ad quem videlicet terminum universae causae dominorum et nobilium regnicolarum Hungariae... fuerant prorogatae” ¹⁰⁹
1573	Gyulafehérvár	<i>Február 15-től:</i> „instante terminum celebrationis iudiciorum die dominicae Reminisce... ad quem terminum universae causae dominorum Transsilvaniensium ab obitu serenissimi quondam domini Ludovici regis etc.” ¹¹⁰
	Torda	<i>Május 1-jétől:</i> ad presentem terminum celebrationis iudiciorum octavi diei festi beati Georgii martiris proxime preteriti ad quem ut puta terminum universae causae dominorum et nobilium regnicolarumque Hungariae... ex publica eorum constitutione adiudicari solite generaliter fuerant prorogate” ¹¹¹
	Torda	<i>Június 1-jétől:</i> „terminum celebrationis iudiciorum primi diei mensis Junii proxime preterite ad quem ut puta terminum universae causae dominorum Sicularum ex publica eorum constitutione adiudicari solite per nos generaliter fuerant prorogate” ¹¹²
	Kolozsvár	<i>December 1-jétől:</i> „instante termino primi die mensis decembris ad quem... dominorum regnicolarum Hungarorum ab obitu serenissimi principis quondam Ludovici regis... fuerant prorogatae” ¹¹³
1575	Gyulafehérvár	<i>Január 13-tól:</i> „litterarum sententialium... in superiori termino celebrationis iudiciorum octavi diei festi Epiphaniarum domini anni... 1575, pro dominis agilibus Siculis Transsilvaniensibus celebrato, Albae Juliae... confectarum et emannatarum” ¹¹⁴

¹⁰⁵ MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F4, Com Alb, Cista 3, fasc. 2, nr. 47. Vö. MNL OL, Bethlen lt, P55, fasc. 1.

¹⁰⁶ MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F4, Com. Bihar, Cista Bihar, fasc. 3., nr. 34. Vö. KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Bánffy lt, nr. 63.

¹⁰⁷ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Béli lt, nr. 108.

¹⁰⁸ KvNlt, Bánffy lt, fasc. Va, nr. 36. Vö. KvNlt, Kemény es csombordi lt, nr. 102.; MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F4, Com. Alb., Cista 4., fasc. 1., nr. 50.

¹⁰⁹ MNL OL, Földvári cs lt, P676, 1 tétel.

¹¹⁰ MNL OL, Rhédey lt, P 1870, 2. doboz, 5. tétel.

¹¹¹ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Bánffy lt, nr. 63.

¹¹² MNL OL, Rhédey lt, P 1870, 2. doboz, 5. tétel.

¹¹³ KvNlt, Bánffy lt, fasc. XXVIIa.

¹¹⁴ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Bálintitt lt, nr. 129.

Év	Helyszín	Időpont
1575	Gyulafehérvár Torda Medgyes	<i>Február 27-től:</i> „instante termino celebrationis judiciorum die dominicae Reminiscere ad quem ut puta terminum universae causae dominorum nobilium Transsilvaniensium ab obitu quondam Ludovici regis etc.” ¹¹⁵ <i>Május 1-jétől:</i> „in termino celebrationis judiciorum octavi diei festi beati Georgii martiris... ad quem ut puta terminum universae causae dominorum et nobilium regnicolarum Hungariae jurisdictioni nostrae subiacentium necnon dominorum etiam nobilium Transsilvaniensium factum novorum actuum potentiariorum tangentium et corcernentium... per nos generaliter fuerant prorogatae” ¹¹⁶ <i>Június 1-jétől:</i> „termino celebrationis judiciorum primi diei mensis Juny novissime transacti, ad quem utputa terminum universae causae dominorum et nobilium Siculorum Transsilvaniensium ab obitu... Ludovici regis etc.” ¹¹⁷
1576	Gyulafehérvár Kolozsvár	<i>Március 18-tól:</i> „instante termino... dominicae Reminiscere ad quem utputa terminum universae causae dominorum nobilium regnicolarum Transsilvaniensium ab obitu Ludovici regis etc.” ¹¹⁸ <i>Október 25-től:</i> „termino celebrationis judiciorum octavi diei festi beati Lucae evangelistae novissime preteriti, ad quem utputa terminum universae causae dominorum nobilium Transsilvaniensium ex publica eorum constitutione adjudicari solitae per nos generaliter fuerant prorogatae” ¹¹⁹
1577	Segesvár Gyulafehérvár Székelyvásárhely Kolozsvár	<i>Január 13-tól:</i> „terminum celebrationis judiciorum octavi diei festi Epiphaniarum domini ad quem utputa terminum universae causae dominorum Siculorum Transsilvaniensium ex publica eorum constitutione adjudicari solitae per nos generaliter fuerant prorogatae” ¹²⁰ <i>Március 3-tól:</i> „presentem terminum celebrationis judiciorum diei dominicae Reminiscere ad quem ut puta terminum universae causae dominorum nobilium Transsilvaniensium ab obitu serenissimi quondam principis... Ludovici regis etc.” ¹²¹ <i>Június 1-jétől:</i> „termino celebrationis judiciorum primi diei mensis Junii proxime preteriti, ad quem utputa terminum universae causae dominorum Siculorum Transsilvaniensium ab obitu serenissimi principis quondam domini Ludovici regis Hungariae etc.” ¹²² „presenti termino celebrationis judiciorum primi diei mensis Junii proxime preteriti, ad quem videlicet terminum universae causae dominorum et nobilium Siculorum Transsilvaniensium ab obitu... Ludovici regis Hungariae etc.... item aliae etiam causae dominorum nobilium regnicolarum partium Hungariae ditioni nostrae subiacentium et Transsilvaniensium factum videlicet novorum et maiorum actuum potentiariorum a morte sacrae quondam electae regiemajestatis Hungariae etc... patratorem” ¹²³ <i>Október 25-től:</i> „instante terminum... octavi diei festi beati Lucae evangelistae ad quem utputa terminum universae causae dominorum nobilium Transsilvaniensium ab obitu quondam Ludovici regis etc... necnon et dominorum Hungarorum ditioni nostrae subiacentium factum novorum maiorumque actuum potentiariorum tangentes et concernentes ab obitu sacrae electae quondam regie majestatis.. ex publica eorum constitutione adjudicari solitae per nos generaliter fuerant prorogatae” ¹²⁴

¹¹⁵ KvNlt, Bánffy lt, fasc. IVa, nr. 52. Vö. uo. fasc. Va, nr. 1.

¹¹⁶ KvNlt, Bánffy lt, fasc. IVa, nr. 40, 84. Vö. uo. fasc. XXVIIa.

¹¹⁷ SzOkl IV. 34. Vö. MNL OL, ákosfalvi Szilágyi cs lt. P635, 1. doboz.

¹¹⁸ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Béldi lt, nr. 126.

¹¹⁹ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Bálintitt lt, nr. 78.

¹²⁰ Kovászna m lt, Nagy Jenő-gyűjtemény (fond. 27), nr. 108. (fasc. IV, lit. B).

¹²¹ MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F4 Cista Comitatum. Com. Alb., Cista 1, fasc. 4, nr. 36.

¹²² KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Bálintitt lt, nr. 72.

¹²³ MNL OL, ákosfalvi Szilágyi lt, P635, 1 doboz.

¹²⁴ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Béldi lt, nr. 132. Vö. MNL OL, Magyar Kamara Lt. E 149, Acta Transsilvanica, 1 csomó.

¹²⁵ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Bálintitt lt, nr. 78. Vö. uo. Bánffy lt, nr. 73.

Év	Helyszín	Időpont
1578	Gyulafehérvár Kolozsvár Kolozsvár	<i>Február 23-tól:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum diei dominicae Reminiscere proxime preteriti ad quem ut puta terminum universae causae dominorum nobilium regnicolarum Transsilvaniensium ab obitu serenissimi principis et domini quondam Ludovici regis etc.” ¹²⁵ <i>Október 25-től:</i> „instante termino... octavi diei festi beati Lucae evangelistae... ad quem terminum universae causae dominorum nobilium Transsilvaniensium ab obitu quondam Ludovici regis etc.” ¹²⁶ „instante scilicet termino celebrationis judiciorum octavi diei beati Lucae ev.... ad quem videlicet terminum universae causae dominorum et nobilium regnicolarum Transilvaniensium ac partium Hungariae ditioni nostrae subiacentium actuum maiorum potentiariorum quae continue et indifferenter in quolibet termino discuti et adiudicari solent, ab obitu serenissimi principis et domini quondam Ludovici regis Hungariae... ex publica eorum constitutione adiudicari solitae per nos generaliter fuerant prorogatae” ¹²⁷ <i>December 1-jétől:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum primi diei mensis Decembris... ad quem ut puta terminum universae causae dominorum nobilium regni Hungariae ditioni videlicet nostrae subiacentium ab obitu ... Ludovici regis etc.” ¹²⁸
1579	Kolozsvár Székelyvásárhely Kolozsvár Kolozsvár	<i>Március 15-től:</i> „instante termino dominicae Reminiscere ad quem terminum... causae dominorum nobilium Transilvaniensium ab obitu Ludovici regis etc.” ¹²⁹ <i>Május 1-jétől:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum octavi diei festi beati Georgii martiris proxime preteriti, ad quem... universae causae dominorum Sicularum ab obitu serenissimi quondam principis et domini Ludovici regis etc.” ¹³⁰ „in termino celebrationis judiciorum octavi diei festi beati Georgii martiris... ad quem utputa terminum universae causae dominorum Sicularum Transilvaniensium ab obitu Ludovici regis... ac etiam dominorum nobilium Transilvaniensium et Hungarorum sub ditione nostra existentium factum videlicet maiorum novorum actuum potentiariorum, item dotalitiorum, rerum parafernaliuum ac etiam decimarum tangentium et concernentium ab obitu sacrae electae regie majestatis” ¹³¹ <i>Október 25-től:</i> „instante termino... octavi diei festi beati Lucae evangelistae... ad quem utputa teminum universae causae dominorum nobilium Transsilvaniensium ab obitu Ludovici regis etc.” ¹³² <i>December 1-jétől:</i> „termino celebrationis judiciorum primi diei mensis decembris proxime praeteriti, ad quem videlicet terminum universae causae dominorum nobilium regni Hungariae ditioni nostrae subiacentium... ab obitu Ludovici regis etc.” ¹³³
1580	Gyulafehérvár	<i>Február 28-tól:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum diei dominicae Reminiscere ad quem ut puta terminum universae causae dominorum nobilium regnicolarum Transsilvaniensium ab obitu ... quondam Ludovici regis etc.” ¹³⁴

¹²⁶ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Béldi lt, nr. 146.

¹²⁷ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Jósika cs hitbizományi lt, nr. 215.

¹²⁸ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., iktári Bethlen lt (a Bánffy cs nemzetségi levéltárában), jelzet nélkül.

¹²⁹ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Bánffy lt, nr. 77. Vö. uo. Béldi lt, nr. 156.

¹³⁰ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Bálintitt lt, nr. 82.

¹³¹ MNL OL, Bethlen cs lt, P 55, Fasc. 3 (Apaffy cs iratai).

¹³² MNL OL, Bethlen cs lt, P 55, 5. tétel.

¹³³ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Bálintitt lt, nr. 91. Vö. KvNlt, Bánffy lt, fasc. XXVIIa.

¹³⁴ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Bálintitt lt, nr. 87.

Év	Helyszín	Időpont
1582	?	<i>Június 1-jétől:</i> „ad primum diem mensis Junii proxime affuturis, ad quem quidem diem universae etiam causae dominorum nobilium ac regnicolarum Transsilvaniensium trium videlicet nationum et partium regni Hungariae ditioni nostrae subiacentium, per modum et formam appellationis, sanioris revisionis gratia deducendis, factum tamen maiorum novorum minorumve actuum potenciariorum et aliorum quorumlibet casuum et negotiorum ab obitu illustrissimi quondam principis et domini Christophori Bathory de Somlyo vaivodae huius regni Transsilvaniae et Siculorum comitis etc. patratorem tangentes et concernentes dilata sunt” ¹³⁵
1583	Gyulafehérvár Koloszvár Koloszvár	<i>Június 1-jétől:</i> „instante scilicet termino celebrationis iudiciorum primi diei mensis Junii proxime preteriti, ad quem utputa terminum universae causae dominorum nobilium et agilium Siculorum Transsilvanensium ab obitu... Ludovici regis Hungariae... ac etiam dominorum nobilium regni Transsilvaniae factum novorum actuum maiorum potenciariorum necnon etiam transmissionum ab obitu serenissimi principis... Joannis secundi dei gratia quondam electi regis Hungariae... ittem dotum, rerum paraphernalium, impignoratarum, decimarum tangentium et concernentium ex publica eorum constitutione adjudicari solite per nos generaliter fuerant prorogatae” ¹³⁶ <i>Október 25-től:</i> „presenti termino celebrationis iudiciorum octavi diei festi beati Lucae evangelistae novissime elapsi ad quem utputa terminum universae causae dominorum nobilium regnicolarum Transsilvanensium ab obitu serenissimi principis... quondam Ludovici regis etc.” ¹³⁷ <i>December 1-jétől:</i> „instante termino... primi diei mensis Decembris... ad quem utputa terminum universae causae dominorum nobilium regni Hungariae ditioni nostrae subiacentium ab obitu [...] quondam Ludovici regis etc.” ¹³⁸
1584	Gyulafehérvár Koloszvár	<i>Január 13-tól:</i> „instante scilicet termino celebrationis iudiciorum octavi diei festi Epiphaniarum domini... ad quem utputa terminum universae causae dominorum nobilium agilium Siculorum Transsilvanensium ab obitu serenissimi quondam principis et domini Ludovici regis etc.” ¹³⁹ <i>December 1-jétől:</i> „instante termino primi diei mensis Decembris ad quem... universae causae dominorum et nobilium partium regni Hungariae sub ditione nostra existentium ab obitu... Ludovici regis etc.” ¹⁴⁰
1585	Gyulafehérvár	<i>Január 13-tól:</i> „instante scilicet termino celebrationis iudiciorum octavi diei festi Epiphaniarum domini... ad quem utputa terminum universae causae dominorum agilium Siculorum ab obitu... Ludovici regis Hungariae etc. piae memoriae ex publica eorum constitutione adjudicari solitae, item causae... transmissionum liberarum civitatum et oppidorum tangentes et concernentes per nos generaliter fuerant prorogatae” ¹⁴¹

¹³⁵ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Wesselényi lt, nr. 115.

¹³⁶ MNL OL, Rhédey lt, P 1870, 4. tétel. Vö. MNL OL, Kolozsmonostori konvent lt, F15 Protocolla, XVI. köt. fol. 62^v–63^v.

¹³⁷ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Béli lt, nr. 172, 173.

¹³⁸ KvNlt, Bánffy lt, fasc. IVa, nr. 51.

¹³⁹ MNL OL, Rhédey lt, P 1870, 4. tétel.

¹⁴⁰ KvNlt, Bánffy lt, fasc. XXVIIa.

¹⁴¹ MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F 4 Cista Comitatum, Cista Colos, fasc. 2., nr. 2. Vö. MNL OL, Rhédey lt, P 1870, 4. tétel.

Év	Helyszín	Időpont
1585	Gyulafehérvár Kolozsvár	<i>Március 7-től:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum diei dominicae Reminiscere ad quem utputa terminum universae causae nobilium regnicolarum Transylvaniensium ab obitu... Ludovici regis etc.” ¹⁴² <i>Október 25-től:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum octavi diei festi beati Lucae evangelistae novissime elapsi, ad quem utputa terminum universae causae dominorum nobilium regnicolarum Transylvaniensium ab obitu... Ludovici regis etc.” ¹⁴³ „ad presentem terminum celebrationis judiciorum octavi diei festi beati Lucae evangelistae... ad quem utputa terminum nos revisionemque et discussionem univrsarum causerum de sede nostra judiciaria saniori revisionis gratia in solius nostri presentiam per viam appellationis provocatarum distuleramus” ¹⁴⁴
1586	Székelyvásárhely Medgyes	<i>Január 13-tól:</i> „ad presentem terminum celebrationis judiciorum octavi diei festi Epiphaniarum domini proxime preteriti ad quem utputa terminum universae causae dominorum nobilium et agilium Siculorum Transsilvaniensium ab obitu serenissimi... quondam Ludovici regis” ¹⁴⁵ <i>Február 27-től:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum diei dominicae Reminiscere... ad quem utputa terminum univse causae dominorum nobilium regnicolarumque Transsilvanensium ab obitu [...] domini Ludovici regis etc.” ¹⁴⁶
1587	Gyulafehérvár	<i>Május 1-jétől:</i> „in presenti termino celebrationis judiciorum octavi diei Georgii martiris... ad quem terminum universae causae dominorum et nobilium partium regni Hungariae ditioni nostrae subjacentium ab obitu ... Ludovici regis etc.” ¹⁴⁷
1588	Enyed	<i>Május 1-jétől:</i> „instante scilicet termino... octavi diei festi Georgii martiris ad quem utputa terminum universae causae dominorum et nobilium regni Hungariae ditioni nostrae subiacentium ab obitu [...] Ludovici regis etc.” ¹⁴⁸
1589	Gyulafehérvár	<i>Február 23-tól:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum diei dominicae Reminiscere, ad quem utputa terminum universae causae dominorum nobilium Transylvaniensium ab obitu... Ludovici regis Hungariae... ex publica eorum constitutione adjudicari solitae per nos generaliter fuerant prorogatae una cum domino <i>praesidente</i> , magistrisque nostris prothonotariis et juratis assessoribus sedis nostrae judiciariae” ¹⁴⁹
1590	? Kolozsvár Kolozsvár	<i>Március 15-től:</i> „cuius onus in proxime sequenti termino judiciorum dominorum nobilium Transylvaniae circa ferias dominicae Reminiscere celebrandas deponereque debuisset” ¹⁵⁰ <i>Október 25-től:</i> „ad presentem terminum celebrationis judiciorum octavi diei festi beati Lucae evangelistae... ad quem utputa terminum universae causae dominorum nobilium Transilvaniensium ab obitu... Ludovici dei gratia regis Hungariae” ¹⁵¹ <i>December 1-jétől:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum primi diei mensis Decembris novissime elapsi ad quem utputa terminum universae causae dominorum et nobilium Hungarorum ditioni nostrae subiacentium ab obitu... quondam Ludovici regis etc.” ¹⁵²

¹⁴² KvNlt, Bálintitt lt, Középkori oklevelek gyűjt., nr. 124, 125.

¹⁴³ KvNlt, Bálintitt lt, Középkori oklevelek gyűjt., nr. 127.

¹⁴⁴ KvNlt, Bornemissza lt, nr. 24.

¹⁴⁵ KvNlt, Bálintitt lt, Középkori oklevelek gyűjt., nr. 132.

¹⁴⁶ MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F 4 Cista Comitatum. Com. Alb. Cista 3, fasc. 1., nr. 18. Vö. KvNlt, Bánffy lt, nr. 95.

¹⁴⁷ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Bánffy lt, nr. 96. Vö. Uo. nr. 234.

¹⁴⁸ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Béli lt, nr. 180.

¹⁴⁹ MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F 4 Cista Comitatum. Com. Alb. Cista 3, fasc. 3., nr. 13.

¹⁵⁰ MNL OL, Kolozsmonostori konvent lt, F15 Protocolla, X. köt., fől. 16’.

¹⁵¹ MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F 4 Cista Comitatum. Com. Alb. Cista 1, fasc. 5., nr. 15. Vö. KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Bálintitt lt, nr. 148.

¹⁵² KvNlt, Középkori oklevelek gyűjt., Bánffy lt, nr. 107.

Év	Helyszín	Időpont
1591	Székelyvásárhely ?	<i>Január 13-tól:</i> „in termino celebrationis judiciorum octavi diei festi Epiphaniarum domini in oppido Zekelywasarhely... celebrandis” ¹⁵³ <i>Március 10-től</i> ¹⁵⁴
1592	Székelyvásárhely Gyulafehérvár	<i>Január 13-tól:</i> „instante scilicet termino celebrationis judiciorum octavi diei festi Epiphaniarum domini... ad quem utputa terminum universae causae dominorum nobilium agilium Siculorum Transilvaniensium ab obitu ... domini Ludovici regis etc.” ¹⁵⁵ <i>Február 23-től:</i> „ad quem utputa terminum universae causae dominorum et regnicolarum Transsilvaniensium ab obitu... Ludovici regis etc.” ¹⁵⁶

The Judicial Terms in the Principality of Transylvania (1556-1600)

Key-words: legislation, Principality of Transylvania, octave courts, Royal Table

It's a well-known fact that the court of the Royal Table became the principal royal conciliar court at the second half of the 15th century. The discussions usually took place during the judicial terms (generally four each year), the so-called octaves. The Royal Table of the elected king II. János Szapolyai has been mainly patterned after the medieval Table of the kings. The emerging new state's characteristics, in particular the fact that it was composed of two slightly different regions (the so-called Partium and Transylvania with three privileged communities, Hungarian noblemen, Saxons and Szeklers) was reflected in the organisation and the functioning of the Table. Different court sessions were held for the noblemen from Partium, for the Szeklers and for the noblemen of Transylvania. These octave courts (generally two for each privileged community) at the beginning of the studied period have started on the day of major feasts (Epiphany, St George, Lucae ev., Reminiscere) and from 1571 on the eighth day of these feasts, and they lasted around thirty days. The court sessions took place mostly in Gyulafehérvár (Alba Iulia), Kolozsvár (Cluj) and Székelyvásárhely (Târgu Mureş).

¹⁵³ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599.* Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt és Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII.1.) Kvár 2006. 841. sz.

¹⁵⁴ Uo. 900. sz.

¹⁵⁵ MNL OL, Rhédey lt, P 1870, 4. tétel. Vö. KvNlt, Fügőpecsétés oklevelek gyűjt., nr. 7.

¹⁵⁶ KvNlt, Wass lt, fasc. XVIII. nr. 33. Vö. MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F 4 Cista Comitatum. Com. Alb. Cista 3, fasc. 2., nr. 7.

Fejér Tamás

Kancelláriai formuláskönyv a 16. század végéről

A formuláskönyvek közzétételének és feldolgozásának komoly múltja van a magyar történet-kutatásban. E helyen csupán Bónis György nevét említjük meg, aki a középkori formuláskönyvek vizsgálata mellett¹ mélyen rányomta bélyegét a kora újkori erdélyi formuláriumok feldolgozására is azáltal, hogy közzétette és mintaszerűen ismertette a 16–17. századfordulón működő Jacobinus János secretarius által összeállított iratmintagyűjteményt.² Ez az alapos feldolgozás mintaképpül szolgálhatna valamennyi kora újkori erdélyi oklevél-formulárium vizsgálatának, bár – tegyük hozzá – a csupán tucatnyi lapot és 22 formulát tartalmazó Jacobinus-féle formulárium olyan minden részletre kiterjedő vizsgálódást tett lehetővé, ami a több száz lapos, illetve több száz formulát magába foglaló mintagyűjtemények esetében aligha végezhető el. Egyetértünk Bónis ama megállapításával is, miszerint „az erdélyi formulagyűjteményeket legalább regeszták és kivonatok formájában egyenként ki kell adni, s le kell szűrni belőlük a kínálózó tanulságokat”,³ de véleményünk szerint már az is elegendő lenne, ha egyfelől minden egyes fejedelemség kori formuláriumról alapos ismertetés születne, másfelől közlésre kerülnének az egyes formulák élén álló rövid címek, melyek – az esetek zömében – jól tájékoztatnak a szöveg lényege felől. Mindezek alapján ugyanis a kutatók könnyedén tájékozódhatnak a kézirat tartalmáról, az érdeklődésre számot tartó szövegeket pedig speciális – jog- és intézménytörténeti vagy diplomatikai – érdeklődésüknek megfelelően eredetiben is megvizsgálhatnák. Azok esetében viszont, melyek tartalmazzák az egyedi adatokat (ti. személy- és helyneveket, dátumot), vagy bizonyos szempontból érdeklődésre tarthatnak számot, mi is hasznosnak látjuk a regesztaformában való közlést,⁴ ezek ugyanis a formulaminőségükön túlmenően – némi óvatossággal – más tekintetben is jól hasznosíthatók.

Működésének első fél évszázadában a fejedelmi kancellárián több formuláriumot is használtak. Ezek közül a Bácsi János-féle formuláskönyvet Pécsi Anna még 1938-ban ismertette,⁵ néhány

Fejér Tamás (1977) – tudományos munkatárs, PhD, EME, Kolozsvár, fejertamas77@yahoo.com

Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ *A Somogyvári formuláskönyv. = Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára.* (Szerk. Bodor András et alii) Kvár 1957. 117–133; *Uzsai János Ars Notariája.* Filológiai Közöny VII(1961). 229–260; *Az Ars Notaria mint retorikai és jogi tankönyv.* Filológiai Közöny IX(1963). 373–388; *Magyi János formuláskönyve és a gyakorlati jogtanítás. = Jubileumi tanulmányok.* I. A pécsi egyetem történetéből. Szerk. Csizmadia Andor. Pécs, 1967. (a továbbiakban Bónis: Magyi János) 225–260.

² Bónis György–Valentiny Antal: *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602).* Kvár 1947. (Jogtörténeti és Népi Jogi Tanulmányok 2.) (a továbbiakban Bónis: Jacobinus)

³ Bónis: *Jacobinus* 5.

⁴ Iványi Béla pl. a formulák élén található címek mellett a „valóban expediált formulákat”, valamint a „legérdekesebbeket és legértékesebbeket” teljes szöveggel közölte. Vö. *Egy 1526. előtti ismeretlen kézíratos formuláskönyv.* Történelmi Tár XXVII(1904). 481–538; XXVIII(1905). 33–41.

⁵ *Az erdélyi fejedelmi kancellária első formuláriumos kézírata. = Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére.* Bp. 1938. 385–393.

esztendővel később pedig Bónis György Jacobinus János említett iratmintatárát dolgozta fel. Az ígéretes kezdetek után azonban az oklevél-formuláriumok iránti érdeklődés megszűnt, csupán az utóbbi időben beszélhetünk némi változásról, amennyiben a Bácsi János-formuláskönyvnek a korábnál jóval elmélyültebb vizsgálata is megkezdődött.⁶ Az említett mintagyűjtemények mellett még két olyan kéziratról, illetőleg egy kézirat töredékről tudunk, melyeket szintén használtak a kancellárián a 16. század második felében: ezek közül kettő a kolozsmonostori konventnek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött hiteleshelyi levéltárában az F 15: 12 (Stylianarium cancellariae Sigismundi Báthory), illetőleg F 15: 64 jelzet alatt (utóbbi töredék, és a formulák kiadójaként János Zsigmond, valamint Báthory Kristóf tűnik fel), egy pedig a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található Ms. 999 (Stylianarium) jelzet alatt. Meglehetősen gazdag anyagról van tehát szó: példának okáért a Bácsi János-féle, valamint az említett F 15: 12 (KmFk) és Ms 999 jelzetű formuláriumok közel 1000 oklevélmintát őriztek meg, következésképpen ha nem is kimerítő, de mindenképpen alapos tájékoztatást nyújtanak a 16. század második felének oklevél- és irattípusairól, köztük alighanem olyanokról is, melyek eredetiben nem maradtak ránk. E helyen csupán az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában őrzött oklevél-formulárium ismertetésére szorítok, bár végső soron szükséges lenne valamennyi formuláskönyv azonos szempontok szerinti vizsgálata ahhoz, hogy minél teljesebb képet nyerjünk – egyebek mellett – a kancellária mindennapi ügyviteléről is. A formulariumok ugyanis a jogtörténeti vonatkozások mellett legalább annyira fontosnak minősülnek a tágabb intézménytörténeti vagy a szűkebb diplomatikai szemszögből is.

Tudomásunk szerint első alkalommal Kelemen Lajos ismertette röviden a formuláskönyvet a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattáráról még 1955-ben összeállított, de – különböző okokból – csupán 2010-ben megjelent munkájában. Kelemen Lajos szerint a kézirat akkor több mint 20 darab formuláriumot őrzött a 16–19. századokból, melyek közül megemlíti a legkorábbit, a Bácsi János-féle mintagyűjteményt, majd – írja – „a másik, ennél érdekesebb stylianarium a Báthory Zsigmond kancelláriáján kelt oklevélformák kancellisták kezétől származó másolata”.⁷ A mintagyűjtemény alaposabb vizsgálatára viszont sem akkor, sem később nem került sor. A. A. Rusu ugyan használta a kéziratot, és közölte abból az ortodox egyházzal kapcsolatos formulákat, de részletesebb vizsgálatába nem bocsátkozott.⁸ B. Nagy Margit a gyulafehérvári vár és fegyvertár, valamint a Báthory Zsigmond környezetében feltűnő olasz orvosok,⁹ Kovács András művészettörténész pedig az említett fejedelmi armamentarium személyzete kapcsán használta fel a formulárium vonatkozó adatait.¹⁰ Mindezek ellenére az iratgyűjtemény, úgyszintén annak gazdag anyaga voltaképpen ismeretlen maradt a kutatás előtt.¹¹

⁶ Bogdándi Zsolt: *Fráter György bírói működésének emlékei Bácsi János formuláskönyvében*. Történelmi Szemle LVI(2014). 621–638.

⁷ *Kézirattári értékeink*. Közzéteszi B. Nagy Margit. Kvár 2010. (Erdélyi Tudományos Füzetek 265.) 48.

⁸ *Raporturi ale curții principelui Sigismund Báthory cu ierarhia românilor din Transilvania la începutul ultimului deceniu al secolului al XVI-lea*. Acta Musei Porolissensis XII(1988). (a továbbiakban Rusu: Raporturi) 311–315. A 127. és a 298. formulákat tette közzé teljes szöveggel. (Itt jegyezzük meg, hogy mind a szövegben, mind a jegyzetekben a formulák számára hivatkozunk, ugyanis a függelékben közölt jegyzékben megadjuk a pontos lapszámokat.)

⁹ *Kolozsvári kőfaragó műhelyek*. XVI. század. Bp. 1985. 230, 280, 281.

¹⁰ „Farkas az én nevem...” *A gyulafehérvári fejedelmi fegyvertár és ágyúöntés kezdeteinek történetéhez*. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem-és Régiségtárából. Új Sorozat II(2007). 163–164.

¹¹ Itt említjük meg, hogy alig több mint tucatnyi formula a mintául szolgáló eredeti oklevelek vagy azoknak a királyi könyvekbe fellelhető másolatai közzététele révén már ismert a kutatás előtt. (Ezeket a közléseket az egyes formuláknál a függelékben jelöltük.)

A kézirat 30 x 19,4 cm méretű, és 160 számozott, illetve – a 129. és 130. foliók között – egy számozatlan, összesen tehát 161 lapot tartalmaz (a modern – gépi – számozásra természetesen az Egyetemi Könyvtárban került sor).¹² A formulák sorszáma ugyanakkor arról tanúskodik, hogy a kéziratból több lap is hiányzik.¹³ Minden jel szerint a formulákat előbb külön álló ívfüzetekre írták, és csupán a kézirat befejezése után került sor azok egybekötésére. A körülvágás nyomai is láthatók, amennyiben több széljegyzet megcsonkult, ugyanakkor az utólagos egybekötésre enged következtetni az a tény is, hogy a formularium utolsó négy foliója felcserélődött (a helyes sorrend tehát: 156r–v, 159r–v, 160r–v, 157r–v, 158r–v). Az oklevélformulákat alighanem a kézirat összeállításakor számozták meg, de következtelenségek itt is megfigyelhetők.¹⁴ A 312. formulától pedig az egykorú számozást modern, golyóstollal írt sorszám váltja fel a kötet végéig. Eszerint 392 darab formula van. Minthogy azonban a kéziratból több lap is hiányzik, ugyanakkor a későbbi számozás kihagyta a rövid, de voltaképpen formulának minősülő szövegeket,¹⁵ kéziratunk valójában 399 szövegegyeséget tartalmaz. Ezek közül viszont, amint a függelékből is kiderül, néhánynak a szövege csonka, ugyanakkor vannak olyanok is, melyek – legalábbis a kancelláriai oklevéladás tekintetében – nem minősülnek formulának (pl. az alábbiakban tárgyalt menyegzői meghívók). A kézirat vízjelei a brassói,¹⁶ a szebeni,¹⁷ továbbá a memmingeni¹⁸ és kempteni¹⁹ (Németország), valamint a lengfeldeni (Ausztia)²⁰ papírmalmokat jelölik meg a felhasznált papíros származási helyeként.²¹ A formuláriumnak egyébként eredeti címe nincs, írása több kéztől származik. A formulák nyelve természetesen a latin, csupán három magyar szöveget találunk, melyek közül egyik átírás során került be a 193. oklevélformulába, másik kettő pedig menyegzői meghívó (249, 251. sz.).

¹² A kézirat egykori tulajdonosairól igen keveset sikerült megtudni. A formularium első oldalán található, részben kifakult írású bejegyzésből arról értesülünk, hogy a kéziratot Uyfalui Korro Pál 1739. február 20-án csikdelnei Csato Zsigmond udvari tanácsosnak engedte át használatra („Nb. Ad usum concessi spectabili ac generoso domino Sigismundo Csato de CsikDelne consiliario aulico anno 1739 20 Februarii. Paulus Korro[?] de [...]Uyfalu[?]). A második oldalon pedig feltűnik egy újabb tulajdonos neve: Bálinth Pál, aki a kéziratot 1746-ban Pesten, a Hétszemélyes Tábla ülésén kapta meg (Anno 1746 occasione celebrationis excelsae Tabulae Septemviralis mihi infranominato dono oblatu est Pestini. Paulus Bálinth manu propria). Azt már nem sikerült kideríteni, hogy a formularium mikor és milyen úton került az Egyetemi Könyvtár őrzetébe.

¹³ A kézirat elejéről és végéről bizonyosan kiszakadt legalább egy-egy lap, ugyanis a formulák sorszáma 4-től kezdődik, az utolsó szövegegyeség pedig csonka; a 15–26., 27–35., 38–42. és a 63–66. formulák között hasonlóképpen több lap hiányzik, a 120–121. foliók között pedig kivágtak két lapot. Egészében véve a kötet jó állapotban maradt ránk.

¹⁴ A 71. és 72. formula között egy számozatlan maradt ugyan, de e rövid, kétszori bejegyzés végén a „Huius formula invenitur nro. 7.” megjegyzés utal arra, hogy a szöveg megegyezik a 7. szám alatti formulával; a 89-ről a számozás a 91-re ugrik, viszont ezután ismét 91-es sorszám következik; a 150-t nem számozták meg; két 153-as sorszám van, de 154. nincsen; a 172. számozatlan; a 309. utáni formula szintén számozatlan, de utána a 311. következik.

¹⁵ Egyéb következtelenségek is vannak: pl. a 172. formulának elejét az 51v–52r-a, végét pedig a 62v-a másolták be, de csak utóbbi kapott sorszámot (194. sz.). Ugyanakkor a 141r-n levő első formulát megszámozták (356. sz.) ugyan, de az annak végéhez csatolt másik szöveget már nem.

¹⁶ Fol. 21, 23, 25, 27, 28, 29, 35, 36, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 91, 93, 95, 97, 100, 101.

¹⁷ Fol. 37, 38, 40, 43, 45, 47, 49, 52, 54, 56, 58, 60, 62.

¹⁸ Fol. 4, 5, 6, 63, 64, 65, 66, 103, 104, 105, 109, 111, 112, 115, 117, 118, 119, 123, 124, 127, 128, 132, 134, 136, 137, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 154, 157, 158, 160.

¹⁹ Fol. 71, 74, 76, 77.

²⁰ Fol. 10.

²¹ A vízjegyek azonosításánál felhasznált munkák: Alexandru Mareş: *Filigranele hârtiei întrebuintate în Țările Române în secolul al XVI-lea*. Buc. 1987. (a továbbiakban: Mareş: *Filigranele*); Jakó Zsigmond: *Filigranele transilvănene din secolul al XVI-lea*. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Historia 13(1968) nr. 1. (a továbbiakban: Jakó: *Filigranele*) 12–13.

A kézirat, mint említettük, 399 szövegegységet tartalmaz. Ez is jól mutatja, hogy az igen csak szétágazó kancelláriai ügyintézésnek szüksége volt olyan formuláskönyv(ek)re, amely a szükséges oklevél- és iratfajták mintadarabjainak minél teljesebb gyűjteményét tartalmazza. Tekintettel ugyanis a kiforrott formulákra vagy az iratfajták nagy változatosságára, a mintagyűjteményt alighanem az oklevélszerkesztésben jártas hivatalnokok sem nélkülözhatték, de különösen a kevésbé tapasztalt íródeákok forgatták nagy haszonnal. A formulárium összeállítói tehát az ügyintézés során keletkezett okleveleket – vagy legalábbis azok egy részét – több-kevesebb kihagyással bemásolták a kéziratba azzal a gyakorlati céllal, hogy azok a későbbiekben mintául szolgáljanak azonos típusú iratok megszerkesztéséhez. Következésképpen a formulák – amint a későbbiekben példákkal is bemutatjuk – az eredeti oklevélhez viszonyítva több-kevesebb adatot őriztek meg: igen ritkán az oklevél minden egyes elemét, gyakrabban pedig – nélkülözve valamennyi egyedi vonatkozást, azaz a személy- és helyneveket, keltezés – csupán azokat a részeket tartalmazzák, melyek szükségesek voltak az új irat megszerkesztéséhez. A formulák számottevő része viszont e két „típus” között mozog: pl. lerövidült az intitulatio és az inscriptio, elmaradt részben vagy egészben a keltezés, a személy- és helynevek egy része, melyeket – a formuláriumokra jellemző módon – általában T/T de T vagy ritkábban N betűkkel helyettesítettek.²² A formulák élén általában nagyobb betűkkel írt „címek” tájékoztatnak az iratfajtról (s egyidejűleg a szövegek lényegéről), elvéve pedig az egyedi tartalomra is utalnak (pl. 170. sz.: *Nobilitatio pro Ioanne Fiotta cum armis*; 266. sz.: *Donatio duorum pratorum foenilium egregio domino Benedicto Mindzentyh*).

A formulák részben „de iustitia” jellegűek, tehát a fejedelmi törvénykezéssel kapcsolatosak (pl. idéző, tanúvallató, visszaküldő, perhalasztó, perleszállító és ítéletlevelek), részben pedig a fejedelmi kegynylvánító jogkörben kiadott ún. „de gratia” oklevelek mintáit tartalmazzák (pl. címereslevelek, lófősítések, gyalogpuskás és szabados kiváltságok, vásárjog, birtok és tized adománya, perújítás kegyelemből, ispáni, tizedarendátori, királybírói, püspöki kinevezések, kegyelem elítéltnék, bányaművelés engedélyezése, mentesítések, menlevelek, consensus-levelek, megerősítések, gyám kijelölése, igazság szolgáltatásának elrendelése, letartóztatási parancs stb.). Előbbi természetesen a fejedelmi kisebb, utóbbi pedig a nagyobb kancelláriai működését tükrözi. Egy „vegyes” mintagyűjteménnyel van tehát dolgunk, melyet a fejedelmi kancellária mindkét ügyosztályán használtak, és amely a kiterjedt kancelláriai oklevéladásnak csaknem valamennyi területét érinti. Több oklevél a kancellária hiteleshelyi jellegű tevékenységének eredménye, mely során többnyire az ítélmester, ritkábban a kancellár előtt tett bevallásokról okiratokat állítottak ki a felek részére²³ (pl. zálogosítás: 130, 155, 184. sz.; adomány: 137. sz.; birtokcsere: 192. sz.; végrendelet: 326–327. sz.; ügyvédvállás: 115–126; ügyvédsvó visszavonása: 150. sz.; meghatalmazó levél: 230, 342. sz.; tiltakozás: 62, 133, 153, 189, 195–196, 262. sz.; nyugta: 200, 232, 373–375. sz.) Ezek mellett akad néhány olyan oklevélminta is, mely nem a fejedelmi kancelláriától származik (pl. az uralkodó nevében kelt parancsra hiteleshelyek vagy vajdai emberek által a kancelláriának megküldött legkülönfélébb jelentések: 45–46, 113, 179, 197–199, 216, 268, 336. sz.; menyegzőre hívó levelek: 238, 248–251. sz.; vagy más, alább

²² Arra is van példa (258. sz.), hogy a személynevre nem a gyakori T betűvel utal, hanem azt rövidíti: pl. „mag[nifi] ci d[omini] I[oannes] G[alfy], magistri curiae et consiliarii nostri”, és akit tehát tisztségei alapján minden kétséget kizáróan azonosíthatunk Gálfi János tanácsúrral.

²³ A fejedelmi kancellária ilyen jellegű működéséről lásd Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*. Kvár 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 274.) 41–44.

említendő kiadóktól származó oklevelek). Észrevehető a szerkesztők törekvése, hogy iratfajták szerint csoportosítsák a formulákat (pl. a 87–98, 355–372. számok alatt idézések, a 115–126. alatt ügyvédvallások, a 166–172. alatt nemesítések, a 8–11, 343–354. alatt megintések találhatók stb.), de az is megfigyelhető, hogy esetenként tárgyak szerint összefüggő oklevélmintákat másoltak be egymás mellé (pl. a 295–298. számú formulák egyházi vontakozásúak, ezen belül a 297–298. szövegek az ortodox egyházzal kapcsolatosak, a következő, 299. formula pedig szintén román vonatkozású, amennyiben vajdai tisztség adományozásáról van szó – ez utóbbi három szöveg tehát újabb tárgyi egységet alkot; a 306–310. formulák mind szász vontakozásúak). Arra is találunk példát, hogy a két csoportosítási elv keveredik, tehát iratfajták és tárgy szerint is csoportosítanak a szerkesztők: pl. a 144–149. formulák mind birtokosztállyal kapcsolatos – tágabb értelemben vett – mandatumok, ezen belül a 144, 146. iratminták intő- és idézőlevelek, a 145. és 147. formulák parancslevelek birtokosztály megtételére, a 148. intő- és idézőlevél, mellyel a fejedelem ugyanakkor meghagyja az illetékeseknek az esetleges per megítélését, valamint – ha a felek az ítélettel nem elégednének meg – annak felküldését a jelenléte elé, a 149. pedig certificaroria. Tudatos csoportosítás nyomát tehát itt-ott megtaláljuk, de rendszerről a kézirat egészét illetően nem beszélhetünk. A formulák nagy száma, úgyszintén a kézirat-összeállításnak – alább tisztázandó – ideje arra enged következtetni, hogy a szerkesztők több éven át gondosan gyűjtötték a ténylegesen kibocsátásra kerülő okiratok szövegét annak érdekében, hogy a hivatalnokok csaknem minden felmerülhető esetre találjanak mintát.

A formulák elsöprő többsége Báthory Zsigmondot jelöli meg kiadóként. Időrendben haladva Majláth István vajdától egy darab (49. sz.), János Zsigmondtól négy darab (322, 334, 355, 358. sz.),²⁴ Báthory Istvántól egy darab (270. sz.), Báthory Kristóftól kilenc darab,²⁵ Rudolf magyar királytól két darab (365, 366. sz.), a kolozsmonostori konventtől egy darab (282. sz.), a gyulafehérvári hiteleshelytől pedig három darab (179, 185, 186. sz.)²⁶ származik. Ezek mellett Kovacsóczy Farkas kancellár (141. sz.), Prépostváry Bálint egri várkapitány (103. sz.), Karánsebes districtus várnagyai Igeny György, Huzardy János és helyettes szolgabírája Buday János²⁷ (187. sz.), ugyanazon districtus várnagyai Simon János, Flore Miklós és alszolgabírája Laczugh Miklós (213. sz.), továbbá Gerendi János (286. sz.) egy-egy oklevél kibocsátójaként tűnik fel. Találkozunk ugyan néhány olyan formulával is, melyeknek kiadóját a szöveg nem jelöli, de alighanem ezek zöme is Báthory Zsigmondnak tulajdonítható.²⁸ Nem teljesen világos előttünk, hogy milyen megfontolásból vették fel ama oklevélszövegek egy részét, melyek nem a fejedelmi kancelláriától származnak. És itt nem a különféle, fentebb már említett relációkra gondolunk – melyek egy része alighanem kancelláriai íródeákoktól származik, következésképpen szervesen illeszkedik a formulák sorába –, hanem pl. Gerendi János manumissionálisára

²⁴ János Zsigmondnak tulajdonítottuk azokat a szövegeket is, melyek csupán Ioannest tüntetik fel kiadóként.

²⁵ 48, 172, 328, 338, 362, 369, 370, 371, 372. sz.

²⁶ A 186. formula kiadójára lásd: *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. I/3.* Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás–Rácz Etelka–Szász Anikó. Kvár 2005. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3. Szerk. Jakó Zsigmond) (a továbbiakban: ErdKirKv I/3). 1529. sz.

²⁷ Itt említjük meg, hogy a nevezett két várnagyot és helyettes szolgabírákat nem sikerült fellelni Pesty Frigyesnek Szörény vármegye tisztviselői karáról készített összeállításában sem az 1593. esztendőnél, sem a korábbi éveknél (Vö. *A Szörényi bánóság és Szörény vármegye története.* I. Bp, 1877. 322–323), ami óvatosságra int az adatok helyességét illetően.

²⁸ 200–201, 205–206, 290–291, 295, 298–299, 323–327, 330–331, 335, 340–341, 356–357, 359–360, 368, 373–375, 386–389. sz.

vagy a fentebb is említett karánsebesi tisztségviselők által kiállított oklevelekre. Az bizonyos viszont, hogy az illető hivatalnok ezeket az iratokat is fontosnak vélte – még ha nem is a kancelláriai oklevéladás tekintetében –, és ezért másolta be a kéziratba.

A dátumot 43 oklevélminta adja meg.²⁹ Ezek közül a legkorábbi 1538. április 19-én, a legkésőbbi pedig 1595. május 20-án kelt. További 15 formulának a dátumát a mintául szolgáló oklevelek, kettőnek pedig a KmFk-ben fellelhető másolata adják meg, és ezek az 1583. szeptember 5.–1595. január 2-a közötti időszakból származnak. Összesen tehát 60 bejegyzés keltezését ismerjük, melyek közül 58 darab Báthory Zsigmond uralkodása idején, 1583–1595 között kelt, ezek zöme is (51 darab) az 1590–1595-ös esztendőkből. Vannak olyan formulák is, melyek csak az évi (pl. 105, 162. sz.) vagy a havi és napi keltezést adják meg (pl. 182, 195, 221. sz.), néhány pedig csupán a keltezés helyét tünteti fel.³⁰ Bizonyos, hogy a dátum nélküli formulák jelentős része a bennük fellelhető adatok vagy egyéb konkrét utalások alapján tágabb vagy szűkebb évkörökre keltezhető, de ezzel jelen tanulmány keretében nem kívánunk foglalkozni.

Ami a formuláskönyv összeállításának helyét és idejét illeti, fenti vizsgálódásunk alapján az alábbi eredményekre jutottunk. Minthogy a formulárium csaknem kizárólag kancelláriai kiadványokat tartalmaz, bizonyos, hogy a kézirat keletkezésének helye a fejedelmi kancellária volt. E kancelláriai használatra összeállított „hivatalos” iratmintatár szerkesztőit viszont – legalábbis a kutatás jelenlegi állása szerint – név szerint nem sikerült megállapítani. E tekintetben a kancelláriai íródeákok által a kancelláriának megküldött különféle jelentőlevelek, valamint a formuláskönyv kézírásainak összehasonlítása alapján remélhetünk eredményeket. A kézirat datálásának kérdésében a vízjelek is segítségünkre voltak: a brassói vízjelnek a formulárium feltűnő legkorábbi változatáról tudjuk, hogy 1589-ben már használatban volt,³¹ némi óvatossággal tehát terminus post quemnek az 1588-ik esztendőt tekinthetjük. Valamikor ezután kezdhették meg tehát a szerkesztők az okleveleknek jelen kéziratba történő másolását.³² Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy a keltezett oklevelek zöme – mint említettük – az 1590-es esztendők elejéről származik. (Itt jegyezzük meg, hogy a formulák dátumai – legjobb esetben – a mintául szolgáló eredeti okiratok keltét adják meg, de egyidejűleg terminus post quemként szolgálnak az illető oklevelek formulává alakításának időpontjához.) A formulárium datált darabjai közül a legkésőbbi 1595. május 20-án kelt, ezután viszont még mintegy 80 formulát másoltak be a kéziratba. Az összeállítás befejezésének időpontja tehát – minden valószínűség szerint – 1595 végére, 1596 első felére tehető, amennyiben a kézirat egykori terjedelme nem haladta meg jelentősen a ma meglévő 161 lapot.

²⁹ Ezek közül a 169. formula keltezéséről tudjuk, hogy téves (lásd a 33. jegyzetet). Ugyanakkor ide számítottuk a 193. (fol. 62r), valamint a 268. (90r–v) formulákba átirított okleveleket is, amelyek szintén megadják a dátumot.

³⁰ Pl. 36, 53, 58. sz. A keltezésnek olyan változataival is találkozunk, mint pl.: „Datum in Alba Iulia, die etc. anno domini etc.” (59. sz.); „Datum in civitate nostra N die N mensis N anno N.” (78. sz.). Ezek mellett vannak olyan esetek is, amikor a formula szövegében tűnnek fel dátumok, pl.: 27, 87, 216, 268, 312, 385. sz. Ezek esetenként jó segítséget nyújtanak az oklevél keltének megállapításában.

³¹ Fol. 36.: vö. Jakó: Filigrane 12. (36. vízjel); Mareş: Filigranele 17. (126. vízjel). A brassói vízjelnek egy másik típusát nem sikerült ugyan pontosan azonosítani a közzétett anyagban, de hasonló változatai legkorábban szintén 1589–1590-ben tűnnek fel. Pl. fol. 82, 101.: vö. Mareş: Filigranele 17. (129–132. vízjelek); Kolozsvári Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: KVNLT), Oklevelek törzsgyűjteménye, nr. 150 (1589.); Uo. Középkori oklevélgyűjtemény, Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 346 (1590), Mike Sándor-gyűjtemény, nr. 69. (1590).

³² Nem teljesen világos előttünk, hogy Rusu említett tanulmányában milyen megfontolásból tette a kézirat összeállításának kezdetét 1592-re. Vö. Rusu: Raporturi 311.

Némi betekintést nyerünk az egyes formulák elkészítésének a folyamatába is, amennyiben több mintául szolgáló oklevél szövegének másolata megmaradt Báthory Zsigmond liber regiusaiban, kettőnek eredetijét (melyek közül egyiknek királyi könyvbeli másolatát) is ismerjük, néhánynak a szövegvariánsa pedig bekerült a KmFk-ba is. Ezek közül csupán az alábbi szövegváltozatok összevetése során észlelt eltéréseket ismertetjük részletesebben. A 169. formula alapjául szolgáló oklevél másolatát Báthory Zsigmond 1590–1591. évi liber regiusából ismerjük.³³ Utóbbi csupán kivonatos formában vezették be, a formula tehát jóval teljesebb szöveget őrzött meg, bár kimaradtak a mentesített ház szomszédjainak nevei, ugyanakkor a két dátum is különbözik: a királyi könyvbeli bejegyzésnél az 1590. október 8-i, a formula esetében pedig az 1591. december 16-i – minden bizonnyal téves – dátum tűnik fel. Ez egyidejűleg arra is utal, hogy a formuláskönyvek bejegyzéseinek dátumát óvatosan kell kezelni, ugyanis másoláskor az írnokot aligha érdekelte a keltezés – minél pontosabb – átvétele (ez esetben a dátum a formuláskönyvbe való bemásolás időpontját örökíthette meg). A 108. formula szintén a teljesebb szöveget őrizte meg, ugyanis a mintául szolgáló 1591. június 3-i oklevelet csak kivonatos formában vezették be a liber regiusba.³⁴ Ez esetben viszont az oklevélminta – kivéve a dátumot – minden egyedi adatot tartalmaz. Hasonlóképpen bevezették a 221. formula eredetijének másolatát Báthory Zsigmond említett királyi könyvébe.³⁵ Minthogy az illető hivatalnok megerősítő oklevélhez kívánt mintát szerkeszteni, a tízoldalas privilégium a formuláskönyvben mindössze másfél oldalnyira rövidült, ugyanis a három átírandó okiratnak csupán a kibocsátóit említi meg, melyeket a „*Descriptis litteris omnibus usque ad finem conclusio hoc modo sequitur*” megjegyzés után a szokott megerősítési záradék követ. Itt ismét megjegyezzük, hogy a formula havi és napi keltezése február 20-a, a királyi könyvbeli másolaté viszont (1591.) január 26., az egyik átírt oklevél tényleges kiadói helyett pedig egy fiktív név tűnik fel Petroczky Gergely személyében. Ezek mellett elmaradnak a birtokok nevei, melyek a formula szerint Szörény vármegyében fekszenek, holott máramarosi jószágokról van szó. Többé-kevésbé ugyanezeket figyelhetjük meg a 158. formula és 1588. május 18-án kelt eredetijének³⁶ összevetése során is: az átíró oklevélhez készült mintából mindkét átírandó oklevél kimaradt, és az egyébként terjedelmes eredeti okirat mintegy fél oldalra rövidült. Ugyanakkor a keretoklevél is hiányos, de az abban feltűnő személynevek és a bemásolandó oklevelek típusának megnevezése lehetővé tette az eredeti okirat azonosítását. Megemlítjük továbbá a 181. formulát, melyből a királyi könyvben fellelhető másolathoz³⁷ képest az alábbi részek maradtak ki: „*Bathory de Somlio vaivoda Transsylvaniae et Siculorum comes etc.*”, „*tenore praesentium significantes quibus expedit universis*”, „*nonnullorum dominorum consiliariorum nostrorum singularem intercessionem nobis propterea factam*”, „*fidelitate et fidelibus servitiis nobilis Michaelis Kathonay Coloswariensis, quae ipse nobis et huic regno pro locorum et temporum varietate fideliter exhibuit et impendit, ac in futurum etiam exhibiturus et impensurus est*”, „*Michaelem Kathonay*”, „*Nagybania*”, „*in civitate nostra*”, „*die secunda mensis Novembris anno domini millesimo quingentesimo nonagesimo*”. Egyidejűleg megemlítendőnek tartjuk,

³³ MNL OL (a továbbiakban Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) F 15: 11. fol. 30r. Vö. ErdKirKv I/3. 1269. sz.

³⁴ Uo. fol. 260v. Vö. ErdKirKv I/3. 1579. sz.

³⁵ Uo. fol. 152v–157v. Vö. ErdKirKv I/3. 1393. sz.

³⁶ KvNLT, Középkori oklevélgyűjtemény, Wesselényi cs. zsidói lt., 2. doboz (1586–1600), 150. sz.

³⁷ MNL OL, F 15: 11. fol. 44r. Vö. ErdKirKv I/3. 1287. sz.

hogy a formulában Szatmári András deák nobilis-ként, a királyi könyvbeli másolatban viszont nagybányai lakosként *circumspectus* jelzővel tűnik fel. A 223. mintaoklevélnek a királyi könyvbe bemásolt szöveghez viszonyítva³⁸ csaknem fele – a *pertinentia* formulától a dátumig terjedő rész – hiányzik, ugyanakkor a családnevek egy része pontatlan (pl. *Georgius Domonkos* helyett *Georgius Bako* tűnik fel), illetve több személynév is kimaradt. A 309. formulából csupán a „*Bathori de Somlio vaivoda Transsylvaniae et Siculorum comes*”, „*commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis*”, „*ad*”, az intézkedésben lényeges szerepet játszó „*non*”, továbbá a „*non facturi*”, „*perlectis exhibenti restituti*”, „*Albae Iuliae die quinta Septembris anno domini millesimo quingentesimo octogesimo tertio*” részek maradtak ki, egyébként szó szerint visszaadja a királyi könyvben megtalálható bejegyzés szövegét.³⁹ Ez esetben tehát a mintaoklevél – kivéve a dátumot – minden egyedi elemet tartalmaz, és voltaképpen csak az általánosabb formulás részek maradtak ki.⁴⁰ A 110. formulából kimaradt ugyan a keltezés, valamint két másik szó, de egyébként teljes egészében megegyezik a *liber regius*ba bemásolt változatával.⁴¹

Mint említettük, egy formulának ismerjük az alapul szolgáló eredetijét, valamint királyi könyvbeli másolatát is. Mindhárom variánst teljes szöveggel adjuk, ugyanis tanulságos lehet több tekintetben is (lásd a függeléket). Megfigyelhető, hogy a formula és az eredeti között voltaképpen kevés az eltérés, a keltezés hiánya viszont komoly akadály az előbbi történeti forrásként való hasznosításában. Dátum hiányában a formulát legfennebb Mindszenti Benedek *cubicularius* és tizedárendátori tisztsége alapján keltezhetnénk szorosabb évkörökre (egyébként árendátori tiszteről az alábbiakban még szót ejtünk). A királyi könyvben levő bejegyzés – jóllehet kivonatos formában írták be – viszont minden lényeges adatot tartalmaz. Ez arra enged következtetni, hogy a *liber regius*okban gyakran feltűnő kivonatos bejegyzések más szövegezésben ugyan, de tartalmazzák az eredeti oklevél minden lényeges adatát.

A fentiek összegzéseként megállapíthatjuk, hogy a mintául szolgáló oklevelek szövegét rövidebb-hosszabb passzusok, általában az egyedi vonások részbeni vagy teljes elhagyásával alakították formulává, megtartván mindazokat az elemeket, melyek alapján a későbbiekben teljes értékű oklevelet szerkeszthettek. Ama formulák esetében, amelyek részben vagy – igen ritkán – egészen megőrizték a hely- és személynéveket, valamint a keltezést, a királyi könyvben fellelhető változatukkal való összevetés azt mutatja, hogy az oklevélformulák szerkesztői nem mindig törekedtek az egyedi vonások pontos átvételére – tegyük hozzá: nem is az volt a céljuk –, hanem esetenként azokat fiktív keltezésekkel vagy személynévekkel helyettesítették. Azokat a formulákat tehát, melyek tartalmazznak egyedi vonásokat, formula-mivoltuk mellett történeti forrásként – a lehetőség szerint – kontrollforrások segítségével ajánlatos felhasználni.

Ami a mindkét formuláskönyvben feltűnő szövegeket illeti, az alábbiakat észleltük. A 86. formula még megtartotta a személynévek egy részét, a KmFk 14–15. oldalaira bemásolt változatból ezek viszont kimaradtak. S minthogy a szakirodalom megállapítása szerint a minél több

³⁸ Uo. fol. 134v–135r. Vö. ErdKirKv I/3. 1663.

³⁹ Uo. F 1: 3. fol. 106v–107r. Vö. ErdKirKv I/3. 337. sz.

⁴⁰ Hasonlókat figyelhetünk meg az 59. formula és eredetijének a királyi könyvben fellelhető másolata (MNL OL, F 15: 11. fol. 45r. Vö. ErdKirKv I/3. 1298.) összehasonlítása során is: bizonyos formulás részek mellett hiányzik a keltezés, illetve a kedvezményezett nevét is csonkán (*Nicolai T. Albensis*) tüntette fel a szerkesztő.

⁴¹ MNL OL, F 15: 11. fol. 313v–314r. Vö. ErdKirKv I/3. 1626. sz.

egyedi vonás jelenléte arra utal, hogy az illető szöveget közvetlenül az eredetiről másolták,⁴² nem kizárt, hogy a hiányosabb változat a formuláriumunkban fellelhető szöveg alapján készült, az újabb másolás során pedig a feleslegesnek tűnő egyedi vonásokat mind elhagyták. A 362. formula és a KmFk 37–38. oldalán található variánsa, bár címük is azonos, jó példát nyújtanak arra, hogy a formulárium készítői előtt nem a szöveghűség, hanem ama gyakorlati cél lebegett, hogy használható formulát szerkesszenek. Az egyik kiadójaként ugyanis Báthory Kristóf, a másikénak viszont Báthory Zsigmond tűnik fel (formuláról lévén szó, az az ellentét sem okozott problémát, hogy a Báthory Kristóf-féle szövegben feltűnik az 1590-es évszám). Mindkettő „igazi” oklevélformula, tehát minden egyedi vonást nélkülöz, csak egy hosszabb passzus árulja el, hogy ugyanazon szövegről van szó. Ez esetben is a formuláriumunkban levő szöveg a teljesebb, ami ismét arra utalhat, hogy ez alapján készült a hiányosabb másolat. Hasonló mondható el a 364., valamint a KmFk 42–43. oldalára bemásolt formulákról is, ugyanis az előbbinek a szövege teljesebb, illetve egyedi elemeket is tartalmaz. Azt azért megjegyezzük, hogy egyik szövegben a panaszos férfi, a másikban viszont férjezett asszony. A formulák szerkesztői tehát bármikor módosíthatták az egyedi adatokat, azoknak ugyanis nem volt semmilyen gyakorlati jelentősége. Ugyanakkor arra is van eset, hogy bár a formuláriumunkban levő változat (363. sz.) teljesebb, a másik variánsban (KmFk 42. oldal) is találkozunk olyan szövegrészekkel, melyek viszont az előbbiből hiányoznak. E helyen említjük meg, hogy a 391. formula és a KmFk 52. oldalára bemásolt szöveg közül némileg az utóbbi teljesebb, illetőleg a keltezés is megadja, következésképpen erről készülhetett a mintakönyvünkben levő formula. Minden jel szerint tehát a szerkesztők a kezük ügyében levő és nap mint nap használt formuláriumokból esetenként szövegeket „kölcsonöztek” saját gyűjteményük minél teljesebbé tételére. Megemlítjük még a 279. formulát, illetőleg a KmFk 259. oldalán feltűnő szöveget, melyek teljesen azonosak, és megőrizték az összes az egyedi adatot. Ez esetben alighanem mindkét szöveg alapjául ugyanazon oklevél szolgált. Csupán érdekességképp említjük meg, hogy e formulák értelmében a fejedelem a szakirodalomban is jól ismert Ioannes Muralto orvosnak és diplomatának *salvus conductus* adott.⁴³

Meglehetősen gyakran találkozunk a szövegekben különféle, zömükben latin, egy-két esetben magyar nyelvű „utasításokkal”, melyek az oklevelek szerkesztését hivatottak segíteni (megkímélvén ugyanakkor a kézirat összeállítóit a fölöslegesnek mutakozó vagy a formuláskönyvben egyébként is fellelhető szövegrészek újbóli bemásolásától), de egyidejűleg azt is bizonyítják, hogy a szerkesztők jól ismerték a formulárium tartalmát. Ezenfelül betekintést engednek a kancellárián folyó mindennapi munkába, az oklevelek fogalmazásának menetébe. Más szóval a kancelláriai „aprómunka” olyan konkrét vetületeire hívják fel a figyelmet, melyekről máshonnan nem szerezhetnénk információkat. Az áttekinthetőség végett ezeket az utasításokat három csoportra tagoltuk. Egy részük azt jelöli, hogy az illető formulából kihagyott szövegrész más oklevélminta alapján pótolandó: pl. „Caeterea ut in attestatorii simplicibus” (7. sz.); „Caetera ut in formula praemissa” (14. sz.); „(prout in litteris salvus conductus) usque ubivis in ditione nostra constitutis et commorantibus” (57. sz.); „Initium sit prout in litteris passus: Universis et singulis spectabilibus etc.” (68. sz.); „... etc. caetera ut in

⁴² Bónis: Magyi János 230.

⁴³ Muraltóról bővebben lásd Szabó György: *Egy olasz orvosdiplomata Erdélyben*. Nyelv-és Irodalomtudományi Közlemények XXIV(1980). 2. sz. 201–204; Paul Cernovodeanu, Nicolae Vătămanu: *Un medic elvețian de la curtea din Alba Iulia în slujba lui Mihai Viteazul: Ioan Muraltus (1563-1602)*. Studii și Articole de Istorie IX(1967). 65–79.

donationis formula usque limitibus existentibus” (137. sz.) „Caetera vide nro. 52 eiusdem formula” (100. sz.); „... etc. ut in donationibus” (223. sz.); „... etc. caetera prout in aliis formulis” (280. sz.); „... etc. vide nro 285. usque earum veritas suffragatur” (305. sz.); „... etc. prout in aliis ad finem usque” (383. sz.). Minthogy az átíró vagy megerősítő oklevelek formulái esetenként nem tartalmazzák az átírandó okleveleket, a szerkesztők felhívták a figyelmet arra, hogy a kibocsátásra kerülő okiratokba azokat be kell másolni: pl. „Interserantur statutoriae de verbo ad verbum.” (46. sz.); „Hic integre et totum debet describi mandatum quo perfecto sic ad caetera progrediendum.” (216. sz.); „Hic tota requisitoria est describenda qua descripta sic exordiendum” (276. sz.); bizonyos consensus-levél mintaszövege (267. sz.) az átírandó oklevélnek csupán a kiadóit említi meg, majd folytatásként hozzáfűzi, hogy azt „usque ad finem videlicet nonagesimo tertio”, azaz a végéig kell bemásolni. „Az uthan mindgiarast ird ezt: Et paulo inferius subscriptum erat [...] Ez uthan esmet scribe hoc: ...”; hasonló a 285. formulába feltűnő utasítás is, miszerint az oklevél bemásolandó „... usque ad finem. Absolutis litteris subiiciatur post numerum anni: Et in ultima earundem margine subscripta erant... Tandem sequitur: ...”. Végül olyan megjegyzésekkel is találkozunk, melyek a formula szövegezéséhez vagy – az illető minta alapján – hasonló iratfajta megszerkesztéséhez nyújtanak segítséget: pl. a 6. formula a kancellária vagy hiteleshely előtt megjelenni nem tudó személy akadályoztatását illetően így szól: „...qui cum ob hoc loci distantiam (vel alio impedimento quocunque fuerit)”, majd utal arra, hogy a kiszállás idejét és helyét is jelölni kell: „Quomodo ipse (tempus) in et ad (locum seu curiam nobilitarem) [...] accessisset”; a váradi levélkeresőkhöz intézett iktatóparancs szövegében a salutatio után azt olvashatjuk, hogy: „(Tandem donatio de verbo ad verbum sine ulla immutatione scribatur. Initium autem inde fiat: Quod nos cum ad nonnolorum etc. Sed pro Quod nos scribatur Cum nos ad etc. in eam formam.) Cum nos dignum et honorificum habentes respectum [...] usque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis. Tandem sequitur: vigore aliarum litterarum nostrarum donationalium [...]” A formula legvégén arra is találunk utalást, hogy „Praesentibus [ti. a „praesentibus perlectis exhibenti restitutis” záradék] omittatur in statutoria ad requisitores etc.” (247. sz.); bizonyos quartának arenda fizetése nélkül való átengedéséről szóló 231. formula végén a szerkesztő egy másik variánshoz is megadja a szükséges adatokat: „Quando vero pro arenda datur, tunc sic scribitur: a loco decimari solitarum pro solita arenda quadraginta florenos uti perhibetur constituenda plebano eius loci annuatim et consuetis temporibus de redivibus arendae decimarum huius regni dependenda vita eiusdem T. durante. Et commissio debet dirigi etiam ad plebanum”; az országgyűlési meghívó formulája (294. sz.) után a szerkesztő felhívta a figyelmet arra, hogy: „Brassoviam et Bistricium scribatur: una cum iudice vestro. Ahol penig polgarmester ninchien, sic: una cum regio sedisque iudicibus vestris.”⁴⁴

Az utasítások mellett a szerkesztők gyakran élnek bizonyos formulás részek erős rövidítésével. Példának okáért az S. P. D. rövidítést említjük meg, amelyet a hosszabb változat: „Secus etc. Praesentibus etc. Datum etc.” segítségével sikerült feloldani.⁴⁵ Találkozunk olyan

⁴⁴ A keltezés nélküli meghívó egyébként az országgyűlés helyeként Tordát és – utólag beszúrva – Gyulafehérvárt, időpontjaként pedig május 12-t és – lapszélén – április 16-t adja meg. Ezek alapján bizonyos, hogy az 1594. május 12–22-i tordai, valamint az 1595. április 16–május 2-i gyulafehérvári országgyűlések meghívójáról van szó. Vö. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Szerk. Szilágyi Sándor. III. 1576–1596. Bp. 1877. (a továbbiakban: EOE) 438, 463, 466.

⁴⁵ Pl. 77, 224–225, 235, 252–253, 277–278, 329, 345–346, 358–359, 372. sz.

esetekkel is, amikor valamelyik szerkesztő a szórenden változtat,⁴⁶ rövidebb passzusokat felcserél,⁴⁷ javításokat eszközöl,⁴⁸ lapszálen más lehetséges változatokat is megad,⁴⁹ vagy betold kimaradt szavakat.⁵⁰ Végezetül felemlítjük azt az esetet is, amikor egy formulának az utolsó harmadát néhány lappal hátrébb másolták be, erre viszont a „Caetera vide numero 194 inferius” jegyzettel utaltak.⁵¹ Itt egyszerűen arról van szó, hogy a szerkesztők a címereslevelek sorát újabbal kívánták bővíteni, de már nem maradt elegendő hely a terjedelmes okirat bevezetésére. Ez alapján ugyanakkor arra is következtethetünk, hogy a kézirat összeállítása során a szerkesztők azonos típusú iratoknak fenntartottak bizonyos számú lapot, és azt utólag töltötték meg. Erre viszont – amint a *Függelekben* közölt jegyzékből is kiténik – meglehetősen ritkán került sor, egyébként az iratfajták csoportosításában a rendszer jobban érvényesült volna.

Vizsgálódásunk utolsó mozzanataként a kézirat gazdag és sokrétű tartalmi vonatkozásaiból említünk fel néhányat. Mindenekelőtt a Báthory Zsigmond környezetében vagy a fejedelemség területén tevékenykedő, ott megforduló idegenekre hívjuk fel a figyelmet. A kézirat lapjain feltűnik Simone Genga fejedelmi „architectus”, akinek a fejedelem évenként 76 köböl búzát és 8 hordó bort utalt ki a gyulafehérvári vár bevételeiből (191. sz.); Hieronymus Vitalius Cremonensis, a fejedelmi tüzérség főkapitánya („capitaneus supremus tormentorum nostrorum bellicorum”), aki Venustus Themistoclest, a fegyvertárban működő fejedelmi familiárist („familiarem nostrum in armamentario nostro Albensi”) törvényes meghatalmzottjává vallja pereinek, különösen Laurentius Ardenti Italus krakkói kereskedővel bizonyos ügyei és adósságai kapcsán Lengyelországban folytatandó perlekedéseinek vitelére (230. sz.); Ioannes Muralto „doctor physicus”, aki a fejedelemtől Gyulafehérvár külvárosában egy jobbágytelket nyert adományul, továbbá salvus conductust kapott a fejedelem külörszági ügyeinek intézésére (279, 281. sz.); az olasz (Italus) Ioannes Spilimberger varga, akinek elfogatását a fejedelem gyilkosság vádja miatt rendelte el (319. sz.); Vincentius Boczkowyth/Bokowicz Albensis/Ragusiensis, aki Aloisius Italus Ragusiusszal, a szintén raguzai Alphonsus Ivanovitti özvegyének intézőjével (factor) Horwath János gyulafehérvári udvarbíró előtt pereskedett (101, 217. sz.); a lengyel Michael Pollyak alias Maleczchowsky, kinek megszabadása okán a fejedelem elrendelte a mezőszávi és dányáni birtokrészeinek publicálását, valamint azok iktatását a kincstár részére (107. sz.); a bányabérlő Fridericus Herberstein, aki a Kapnik nevű bánya („fodinam Kapnik vocatam”) és az ahhoz tartozó birtokok, továbbá – azelőtt a Lápos bányához birtokolt – Oláhlápos birtok, valamint a Felsőbánya mezőváros határában fekvő bányák kapcsán hozott bizonyos intézkedéseket (285, 305. sz.); Edowardus Spangebergius Antverpiensis, aki Kolozsvárt lakik, és akinek a fejedelem hat évre szóló engedélyt adott ön behozatalára (301. sz.);⁵² az olaszországi Chiavennából származó Ioannes Fiotta agyúöntőmester, akit a fejedelem megnevesített, és címet adományozott

⁴⁶ Pl. 69, 89, 110, 131, 133, 240, 340. sz.

⁴⁷ Pl. 146, 200, 202. sz.

⁴⁸ Pl. 13, 58, 131. sz.

⁴⁹ Pl. 76, 113, 237, 248. sz.

⁵⁰ Pl. 76, 113, 173, 234, 267, 318, 330. sz.

⁵¹ 172 (fol. 52r), 194. sz.

⁵² „...nemo praeter ipsum stannum tam crudum, quam ad quoscunque tandem usus transformatum et elaboratum intra sexennium in hoc regnum advehere et inducere possit ...”

neki (170. sz.);⁵³ Carolus Liffortus Genevensis mindkét jog doktora, aki az ostromlott Genf megsegítésére 1592 júniusában kezdett gyűjtőútja során fordult meg Erdélyben, és akinek a fejedelem Erdélyből való távozásakor *salvus conductust* adott (67. sz.);⁵⁴ Ioannes Olaz, a zalatnai aranybányák bérlője, akiről tudjuk hogy piemonti származású volt (208. formula).⁵⁵ Végezetül Georgius Duka görög kereskedőt említjük meg, aki többször is feltűnik a kézirat lapjain. Előbb megtudjuk, hogy a fejedelem szolgálatai jutalmául nevezett (karánsebesi) Duka Györgyöt utódaival együtt megnevesítette, és címet adományozott nekik, ezenfelül Karánsebesen levő házáat minden adó és paraszti szolgálat terhéértől, szőlőit és mezőgazdaságait pedig a tized és kilenced megadásától örökre mentesítette (171. sz.).⁵⁶ Később arról értesülünk, hogy bár a fejedelem Dukának a Karánsebes szőlőhegyein fekvő szőlőit kivételezte a tized és kilenced fizetésétől, ennek ellenére a város nemesei közül néhányan őt azok megadására akarják szorítani. Ezért kérésére ismét elrendelte az illetékeseknek a mentesítés megtartását (140. sz.). A reá vonatkozó utolsó szöveg értelmében pedig a fejedelem arra hivatkozva, hogy az 1591. november 1-jére összehívott gyulafehérvári országgyűlés 23. törvénycikkelye, miszerint a görög kereskedők (*Graecae nationis homines*) áruikkal nem jöhettek beljebb a „letevő helyeknél”,⁵⁷ nem vonatkozik azokra, akik a fejedelemség területén laknak, és örökségeket bírnak, ezért Duka Györgynek – aki már több éve Karánsebesen lakik, és örökségei, valamint birtokai után a többi alattvalóval egyenlően viseli a terheket – megengedi, hogy másokhoz hasonlóan saját portékáját az országba behozza, és azokat a vásárokon vagy más helyeken áruba bocsássa (214. sz.).

Természetesen jóval nagyobb számban tűnnek fel zömükben a szakirodalom előtt is jól ismert erdélyi – főként világi, ritkábban egyházi – személyek: Toronyai Máté gyalui református lelkész, akinek 1585-re keltezhető⁵⁸ püspöki kinevezését másolták be a formuláriumba (295. sz.); Ilosvai Benedek, a gyulafehérvári egyház lelkésze, akit – feleségével és leányával együtt – Báthory Kristóf ünnepélyes fogalmazású, a hiteleshelyi levéltárban kifejtett

⁵³ „...attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis nobilis Ioannis Fiota Clavemia[!] in Italia oriundi magistris nostri bombardarii in armamentario nostro Albensi, quae ipse a compluribus annis non solum in iis, quae suae artis et industria fuerunt, verum etiam in cunctis aliis negotiis eius fidei commissi summo studio et ingenii dexteritate nobis exhibuit et impendit, ac in futurum quoque exhibiturus et impensurus est, eundem etc. In signum etc. Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, in cuius area leonis integra imago depicta posterioribus pedibus insistere, anterioribus vero fruticem fici virentis radicitus evulsam tenere conspicitur. Supra scutum etc.” Bár a Clavemia olvasat biztosnak tűnik, alighanem Clavennáról, azaz a mai Chiavennáról van szó. Vö. Johann Georg Theodor Graesse – Friedrich Benedict: *Orbis latinus. Lexikon lateinischer geographischer Namen des Mittelalters und der Neuzeit*. Großaug./bearb. und hrsg. von Helmut Plechl. Bd. I. A–D. Braunschweig 1972. 532.

⁵⁴ E menlevéle egyébként hivatkozik Genfben élő testvéreire ismételt 1593. március 11-i levelében is. Szintén ebből a levélből tudjuk meg, hogy Erdélyben – mások mellett – találkozott a fentebb említett Ioannes Muralto svájci orvossal is. Vö. Bucsay Mihály: *Protestáns gyűjtés Genf javára Kelet-Európában, Magyar- és Erdélyországban 1592–93-ban*. Theológiai Szemle XVI(1974). 200–207; Pokoly József: *Dr. Liffort Károly genfi polgár segélygyűjtő útja Erdélyben és Magyarországon 1593*. Magyar Protestáns Egyháztörténelmi Adattár X(1911). 147.

⁵⁵ Lásd még ErdKirkv I/3. 598. sz.

⁵⁶ Címerleírás: „Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, cuius imam partem rupes quaedam occupat, ex cuius summitate cervus naturalis suo colore depictus collum sagitta transfixum habens, umbilicotenus eminere cernitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, ex cuius cono teniae sive lemnisci etc.”

⁵⁷ Az említett országgyűlési végzés: EOE III. 391–392.

⁵⁸ Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*. (Szerk. Ladányi Sándor) Bp, 1977. 177. A következő, 296. formula szintén ritkaságszámba megy: a fejedelem közelebről meg nem nevezett mezőváros lelkészének rendelte el a Doboka vármegeyei református eklézsiák vizitációját.

működését is felemlítő oklevelével megnevesített, és címert adományozott neki (172, 194. sz.);⁵⁹ Szakács János fejedelmi szakácsmester, aki hozzáértéséért és hűségéért („ob singularem eius in coquendo peritiam, in qua excelluit fidemque cum ea coniuctam”) gyulafehérvári házára még Báthory Kristóf fejedelemtől mentességet nyert, melyet Báthory Zsigmond is megerősített, illetve azt kibővítette (254. sz.); Sennyei Pongrác fejedelmi familiáris, akit a fejedelem Konstantinápolyba küldött követségbe (142. sz.); Laskay János egykori gyulafehérvári levélkereső, akinek magyarcsesztvei nemesi udvarházáról szerzünk tudomást (354. sz.); Zamfira asszony, Moise havaselvi vajda leánya, ekkor Markházi Pál felesége, akinek eseményekben egyébként sem szűkölködő életéhez nyújt érdekes adalékot a 372. formula.⁶⁰ A tanácsurak is szép számmal tűnnek fel a szövegekben: Bocskai István váradi kapitány (321. sz.), Gálfi János udvarmester (258. sz.), Apafi Gergely (26, 94. sz.), Geszti Ferenc (162. sz.), Kovacsóczy Farkas kancellár (223. sz.), Kendy Sándor (257. sz.), valamint Kendi Ferenc, akitől értesülünk az Izabella királynéval szembe kerülő néhai apja, Kendi Antal 1558. szeptember 1-jei megöletésének körülményeiről is, bár éppen apja halálának okát nem említette meg (27. sz.).⁶¹ Gyakori szereplője a formuláknak Mindszenti Benedek kamarás, erdélyi tizedbérlő, akinek tizedárendátori kinevezése is bekerült a kéziratba (108, 186, 252. sz.). A keltezetlen irat szövege azonban lényegesen eltér Mindszenti ama tizedárendátori kinevezésétől, amely 1590. november 8-i dátummal a Hatfaludy család levéltárában maradt fent.⁶² S minthogy Mindszenti már korábban – 1590. március 25-én, május 5-én vagy augusztus 19-én⁶³ – tizedárendátorként tűnik fel, bizonyos, hogy volt egy korábbi kinevező okirat, mellyel őt a fejedelem tetszéséig („durante beneplacito nostro”) a vármegyék, illetve a székely székek árendátorává nevezte ki,

⁵⁹ A címer leírása: „Scutum nimirum coelestini coloris forma triangulari aequis undique ac correspondentibus inter sese spatiis depictum, ex cuius areae inferiori parte duo brachia humana cubitibus et manibus sursum elevatis exsurgunt, ac cubitibus quidem ipsis inniti, palmas autem manuum expansas et iuxta se ita positas, ut neutra alteram superet habere videntur. Palmis in hunc modum extensis codex clausus est impositus, cuius et fibulas, et angulos, et medium fulgentes gemmae atque auro inclusi uniones ornant, in libri tandem margine sinistra stat columba candida rostro tenens sertum ex palmae ramusculis contextum, tandem in scuti superiori parte sol radiis coruscantibus et recta codicem ipsum illustrantibus est depictus. Denique scuti ipsius oras extrinsecus teniae sive lemnisci variorum colorum pulcherrime ambiunt, quae omnia in capite seu principio praesentium litterarum pictoris penicillus docte et eleganter expressit. Quae quidem insignia uti vides vitae atque studiorum tuorum certissima argumenta, brachia enim et manu elevatae tuas assiduas ad Deum preces denotant, liber vero is est, in quo et veteris, et novi foederis decreta continentur, quo nihil maius atque praestantius humano generi a Deo datum est, signum certe luculentissimum studii atque officii tui; columba alba cum puritatem vitae tuae, tum genuinam scripturae sacrae interpretationem ob oculos ponit; sertum palmeaceum laborum atque vigiliarum tuarum praemium est, indicas te ita, uti palmam oneri non succumbere, sed omnes labores, aerumnas atque vitae incommoda pro Christi gloria forti et alacri animo ferre; sol denique ipse radiis librum collustrans significat neminem sine Dei gratia et lumine coelesti ad rerum divinarum cognitionem, quae a Christianis hominibus ex Bibliorum potissimum codice petitur posse pervenire.” Ilosvai Benedekről bővebben lásd Szabó András: *Ilosvai Benedek, gyulafehérvári plébános. = Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére.* (Szerk. Imre Mihály, Oláh Szabolcs, Fazakas Gergely Tamás, Száraz Orsolya.) II. Debrecen 2011. 631–637.

⁶⁰ Zamfira asszonyról bővebben lásd Kovács András: *Date privind viața Zamfirei, fica lui Moise Vodă.* Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca XXVII(1985–1986). 349–374.

⁶¹ „...serenissima quondam domina Isabella regina Hungariae [...] nescitur quibus rationibus et persuasionibus ducta [...] eundem Anthonium Kendy ... minus iuste et indebitae viaque iuris sine omni miserabili horrendaque nece interemi fecisset ...” A formulának csak az első része maradt meg. Kendy Antal és társai meggyilkoltatására lásd pl. EOE II. (1556 szept.–1576 jan.) Bp. 1876. 40–41; Veress Endre: *Izabella királyné 1519–1559.* Bp. 1901. 462–464.

⁶² MNL OL P 311, Hatfaludy cs. lt., 17. csomó. fol. 56.

⁶³ Uo. fol. 48, 46, 41.

és mely az említett formula mintájával szolgált.⁶⁴ Az 1590. november 8-i oklevelével ugyanis a vármegyék és a székely székek mellett Medgyes, Segesvár és Alcina székek tizedárendátorává is kinevezte, ez alkalommal élete végéig („vita eiusdem durante”), továbbá arenda fizetése nélkül – úgyszintén élete végéig – átengedte neki a Küküllő vármegyei Bogács szász birtok tizedének két quartáját.

Érdekesek a 248–251 közötti szövegek is, melyekről minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy Kovacsóczy Farkas kancellárnak Kendi Sándor tanácsúr, a Hármastanács egykori tagja leányával, Krisztinával 1593 februárjában tartott menyegzőjére hívó levél latin és magyar változatai. A latint követő „Ungarica forma” így szól: „Miert hogy Istennek rendelesbeol vöttem magamnak hazas tarsul az nagysagos Kendy Sandor uramnak, urunk eo nagysagha feotanachanak es Dobokay feoispannak lenniat, Kendy Cristinat, kynek érette menesenek Lonara ez ieoveo Februarius havanak 23.[!] napiat, hazahozasanak penigh ide Feierwarra ugianazon honak 23. napiat rendeltwk. Akaram the kegjelmedet meghtalalnom feolelle, kérévén azon, hogy kegielmed ilyen zwksegos dolgomba lenne velem innen Feyerwarrol az eleot valo pénteken, ky azon honak 19 napan eszik[!], velem egygywt iwne oda Lonara, es onnan ismet kesérne ide hazamhoz, holot azzoniomat is es gyermekett elhozwan, teob bizot uraimmal, attjafiaiwal es baratimmal illyen eoreomeonk napiat ielen létewel ékesitene es celebralna. Kytt kegyelmednek ismet hasonlo dolgaba es egygybben is az miben kewantatik kéz lezek minden zolgalattal es attiafusaggal meghhalalny. Tarchia meg Isten kegielmedet.”⁶⁵ Ezt egy újabb latin, „elegantior” formula követi, majd egy magyar nyelvű zárja a meghívók sorát, melynek címzettje néhai Csáky Gábor özvegye, Losonczy Bánffy Klára asszony volt. Ugyancsak itt említjük meg, hogy a formuláriumba bemásolták – sajnos keltezés nélkül – említett Kendy Sándor Doboka vármegye ispánjává történő kinevezését is (257. sz.), mely tisztséget addig néhai Bánffy Farkas töltötte be.⁶⁶ Utóbbiról tudjuk, hogy 1591-ben halt meg, tehát Kendy kinevezése is erre az esztendőre tehető.⁶⁷ Az iratból az is kiderül, hogy Kendy Sándor azelőtt néhány évig (ti. 1578–1590 között) Belsőszolnok vármegye ispáni tiszttét töltötte be, de arról önként lemondott.

⁶⁴ Erre valamikor 1590. január 8-a és március 25-e között került sor. Lásd uo. fol. 39, 48.

⁶⁵ Kovacsóczy Farkas első házasságáról lásd *Politika és házasság. Menyegzőre hivatató levelek a 16. századi Erdélyből*. S. a. r. Horn Ildikó, Kreutzer Andrea, Szabó András Péter. Bp. 2005. 145–146; Szádeczky Lajos: *Kovacsóczy Farkas kancellár 1576–1594*. Bp. 1891. 75.

⁶⁶ „Nos Sigismundus etc. Memoriae commendamus etc. quod nos dignum et honorificum habentes respectum fidei praeclarae integritatis insigniumque meritorum magnifici domini Alexandri Kendy de Lona consiliarii nostri, quae ipse nobis et huic regno ad omnes occasiones prosperas aequae ac adversas summa semper constantia exhibuit, confisi praeterea de sufficienti rerum administrandarum usu et peritia eiusdem, quae in eo sicuti in aliis omnibus rebus pro loci temporisque varietate eius curae demandatis, ita etiam in administratione fuctionis comitatus Zolnok Interioris, quam ab aliquot iam annorum spatio magna cum nominis sui laude utilitate nostra, ac denique eius etiam comitatus nobilium quiete et commodo gessit abunde exploratam habemus, honore igitur praedicti comitatus Zolnok Interioris sponte ab eodem remisso, nunc honorem comitatus Dobocensis, quem hactenus magnificus quondam Volffgangus Banffy Lossonczy tenuit, simul cum solitis eius proventibus et emolumentis quibuslibet ad eandem functionem de iure et ab antiquo pertinentis eidem domino Alexandro Kendy plena cum autoritate durante beneplacito nostro gratiose dandum, donandum et conferendum duximus, ita tamen, ut idem dominus Alexander Kendy super officio ipso iuramentum praestare, literas et mandata nostra exequi, contributiones administrare, unumquaque in suis iuribus et libertatibus conservare, ac ea omnia, quae sui numeris sunt, fideliter et diligenter peragere, iudicium et iusticiam administrare debeat, prout damus, donamus et conferimus praesentium per vigorem ...”

⁶⁷ Lázár Miklós: *Erdély főispánjai (1540–1711)*. Századok XXII(1888). 623, 912–913.

A 253. formula a fejedelemnek az egyházi bíraskodásba való beavatkozását tükrözi: jóllehet Lukás Ungler berethalmi lelkész, az erdélyi szász egyházak superintendense ítéletének értelmében a szebeni lakos Rhaw Matthias másodszeri házasságot nem köthetett, de Báthory Zsigmond teljhatalmából („nos tamen ex potestatis nostrae plenitudine qua interdum iuris etiam rigorem temperare et lapsis opem ferre solemus”) megengedte, hogy az ítélet ellenére ismét megnősüljön. Szintén szász vonatkozású a 180. formula, mellyel a fejedelem a hét és a két szász szék bizonyos települései, valamint a szomszédos – különösen Fehér és Küküllő vármegyei – nemesek közötti perlekedések során az utóbbiak által nemrég szokásba hozott visszaéléseket az említett székek kérésére megszünteti. Egyébként Szászföld és a vármegyék határos települései közötti surlódásokra, amint azt a Fehér vármegyei Gezés és a szomszédos szász település lakosai közötti viszályokról szóló 308. formula is tanúsítja, meglehetősen gyakorisággal kerülhetett sor. Az évi és hetivásár tartásának engedélyezéséről szóló 13. formula ugyan nem őrizte meg sem a település nevét, sem az oklevél dátumát, a 105. formulából viszont megtudjuk, hogy a felsőapoldiak mint felperesek és a szeredahelyiek mint alperesek a fejedelem által az előbbieknél engedélyezett hetivásár és évi vásárok, illetve más ügyek okán hosszasan pereskedtek Szeredahely szék esküdtjei és seniorai előtt. Utóbbiak ítéletükkel a felsőapoldiakat marasztalták el, ugyanakkor a Szász Universitas többszöri megkeresésükre sem akarta az ügyet újratárgyalni. Ezért a felsőapoldiak kérésére meghagyja a Szász Universitas előjáróinak, hogy jelen oklevél bemutatása után legközelebb tartandó ítélőszékükön az ügyet vitassák meg, és hozzanak ítéletet, ha pedig valamelyik fél azzal nem elégedne meg, akkor az ügyet újabb megvizsgálás végett küldjék fel a curiába jelenléte elé. Minden bizonnyal e perlekedés során – netán éppen a fejedelem fenti rendelkezése nyomán – került kibocsátásra a Szász Universitas 1588. november 21-i ítéletlevele, mellyel ismét a szeredahelyiek javára hoztak kedvező ítéletet.⁶⁸ Szászföld kapcsán még egy utolsó formulát (66. sz.) említünk meg: eszerint a fejedelem arról értesülvén, hogy a pestis az ország bizonyos részeiben ismét terjedni kezdett, és Brassót is veszélyezteti, arra az esetre, ha a járvány Brassót is elérné, megengedi Helnerus Bálint deák esküdt polgárnak, hogy onnan családjával és javaival együtt életük és egészségük megőrzése végett tetszésük szerinti helyre menjenek, de időben hagyják el a várost, nehogy megbetegedjenek, és másokat is megfertőzzenek.

Megemléltetőnek tartjuk a 261. formulát is, mely szerint a fejedelem Kászoni György gyalogpuskást öregségére és vakságára való tekintettel élete végéig a gyulafehérvári ispotályba utalta, ezenfelül – szintén élete végéig – évenként négy köből búzát rendelt neki a gyulafehérvári udvarbíró útján; egyidejűleg meghagyta az ispotálymesternek és az udvarbíróknak az intézkedés végrehajtását.⁶⁹ A 212. formula értelmében pedig a fejedelem Egeres mezőváros

⁶⁸ ErdKirKv I/3. 846. sz.

⁶⁹ „Nos Sigismundus etc. memoriae etc. quod nos cum ad nonnullorum dominorum consiliariorum nostrorum singularem intercessionem nobis propterea facta, tum vero rationem habentem servitiorum afflictissimique status providi Georgii Kazony peditis nostri pixidarii veterani, qui potiorum florentioris aetatis suae partem in nostris praedecessoribusque nostrorum obsequiis ad omnes temporum rerumque occasiones susceptis transegit, nunc et aetate provectioni et caecitate impeditus nedum nostris usibus verum etiam vitae propriae sustentare insufficientes esse dicitur, eundem T. tantisper donec supervixerit inter pauperes xenodochii nostri Albensis tanquam uni eorum locum mensamque ordinare et nihilominus medio provisoris nostri Albensis eidem vita sua durante singulis annis quatuor cubulos tritici dandos et deputandos duximus prout ordinamus et deputamus praesentium per vigorem. Quocirca vobis universis et singulis egregiis nobilibus magistro xenodochii nostri et provisorio nostro Albensi modernisque et futuris eorumque vices gerentibus praesentes visuris harum serie committimus et mandamus firmiter, ut vos quoque annotatum T. in dictum xenodochium recipere ibique vita sua comite instar aliorum pauperum ibidem existentium fovere, alere et sustentare debeatis, provisor vero nostri dictos quatuor cubulos tritici ex redditibus nostris Albensibus eidem tempus infra praemissum singulis annis reddere et restituere teneantur. Secus etc. praesentibus etc. Datum etc.”

közösségének tornyot és búzakévét (imago unius turris et manipulus tritici) ábrázoló, ezüstből vagy más fémből kivésendő pecsétet adományozott, és megengedte, hogy azzal – a pecséttel rendelkező többi város és mezőváros példájára – a különféle peres okleveleket és bevallásokat függő vagy rányomott módon erősítse meg, zöld viaszt használva. A bányaugy,⁷⁰ tizedügy,⁷¹ a legkülönbébb céhek és mesterségek,⁷² városok és mezővárosok kiváltságai⁷³ meglehetősen gyakorisággal tűnnek elő a formulákban, de több oklevélminta például a gyulafehérvári udvarbíró kevésbé ismert bírói gyakorlatát is új megvilágításba helyezi (101, 160, 183, 217, 269, 379. sz.). Végezetül szemlénket ama formulák felemlítésével fejezzük be, amelyek a fejedelmi kancellárián vezetett királyi könyvekbe bemásolt oklevelek átírásával kapcsolatosak (131, 275–276. sz.).⁷⁴

Tartalmuknál fogva természetesen további formulák is megérdemelték volna a figyelmet, de úgy véljük, a bemutatott példák is jól illusztrálják a több-kevesebb egyedi adatot tartalmazó szövegekben rejlő lehetőségeket, jöllehet azok kifejtését – mint például Mindszenti tizedárendátori kinevezése esetében – a keltezés hiánya igen megnehezíti. S bár a fentiek során többször is megfogalmaztuk kételyeinket a formulák történeti forrásként való felhasználását illetően, tekintettel arra, hogy ezek zömét ténylegesen expediált olyan oklevelek alapján állították össze, melyek jelentős része alighanem elpusztult, és csupán annyit tudunk meg tartalmukról, amennyit ezek az oklevélminták megőriztek, nem tekinthetünk el a bennük fellelhető adatok hasznosításától. Más szóval komoly nyereség lenne a történetkutatás számára, ha e tekintetben is fokozottabb figyelmet fordítana a formuláskönyveknek az utóbbi évtizedekben teljesen háttérbe szorult vizsgálatára.

Függelék

1.

Kurzívval jelöltük azokat a szövegrészeket és szavakat, melyek az eredetihez (MNL OL, P 311. 17. csomó, fol. 59.) képest kimaradtak a formulából (266. sz.), / vonal után pedig a formulában levő változatot adjuk.

Nos Sigismundus Bathory de Somlio vaivoda/princeps Transsylvaniae et Sicularum comes etc. memoriae commendamus *tenore praesentium significantes quibus expedit*

⁷⁰ Nemesfémányászat: 285, 305, 318. sz.; sóügy: 47, 241, 320. sz.

⁷¹ Tizedadomány: 108, 231, 205. sz.; a szebeni káptalan lelkészeinek quartájáról (48. sz.); a szilágysomlyói lelkész tizedéről (219. sz.); a marosvásárhelyi bírác és esküdt polgárok tizedmentességéről (259. sz.); a szeredahelyi és szászsebesi káptalan tizedéről (309. sz.)

⁷² A keresztfényfalvi kovácsok (51. sz.), fogarasföldi kőművesek (73. sz.), szászkézdi vargák (80. sz.), segesvári kosárfonók (229. sz.), berethalmi lakatgyártók (263. sz.), váradi kerékgyártók (265. sz.), muzsnai kézművesek (37, 283. sz.), erdélyi timárok (289. sz.), felsőapoldi, szászorbói és doborkai vargák (306. sz.)

⁷³ Alcina mezőváros bíráskodásáról (256. sz.), Vizakna bizonyos kiváltságairól, illetve arról, hogy a fejedelem a település lakosai közül nemességet és mentességet senkinek nem fog adományozni (260, 291. sz.), Nagybánya borkiméréssel kapcsolatos kiváltságáról (264. sz.)

⁷⁴ Erről bővebben lásd Fejér Tamás: *A fejedelmi kancellária regisztrumvezetési gyakorlata a 16. században*. Levéltári Közlemények 85(2014). (Megjelenés előtt.)

universis, quod nos cum ad nonnulorum dominorum consiliariorum nostrorum singularem intercessionem nobis propterea factam, tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis egregii Benedicti Myndzenty cubicularii nostri et arendatoris decimarum nostrarum Transsylvaniensium, quae ipse nobis *inde* ab ineunte aetate sua ad omnes occasiones prosperas aequae ac adversas summa cum animi sui promptitudine *et alacritate* exhibuit et impendit, ac in futurum quoque exhibiturus et impensurus est, totalia et integra duo prata foenilia utraque in territorio possessionis nostrae Borband vocatae in comitatu Albensi Transsylvaniae existentis adiacentia, quorum uni ab ortu prata egregiorum centurionum peditum et Georgii Horwat/Horwath familiaris aulae nostrae, a meridie Stephani Josika cubicularii et Pauli Don/Dom similiter familiaris nostri, a septentrione Stephani litterati Ovary/Owary itidem familiaris nostri, ab occasu vero via publica contigua vicinitate iungitur; alterum vero quod ab ortu viae publicae, a meridie vero campo MorgoMezeye/MorghoMezeo vocato, ab occasu prato foenili iuvenum nostrorum usque ad semitam et Petri de Kowachy vice magistri curiae nostrae, a septentrione autem torrenti cuidam Borbandiensi ibidem decurrenti est conterminum/contiguum, ab eo partim extirpata, partim aliter acquisita et hactenus pacifice possessa, simul cum cunctis suis utilitatibus, emolumentis et pertinentiis quibuslibet ad eadem prata foenilia de iure spectantibus et pertinere debentibus sub praescriptis metis existentibus memorato Benedicto Myndzenty/T. vita sua durante, post eum autem egregio Ioanni Myndzenty/Mindzenty, fratri suo carnali tantisper donec hic in aula nostra nobis inservierit gratiose dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, donamus et conferimus tempus infra praemissum tenenda, possidenda pariter et habenda salvo iure alieno harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. *Datum in civitate nostra Alba Iulia, die tertia mensis Iunii, anno domini millesimo quingentesimo nonagesimo primo.*

A fenti oklevélnék Báthory Zsigmond 1590–1590. évi liber regiusába (MNL OL, F 15: 11. fol. 260r) kivonatos formában bevezetett másolata.

Anno 1591 die tertia mensis Iunii illustrissimus princeps et dominus dominus clementissimus totalia et integra duo prata foenilia utraque in territorio possessionis nostrae Borband vocatae in comitatu Albensi Transsylvaniae existentis, quorum uni ab ortu prata egregiorum centurionum peditum et Georgii Horwat familiaris aulae, a meridie Stephani Josika cubicularii et Pauli Don similiter familiaris, a septentrione Stephani litterati Ovary itidem familiaris, ab occasu vero via publica contigua vicinitate invigitur; alterum vero quod ab ortu viae publicae, a meridie campo Morgomezeye, ab occasu prato foenili iuvenum suae celsitudinis usque ad semitam et Petri Kovachy vice magistri curiae, a septentrione autem torrenti cuidam Borbandiensi ibidem decurrenti est conterminum, egregio Benedicto Mindzenti cubiculario et arendatori decimarum Transsylvaniensium vita sua durante, post eum Ioanni Mindzenty, fratri suo tantisper donec in aula nostra inservierit gratiose dedit et contulit. Albae Iuliae.

2.

A jegyzékben az egyes formulák élére irt címeket – a megfelelő sor- és lapszámmal együtt – közöljük. Ha a formula megadja a teljes keltezését, azt is feltüntettük, továbbá – lehetőség szerint – utaltunk arra is, ha a mintául szolgáló oklevél korábban megjelent közlésben (ez esetben

*a könyvészeti adatok után zárójelben adjuk meg a közlésből átvett dátumot). Ugyanakkor je-
löltük azt is, ha az illető formulának szövegváltozata bekerült a már említett F 15: 12 (KmFk)
jelzetű formuláskönyvbe.*

4. Formula novae donationis (2r)
5. Praeceptorialia pro audienda procuratoria constitutione (2r–2v)
6. Procuratoria constitutio ad instantiam coram notario vel homine waivodali (2v)
7. Attestatoria ad requisitorem (2v–3r)
8. Ammonitoria ad fratres dividionales vel consanguineos ac ad vicinos nec non commetaneos iurium aliquorum possessionariorum super venditione aut impignoratione (3r–3v)
9. Ammonitoria ut dotem suam mulier levet, et bona tempore divisionis eorundem manibus suis assignata remittat mutans nomen prioris mariti (3v)
10. Ammonitoria qua iura possessionaria communi aestimatione mediante remitti iubentur (3v–4r)
11. Ammonitoria ut bona aliquo nomine tutorio ad aliquem deventa et concredita restituantur (4r)
12. Requisiteoria ad capitulum Albense (4r–4v)
13. Formula literarum statutoriarum cum nova donatione (4v–5r)
14. Forma literarum statutoriarum cum consensu (5r–5v)
15. Formula primipilatus Siculorum (5v, a szövegnek csak az első része maradt meg.)
[25.] A formulának csak az utolsó része maradt meg (6r).
26. Ammonitoria ad levandam [dotem] suam [et] ad remittendas portiones possessionarias ac curias nobilitares (6r–6v)
27. Ammonitoria super repetendis bonis aviticis et paternis (6v, a szöveg vége hiányzik.)
[35.] Címe és sorszáma az előző, kiszakadt oldalon volt. (7r)
36. Forma nundinalium (7r–7v)
37. Confirmatio czechae alicuius (7v). Vö. a 283. formulával.
38. Confirmatio privilegii non in scripto tenore (7v, csak a szöveg első két sora maradt meg.)
[41.] (8r, a formulának csupán utolsó sorai maradtak meg.); Közlés: ErdKirKv I/3. 1558. sz.
(Keltezése: 1591. május 17.)
42. Forma executionalium super debito (8r–8v)
43. Forma prorogatoriarum propter absentiam (8v)
44. Porogatoria infra unius anni integri et trium dierum spacium (8v–9r)
45. Formula literarum relatoriarum super evocatione (9r)
46. Formula relatoriarum super statutione et introductione (9r–9v)
47. Vetitio salium Siculicalium Tordensium (9v–10r); Keltezése: Medgyes, 1591. december 10.
48. Super quartis decimarum, quas illustrissimus princeps a pastoribus percipere solet (10r); Keltezése:
Gyulafehérvár, 1580. május 12.; Közlés: Teutsch, G. D.: *Das Zehntrecht der evangelischen
Landeskirche A.B. in Siebenbürgen*. Schässburg, 1858. 164–165.
49. Formula pacis et concordiae inter partes antea dissentientes (10r–10v); Keltezése: Medgyes, 1538.
április 19.
50. Forma novi iudicii simplex (10v–11r)
51. Forma mandati pro restitutione rerum ablatarum (11r–11v)
52. Formula gratiae super criminali aliqua causa (11v–12r)
53. Formula literarum attestatoriarum (12r)
54. Executionales super fideiussionis violatione (12r–12v)

55. Exemptionales (12v–13r)
 56. Debiti dilatio (13r)
 57. Debiti solutio (13r–13v)
 58. Salvus conductus captivorum (13v)
 59. Donatio locii unius fornicis (13v–14r); Közlés: ErdKirKv I/3. 1298. sz. (Keltezése: 1590. november 8.)
 60. Mandatum ut paria literarum compositionum extraherentur (14r–14v)
 61. Protectionalis (14v)
 62. Prohibitoria a violenta defalcatione et asportatione foeni (14v)
 63. Mandatum ut fideiussor satisfaciat (14v, a szövegnek csak az első sora maradt meg.)
 [65.] A formulának csak utolsó három sora maradt meg (15r).
 66. Salvus conductus tempore pestis (15r); Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 260.
 67. Salvus conductus extra regnum (15r–15v)
 68. Arrestatio bonorum (15v)
 69. Attestatoria generalis (16r)
 70. Attestatoriae formula particularis (16r)
 71. Mandatum ut causa assumatur et ius administraretur (16v)
 [71/a] Attestatoria ad requisitos (16v, számozatlan; csak az első két sort másolták be azzal a megjegyzéssel, hogy: Huius formula invenitur nro. 7.)
 72. Mandatum quo ad respondendum coguntur citati (16v); Keltezése: Gyulafehérvár, 1592. július 30.
 73. Annuentia ut quidam operas suas libere exercere possint (17r)
 74. Novum iudicium per non comparentiam (17r–17v)
 75. Novum iudicium per non animadvertentiam (17v–18r)
 76. Repetitio fugitivi iobbagonis (18r)
 77. Prohibitio a venditione domus (18v)
 78. Annuentia ad executionem census (18v–19r)
 79. Annuentia a cursoribus et viatoribus (19r)
 80. Alia annuentia sutorum (19r–19v); Keltezése: Szeben, 1592. január 16.
 81. Cum iusti simplex (19v–20r)
 82. Alia eiusdem formae (20r–20v)
 [82/a] Cum praeterea (20v, számozatlan formula)
 83. Arrestatoria (20v–21r)
 84. Salvus conductus (21r)
 85. Rectificatoria (21r–21v)
 86. Reformatoria litterarum relatarum (21v–22r); Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 14–15.
 87. Evocatoria ratione honoris (22r)
 88. Alia evocatoria ratione invasionis curiae nobilitaris et verberationis (22r–22v)
 89. Evocatoria Hungaricalis ratione diversarum rerum factum potentiae concernens (22v–23r)
 90. Evocatoria super iure quartalicio puellarum (23r–23v)
 91.[!] Evocatoria ratione non observationis compositionis (23v–24r)
 92. Evocatoria alia de bonis impignoratiis (24r–24v)
 93. Evocatoria de bonis impignoratiis ut videlicet bona communi aestimatione mediante restituantur (24v)

94. Evocatoria ut bona titulo pignoris inscripta levata summa restituantur et simul prohibitoria ab ulteriori detentione eorundem (25r)
95. Evocatoria ratione impignorationis bonorum et iurium possessionariorum (25r–25v)
96. Evocatoria Siculicalis (25v–26r)
97. Evocatoria ratione occupationis duarum sessionum unius desertae, alterae populosae (26r–26v)
98. Evocatoria ratione occupationis cuiusdam particulae territorii (26v–27r); Keltezés: Medgyes, 1588. december 22.
99. Praeceptorialia ut litterae testamentariae extradentur (27r)
100. Alia formula gratiae (27v)
101. Mandatum ut paria litterarum relatoriarum extradentur (27v–28r)
102. Executorialium formula (28r–28v)
103. Formula salvi conductus captivorum (28v–29r); Keltezés: Eger, 1592. január 10.
104. Mandatum super executione repulsionis (29r); Keltezés: Gyulafehérvár, 1592. március 14.
105. Mandatum ut causa quaedam coram universitate assumatur (29r–29v)
106. Mandatum ut bona in aliorum manus devoluta restituantur (29v–30r); Keltezés: Gyulafehérvár, 1592. március 21.
107. Publicatoria (30r–30v); Keltezés: 1592. március 20.
108. Donatio decimarum (30v–31r); Közlés: ErdKirKv I/3. 1579. sz. (Keltezés: 1591. június 3.)
109. Mandatum ut attestaciones earundemque paria extradentur (31r–31v)
110. Pro curriparis Eniediensibus annuentia (31v–32r); Közlés: ErdKirKv I/3. 1626. sz. (Keltezés: 1591. július 1.)
111. Arestum (32r)
112. Exemptio domus a condensatione hospítum (32r–32v)
113. Relatoria attestacionis (32v)
114. Attestatoria Hungaricalis (32v)
115. Procuratoria constitutio simplex facta coram notario (33r); Keltezés: Gyulafehérvár, 1590. augusztus 20.
116. Alia procuratoria constitutio super eadem facta coram prothonotario (33r)
117. Procuratoria constitutio quando plures fatentur (33r)
118. Alia procuratoria constitutio quando plures fatentur (33r–33v)
119. Alia procuratoria constitutio cum plures fuerint constituentes (33v)
120. Procuratoria constitutio oppidanorum et possessionum coram prothonotario (33v)
121. Procuratoria constitutio ad instantiam coram notario facta (33v)
122. Alia procuratoria constitutio ad instantiam coram notario (33v–34r)
123. Procuratoria constitutio ad instantiam quando constituens in gravi morbo decumbere perhibetur (34r)
124. Procuratoria ad relationem comitis (34r)
125. Alia procuratoria constitutio ad rescriptum vice comitis (34v)
126. Procuratoria usque ad finem causae concessa (34v)
127. Episcopatus Valachalis (34v–35r); Vö. a 297. formulával. Közlés: Rusu: *Raporturi* 314.
128. Inhibitio iuramentalis depositionis (35r)
129. Reambulatio metarum (35r)
130. Fessio seu impignoratio bonorum usque ad tempus redemptionis (35r–35v)
131. Transumptum ex vaivodalibus (35v–36r)
132. Ut ante alios creditores ipsi exponenti satisfiat (36r–37r)

133. Protestatoria cum inhibitione (37r)
134. Mandatum ut causam in appellationem trasmittant (37r–37v)
135. Aliud mandatum huic praecedenti fere simile (37v)
136. Transactio (38r)
137. Fassionalis (38r–38v)
138. Quietantionales (38v)
139. Alia formula (38v)
140. Mandatum ut in exemptione vinearum aliquis conservetur (38v–39r)
141. Salvus conductus in nomine magnifici domini cancellarii (39r)
142. Salvus conductus in Turciam (39v)
143. Alia formula (39v)
144. Divisionalis simplex (40r)
145. Divisionalis Hungaricalis inter fratres vel consanguineos ad comites vel vice comites (40r–40v)
146. Divisionalis Hungaricalis ad requisitorem (40v)
147. Divisionalis Hungaricalis ad prothonotarium (40v–41r)
148. Divisionalis Siculicalis (41r–41v)
149. Certificatoria super divisione (41v)
- [150.] Revocatio procuratoris cum onere sex florenorum Hungaricalium (42r)
151. Inhibitio sententiae (42r–42v)
152. Contradictio filiae seu filii perpetuae concambiali permutationi per patrem vel matrem factae (42v)
153. Contradictio seu reclamatio compositionis (42v–43r)
- 153.[!] Prohibitio a venditione possessionis (43r–43v)
155. Fassio inscriptionalis (43v–44r)
156. Novum iudicium cum inhibitione executionis litterarum sententionalium (44r–44v)
157. Mandatum ut iudices quicumque alios loco sui substituere debeant (44v–45r)
158. Transsumptum litterarum attestatarum et relatoriarum (45r); Eredetije: Kolozsvári Nemzeti Levéltár, Középkori oklevélgyűjtemény, Wesselényi cs. zsbói lt., 2. doboz (1586–1600), 150. sz. (Keltezése: Enyed, 1588. május 18.)
159. Mandatum ut paria fassionum extradentur (45r)
160. Praeceptorium super reformatione litterarum transmissionalium (45r–45v)
161. Praeceptoriae ad arbitros ut literas transactionales seu compositionales partibus componentibus extradent (45v–46r)
162. Praeceptorium ne aliquis absque iudiciaria deliberatione prosequi possit (46r)
163. Praeceptorium ad iudices ut solutis prius creditoribus tandem residuitatem bonorum paternorum dividant (46v)
164. Praeceptorium ad iudices ut litteras praeceptorias in omni sui parte non obstante alicuius verbali prohibitione executioni demandare debeant (47r)
165. Praeceptorium ut iuxta literas compositionales debitam ac omnimodam satisfactionem impendant (47r–48r)
166. Nobilitatio simplex (48r); Keltezése: Gyulafehérvár, 1592. december 12.
167. Nobilitatio cum armis, cum iure regio et cum exemptione domus (48r–49r); Keltezése: Gyulafehérvár, 1592. december 21.
168. Nobilitatio cum armis (49r–49v); Keltezése: Gyulafehérvár, 1591. december 15.

169. Nobilitatio cum exemptione concessa (49v–50r); Keltezése: Gyulafehérvár, 1591. december 16.; Közlés: ErdKirKv I/3. 1269. sz. (Helyes keltezése: 1590. október 8.)
170. Nobilitatio pro Ioanne Fiotta cum armis (50r–50v)
171. Nobilitatio cum armorum collatione et exemptione domus (50v–51r)
- [172.] Alia nobilitatio cum armis pulcherrima (51v–52r); A címeradomány befejezését a 194. szám alatti szövegrész tartalmazza.
173. Primipilatus cum exemptione domus (52v–53r); Keltezése: Gyulafehérvár, 1591. december 17.
174. Primipilatus alter similis cum exemptione domus (53r–53v)
175. Primipilatus cum nova donatione et exemptione domus (53v–54r); Közlés: ErdKirKv I/3. 1585. sz. (Keltezése: 1591. június 8.)
176. Peditatus Hungaricalis cum exemptione domus (54v–55r)
177. Peditatus Siculicalis cum exemptione domus et haereditatum (55r–55v)
178. Libertatio seu creatio in libertinum (55v–56r)
179. Relatoria super statione per requisitorem facta (56r–57r); Keltezése: 1591. március 13.
180. Privilegium⁷⁵ Universitatis Saxonum (57r–57v); Keltezése: Gyulafehérvár, 1592. április 28.
181. Assecuratoria (57v); Közlés: ErdKirKv I/3. 1287. sz. (Keltezése: 1590. november 2.)
182. Convocatoria (57v)
183. Relatoria super executione sententiae ad provisorem Albensem (58r)
184. Super impignoratione portionis (58r–58v)
185. Impignorationalis alia (58v–59r); Keltezése: Gyulafehérvár, 1590. április 28.
186. Venditionalis (59r–59v); Közlés: ErdKirKv I/3. 1529. sz. (Keltezése: 1591. május 3.)
187. Venditionalis super portionibus possessionariis (59v–60v); Keltezése: Karánsebes, 1593. július 13.⁷⁶
188. Retractatio (60v)
189. Inhibitio bonorum a venditione cum protestatione (60v–61r)
190. Deputatio seu ordinatio salarii (61r)
191. Alia deputatio (61r)
192. Concambialis permutationis forma (61v)
193. Consensus super concambiali permutatione (61v–62v); Keltezése: Gyulafehérvár, 1592. május 14.
194. A 172. szám alatti formula befejező része (62v).
195. Protestationalis (63r)
196. Alia protestatoria cum inhibitione (63r)
197. Relatoria super publicatione et statione in fiscum (63v–64r); Keltezése: Szászrégen, 1592. november 2.
198. Relatoria ammonitionis (64r–64v)
199. Relatoria super dote et rebus paraphernalibus (64v)
200. Quietantionalis (64v–65r)
201. Reclamatio seu contradictio compositionis (65v)
202. Sequestratio (65v–66r)
203. Divisionalis cum ammonitione per vaivodales (66r)
204. Praeceptoriae ut antequam creditor cum debitore rationem non inierit domus eius pro debitis arrestari debeat (66v)

⁷⁵ Fölötte: Annuentia

⁷⁶ A keltezésben a „nonagesimo” fölő számokkal „83”-at jegyzetek be.

205. *Relaxatio decimarum* (66v)
206. *Donatio iudicatus regii* (66v–67r)
207. *Mandatum ut litterae testamentariae extradentur* (67r)
208. *Donatio* (67r–67v)
209. *Mandatum ne citra viam iuris impediatur* (67v–68r)
210. *Statutoria cum dicitur* (68r–68v)
211. *Praeceptoraria ut bona impignorata restitui faciant* (68v–69r)
212. *Sigillaris* (69r); Keltezés: Gyulafehérvár, 1592. május 10.
213. *Forma remissionis super contradictione statutionis* (69r–69v)
214. *Annuentia super libero quaestu et mercatura quorundam Graecorum* (69v–70v)
215. *Inhibitio ab extradatione certae pecuniariae summae* (70v–71r)
216. *Relatoria super executione litterarum inhibitionum* (71r)
217. *Novum iudicium in causa quae in praesentiam principis erat appellata ac per eundem revisa* (71r–71v)
218. *Transumptum litterarum absque confirmatione* (71v–72r)
219. *Mandatum ut decimae pastori debitae reddantur* (72r)
220. *Formula novi iudicii contra litteras remissionales ex curia missas ad civitatum iudices* (72r, a szöveg vége hiányzik, a következő oldal pedig a 217. formula két sorát ismétli meg.)
221. *Forma privilegii* (72v–73r); Közlés: ErdKirKv I/3. 1393. sz. (Keltezés: 1591. január 26.)
222. *Mandatum de debitis solvendis* (73r–73v)
223. *Donatio quatuor sessionum iobbagionalium per notam* (73v); Közlés: ErdKirKv I/3. 1663. sz. (Keltezés: 1591. november 3.)
224. *Mandatum ut ne arestetur infrascriptus propter debitum alterius* (73v–74r)
225. *Salvus conductus plus quam solito tempore durante* (74r)
226. *Novum iudicium duarum causarum, in quarum altera actor, in altera vero in causam attractus fuit idem exponens* (74r)
227. *Donatio seu restitutio bonorum paternorum filiis tam mobilium, quam immobilium antea per notam amissorum* (74v–75r)
228. *Annuentia ut equos ex hoc regno educere possit* (75r)
229. *Mandatum ut in suis pristinis libertatibus ac privilegiis conserventur* (75r)
230. *Plenipotentialis* (75v)
231. *Deputatio decimarum vita durante* (75v–76r); Közlés: ErdKirKv I/3. 910. sz. (Keltezés: 1589. február 16.)
232. *Quietantia super depositione litium* (76r)
233. *Consensus super mutua fassione* (76r–76v)
234. *Inhibitio ab occupatione particulae terrae cuiusdam* (76v–77r)
235. *Divisionis revisio et eorum quae divisae sunt limitatio* (77r–77v)
236. *Mandatum ut super arbitraria compositione dent litteras iidem arbitri* (77v–78r)
237. *Mandatum ut litterarum et tabularum testamentariorum extradent paria* (78r)
238. *Nuptialis* (78v)
239. *Salvus conductus pro captivis dignioribus et servitoribus olim Transsylvaniensibus* (78v)
240. *Novum iudicium per non venientiam cum inhibitione et mandato, ut res per sententiam priorem ablatae restituantur* (78v–79v)
241. *Mandatum ut pontes et loca coenosa complere et destructa reficere debeant* (79v–80r)

242. Appellatio causae (80r)
243. Modus confirmandi litteras testamentarias pastoris Saxonicalis (80r); Keltezés: 1592. szeptember 10.
244. Mandatum super observatione quorumlibet mandatorum legitimatorum antea extradatorum (80v)
245. Executionalis contumacum ad dandum testimonium veritati citatorum (80v–81r)
246. Exhibitionalis seu commissionalis (81r–81v)
247. Statutoria ad requisitos super donatione cum iure regio (81v–82r)
248. Formulae ad solemnitatem nuptiarum invitatoriae (82r); Keltezés: Gyulafehérvár, 1593. január 20.
249. Ungarica forma (82r–82v)
250. Alia formula elegantior (82v)
251. Ad matronas seu foeminas hoc modo est scribendum (82v); Keltezés: Gyulafehérvár, 1593. február 9.
252. Arendatoris officium (83r)
253. Annuentia ut non obstante iudiciaria deliberatione possit alteram uxorem ducere (83r–83v)
254. Exemptio perpetua a condescensione hospitem, ab excubiis medio nobilium Albensium fieri solitis et ab autoritate praefectorum fori (83v–84r)
255. Mandatum ne quis absque iudiciaria deliberatione impediatur (84r)
256. Annuentia iurisdictionis oppidi Saxonicalis Olczona (84r–84v)
257. Collatio honoris comitatus Dobocensis magnifico domino Alexandro Kendy (84v–85r)
258. Annuentia telonii ratione pontis in fluvio Marusio extractae concessa (85r–85v)
259. Confirmatio immunitatis et libertatis a decimarum pensione sola consuetudine antea nixae (85v)
260. Mandatum ut Wyzaknenses in antiquis suis libertatibus conserventur (86r)
261. Ordinatio in xenodochium (86r–86v)
262. Inhibitio tacita cum protestatione ab ulteriori bonorum detentione (86v)
263. Mandatum ad Zekelywasarhelienses ut litterarum cehae serrariorum paria extradant (86v–87r)
264. Confirmatio libertatis cuiusdam antea sola consuetudine observatae (87r–87v)
265. Mandatum pro Varadiensibus ut qui ibi artem exercent in quibuscunque locis in ceham recipiantur (87v–88r)
266. Donatio duorum pratorum foenilium egregio domino Benedicto Mindzenty (88r–88v); Eredetiye: MNL OL, P 311. 17. csomó, fol. 59. Közlés: ErdKirKv I/3. 1578. sz. (Keltezés: 1591. június 3.)
267. Consensus super fassione venditionis domus cum donatione et exemptione (88v–90r); Keltezés: Gyulafehérvár, 1593. június 1.
268. Relatoria super publicatione cum contradictione (90r–92r); Keltezés: Gyulafehérvár, 1593. április 23.
269. Mandatum ut sententia exequatur ad capitulum (92r–92v)
270. Inhibitio communis inquisitionis seu attestationis fiendae cum protestatione (92v–93r)
271. Praeceptorialia de debitis exigendis simul cum dilatione suorum debitorum (93v)
272. Annuentia ut pannum Karasia vocatum nullus praeter ipsum Stephanum Hozzu in hoc regnum Transsylvaniae inferre possit (93v–94v); Keltezés: Gyulafehérvár, 1593. március 1.
273. Requisitoria Albensis (94v–95r)
274. Alia ad Colosmonostrenses (95r)
275. Requisitoria in libro vaivodali ad dominum cancellarium (95r)
276. Super extraditione litterarum in libro vaivodali inventarum (95r–95v)
277. Inhibitio a violenta foeni asportatione infra iuris decisionem (95v)

278. Mandatum ne quis excludatur cetera ante finalem causae decisionem (96r)
279. Salvus conductus in exteris regiones (96r–96v); Keltezés: 1593. április 20.; Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 259.
280. Exemptionis viduarum formulae exordium (96v)
281. Donatio unius sessionis iobbagionalis (96v)
282. Compositio quaedam (97r); Keltezés: 1591. január 26.
283. Mandatum ut in libertatibus et indultis moechanici Muschnenses conserventur (97v); Keltezés: 1593. március 19. (Vö. a 37. formulával)
284. Novum iudicium in causa quae in praesentiam principis fuit appellata (98r–98v); Keltezés: Gyulaféhevár, 1593. május 4.
285. Confirmatio quarundam litterarum compositionum (98v–99r)
286. Fissio super iobbagionis manumissione (99r); Keltezés: Alcina, 1584. január 20.
287. Mandatum ne colonus semel manumissus ulterius molestetur (99v)
288. Mandatum ne quispiam reduci possit qui sedem suam alibi fixit ante electionem (100r)
289. Annuentia super cervinis cutibus non educendis (100r–100v)
290. Nova donatio primipilaris (110v–101r)
291. Annuentia ne quis in oppido Wizakna commorans nobilitari possit (101r–101v)
292. Prohibitio sylvarum (101v–102r)
293. Statutoria super consensu cum iure regio (102r–102v)
294. Comitalis (102v–103r)
295. Episcopatus Hungaricalis (103r–103v)
296. Visitationis ecclesiarum (103v–104r);
297. Alia visitationis pro Valacho (104r); Vö. a 127. formulával.
298. Pastoris Valachi ob secundas nuptias e munere depositi ad idem officium restitutio (104r–104v); Közlés: Rusu: *Raporturi* 315.
299. Vaivodatus (104v–105r)
300. Confirmatio testamenti (105r)
301. Mandatum super annuentia observanda (105r–105v)
302. Nova donatio cum iure regio et exemptione super domo seu curia nobilitari et vineis (105v–106v)
303. Consensus super concambiali permutatione (106v–107r)
304. Exemptio domus (107r–107v)
305. Confirmatio contractus (107v–108r)
306. Annuentia sutorum in sede Zeredaheliensi (108r–108v); Keltezés: Gyulaféhevár, 1594. július 14.
307. Mandatum super gratia observanda in pleno vigore (108v–109r)
308. Aliud ad patronos ut suos subditos exerceant ne aliorum subditis damnum inferant (109r–109v)
309. Mandatum super observatione annuentiae in decimatione (109v–110r); Közlés: ErdKirKv I/3. 337. sz. (Keltezés: 1583. szeptember 5.)
- [310.] (110r–110v, cím nélkül); Keltezés: Medgyes, 1586. március 12.; Közlés: Teutsch, G. D.: *Urkundenbuch der Evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1862. 233–234.
311. Statutoria super portiones possessionarias[!] et curia nobilitari cum iure regio per notam amissorum (110v–111v)

- [312.]⁷⁷ (112r, cím nélkül)
- [313.] (110v–115v, cím nélkül); Báthory Zsigmond és Mihály havasalföldi vajda közötti 1595. május 20-i szerződés másolata); Közlés: *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Vol. III/1. 1576–1599. Buc. 1880. 472–476.; Bethlen Farkas: *Erdély története* IV. Báthory Zsigmond uralkodása (1594–1597). Szerk. Jankovics József. Bp.–Kvár 2006. 123–130.; *Mihai Viteazul în conștiința europeană*. I. Documente externe. Buc. 1982. 87–92.
- [314.] (115v–117r, cím nélkül); Keltezése: Gyulafehérvár, 1595. május 20.
- [315.] (117r–117v, cím nélkül); Szövegét *Gratia formula propter notam* címmel lásd még: F 15: 12. p. 275–276. (Keltezése: 1595. január 2.)
- [316.] (117v–118r, cím nélkül)
- [317.] (118r–118v, cím nélkül)
- [318.] *Annuntia super mineris* (118v–119r)
- [319.] (119r–119v, cím nélkül)
- [320.] (119v–120r, cím nélkül); Közlés: *Székely Oklevéltár*. Szerk. Szabó Károly. IV. 1264–1707. Kvár 1895. 122–124. (Keltezése: 1594. december 9.)
- [321.] (120r–120v, cím nélkül); Keltezése: Gyulafehérvár, 1595. május 10.
- [322.] *Communis inquisitio* (121r–121v)
- [323.] *Remissionalis* (121v–122r)
- [324.] *Remissionalis cum correctione* (122r–123r)
- [325.] *Alia remissionalis cum approbatione iudicii comitum comitatus T.* (123r–124r)
- [326.] *Fassio testamentaria* (124r–125r)
- [327.] *Alia modo simili facta* (125r–125v)
- [328.] *Inhibitio ad repositoires sententiae per non venientiam* (125v–126v)
- [329.] *Inhibitio ad repositoires super exigendis XVI. marcis* (126v–127r)
- [330.] *Anniversarium* (127r–127v)
- [331.] *Iudicialis ex ammonitione, evocatione et certificatione* (127v)
- [332.] *Modus scribendi in dorso iudicialium* (128r)
- [a.] *Ex omissione iuramentalis depositionis*
  - [b.] *Ex impensione iuris et iusticiae*
  - [c.] *Ex repulsionem divisionis prothonotarii*
  - [d.] *Ex violenta repulsionem*
  - [e.] *Ex prorogationem super exhibentibus litteris et litteralibus instrumentis*
  - [f.] *Ex insinuationem cum statutionem iobbagionum*
  - [g.] *Ex inhibitionem attestationis et communis inquisitionis*
  - [h.] *Ex reportata serie communis inquisitionis*
  - [i.] *Ex transmissionem comitis et iudicis nobilium*
  - [j.] *Ex communi inquisitionem*
  - [k.] *Ex novo iudicio*
  - [l.] *Ex introductionem, statutionem, contradictionem et certificationem*
  - [m.] *Ex iuramentali depositionem*
  - [n.] *Ex introductionem et statutionem donatario non comparentem*
  - [o.] *Super binaria vel ternaria repulsionem*

⁷⁷ Az egykorú számozást a 312. formulától modern, golyóstollal írt számozás váltja fel.

- [p.] Ex omissione iuramenti
[q.] Ex contradictione statutionis
[r.] Ex contradictione metalis reambulationis
[s.] Ex inhibitione iuramentalis depositionis
[t.] Ex inhibitione, ammonitione et certificatione
- [333.] Iuramentalis (129v–130r, a lapszámozás téves, ugyanis a 129. folió után egy számozatlan maradt, azután pedig a 130. következik.); Keltezése: Gyulafehérvár, 1594. mácius 14.
- [334.] Sententia capitalis et amissio universorum bonorum ob violentam verberationem nobilis (130r–131r)
- [335.] Sententia capitalis contra iobbagiones nobilis in causam attracti simul cum amissione bonorum, domini vero eorum onus non venientiae repraesentans (131v–132v)
- [336.] Relatoria communis inquisitionis (132v–134r); Keltezése: Abosfalva, 1589. szeptember 12.
- [337.] Certificatoria super reambulatione metarum (134r–134v)
- [338.] Inhibitio quando quis litteris adiudicatoriis, attestatoriis communis inquisitionis fuerit requisitus (134v–135r)
- [339.] Inhibitio sententiae ad capitulum absque evocatione (135r–135v)
- [340.] Compromissum ad manus arbitratorum (135v–136r)
- [341.] Inhibitio absolutionalis sententiae (136r–136v)
- [342.] Procuratorium cum plenipotencia (136v); Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 210–211.
- [343.] Ammonitoria ratione emptiois (136v–137r)
- [344.] Ammonitoria ut litterae et litteralia instrumenta personae digniori ad conservandum dentur (137r–137v)
- [345.] Ammonitoria super levandis iuribus quartaliciis puellarum et repetitione bonorum (137v–138r)
- [346.] Ammonitoria super prosecutione causae (138r)
- [347.] Ammonitoria super defensione terrae arabilis (138r–138v)
- [348.] Ammonitoria super aedificatione molendini (138v)
- [349.] Alia super restauratione aggeris (138v)
- [350.] Ammonitoria ut caeteri quoque fratres veniant ad prosequendam causam penes exponentem ratione acquisitionis bonorum (138v–139r)
- [351.] Ammonitoria super venditione bonorum (139r)
- [352.] Ammonitoria ut fratres consanguinei vel vicini et cometanei bona et iura possessionaria titulo pignoris abalienata ad se recipiant (139v)
- [353.] Ammonitoria ut bona levata dote remittantur (139v–140r)
354. Ammonitoria ad restituendum famulum ex carcere dimissum, quem pro se conduxisset iudex (140r–140v)
- [355.] Evocatoria ratione evictoriae cautionis (140v)
- [356.] Evocatoria propter liquidum debitum (141r)
- [356/a] Alia [evocatoria propter liquidum debitum] (141r, az előző formula változata, amely külön sorszámot nem kapott.)
- [357.] Evocatoria ad sistendum evictorem (141r–141v)
- [358.] Evocatoria Siculicalis ad evictoriam cautionem (141v)
- [359.] Evocatoria ratione debiti Siculicalis (141v–142r)
- [360.] Alia ratione occupationis arendae (142r)
- [361.] Evocatoria Hungaricalis (142r–142v)

- [362.] Evocatoria ratione occupationis terrae arabilis (142v–143r); Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 37–38.
- [363.] Evocatoria Hungaricalis ratione diffamationis ad requisitorem (143r–143v); Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 42.
- [364.] Evocatoria Hungaricalis ratione verberationis (143v–144r); Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 42–43.
- [365.] Evocatoria cum insinuatione ratione contradictionis statutionis (144r)
- [366.] Alia evocatoria ex insinuatione et intermissione prosecutionis causae dotis et rerum paraphernalium (144r–144v)
- [367.] Quaedam evocatoriarum fundamenta (145r):
- [a.] Ob violentiam nobilis
  - [b.] Quinque casus extra terminos iudicantur
  - [c.] Causa dotis et rerum paraphernalium extra terminos iudicantur[!]
  - [d.] Ecclesiae proventibus suis non fraudandae
  - [e.] Ignobiles non possunt agere per se contra nobiles
  - [f.] Speciales constitutiones tolluntur per generales
- [368.] Evocatoria ratione effusionis sanguinis infra tempus iudiciorum commissae (145r–145v)
- [369.] Evocatoria Hungaricalis ratione potentiariae verberationis et captivationis colonorum (145v–146r)
- [370.] Evocatoria Hungaricalis ratione verberationis servi iter suum continuantis (146v)
- [371.] Alia ratione non restitutionis coloni fugitivi (146v–147r)
- [372.] Alia ratione administrationis tutelae et restitutionis rerum (147r–147v)
- [373.] Quietantia super administratione tutelae (147v)
- [374.] Alia quietantia seu expeditoria super solutione homagii (148r)
- [375.] Alia expeditoria super reddita ratione officii provisoratus (148r–148v)
- [376.] Executorialis super aliqua summa cum duplo per fideiussores (148v–149v); Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 212–214.
- [377.] (149v–150r, cím nélkül); Keltezése: Abosfalva, 1590. május 10.
- [378.] Praeceptorialis ut executionem requisitoribus referat (150r–150v)
- [379.] Executorialis super sententia (150v–151r)
- [380.] Alia executorialis (151r–151v)
- [381.] Mandatum ut paria fassionum extradentur (151v–152r)
- [382.] Mandatum ut litterae per incuriam perditae iterum conficiantur (152r)
- [383.] Attestatoria ratione terrae arabilis (152r–152v)
- [384.] (152v–153r, cím nélkül)
- [385.] Adiudicata super bonis per defectum (153r–157r)
- [386.] Depositio propositionis in prima instantia cum onere consueto (157r)
- [387.] Condensio causae simplex ex consensu ambarum partium (157v)
- [388.] Condensio causae simplex (157v–158r)
- [389.] Condensio transmissionis (158r–159v)
- [390.] Resuscitatoria neglectae sententiae (159v–160r)
- [391.] Depositio causae cum onere sex marcarum (160r–160v); Szövegét lásd még: F 15: 12. p. 52. (Keltezése: 1592. július 17.)
- [392.] Depositio inhibitionis cum onere consueto (160v)

A Formulary from the End of the 16th Century

Keywords: Formulary, chancery, Principality of Transylvania, historical source, formulae, documentary practice.

The aim of this paper is to present a formulary preserved in the Special Collections of the „Lucian Blaga” Central University Library (Cluj-Napoca). The formulary was compiled by the clerks of the chancery of the Principality of Transylvania in the last decade of the 16th century – consequently we can call it an „official” formulary –, and it was used both in the *cancellaria maior* and *cancellaria minor* „branches” of this institution. The manuscript contains almost 400 model documents prepared by the clerks in order to create the most useful possible collection for their own use. In the process of converting the original documents into formulae they removed from the charters the most specific details (e.g. names of person, place-names, dates), and preserved only those elements, which were indispensable for the compilation of new charters. In some cases however occurs individual data, on the basis of which the charters used as sources of the formulae can be dated. The formulary give us insights into the day-to-day activity of the chancery, help us to reconstitute the process of turning documents into formulae, as well as formulae into documents.

Jakó Klára

Mihály vajda magyar secretariusairól

A Kárpátokon túli vajdai kancelláriák magyar nyelvű írásosságának vizsgálatában különálló fejezetet képez Mihály vajda uralmának (1593–1601) időszaka. Mivel azonban 1599 november elseje, gyulafehérvári bevonulása után a vajda Erdély kormányzójaként leginkább az ottani fejedelmi kancellária szolgálatait vette igénybe (ahol a magyar és a latin nyelv ismerete és használata természetesnek számított), tanulmányomban elsősorban uralkodásának erdélyi hatalomra kerüléséig terjedő időszakát jellemző magyar nyelvű kancelláriai gyakorlatát, főképpen az ebben szerepet játszó személyek életútját kívánom megvizsgálni.

Köztudott, hogy a moldvai és havasalföldi vajdai kancelláriákban a magyar nyelvű „részleg” (mely többnyire egy, ritkán két vagy több személyből állt) a latin nyelvű, szinte kizárólag a külpolitikai írásbeliségben foglalkoztatott írnokok csoportjából nőtt ki. A térségben az anyanyelvű írásosság térhódításával a Kárpátoktól nyugatra fekvő államokkal folytatott kapcsolattartásában a 16. század közepétől fogva a latin mellett a magyar és a lengyel (ez utóbbi főképpen Moldvában) is egyre nagyobb szerepet játszott. A vajdai kancelláriák működésének rekonstrukcióját igen megnehezíti, hogy sem Moldvában, sem Havasalföldén nem maradt fenn a korszakból vajdai levéltár (azt csak a 18. században szervezték meg a Mavrocordatok).¹ Az uralkodók gyakori változása további nehézségeket jelentett az iratmegőrzés szempontjából is. A történetkutatás számára tehát az egyedüli módot arra, hogy hozzávetőlegesen hű képet alkotasson a vajdai kancelláriákban folyó munkáról, az ott tevékenykedő személyekről, az általuk kibocsátott iratok tanulmányozása jelenti. Ezt a munkát Moldva esetében Nicolae Grămadă a huszadik század első felében már nagy vonalakban elvégezte,² Havasalfölde vonatkozásában Dumitru Ciurea foglalkozott vele,³ de így is, különösen ez utóbbi esetében több tisztázásra váró kérdés maradt. Ebből következők, hogy Mihály vajda havasalföldi kancelláriájának szerkezetére is csak az általános megállapításokból vonhatunk le következtetéseket.⁴ Az erre vonatkozó román szakirodalom eddig inkább a havasalföldi vajda kancelláriájában kiállított iratok diplomatikai elemzésére fektette a hangsúlyt, az ott tevékenykedőkkel, illetve a magyar nyelvű részleggel nem foglalkozott.⁵ Pedig Mihály vajdának a nemzetközi politika színterén elfoglalt

Jakó Klára (1962) – PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, jako.klara@btk.mta.hu

¹ Dumitru Ciurea: *Observații pe marginea documentelor latine românești*. Apulum II(1943-1945) 2. 9.

² Nicolae Grămadă: *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat*. Codrul Cosminului IX(1935). 9. 129–131.

³ Dumitru Ciurea: *i. m.* 215–250.

⁴ Jakó Klára: *A társadalmi felemelkedés lehetősége a moldvai és havasalföldi magyar secretariusok körében. = Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára–Püski Levente. Debrecen 2009. (a továbbiakban Jakó K.: *A társadalmi felemelkedés.*) 26–28.

⁵ Traian Ionescu-Nișcov: *Cancelaria domnească a lui Mihai Viteazul*. Revista de istorie XXXII(1979) 5. szám, 865–874; Maria Soreja: *Acte de cancelarie de la Mihai Viteazul*. Revista Arhivelor LII(1975) 2. 171–178.

helye, a korszak mozgalmas diplomáciai történéseiben vállalt szerepe következtében kancelláriájának külpolitikai jellegű írásbelisége a korábbi uralkodókénál jelentősebb volt, „termékei” is nagyobb számban maradtak fenn (nem utolsósorban a Habsburgok fejlett iratőrzési szokásainak köszönhetően). Tudjuk, hogy Mihály vajda kancelláriájában a magyar és latin mellett törökül tudó deák is tevékenykedett,⁶ és a megmaradt több lengyelül kibocsátott missilist feltehetően egy erre a nyelvre „szakosodott” secretarius írta,⁷ emellett a görögül írt levelekkel is elboldogultak.⁸ Mihály vajda udvarában sok külföldi fordult meg, akik maguk is leveleztek, jelentéseket küldtek megbízóiknak, de a kancellária magyar secretariusainak szolgálatát a vajda és főtisztviségszolgálati vették igénybe. A vizsgált időszakban levéltári kutatásaim alapján eddig négy kezelt sikeresült megkülönböztetnem a kancellária magyar nyelven írt leveleit vizsgálva. E személyek közül kettőt, Rácz Jánost és Brassay Lukácsot név szerint is ismerjük,⁹ és számolnunk kell egy ötödikkal, Darai Jánossal¹⁰ is, aki ugyan véleményem szerint nem a hagyományos secretariusi munkakört töltötte be, de röviden az ő munkásságával is foglalkozni fogok.

Már 1593. október 29-én, a széke elfoglalására Havasalföldébe tartó Mihály vajda az erdélyi fejedelemnek írt levelében azért szabadkozik, hogy nincsen kéznél magyar deákja.¹¹ 1594-ből¹² és 1595-ből¹³ származó magyar nyelvű leveleinek kézírása különböző, de nem azonos a későbbiekben, az iratokban 1597-ben felbukkanó Rácz Jánoséval¹⁴ és az 1598-tól Havasalföldén szolgáló Brassay Lukácséval sem.¹⁵ Utóbbi kettő azonosítása azért lehetséges, mert a deákok ellenjegyezték az általuk kiállított leveleket.

A magyar és latin secretariusoknak a Kárpátokon túli alkalmazásával kapcsolatban tudjuk, hogy a vajdák nemegyszer az erdélyi fejedelemtől vagy kancellárjától kérték a kancelláriai

⁶ Ion Sîrbu: *Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul domnul Țării Românești*. I–II. Buc. 1904–1907. I. 553; hivatkozik: *Bernárdy János krimiai követsége 1598-ban*. Közli Károlyi Árpád. Történelmi Tár (a továbbiakban: TT) I(1878). (a továbbiakban Bernárdy követsége) 574–576.

⁷ Vö. pl. az Ilie Corfus: *Correspondență inedită asupra relațiilor între Mihai Viteazul și Polonia (culeasă din arhivele din Varșovia)*. Cernăuți 1935; P. P. Panaitescu: *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*. Buc. 1936; Ilie Corfus: *Mihai Viteazul și polonia în documente inedite în anexe*. Buc. 1937; *Mihai Viteazul în conștiința europeană. I. Documente externe*. Coord. Ion Ardeleanu, Gheorghe Bondoc, Vasile Arimia, Mircea Mușat. Buc. 1982. (A továbbiakban Mihai Viteazul în conștiința europeană) kötetekben levő lengyel levelek.

⁸ Mihai Viteazul în conștiința europeană 166.

⁹ Istváni Géza: *A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása*. Bp. 1934. 85.

¹⁰ A korabeli forrásokban Daraiként és Darahiként is szerepel, de mivel ő Darahiként írta alá magát, én is ebben a formában fogom említeni. Eudoxiu de Hurmuzaki: *Documente privitoare la istoria românilor*. III. 1. (1576–1599) Buc. 1880. (a továbbiakban Hurmuzaki III.1.) 433.

¹¹ „Nagyságod higgye meg, hogy magyar deákom szinte mostan nem volt.” Korabeli másolat az Esztergomi Főszékesegyház könyvtárában őrzött Báthory-protocollumban Mss. I. 310. 651; Közlés: Andrei Veress: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. (a továbbiakban: Veress: Documente) IV. Buc. 1932. 38.

¹² Galántai gr. Esterházy család erdélyi (cseszneki) ágának levéltára (Fond familial Esterházy), Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága (Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Cluj, a továbbiakban RNL KmIg) kezelésében. Jelenleg innen kiemelve és átveve a RNL KmIg Középkori iratok gyűjteményébe (Colecția de documente medievale) 127. Közlés: Veress: Documente V. 46–47.

¹³ Beszterce város levéltára (Fond Primăria orașului Bistrița) 5825. sz. RNL KmIg. Közlés: Eudoxiu de Hurmuzaki: *Documente privitoare la istoria românilor. Acte relative la războaiele lui Mihai Vodă Viteazul. 1591–1602*. Publ. de Nicolae Iorga. XII. Buc. 1903. (a továbbiakban: Hurmuzaki XII) 40–41.

¹⁴ Veress: Documente V. 51–52.

¹⁵ Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv Ungarische Akten (a továbbiakban: HHStA UA) fasc.132. (1598. június 29.). Közlés: *Okmányok Mihály havaseli vajda 1598-iki meghódolása történetéhez*. Közli: Károlyi Árpád. TT II(1879). 61–62.

munkában jártas személy ajánlását.¹⁶ Így fordulhatott elő, hogy korábban a fejedelmi kancellárián működő írnok tölthette be a vajda melletti bizalminak számító munkakört. A Mihály vajda által feltételezhetően románul diktált levelek – hiszen a korabeli jelentések és a szakirodalom szerint az uralkodó a román mellett csak törökül és görögül tudott¹⁷ – magyarra, latinra fordítása mellett tolmácsoltak is, és a beérkezett magyar, latin nyelvű leveleket fordították az uralkodó vagy a logofăt (kancellár) számára. Ahogyan ennek fontosságára 1597 nyarán Meletie Pigasz, Alexandria pátriárkája, Konstantinápoly vikáriusa levelében felhívta Mihály vajda figyelmét: „keress egy latinul jól tudót, aki lefordítsa a győzhetetlen Rudolf számára írt leveleket, hogy lásd, mit írok”, s csak ezután továbbítsa őket címzettjükhez.¹⁸

Az is bebizonyosodni látszik, hogy ezek a deákok sok esetben írásbeli tevékenységük mellett hírszerzők is voltak, kis túlzással az erdélyi fejedelem vajdai udvarban tartózkodó állandó követeinek is tekinthetjük őket. Ez utóbbi „munkakörre” utal, hogy szolgálataikat általában az erdélyi fejedelem honorálta birtokadománnyal.¹⁹ Nyilván az erdélyi fejedelemség külpolitikájának irányításában is nagyon fontos volt a naprakész információk beszerzése, s erre kiválóan alkalmasnak bizonyult a vajdai udvarban tartózkodó secretarius, aki általában a helyi újságok mellett a Portáról származó hírekkel is elláthatta a fejedelmet – legtöbbször a vajda hivatalos levelezése keretében. A Habsburg-udvar például az információszerzést fizetett ügynökhálózatral oldotta meg ebben a térségben is. Ahogyan azt Giovanni de’Marini Poli raguzai származású diplomatától megtudjuk, például 1594-ben részben azért kellett Havasalföldre utaznia, hogy begyűjtse fizetett információszerzőitől a török birodalombeli helyzetre vonatkozó híreket, s beszámolójában panaszkodik, hogy nincs elég pénze fizetésükre, mely összegből feltételezhetően ő maga is részesedett.²⁰ Az információszerzést is teljesítő vajdai secretariusok amolyan „kettős ügynöki” szerepéből következik, hogy ez a pálya korántsem volt veszélytelennek tekinthető.

A havasalföldi vajdai kancelláriában tevékenykedő idegen nyelvű írnokok munkadíjáról sajnos nincsenek adataink. Viszonyítási pontként azonban két adat kínálkozik. Az egyik Mátyás főherceg 1599. szeptember 18-án, Bécsben kelt utasítása Basta felső-magyarországi főkapitánnyá történő kinevezése kapcsán, amelyben tételesen szerepel, hogy mind írnokra, mind tolmácsra havonta tizenkét forintnyi fizetést számolhat el, kémszolgálatra pedig 65 forintot költset.²¹ A másik szerint Gyulaffy Lestár 1598-ban huszonkét forintot keresett havonta.²² Az erdélyi fejedelmi secretariusság ugyan magasabb hivatali beosztásnak számított, ám az ő fizetése is fogódzóként szolgálhat a vajda magyar deákjának járandóságára vonatkozóan. Úgy gondolom, hogy az említett két analógiából következően havi huszonkét-huszonnégy forint körüli összegű keresettel számolhatunk Mihály vajda magyar secretariusai esetében, akik, mint

¹⁶ Pl. *Kovacsóczy Farkas levelei (1572–1594)*. Közli: Szádeczky Lajos. TT XV(1892) 694.

¹⁷ *Istoria Românilor* IV. Coord. Ștefan Ștefănescu, Camil Mureșanu, Tudor Teoteoi. Buc. 2001. 597; *Mihai Viteazul în conștiința europeană* 282.

¹⁸ *Mihai Viteazul în conștiința europeană* 166.

¹⁹ Jakó K.: A társadalmi felemelkedés 38.

²⁰ *Călători străini despre Țările române*. III. Red. Maria Holban. Buc. 1971. (A továbbiakban: *Călători străini* III.) 236.

²¹ Veress Endre: *Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607)*. (Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria XXXVII.) Bp. 1909. 266.

²² *Gyulaffy Lestár feljegyzései*. Közli Szabó Károly = *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból* (Monumenta Hungariae Historica II. Scriptorum XXXI.) Bp. 1881. 115. Az adatra Dáné Veronka hívta fel a figyelmemet, segítségét, tanácsait ezúton is köszönöm.

már említettem, adott esetben a tolmácsi feladatokat is ellátták. A feltételezett összegű fizetésen kívül a „külügyi” szolgálatokat, ahogy már szót ejtettem róla, nemegyszer fejedelmi adomány-nyal honorálták, illetve annak ígéretével kecsegtethették őket küldetésük kezdetén. Jó példa erre az eredetileg szintén nagyobb kancelláriai deák, majd titkár Bernardffy János²³ esete, aki Mihály vajda emberével, Rácz Györggyel együtt a krími tatároknál járt követségben 1598-ban. Levelezése²⁴ egyértelműen alátámasztja a fentebbieket. Amikor követségéből hazafelé tartva Moldvában Báthory Zsigmond lemondásáról értesült, Bernardffy kétségbeesett levelezésbe kezdett, hogy szolgálatai ne maradjanak jutalom nélkül. Ahogyan Kornis Gáspárhoz küldött levelében írja: „Immár nem tudom, nagyságos uram, ki fizeti meg énnekem azokat [ti. a követségével kapcsolatos költségeit] és kitől várjam jutalmát az én jámbor hív szolgálatomnak, volt bizodalom az mi kegyelmes urunk ő felsége kegyelmességén, hogy régi szolgálatomra valami tekéntet leszen, ajánlotta is vala magát ő felsége, hogy valami jószágocska nélkül nem hagy...”²⁵ Nem sokkal később e kéréssel Bocskay Istvánt is megkereste, hiszen „az én kegyelmes uram minden kegyelmességgel ajánlotta vala magát, hogy jószág nélkül nem hágy...”²⁶

A szolgálatok jutalmaként elnyert birtokadománnyal aztán a hivatalnok értelmiségieknek legtöbb esetben sikerült hozzájárulniuk maguk és családjuk társadalmi felemelkedéséhez, anyagi helyzetének megalapozásához.²⁷

A Mihály vajda idejéből megmaradt magyar nyelvű levelezésanyag 1597-től kezdődően válik nagyobb számúvá. Ebben nyilván jelentős szerepe van annak, hogy ezek többnyire a Habsburg-uralkodók levéltáiraiba kerültek, a bécsi Haus- Hof und Staatsarchivban és az innsbrucki Tiroler Landesarchivban őrizték meg őket az elszórtan, városi és családi levéltárakban található missilisek mellett. Sajnos az erdélyi fejedelmi levéltár, ahol szintén nagyobb számban lehettek a korszakból származó havasalföldi levelek, éppen ekkoriban, Báthory Zsigmond 1598-as lemondásakor nagy veszteségeket szenvedett, a távozó fejedelem sok iratot elégetett, amint azt Szamosközy István történetíró, káptalani requisitor megörökítette.²⁸

Valószínűnek tűnik, hogy az erdélyi secretariusok alkalmazása, szerepük növekedése összefüggésben áll a Báthory Zsigmond és Mihály vajda között 1595. május 20-án Gyulaféheváron kötött szerződéssel is, mely szabályozta a vajdai kancelláriában kiállított iratok formai jellemzőit is. Ezek értelmében a jövőben a vajda nem használhatja saját címében az Isten kegyelméből kitélt, nem nevezheti sajátjainak azokat a városokat és helységeket, ahonnan leveleit keltezi, illetve az ország hivatalos pecsétje helyett saját családi pecsétjét kell használnia, de azt vörös viasszal. Mindezek mellett a szerződésben az is szerepel, hogy az összes tisztségviselő Báthory Zsigmond és nem a vajda hivatalnokának számít.²⁹ Kézenfekvőnek tűnik, hogy a fentebbi szerződéspontok betartásában kulcsfigura lehetett a vajdai kancellária magyar és latin secretariusai is.

Visszatérve Mihály vajda magyar secretariusaihoz a következőkben a név szerint ismertek életútját kívánom felvázolni a kutatás jelenlegi szintjén. Elsőként Rácz Jánosról kell szólnom,

²³ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980. 189.

²⁴ Bernardffy követsége 563–576.

²⁵ Uo. 565.

²⁶ Uo. 570–571.

²⁷ Jakó K.: A társadalmi felemelkedés 25–39.

²⁸ Jakó Zsigmond: *Az erdélyi fejedelmek levéltáráról*. = *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp. 1998. 108–109.

²⁹ Bethlen Farkas: *Erdély története*. IV. Ford. Kasza Péter, S. Varga Katalin. Bp.–Kvár 2006. 128–129.

hiszen közülük ő a vizsgált időszak „főszereplője”, meghatározó személyisége, és mindemellett jelenlegi ismereteink szerint ő került leghamarabb a havasalföldi vajda szolgálatába. Mielőtt azonban rátérnék életútjának és hivatali pályájának ismertetésére, néhány szóban ki kell térnem családi hátterének bemutatására.

Amint az nevéből is következik, rác származású volt, ahogyan Szamosközy írta: „rácfi”,³⁰ vagy miképpen azt jelentésükben a császári biztosok is megállapították, rác („rascianus”) volt.³¹

A 16. század végi Erdélyben nagyon sok Rác családnévvel találkozunk,³² köztük nem egy Jánossal is, egy részüket előnevük (például dorogi, galgói, prodi, tövisi) különbözteti meg a későbbiekben. Ekkor sokuknál még az eredeti délszláv név nemegyszer torzult formája is előfordul a forrásokban (például Zteolyt,³³ Boskowitz/Boskowitz, Radowitty, Vincenzowitty³⁴). Nyilvánvalóan a törökök elől Erdélybe áramló délszláv népcsoportokról van szó. A rácok/szerbek mellett sok horvát is került a fejedelemségbe, köztük például a Vegliai, illetve Petrichevich Horváthok. A rácok elsősorban a katonáskodásban jeleskedtek, de a török világról való közelebbi ismereteiket, nyelvtudásukat sok esetben a diplomácia területén kamatoztatták. Kiváltképpen a fejedelemség keleti külpolitikájában jutottak szerephez, követek, posták kerültek ki közülük. Mind a török, mind az ortodox világban otthonosabban mozogtak, mint a csak erdélyi gyökerekkel rendelkezők.

Egészen biztos, hogy Mihály vajda secretarius is ezen családok egyikéből származik. Szamosközytől azt is megtudjuk, hogy a Rác mellett a Maro (vagy az egyik kéziratos példányban Marco) János nevet is használta.³⁵ Erre ugyan egyetlen más forrásunk sincsen (Bethlen Farkas kivételével, aki éppen Szamosközytől veszi át ezt a névalakot³⁶), maga a secretarius (korábban nagyobbik kancelláriai deák) sem használta a fennmaradt saját kezű iratok tanúsága szerint, de feltételezhetjük, hogy a neves történetíró pontos információkkal rendelkezett róla, hiszen azt sem zárhatjuk ki, hogy ismerték is egymást a fejedelmi székvárosból,³⁷ ahol feltehetően részben ugyanabban az időben tevékenykedtek.

³⁰ Szamosközy István *történeti maradványai* IV. 1542–1608. Kiadta: Szilágyi Sándor. (MHHS XXX.) Bp. 1880. (A továbbiakban Szamosközy IV.) 111; *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. Szamosközy István történetíró kézirata. XVII. század eleje.* Közzéteszi E. Abaffy Erzsébet és Kozocsa Sándor. Bp. 1991. (a továbbiakban Magyar nyelvű kortársi feljegyzések) 176.

³¹ Hurmuzaki XII. 360.

³² Levéltártörödékeikre I. pl. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kisebb családi fondtörödékek (R319) 20. No. 1677., vagy Rác család levéltára (P2257).

³³ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599.* Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1.) Kvár 2006. (a továbbiakban: ErdKáptJkv) 343. (928. sz.)

³⁴ *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1602. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602.* Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás, Rác Etelka, Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3.) Kvár 2005. (a továbbiakban: ErdKirKv) 333. (1219. sz.)

³⁵ *Szamosközy István történeti maradványai* II. 1566–1603. Kiadta: Szilágyi Sándor. (MHHS XXVIII.) Bp. 1876. (a továbbiakban: Szamosközy II.) 295.; Magyar nyelvű kortársi feljegyzések 176.

³⁶ Bethlen Farkas: *Erdély története.* V. Ford. Kasza Péter. Bp. 2010. 144.

³⁷ Gálfi Emőke szerint ugyan Szamosközy bizonyíthatóan csak 1602-től volt káptalani requisitor Gyulafehérváron, de mások szerint 1593–1594-től kezdve töltötte be ezt a tisztséget. (Szamosközy István: *Erdély története [1598–1599, 1603]* Vál., bev., jegyz. Sinkovics István. Bp. 1977. 10–11.; *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon középkor és kora újkor.* X. Főszerk. Kószeghy Péter. Bp. 2010. 450–451.) Ha mégsem így volt, akkor is udvari történetíróként módja lehetett megismerni a fejedelmi kancellárián dolgozókat. Gálfi Emőke: *Szamosközy István, a requisitor.* Erdélyi Múzeum LXXIV(2012) 3. szám. 116–117.

A román szakirodalomban Rácz János családi hátterére vonatkozóan napvilágot látott feltetelezés³⁸ szerint Mihály vajda secretariususa azonos lehet azzal a Rácz Jánossal, aki a Petru Cercel havasalföldi vajda udvarában tevékenykedő genovai Franco Sivori 1585-ös erdélyi útleírásában szerepel. Az olasz „diplomata” arról számol be, hogy annak idején Petru Cercel fiai Kendy Ferenc (portai követ, Küküllő vármegye főispánja, tanácsúr) egyik birtokán, a Torda megyei Dátoson lettek menedéket „Gianus Zabo Ratiano” (Szabó Rácz János), Kendy tisztartójának a házában. Ez utóbbinak akkor tizenöt éves fiát, „Giovanni Ratiano”-t (Rácz Jánost) mind apja, mind Kendy Ferenc a Sivori figyelmébe ajánlotta, aki magával is vitte Genovába, ahol sokat haladt a tudományokban. Kendy Ferenc és Arpately Zteolyt Rácz János ismerettségét más források is alátámasztják.³⁹ (Az itt felbukkanó Arpately előnév nagy valószínűséggel a Szerém vármegyei, Szávaszentdemetertől északra fekvő Árpatarló helynevet fedi, amely ma Rumaként ismert, és 1570 körül már ez utóbbi néven említik az oszmán defterekben.⁴⁰) 1577-ben Nagymezőn birtokszomszédok voltak,⁴¹ majd 1585-ben Rácz több birtokát (Tálasfalván, Szinyén, Nagymezőn)⁴² eladta Kendynek. A Kendy Ferenc és Rácz Szabó János közti szoros kapcsolatot mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ez utóbbi halála után, 1591. január 17-én kiskorú árváinak az országban bárhol levő javai igazgatására törvényes koruk eléréséig gyámul Kendy Ferencet jelölték ki.⁴³ Szamosközy egyik utalásából, melyre később még visszatérek, kiderül, hogy Rácz János édesanyjának akkor még lehettek Erdélyen kívüli kötődései.⁴⁴ A rendelkezésekre álló adatokból arra következtethetünk, hogy János deák a délszláv gyökerek mellett román felmenőkkel is rendelkezhetett. Erre utal Bethlen Farkas is, amikor Szamosközy nyomán⁴⁵ azt írja róla, hogy nevét és származását tekintve egyaránt rác volt,⁴⁶ de ismerte „az oláhok beszédét és írását”, azaz a cirill betűs írást is. Amennyiben helytálló a feltetelezés, hogy Mihály vajda magyar secretariususa, Rácz János a fentebb említett Arpately Zteolyt Rácz Szabó János fia volt, akkor nemesi származásúnak tekinthető.⁴⁷

Iskolázottságáról sajnos a szegényes forrásadottságok miatt nem sokat tudunk, bár feltehetően az alapokat otthon szerezte meg, ahogyan azt Bethlen Farkas Szamosközy alapján megállapítja. Erdélyben „nőtt fel, ott szerezte műveltségét is”.⁴⁸ Ehhez járulhatott genovai pallérozása, ahol Sivori szerint sokat haladt a tudományok elsajátításában.⁴⁹ Ha pontosabban nem is tudjuk, hol tanult, ismerjük a képzések eredményét: több nyelven beszélt és írt, az említett román nyelven és cirill betűs íráson kívül kitűnően írt magyarul (amint ezt fennmaradt leveleinek nyelvezete is bizonyítja), és a latinban is mind szóban, mind írásban igen járatos volt, ezt

³⁸ Călători străini III. 62.

³⁹ Tagányi Károly–Réthy László–Pokoly József: *Szolnok-Dobokavármegye monographiája* VI. Dés 1903. 458, 459, 547.

⁴⁰ Engel Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép- és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. Bp. 2001; Bruce W. McGowen: *Sirem sancağı mufassal tahrir defteri*. Ankara 1983. 315. Az adatért Hegyi Klárának tartozom köszönettel.

⁴¹ Tagányi Károly–Réthy László–Pokoly József: *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*. V. Dés 1901. 213.

⁴² ErdKirKv 198. (676. sz.)

⁴³ ErdKirKv 374. (1376. sz.)

⁴⁴ „Az anyja akkor Erdélben volt...” Szamosközy IV. 111.

⁴⁵ Szamosközy II. 295–296.

⁴⁶ Bethlen F. : *i. m.* V. 144.

⁴⁷ ErdKirKv 374. (1376. sz.)

⁴⁸ Szamosközy II. 296.; Bethlen F. : *i. m.* IV. 144.

⁴⁹ Călători străini III. 62.

nemcsak máig megőrzött latin nyelvű levelei⁵⁰ bizonyítják, hanem erre utal Szuhay István és Istvánffy Miklós már idézett, 1598. június 11-én kelt jelentése, mely említi Rácz Jánost, azaz a szerbet, a vajda román secretariusát, aki nagyon jártas a magyar nyelvben és jó ismerője a latinnak.⁵¹ Tudása és képességei lehetővé tették, hogy amennyiben fenntartjuk származására vonatkozó fentebbi feltételezésünket, apja halála után közvetlenül, 1591 elején a gyulafehérvári káptalan jegyzőkönyveinek tanúsága szerint már a fejedelmi nagyobbik kancellária írnokai között találjuk,⁵² tehát a fejedelemség Trócsányi által hivatalnok-értelmiséginek nevezett rétegében. Az apai támasz nélkül maradt, számításaink szerint ekkor még csak huszonegy éves fiatalembernek igencsak szüksége volt erre az állásra. Nem kizárt, hogy megszerzésében befolyásos gyámja, Kendy Ferenc is segítette. Feltehetően itt ismerkedett meg a kancelláriai munka sajátosságaival, itt sajátította el a tipikus kancelláriai írást, amellyel leveleit írta (és amely nem olaszos jellegű), s amelyet igen magas szinten művelt.⁵³

Családi állapotáról a kutatás jelenlegi szintjén annyit tudunk, hogy nős volt, feleségét Annának hívták, és szintén nemes volt, házasságukból két fiú született: György és János.⁵⁴ Birtokai közül csak azokat ismerjük, amelyeket az 1601. december 18-án Déván kelt adománylevélben Báthory Zsigmond ad új adomány címén az akkor már néhai Rácz János gyermekeinek, melyeket korábban néhai Báthory András bíboros, Erdély akkori fejedelme adományozott néhai Rácz Jánosnak, de melyeket a közelmúltban Lippa várához foglaltak. Alsó- és Felsőkápolnás⁵⁵ teljes és egész birtokokról és a Valiemare⁵⁶ nevű prédiurnról van szó, az Arad vármegyei Zad tartozékaiban, minden benne lévő királyi joggal és tartozékaival.

Visszatérve hivatali pályafutására, amint arról már szó esett, nagyobb kancelláriai deákként történő első említése 1591 februárjából származik.⁵⁷ Az azonban nem biztos, hogy Mihály vajda későbbi secretarius volt az, akit 1594 októberében az erdélyi fejedelem udvari familiárisaként Moldvába küldött,⁵⁸ amint azt a szakirodalomban említik.⁵⁹ Ugyanis a prodi Ráczok között is, akiről tudjuk, hogy a fejedelem udvari familiárisai voltak, élt ugyanekkor egy János nevű.⁶⁰

Következő alkalommal, amikor 1597-ben látóköörünkbe kerül, Rácz Jánost már Havasalföldén, Mihály vajda kancelláriájában találjuk. Hogyan került ebbe a munkakörbe, nem tudjuk. Bethlen Farkas (Szamosközy alapján) tudni véli, hogy Mihály vajda csábította Havasalföldre Erdélyből.⁶¹ Amennyiben elfogadjuk azonosságát azzal a Dátoson felnövő Rácz Jánossal, akit Franco Sivori említett, s akinek apja Petru Cercel fiait házába fogadta,⁶²

⁵⁰ Pl. Hurmuzaki XII. 338.

⁵¹ Hurmuzaki XII. 360.

⁵² ErdKáptJkv 300. (807. sz.)

⁵³ Pl. HHStA UA fasc.132. (1598. március 26.); Innsbruck Tiroler Landesarchiv O.Ö. (a továbbiakban Innsbruck TLA) Geheimer Rat. Selekt Ferdinandeas 86. Karton 73. (1598. július 23.)

⁵⁴ Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560–1689). Erdélyi Királyi Könyvek. DVD. Szerk.: Gyulai Éva. Bp. 2005. XXXII. 21v–22.; ErdKirKv 457. (1719. sz.)

⁵⁵ Valószínűleg ma Kápolnás, Căpâlnaş, Arad megye, Románia.

⁵⁶ Feltételezhetően Marosnagyvölgy, Valea Mare, Arad megye, Románia.

⁵⁷ ErdKáptJkv 300. (807. sz.)

⁵⁸ Hurmuzaki XII. 10.

⁵⁹ I. Sírbu: i. m. II. 526.

⁶⁰ Pl. ErdKáptJkv 243. (647. sz.); ErdKirKv 90. (179. sz.)

⁶¹ Bethlen F.: i. m. IV. 144.; Szamosközy II. 296.

⁶² Călători străini III. 62.

akkor ez magyarázatul szolgálhat arra, hogy Mihály vajda miért tette bizalmasává, miért „öt vette igénybe, ha írni akart, és így terveinek és titkainak java részét megosztotta vele”.⁶³ Mivel Mihály uralomra kerülése előtt, 1591-ben, Magyarországra (feltételezhetően Erdély értelemben használja a szerző) menekült,⁶⁴ s ott rövid ideig időzött Báthory Boldizsár támogatását és az erdélyiek vendégszeretetét élvezve,⁶⁵ mielőtt a Portára távozott, lehetséges, hogy ez idő alatt ismerkedett meg a fiatal, akkor még a nagyobbik kancellárián dolgozó deákkal.

Az is elképzelhető azonban, hogy amint arra már korábban utaltam, a Báthory Zsigmonddal 1595 májusában kötött szerződés következtében vállalhatott munkát a havasalföldi vajdai kancellárián. Hiszen amint az Andrzej Tarnowski Jan Zamoyskinak 1598 januárjában írt leveléből kiderül, „a munténiai vajda környezetében, udvarában magyar a hatman, magyar a főudvarmester (marsall), magyar a főlovászmester, magyar a kapitány. Az udvari szolgálattelvők mind magyarok”.⁶⁶

Akárhogyan is került Rácz János Mihály vajda kancelláriájába, az tény, hogy 1597 januárjában már ő jegyezte ellen (feltételezhetően szokásához híven a jobb alsó sarokban) Mihály vajda Miksa főherceghez írt levelét. Azért használtam feltételes módot, mert ez a levél, melyet Veress Endre adott ki, akkor még fellelhető volt Innsbruckban, az Ambraser Akten állagában.⁶⁷ Mára azonban ezt a levéltári egységet felosztatták, anyaga különböző más fondokba került át, és 2013 nyarán már több, egykor ott őrzött magyar nyelvű eredeti levelet nem tudtak előhozni, csak a német vagy latin fordítások vannak meg.⁶⁸ A korai Rácz János-levelek közül nem állt módomban eredetiben megnézni a szintén Veress Endre által közölt, 1597. június 16-án Targovistében kelt, Gibárti Keserű Jánosnak címzett három levelet⁶⁹ sem, melyek a Bethlen család keresdi levéltárában voltak találhatóak, mára azonban a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán⁷⁰ e missziliseknek nyoma veszett, évek óta nem tudják előadni őket.

Az biztos, a mai napig ellenőrizhető, hogy Rácz János kitűnően végezte a secretariusi munkát, az általa kiállított levelek megfeleltek a térségben uralkodó kancelláriai gyakorlatnak, mind nyelvezetük, mind külalakjuk igényes. Ő volt az, aki a havasalföldi kancellárián kiállított levelekben bevezette a protocollumokban a magyar nyelvet, kétnyelvű megfogalmazásban (például: „Illustris et magnifice domine, domine, amice observande. Salutem et nostri benevolam commendationem. Istentől nagyságodnak kívánok sok jókat és jó egészséget megadatni / Istentől kegyelmednek minden jókat kívánok megadatni / Adjon Isten minden jót kegyelmednek és jó egészséget”).⁷¹ Szintén az általa kiállított levelek sajátossága, hogy a levél ünnepélyességének fokozására, kiváltképpen a bécsi udvarral folytatott levelezésben nemegyszer római számokat

⁶³ Szamosközy II. 296; Bethlen F.: *i. m.* IV. 144.

⁶⁴ Dan Simionescu: *Cronica lui Balthasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile contemporane. Studii și Materiale de Istorie Medie.* III(1959). 61.

⁶⁵ Szamosközy II. 286–287; Bethlen F.: *i. m.* IV. 120; Szádeczky Lajos: *Erdély és Mihály vajda története 1595–1601.* Temesvár 1893. (a továbbiakban: Szádeczky: Mihály vajda) 65.

⁶⁶ Mihai Viteazul în conștiința europeană 175.

⁶⁷ Veress: *Documente V.* 51–52.

⁶⁸ Pl. Innsbruck TLA Kanzlei Maximilian (Hofregistratur) Aktenserie Einlauf 1598. Karton 4. (1598. szeptember 14.) ; Innsbruck TLA Gesammelte Akten über Mihael Waivoda II. Ferdinandea 86. Karton 73. (1598. október 20.)

⁶⁹ Veress: *Documente V.* 72–75.

⁷⁰ Bethlen család keresdi levéltára (Fond familial Bethlen de Criș) az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában a RNL KmIg kezelésében

⁷¹ Jakó Klára: *Fejezet a XVI–XVII. századi moldvai és havasalföldi magyar nyelvű levelek diplomatikai elemzéséből.* Fons XVII(2010) 2. szám. 219–220.

használt a datáláshoz.⁷² A Rácز János kezével írt missilisekben a datálás és aláírás közé ékelten egy udvariassági formula kíséretében, sajátosan jelenik meg az aláíró személy méltósága (például: „Sacrae caesariae regiaeque maiestatis vestrae humilis fidelisque servitor Michael vaivoda regni Transalpinensis” vagy „Generose dominationis vestrae amicus Michael vaivoda regni Transalpinensis”, illetve „Felségednek szolgál az havasalföldi Mihály vajda”).⁷³ Miután Mihály vajda nem tudott latin betűkkel írni, a Rácз János által secretariusként ellenjegyzett leveleken feltételezhetően az ő kezével kelt az uralkodó latin betűs aláírása,⁷⁴ valamint a secretariusi munkakörhöz tartozott a vajdához beérkező levelek lefordítása is. Erre maga Rácз János is utal a császári biztosokhoz 1598. május 30-án írt levelében: „mit írt legyen nagyságtok abban ígéről igére eleiben adtam ő nagyságának [a vajdának]”.⁷⁵ Vélhetően ugyanennek a fordítói tevékenységének az emlékei az Innsbruckban ma is fellelhető, Dionysius trnovói metropolita által Mihály vajdának küldött levelek magyar fordításai.⁷⁶ (Ez esetben Rácз használhatta cirill betűs írástudását.)

Az iratok kiállítása mellett azonban a secretarius óhatatlanul belekeveredett a külpolitika szövevényeibe. Leveleiben hűen tolmácsolta a Mihály vajda által diktált gondolatokat, érvelést. A vizsgált missilisek tartalmukat tekintve szinte kizárólag politikai jellegűek, a Habsburg udvar és a Porta között egyensúlyozó uralkodó sakkjátszmájához köthetők. Leggyakrabban előforduló tárgyak a pénzkérés zsoldosai számára. Érdekes, hogy a levelekben fellelhető gondolatmenet szinte szó szerint, de hangvételében mindenképpen visszaköszön például Germanico Malaspina pápai nuncius Mihály vajdával a sellenberki ütközetet megelőző békeközvetítési tárgyalásokról készített beszámolójában.⁷⁷

A Rácз János által írt, máig megmaradt missilisek címzettjei között legnagyobb számban a Habsburg uralkodóház tagjai: II. Rudolf, Miksa főherceg vagy Báthory Zsigmond felesége, Maria Christierna fejedelemasszony, Szuhay István és Istvánffy Miklós császári biztosok álltak, de 1599. június 26-án, Targovistében ő állította ki a vajda és a bojárok Báthory Andrásnak tett hűségnyilatkozatát tartalmazó okleveleket is.⁷⁸

Az írnoki munka mellett tolmácsolásra is igénybe vették szolgálatait. Amint arról a Szuhay István és Istvánffy Miklós által 1598. június 11-én Targovistéről a császárnak küldött jelentés beszámol, a havasalföldi vajdai székhelyen folytatott tárgyalásokon Rácз János tolmácsolt (akit a szöveg a vajda román secretariusának nevez), s akiről mint már idéztem, megállapítja, hogy nagyon jól tudott magyarul és latinul is. A tárgyalások színhelyéül szolgáló kert félreeső részében résztvevője volt a több órán át, estig tartó, szűk körű megbeszélésnek, mely a vajdai udvarban várakozó tatár követség ügyéről folyt, tehát a deák mindenről értesülhetett.⁷⁹ Munkájánál

⁷² Uo. 225.

⁷³ Uo. 227.

⁷⁴ I. Sírbu: *i. m.* I. 541. 4. jegyzet.; Pl. HHStA UA fasc. 130. (1597. november 21.) Közlés: Veress: Documente V. 117–119.

⁷⁵ HHStA UA fasc. 131. (1598. május 30.) Közlés: Hurmuzaki XII. 369–370.

⁷⁶ Innsbruck TLA Geheimer Rat. Selekt Ferdinandea 86. Karton 73. (1597. március 12.; 1597. március 19.)

⁷⁷ „Ha elvész Erdély, elvész Havasalföldre is, ha megmarad az egyik, megmarad a másik is.” *Mihály Viteazul în conștiința europeană* 278; „...mert ha ezt az országot az ellenség kézhez vehetné, kit Isten ne adjon, gondolja meg nagyságtok Erdélynek is állapotját, megmaradását, mint lehetne, azonképpen több keresztény országoknak” HHStA UA fasc. 132. (1598. június 30.)

⁷⁸ HHStA UA fasc. 134. (1599. június 26.) Közlés: Hurmuzaki III. 1. 331, 332.

⁷⁹ „A prandio in abdito horti loco privatim soli convenimus, et, interprete secretarius ipsius olaho seu valacho, Ioanne Racz, videlicet Rasciano, peritissimo tam hungaro latinoque non ignaro, in tractatu legationis tartaricae, ad vesperam usque, multas horas consumpsimus.” Hurmuzaki XII. 360.

fogva általában véve is bepillantást nyerhetett Mihály vajda politikai boszorkánykonyhájába, titkos információkhoz is hozzájuthatott. Bethlen Farkas szavait idézve, aki Szamosközyből merít, „mivel biztos jelekből kiszagolta a vajda ármányos terveit és megindult hazája sorsán (azt akarta ugyanis, hogy erdélyi legyen és annak is tűnjön, hiszen ott nőtt fel, ott szerezte műveltségét is) mindenről értesítette András fejedelmet”.⁸⁰

Rácz János informatori szerepére vonatkozóan már korábról is vannak adataink. 1598 tavaszán úgy volt, hogy Mihály vajda Brassóban találkozik a császári megbízottal, Bartholomeus Pezzennel, de ez végül meghiúsult. Mihály vajda ugyanis nem akarta, hogy létrejöjjön ez a találkozó, és megüzente, hogy betegsége, fájdalmai miatt Bukarestből csupán Targovistéig tudott eljutni. Nyilvánvalóan azt szerette volna, a tárgyalásokra Havasalföldén kerüljön sor. Ezt a kis színjátékot azonban, amint azt Pezzen 1598. április 23-i beszámolójából megtudjuk, a vajda secretariususa leleplezte, aki titkon Sennyei Pongrác tudomására hozta, hogy Theodosie logofát állításaival szemben a vajda nincsen olyan rossz állapotban, hogy ne tudna a határig elmenni.⁸¹

Ezt követően Rácz János ugyanazon év júniusában tűnik fel, a fentebb említett Szuhayval és Istvánffyval folytatott tárgyalásokon tolmácsi szerepkörben, de ezt megelőzően, 1598. május 30-án már saját nevében írt levéllel kereste meg a császári biztosokat. Ebben nyilvánvalóan konkrétumokat nem említ, lényegében a várható találkozó megszervezése a feladata, de mellékesen jelzi, hogy fontos mondanivalója volna a számukra.⁸² A június 9-i targovistei tárgyalások után júliusban Mihály vajda Rudolf biztosaihoz küldte követként Rácz Jánost. Ekkor még a vajda teljes bizalmát élvezte.⁸³

Rácz János életében az 1599-es év nyara volt a sorsdöntő. Amint az a szakirodalomban sokszor idézett Darahi-jelentésből kiderül (melyet szerzője 1599 decemberében vagy 1600 februárjában írt Székely Mihály szatmári főkapitány számára), Mihály vajda magyar secretariususa korábban valamilyen módon értesítette Báthory Andrást, hogy a Havasalföldről a Habsburgokhoz küldött követeket figyeltesse. Ennek nyomán a fejedelem őriztette az utakat, és sikerült is elfogatnia a vajda Prágából hazafelé tartó embereit, Örmény Pétert és Petneházy Istvánt,⁸⁴ akiket Gyulafehérvárra vittek. A náluk levő levelekhez azonban nem jutottak hozzá, mert minden elővigyázatosság ellenére a Mátyás főhercegét Örmény Péter megette, míg a Rudolf császárt valamilyen fondorlatos módon Petneházyinak végül sikerült a vajdához eljuttatnia.⁸⁵ Így Rácz János vádjai nem igazolódhattak be. Minden jel szerint a vajdai secretarius is közben Erdélyben járhatott, hiszen a követek egy részével együtt érkezett vissza Havasalföldre. Erre utal az a törösvári számadáskönyvekben található bejegyzés is, mely szerint 1599. július 6-án megfordult ott Rácz János, Vitéz Miklós és Pribék Mátyás társaságában.⁸⁶ A vajdai udvarba való visszatérte után azonban már maga az írnok

⁸⁰ Bethlen F.: *i. m.* IV. 144; Szamosközy II. 296.

⁸¹ Hurmuzaki XII. 343; *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* IV. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1878. (a továbbiakban: EOE) 174.

⁸² „Nagyságtoknak megszolgálom, sok dolgok felől kívántatnék írnom nagyságtoknak, de miérthogy semmi módomban abban nincsen, Isten behozván nagyságtokat, akoron mindenekről bizonyossá teszem nagyságtokat, úgy gondolom, hogy nagyságtok ilyen szegény szolgálójának, szavának ad hitelt és megis nyugszik rajta.” HHSa UA fasc. 131. (1598. május 30.)

⁸³ Veress: *Documente* V. 171. Az 1598. július 7-én, Ploieștien kelt levélben ez áll: „Ego nihil dubito in ipsarum erga me benevolentia.”

⁸⁴ EOE IV. 89.

⁸⁵ Uo.; Hurmuzaki III. 1. 427.

⁸⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki: *Documente privtoare la istoria românilor. Acte din secolul al XVI-lea relative mai ales la domnia și viața lui Petru Șchiopul*. Publ. de Nicolae Iorga. XI. Buc. 1900. 841.

is észlelte, hogy bizalmatlanság övezi, hiszen nem sikerült semmit megtudnia a tárgyalásokról, Mihály vajda nem közölt vele ezekkel kapcsolatban semmit, amint azt korábban szokta volt. Mindezek ellenére augusztus elején újabb levelet írt Báthory Andrásnak, amelyben a következők álltak: „Jól vigyázzon felséged, mert a császár a vajdával valami fondorlatot készít felséged és az én kedves hazám ellen. Óvakodjék a németektől és fogassa el a vajda embereit, futárjait és az udvarában lévő titkos árulókat. Küldjön valakit ide, akinek élőszoval mindent elmondhassak.”⁸⁷ Név szerint is felsorolta az említetteket: Örmény Pétert, Petneházy Istvánt, Balogh Gergelyt, Székely Jánost és Pribék Mátyást.⁸⁸ Feltételezhetően azonban ekkor már a vajda figyeltette Rác Jánost, sőt július közepe óta már udvarában volt a császárhű Darahi, aki titkon a magyar secretariusi teendőket is végezte (Báthory András elfogott leveleit ő fordította le, az előbb idézett missilis szövegét is az ő jelentéséből ismerjük). Ezek után nem meglepő, hogy a fentebb idézett levelet elfogták, szövegét nyilván Darahi tolmácsolta a vajdának, azért is emlékezett arra olyan jól fél év múltán is. Rác Jánost azonnal fogságra vetették, ahol hét hétig sínylődött. Ekkor a már Erdély ellen készülődő vajda székely katonái eskütelekor, azok kérésére szabadon bocsátotta. A kegyvesztett deák Mihály vajda seregével tartott Erdélybe, ahol a sellenberki csata előestéjén átszökött Báthory András táborába, majd az erdélyi hadak veresége után elmenekült onnan.⁸⁹ Élete utolsó napjairól Szamosközy híradásából van tudomásunk. Nemesek udvarában és mezővárosokban bújkált, azzal a céllal, hogy Magyarországra szökjék.⁹⁰ Egy darabig Tholdi István tanácsúr, Küküllő vármegyei főispánnál húzta meg magát, de végül Apafi Miklós özvegyének udvarába ment (talán nem véletlenül, hiszen egykori gyámja, Kendy Ferenc és Apafi Miklós egy időben Küküllő megyei főispántársak voltak), s ott fogták el néhány nap múlva,⁹¹ ugyanis Mihály vajda valóságos hajtóvadászatot indított ellene. Állítólag végül a megfenyegetett Tholdi árulta el hollétét, de ugyanakkor kegyelmet is kért neki.⁹² Mihály vajda azonban nem kegyelmezett meg, hanem Gyulaféhevár külvárosában rendkívül embertelen és kegyetlen módon végeztette ki. Sőt az anyja feltételezett ördöngösségétől tartva, állítólag őt is megölette.⁹³ A vajda titkárának megcsönkítése még jó fél év múlva is élénken élt a korabeli köztudatban, amint erre a császári biztosok 1600. május 5-én Gyulaféheváron kelt levelükben is utalnak.⁹⁴

⁸⁷ Hurmuzaki III. 1. 424., magyar fordításban Szádeczky: Mihály vajda 60.

⁸⁸ Hurmuzaki III. 1. 424.

⁸⁹ Hurmuzaki III. 1. 424.

⁹⁰ Szamosközy II. 382–383.

⁹¹ Szamosközy IV. 111; Magyar nyelvű kortársi feljegyzések 176.

⁹² Szamosközy II. 383.

⁹³ „Itaque Maro Albam tractus, ubi in conspectum Vajvodae deductus est, primum omni convitiorum verberatione affectus; mox carnificibus, quos Armas vocant, ad excrucianos sotes exercitissimis traditus est mactandus. Hi ut iussum erat ad meniam columnam, quae in suburbio Albae eminet, pedes ac manus funibus arctissime humi defigunt. Defixo, admotis bipennibus ac mallei valido icta impulsis, primum pedes, secundum genua, alterum post alterum, demum media brachia, qua flexus cubiti est, amputant, atque ita truncum cadaver, omnibus nudum induvis, ac lacerum biduum in publico jacuit, caeno et sanguine coopertum.” Szamosközy II. 383. Magyar nyelvű feljegyzéseiben Szamosközy egy csodás elemet is beiktat a kivégzés leírásába, egy, az ördöngösségben jártas anyja által küldött fekete komondor megjelentetésével: „Ezt a fejevári pellengér alatt így ölette meg, hogy az térdében mindkét lábát és az kezét mindkét könyökében elvágatta és úgy hagyta a pellengér alatt. De mihelyt az egyik lábát elvágták, mindjárt megholt. Mikor így vagdálnák tagonként, nagy hirtelen egy fekete komondor ott terem az oláh drabantok között, azok mindjárt oly igen megrémülnek, hogy hanyat-homlok az vár felé kezdenek befutni. Ez komondort mondják, hogy az Rác János anyja ördögsíggel cselekedte volt az fia megszabadításáért. De nem tehette szerét. Az anyja akkor Erdélyben volt, és azután a vajda, hogy valami ördögséget ne cselekedjék rajta, megölette volt.” Szamosközy IV. 111.

⁹⁴ Hurmuzaki XII. 890.

Rácz János halála után, amint azt már említettem mintegy „rehabilitálásaként” Báthory Zsigmond tanácsurainak közbenjárására 1601 decemberében gyermekeit, Györgyöt és Jánost és az ő utódaikat tekintettel néhai apjuk hűségére és hűséges szolgálatára a fentebb említett Lippa környéki adományban részesítette. Talán az egykori vajdai secretarius gyermeke lehet az a Rácz János, aki 1604–1605-ben az akkor már szintén néhai Tholdi István Lippához tartozó egykori birtokainak egy részét elfoglalta.⁹⁵ Lippa környékének birtokosai között sok Rácz családnevűt találunk a 17. század elején és a későbbiekben is, de sajnos az egykori vajdai secretariussal való rokonságuk a kutatások jelenlegi állása szerint nem bizonyítható.

Mihály vajda havasalföldi kancelláriájának másik ismert magyar secretariusáról jóval kevesebb ismerettel rendelkezünk. Brassay Lukácsról csupán feltételezhetjük, hogy ő vagy családja Brassából származott. Az is lehet, hogy eredeti családneve nem ez volt, illetve szász származását sem zárhatjuk ki. Rácz Jánoséhoz hasonlóan az ő karrierje is a fejedelmi nagyobb kancelláriai deákságból indult, ráadásul nagyjából egy időben is dolgozhattak ott.⁹⁶ Erre vonatkozóan újabb levéltári források előkerüléséig három adattal rendelkezünk: 1593-ban Brassay Lukács már ott dolgozott,⁹⁷ illetve még 1597 májusában is ott találjuk.⁹⁸ Érdekes egybeesés, hogy időközben, 1596. április 14-én Gyulafehérváron Báthory Zsigmond által a kolozsmonostori konventhez intézett, éppen Mihály vajdát Doboka megyei birtokaiiba iktató parancslevelében a kijelölt királyi emberek között szerepel Brassay Lukács nagyobb kancelláriai deák is.⁹⁹ Mivel tudjuk, hogy a fejedelmi nagyobb kancelláriában a 16. század közepétől húsz-huszonötre tehető az állandó alkalmazottak létszáma,¹⁰⁰ nagy valószínűséggel állítható, hogy Rácz Jánossal ismerhették egymást. Talán Havasalföldén, a vajdai kancelláriában egyidőben történő felbukkanásuk sem véletlen. Viszonylag ritkán fordult elő, hogy a Kárpátokon túli vajdai kancelláriákban egyszerre két magyar secretariust is foglalkoztassanak. Nyilván Mihály vajda nemzetközi politikai szerepvállalása indokolhatta ezt a helyzetet, több deákra lehetett egyszerre szüksége, akiket szükség szerint diplomáciai levelezésében vagy a tolmácsolásban foglalkoztathatott. Amennyiben Brassay Lukács szász származású volt, német nyelvtudását is hasznosíthatta Mihály vajda. Az általa kiállított levelek is tipikus kancelláriai írással készültek, ezeket Rácz Jánoshoz hasonlóan szintén a jobb alsó sarokban ellenjegyezte a secretarius.¹⁰¹ Ezek alapján havasalföldi deáksága biztosan csak 1598-ra adatható.¹⁰² Az is elképzelhető, hogy ebben az időszakban az éppen a császári biztosokhoz Mihály vajda követeként küldött Rácz Jánost helyettesítette.¹⁰³ További levéltári kutatások talán bővíteni fogják Brassay Lukács hivatali pályafutására és életére vonatkozó ismereteinket.

⁹⁵ *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monográfiája. Aradvármegye és Arad szabad királyi város története.* II. Szerk. Jancsó Benedek. Arad 1895. 223.

⁹⁶ Istványi G.: *i. m.* 85.

⁹⁷ Trócsányi Zs.: *i. m.* 189.

⁹⁸ *Székely Oklevéltár VIII.* Szerk. Barabás Samu. Bp. 1934. 338. Az adatra Bogdándi Zsolt hívta fel a figyelmemet, ezúton is köszönöm.

⁹⁹ Veress: *Documente.* V. 28–29.

¹⁰⁰ Jakó Zsigmond–Radu Manolescu: *A latin írás története.* Bp. 1987. 108.

¹⁰¹ Pl. HHStA UA fasc. 132. (1598. június 29.)

¹⁰² HHStA UA fasc. 132. (1598. június 29.; 1598. június 30.); Közlés: Károlyi Á.: *Okmányok i. m.* 61–62.

¹⁰³ Veress: *Documente.* V. 171.

Az utolsó, akiről még szólnunk kell, a Rácز János utolsó hónapjairól is beszámoló Darahi János. Őt a szakirodalom¹⁰⁴ szintén Mihály vajda magyar secretariusának tartja és bizonyos források is így említik.¹⁰⁵

Tevékenységének kezdete még éppen beletartozik az engem érdeklő időszakba, hiszen 1599 július közepétől találjuk Mihály vajda udvarában. Darahi Szatmár vidéki nemes volt,¹⁰⁶ akinek családja, javai a császár fennhatósága alá tartoztak, háza, udvara Szatmártól egy mérföldnyire feküdt.¹⁰⁷ Kövendi Székely Mihály szatmári főkapitány és császári megbízott küldte 1599. július 9-én a havasalföldi vajdához. Annak ellenére, hogy a vajda mellett a magyar és latin nyelvű levelezés lebonyolításán kívül tolmácsolódott is, nem nevezhető egyértelműen secretariusnak. Főképpen a szatmári főkapitányhoz, illetve a császári biztosokhoz intézett jelentések, beszámolók maradtak fenn tőle, és nem a Rácз Jánoséhoz és Brassay Lukácséhoz hasonló, ellenjegyzett, kancelláriai jellegű levelek. Képzettségéről, esetleges korábbi, az írásbeliség területén szerzett tapasztalatairól jelenleg nem tudunk. Kiváltképpen 1600 januárjától futárként is tevékenykedett, lényegében a császáriak embereként a vajdai udvarban történeteket figyelte meg. A következőkben részletesebben csak életének az 1599. december végéig, első megbízatása lezárásáig terjedő időszakát fogom elemezni.

Felette, Székely Mihály szatmári főkapitány, amint arról már szó esett, 1599. július 9-én indította útnak a románul is tudó Darahi Jánost Havasalföldre. Nem először vállalt szerepet erdélyi „ügyben”, hiszen 1598. augusztus végén Szatmár várában a Jósika István volt erdélyi kancellár elleni perben ő volt az egyik behívott.¹⁰⁸ A Mihály vajda melletti küldetéséről szóló jelentésében hangsúlyozza, hogy ő a császárnak tett hűségesküt, és a havasalföldi vajda sosem kérte tőle, hogy neki is esküdjön hűséget.¹⁰⁹ Beszámolójából megtudjuk, hogy amikor július közepén Ploiești-be érkezett, a vajda felhívta a figyelmét, hogy ne tartson fenn kapcsolatot Rácз Jánossal, akit árulónak tartott. Neki titokban secretariusi teendőket kellett ellátnia, amíg Mihály vajda gyanúja beigazolódott, és elfogta Rácз Jánost.¹¹⁰ Tudjuk például, hogy a vajda parancsára ő írta annak Rudolfhoz címzett levelét.¹¹¹

Ezt követően egy igencsak kétes értékű „secretariusi feladat” fűzhető Darahi János nevéhez. Ő volt ugyanis az, aki saját beszámolója szerint Örmény Péterrel a sellenberki csata előtt Mihály vajda parancsára a székelyek hamis kiváltságlevelének kiállításában fő szerepet játszott. A diplomáciai küldetést is vállaló Örmény Péter ezúttal képírói minőségében működött közre. Együtt állították ki az oklevelet, rávezették a császár aláírását és egy másik császári iratról levett pecséttel látták el. Az így elkészített kiváltságlevelet egy írástudatlan székely kapitánynak, Hamar Istvánnak mutatta meg a vajda, közölve tartalmát. Ő a pecsétet és aláírást látva eredetinek vélte az oklevelet, és akként továbbította a benne foglaltakat társainak.¹¹² A fentebbi

¹⁰⁴ Demény Lajos: *Mihály vajda és a székelyek*. Buk. 1977. 93.

¹⁰⁵ Például ahogyan David Ungnad nevezi 1600. május 31-i jelentésében: „des Mihals ungrischer Secretári” Hurmuzaki XII. 659.

¹⁰⁶ Hurmuzaki XII. 767.

¹⁰⁷ Hurmuzaki XII. 767.

¹⁰⁸ Veress: Documente. V. 181.

¹⁰⁹ Hurmuzaki III. 1. 431; *Călătoria străini despre Țările române*. IV. Red. Maria Holban. Buc. 1972. (a továbbiakban: Călătoria străini IV.) 131–132.

¹¹⁰ Călătoria străini IV. 148.

¹¹¹ Hurmuzaki III. 1. 428.

¹¹² Demény L.: *i. m.* 93–94. hivatkozik Hurmuzaki III. 1. 431.

történet is jól példázza, hogy Darahi ekkor Mihály vajda teljes bizalmát élvezte. Voltaképpen a vajda körüli ténykedésének ebben az első szakaszában, mely 1599. december 10-én zárult,¹¹³ Darahi amolyan ideiglenes secretariusi és tolmácsi szerepet játszott. A havasalföldi uralkodó Erdélybe való bevonulása után a fejedelmi kancellária működése sem volt zökkenőmentes. Éppen Darahi egyik beszámolójából tudjuk, hogy a deákok kénytelenek voltak szétszórtan, különböző házakban dolgozni.¹¹⁴ Maga a kancellár, Náprágyi Demeter sem tudta megfelelően figyelemmel kísérni a munkát. 1599 novemberétől kezdődően Mihály vajda az erdélyi ügyintézésben a fejedelmi kancelláriára támaszkodott, amint ez az ott kiállított magyar és latin nyelvű levelekből is kiténik.¹¹⁵ Ugyanakkor saját havasalföldi kancelláriájának tagjai is vele voltak Erdélyben. Ők a Kárpátokon túli ügyekkel kapcsolatos szláv és román nyelvű irat kibocsátásban vettek részt,¹¹⁶ de erdélyiekben, például fogarasvidéki falvak határvillongási ügyében is állítottak ki román nyelvű iratot.¹¹⁷ A cirill betűs írásbeliség erdélyi alkalmazására tett kísérlet azonban kudarcot vallott, amint arra az 1600. júliusi erdélyi országgyűlés 20. törvénycikkelye utal: „Estenek ilyen dolgok is, hogy némely atyánkfainak nagyságod levelét hozták, melyek közül ki rácul, ki oláhu volt írva, ki miatt az nagyságod parancsolatját és akaratját belőle meg nem érthették. Végeztük azért, hogy afféle leveleket az nemességnek vagy magyarul vagy deákul írjanak; aki aféle oláh vagy rác nyelven írt levéllel az nemesség között járna aféle emberek megfogassanak és az levéllel együtt ő nagyságának fogva hozzák.”¹¹⁸ A külügyi ügyintézésben továbbra is fontos szerepet játszott a magyar nyelvűség, ahogyan azt a császári biztosok Mihalcea bánhoz 1600 májusában írt leveléhez fűzött megjegyzés is illusztrálja: „Mihalcea bán németül írt, tehát mi is németül feleltünk, de lefordítottuk magyarra is, a célból, hogy ha a vajdához küldenék, annál jobban megérthessék, mert tapasztalatból tudjuk, hogy a magyar nyelvtől legjobban tolmácsolják neki, mit megértetni akarnak vele”.¹¹⁹

Darahi még 1600-ban is Erdélyben tartózkodott. Az év elején Mihály vajda már őt is gyanakvással figyelte.¹²⁰ A császári biztosok aggódtak is érte, amikor hosszabb ideig nem adott életjelt magáról, még mindenki emlékezetében élénken élhetett Rác János sorsa. Ebben az időszakban azonban a források Darahit többnyire futárként említik,¹²¹ ennek megfelelő juttatást is kapott („Curriir-Gelt, funf und achtzig Taller”¹²²). Ő biztosította az összeköttetést Mihály vajda és a császári biztosok között, sőt még a császári udvarba is vitt levelet. Ezeknek és a szóbeli üzeneteknek gyors célba juttatása mellett információszerzőként használták, a császári biztosok egyik fő hírszerzőjének tekinthetjük. Az év közepétől ezen futári-informátori munkakörön osztoznia kellett a horvát származású Barilovics/Bariglavitsch-csal.¹²³ Utolsó jelentése június 12-éről származik.¹²⁴ Sorsa további alakulásáról jelenleg nincsen tudomásunk.

¹¹³ Hurmuzaki III. 1. 427.

¹¹⁴ Hurmuzaki III. 1. 433.

¹¹⁵ Pl. Szádeczky: Mihály vajda. 307–310.

¹¹⁶ Pl. *Documente privind Istoria României seria B. Țara Românească* VI. Red. Ion Ionașcu, L. Lăzărescu, Barbu Cîmpina, Eugen Stănescu, David Prodan. Buc. 1953. 370–371, 372–373.

¹¹⁷ Szádeczky: Mihály vajda. 335–337.

¹¹⁸ EOE IV. 526.

¹¹⁹ *Regeszták Mihály vajda történetéhez 1599–1601*. Közli: Szádeczky Lajos. TT VII(1884) 443.

¹²⁰ Čalătorii străini IV. 112.

¹²¹ A német szövegekben curierként fordul elő. Hurmuzaki XII. 764, 771, 891, 903.

¹²² Hurmuzaki XII. 764.

¹²³ Čalătorii străini IV. 114.

¹²⁴ Uo.

A Darahi János által vállaltan és névtelenül írt beszámolók, jelentések mai napig a korszakra vonatkozó értékes forrásoknak bizonyultak. Írt a sellenberki csatáról, az 1599 júliusa és decembere közötti időszakról, az 1600. márciusi török követség Mihály vajda általi brassói fogadtatásáról, az 1600 nyarán Moldvában történekről.¹²⁵ Darahi jó memóriájának köszönhetően beszámolóiban idéz olyan leveleket, melyeket a vajda elfogott (és feltehetően ő fordított le neki, ilyen például a Rácz János által Báthory Andrásnak 1599 nyarán írt, már említett missilis), illetve amit a vajda diktált neki, s amelyek tartalmáról csupán ezek segítségével szerezhetünk tudomást, mivel az eredetiek nem maradtak fenn máig.

A vizsgált időszak vajdai secretariusainak életútjai egyrészt bizonyítják a Kárpátokon túli magyar deáki szolgálat által biztosított korabeli hivatalnok-értelmiségi karrier-lehetőségeket (itt első sorban Rácz Jánosra és Brassay Lukácsra gondolok, Darahi János nem sorolható egészen ebbe a kategóriába), ugyanakkor jól illusztrálják annak veszélyességét is. A secretariusi sorsok egymásba fonódását jelzi nemcsak az, ahogyan végül is Darahitól származik több Rácz Jánosra vonatkozó információnk, hanem az is, ahogyan ennek a zavaros időszaknak a vége felé, 1601-ben elindul egy újabb secretariusi karrier, a Boér Istváné. A Mihály vajda által Prágából, Bécsből Erdélybe, a székelyekhez küldött, németeket szidalmazó levelek közül „a cirill betűkkel, oláhuul írottak magyarázatját fordította meg (magyarra) Báthory Zsigmondnál Boér István, egy ifjú legény, fogarasi fiú. És aztán, amikor Basta bejött volt Erdélybe, tudakozódott Boér Istvántól ez dolog felől és ez levelek felől Kolozsvárott, és Boér István mindent igazán megbeszéllett Mihály vajda felől Bastának. És ez is nagy oka volt az Mihály vajda halálának.”¹²⁶ Ez a fiatal fogarasi legény lett később Constantin Movilă moldvai vajda magyar és latin secretariususa.¹²⁷

About the Hungarian Scribes of Voievod Mihai of Wallachia

Keywords: Transylvania, Wallachia, Voievod Mihai of Wallachia, János Rácz, Lukács Brassay, János Darahi, secretarius, chancellery, office-holder intelligentsia

This study is about the work of a special group of what best could be described as "office-holder intelligentsia", the Hungarian secretaries of Voievode Mihai of Wallachia during the period of his reign between 1593–1599. (After this period the Voievode mainly used scribes of the Transylvanian princely chancellery.) After close examination I've been able to distinguish the handwritings of four scribes so far. The fifth is a person who occasionally helped out with secretarial work for the Voievode. As a result of Voievode Mihai's dealings in international politics most of his surviving Hungarian letters are to be found at their Habsburg Addressees in Vienna and Innsbruck. This study is an attempt to reconstruct the work and lifes of those secretaries whom we know by name. First of all János Rácz, whose life ended so tragically and his secretary colleague, Lukács Brassay. Also try to draw a portrait of János Darahi, a secretarius-courier.

¹²⁵ Hurmuzaki III. 1. 427–431.; Veress: Documente VI. 54–56.; Eudoxiu de Hurmuzaki: *Documente privitoare la istoria românilor 1600–1649*. Ed. Ioan Slavici. Buc. 1882. IV. I. 72–73.

¹²⁶ Szamosközy IV. 150.

¹²⁷ Jakó Klára: *Báthory Gábor és a román vajdaságok. = Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára, Jeney-Tóth Annamária és Ulrich Attila. Debrecen 2009. 129–130.

Mihalik Béla Vilmos

Az iszlói Iszlay család útja a primori rétegbe

A lófőség

A marosszéki Iszlay család története a 16. század derekától ismert teljes bizonyossággal a fennmaradt források alapján. Levéltárak az egyik ág 1869. évi kihalását követően először a távoli rokon széki Telekiek marosvásárhelyi archívumába, majd azzal együtt mai őrzési helyére, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába került. A családi iratok alapján azt kívánom megvizsgálni az alábbiakban, hogy milyen stratégiák vezettek oda, hogy a 18. század elejére az Iszlayak tartósan felemelkedtek a sajátos székely nemesi rend legfelső, de korántsem egységes rétegébe, a primor családok közé, és ennek a felemelkedésnek a során milyen lehetőségeik és korlátaik voltak.

A családi levéltárban 16. századból megmaradt iratok között csak elvétve találunk az Iszlayakra vonatkozó forrást, azok többsége a Koczvány és más rokon familiákra vonatkozik. De ezekből az adatokból is nagyjából rekonstruálni lehet a legkorábbi ismert Iszlayak rokonsági viszonyait és pozíciószerzésük, -erősítésük első fokait. A legkorábbi adatok alapján a családfa elején álló Iszlay Pál és Gergely az 1540-es években a községen belüli helyzetük stabilizálására törekedhettek, erre utal az a néhány irat, amely különböző örökségek felvásárlásáról szól. Szántóföld, erdő, rét és egy ház hely vásárlása ismert a község területén.¹ A fentebb már említett 18. századi genealógiai feljegyzés szerint 1574-ben Iszlay Gergely donatiót nyert Báthory Istvántól marosszéki jószágaira. Az adat azonban semmilyen más forrásból nem ismert.²

Bár a következő néhány évtizedből is van néhány elszórt adat a családról, az első alaposabb ismeretünk a század végéről van egy végrendeletnek és néhány osztálylevélnek köszönhetően. Egy megegyező tartalmú osztálylevél két példányban is fennmaradt a levéltárban, a zavaró az, hogy az egyik példány 1595-re, míg a másik 1600-ra van datálva. Tartalma szerint Iszlay Gergelyné és Iszlay Tamás után a leszármazottak felosztották az örökséget, ekkor lényegében három testvér ága osztozott: Iszlay Péter, Iszlay Mihály fia János és Iszlay András fiai, Pál, András és Bertalan.³

A család fejének az osztály alapján Iszlay Péter tekinthető, legalábbis a három részre osztott földek után az övé lett a ház, a kert és az istálló. Ezt 5 forintra becsülték a bírák, ebből két forint jutott Iszlay Péterre, két forint pedig András fiaira, amelyet Péter megfizetett nekik. Iszlay Jánosra egy forint jutott csak, mert ő kapta a gyümölcsöskertet. Egy másik irat alapján bizonyosra vehető az is, hogy Iszlay Péter, András és Mihály testvérek voltak. 1599-ben Iszlay Péter ugyanis négy, a

Mihalik Béla Vilmos (1984) – PhD, fiatal kutató, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest; igazgató, Jezsuita Levéltár, mihalik.bela.vilmos@btk.mta.hu

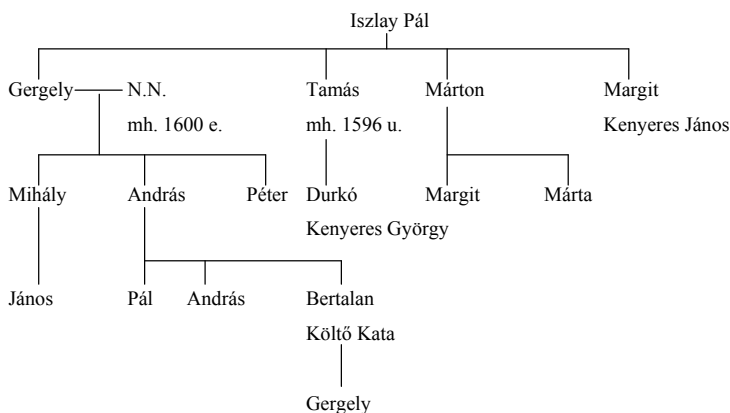
¹ MNL OL, P678, Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Iszlay családosztály, fasc. 1. fol. 10–11.

² MNL OL, P678, fasc. 4. 1772. évi iratok, folioszám és dátum nélkül.

³ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 72, 97.

családtól jogtalanul elfoglalt föld miatti pereskedéshez kérte fiverei segítségét, akik ezt azonban elutasították.⁴

Az osztálylevélben szereplő Iszlay Tamás feltételezhetően a nagybátyjuk volt, ugyanis fennmaradt a végrendelete, amely egy vadadi ágát mutatja a családnak. A végakarát 1596. január 20-án kelt,⁵ és az 1600-ban felosztásra kerülő iszlói örökség helyett a vadadi birtokokról és rokonságról tájékoztat. Eszerint feleségét mindenből kitagadva vadadi örökségét testvéreire, iszlói Kenyeres Jánosné Margit asszonyra hagyja, azzal a feltétellel, hogy Vadadra jönnék lakni, leányát, Iszlay Durkót pedig, ha felnőtt, kiházásítják, és az örökségből neki járó részt kiadják. Emellett még Iszlai Márton lányaira, Margitra és Mártára hagy több szarvasmarhát és sertést.⁶ Mindezek alapján az iszlói ág rekonstruált családfája a következőképpen nézhet ki:

1. Az iszlói Iszlay család ágai a 16. század végén – 17. század elején

A család tehát a 16. század végére már több ágra szakadt. Ugyan a 17. századi összeírások már Marosszék-szerte számos Iszlay családról tanúskodnak,⁷ itt csak két ággal foglalkozom, amelynek iszlói örökségét az iszlói Iszlayak fokozatosan megvásárolták. Iszlay Péter fivérének, Andrásnak a leszármazottai Szabédra költöztek. Iszlay Bertalant az 1614. évi összeírásban szabad székelyként említik, míg 1635-ben már jelzik, hogy mint gyalogos puskás Szabédra költözött. A szabédi adatok között még pontosabb adatokhoz jutunk róla. Eszerint a néhai Költő Lőrinc örökségére szállt, leányát feleségül véve, és már ekkor egy két és fél éves fiú, Gergely édesapja volt.⁸ 1656-ben II. Rákóczi György a havasalföldi hadjáratban kitént több puskással együtt Iszlay

⁴ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 101.

⁵ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 74. Ez azt is mutatja, hogy az osztálylevél 1595. évre datált példánya talán elírás, tévedés lehet.

⁶ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 74.

⁷ Marosvásárhely (1602), Kendő (1602), Nyárádmagyarós (1635), Székes (1647). Kendőn már 1586-ban feltűnik a család, lásd *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei. I. 1222–1599*. Közzéteszi Bogdándi Zsolt–Gálfy Emőke. Kvár 2006 (Erdélyi Történelmi Adatok VIII.1.) nr. 424.

⁸ *Székely Oklevéltár. V. Székely népesség-összeírások 1635*. Közzéteszi Demény Lajos. Kvár 1999. 415–416, 466.

Bertalant is lófővé tette.⁹ Tőle majd Iszlay Péter fia, György vásárolt meg egy szőlőt 1628-ban, míg a maradék örökség megvételére 1647-ben került sor.¹⁰ 1659-ben pedig Bertalan özvegye, Költő Kata és fiai, Péter, György és Mihály eladták a Torda vármegyében fekvő Kisillyén lévő házhelyüket Iszlay Györgynek.¹¹

A másik ág az iklándi Iszlayak voltak. 1606-ban Iszlay Péter egy másik „atyafiával” is megegyezett. Az Iklándon lakó szabad székely Iszlay Demeter atyja, Iszlai Nagy Mátyás és nagybátyja, Iszlai Nagy György után való iszlói örökségét ajándékba adta Péternek mint „atyafiának”.¹² Az 1614. évi összeírás már Demeter árváit jelzi Iklándon.¹³

Szintén igyekeztek megszerezni az 1596 körül meghalt, fentebb már említett vadadi Iszlay Tamás jószágait. Tamás lányától, Kenyeres Györgyné Iszlay Durkótól vásárolta meg annak iszlói házhelyét 1636-ban Iszlay Péter másik fia, Miklós. Miklós felesége, Koczvány Zsuzsanna pedig már korábban 1626-ban elcserélt vele a vadadi határban bizonyos földeket.¹⁴ A családi örökség megtartása mellett Iszlay Péter újabb földek szerzésére is törekedett. 1596-ban Molnos Gergelytől vett egy hold szőlőt az iszlói határban,¹⁵ 1604-ben pedig Parajdi Mihály hodosi örökségét veszi meg 4 forintért.¹⁶ Ez utóbbi már mutatja, hogy Iszlay Péter elkezdett kilépni Iszló határain túlra, és más marosszéki falvakban is igyekezett örökséghez jutni.

A vérségi örökségek megtartása és a birtokszerzés mellett az 1600-as évek első éveitől egyre gyakoribbá váltak a jobbágyosítások, amit a számos fennmaradt jobbágykötő levél is alátámaszt. Ez persze nem jelent feltétlenül örökös jobbágyságot, és semmiképpen sem azonosítható a hagyományos földesúri-jobbágyi kapcsolattal, hanem sok esetben csak adott időre, adott szolgálatra kötötték magukat.¹⁷ Az 1610-es évekből fennmaradt iratok is igazolják ezt. 1609-ben Fejér György csak ideiglenesen kötötte magát jobbágyul, amíg bizonyos adósságait meg nem fizeti.¹⁸ 1612-ben Katona Anna kötötte magát és utódait Iszlay Péternek és leszármazottainak, cserébe azért, hogy az Iszlay család megoltamazza őket minden háborgató ellen.¹⁹ Szász János és felesége azért kötötték meg magukat, mert a férfi rátámadt Iszlay Péterre, de ő hajlandó volt eltekinteni a büntetéstől.²⁰

Iszlay Péter eszköztárában megtaláljuk a gyámság vállalását is. Erre utal, hogy 1619-ben Iszlay Péter és gyámleánya, Mihályi Orsolya, valamint annak férje, Kis György

⁹ *Székely Oklevéltár. VI. 1603–1698.* Szerk. Szádeczky Lajos. Kvár 1897. 204.

¹⁰ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 202, 342.

¹¹ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 399.

¹² MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 113.

¹³ *Székely Oklevéltár. Új sorozat. IV. Székely népesség-összeírások 1575–1627.* Közzéteszi Demény Lajos. Kvár 1998. 235.

¹⁴ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 189, 247.

¹⁵ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 74a. Orbán Balázs is feljegyezte, hogy Iszló „Hamarcsa nevű szőlője híres bort terem”. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból. IV. Pest, 1870.* 86.

¹⁶ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 107.

¹⁷ Marosszéken volt a legnagyobb a zsellérek és a „fejekötött” jobbágyok száma. Azonban 1608-ban Báthory Gábor fejedelem összeíratta az eljobbágyosodott székelyeket, és közülük sokat lefoglalt a fejedelmi kincstár részére. Így keletkezett az ún. konfiskált jobbágyok rétege.

¹⁸ MNL OL, P678, fasc. 17. 11. tétel, 1833. évi elenchus.

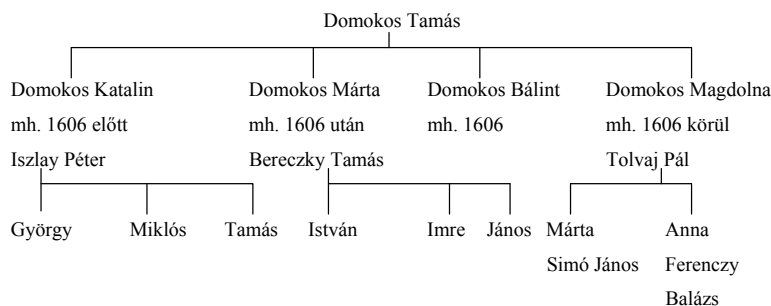
¹⁹ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 129.

²⁰ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 132.

megállapodtak, hogy a házaspár a későbbiekben semmit nem követel Iszlay Péteren.²¹ Ez mindenképpen arra utal, hogy Iszlay Péter a Mihályi-örökségből valamennyit a maga részére tartott vissza.

Ugyancsak újabb szerepkör a magánszemélyek ügyvédjeül való szegődés. Iszlay Péter esetében csak egy alkalommal van erre adatunk, az azonban érdekes fényt vet társadalmi kapcsolataira. 1614-ben Kornis Ferenc, Tóth Mihály és Lázár János vallottak ügyvédek Marosszék derékszéke előtt Vajay János, Bereczky Máté, Benedekffy Albert és Iszlay Péter személyében.²² Iszlay Péter ezzel igen „illusztris” társaságba került. Vajai János deák 1614-ben ugyanis Marosszék második legnagyobb jobbágytartója volt, Lázár János a negyedik, Kornis Ferenc a hatodik, míg Tóth Mihály a hetedik.²³ Bereczky Máté a marosszéki jobbágytartók között a „középmezőnyben” helyezkedett el 14 jobbágygal.²⁴

Bereczky Máté ráadásul atyafiságban is lehetett Iszlay Péterrel. Az 1600-as évek közepén ugyanis Iszlay Péter egyik legfontosabb törekvése az elhunyt felesége, jobbágytelki Domokos Katalin után járó örökség megőrzése volt fiaik, Iszlay György, Miklós és Tamás részére. 1606-ban Iszlay Péter a sógoraival, Bereczky Tamással és Tolvaj Pállal osztozott meg Domokos Bálint örökségén, amelyből az egyharmad részt fiainak kérte ki.²⁵ Ezt a részt azonban már a következő évben zálogba is bocsátotta Tolvaj Pál részére, azzal a feltétellel, hogy azt fiai bármikor kiválthassák.²⁶ A zálogosítást majd 1609-ben Iszlay Péter három fia ismét megerősítette.²⁷

2. A jobbágytelki Domokos-örökösök

²¹ MNL OL, P678, fasc. 17. 11. tétel, 1833. évi elenchus.

²² Direcția Județeană Mureș a Arhivelor Naționale (a továbbiakban ARN, DJM), Scaunul Mureș, Protocoale Judiciare, nr. 1, pag. 24. Ezúton is köszönöm unokabátyámnak, Buksa Ferenc nyárádszentsimoni-rigmányi lelkésznek, hogy az adatokat a marosszéki jegyzőkönyvekből rendelkezésemre bocsátotta.

²³ Balogh Judit: *A székely társadalom Báthory Gábor korában.* = Uő: *Székelyföldi karrierek. Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16–17. században.* Bp. 2011. 159.

²⁴ Balogh Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében.* Bp. 2005. (Erdélyi Tudományos Füzetek 254). 135.

²⁵ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 139. Domokos Bálint feltehetőleg a három Domokos lány bátyja lehetett.

²⁶ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 114.

²⁷ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 120.

A Domokos-rokonságból Iszlay Péter sógoráról, Bereczky Tamásról tudjuk, hogy 1602-ben darabontként szolgált a görgényi váruradalomban.²⁸ Tolvaj Pál 1603-ban szintén gyalogpuskásként szerepel.²⁹ De úgy tűnik, a Domokos-örökös sógorok mind sikerrel váltak a 17. század elején lófökké, mert mind Tolvaj Pált, mind Bereczky Tamást a jobbágytelki lófök sorában találjuk 1614-ben.³⁰ A nagypapa, Domokos Tamás örökségét 1639-ben ismét felosztották Iszlay Miklós, György és unokatestvéreik, Bereczky János, Simó Jánosné Tolvaj Márta és Ferenczy Balázsné Tolvaj Anna között.³¹ Ezzel a jobbágytelki örökség ügye végleg lezárult.

Iszlay Pétert a 17. század első éveiben, mindkét Basta-féle összeírásban még szabad székelyként említették.³² A Bocskai-féle mozgalom és a Habsburg-ellenes hadjáratok azonban megkoronázták Iszlay Péter törekvéseit az örökség egyben tartására és bővítésére. Bár ma már az eredeti irat sajnos nem ismert, de az Illésy-féle cédulagyűjteményből tudjuk, hogy 1605. szeptember 16-án Bocskai István fejedelemtől lófőséget nyert.³³ A lófőségre való emelés a medgyesi országgyűlésen történt meg, ahol Bocskait beiktatták erdélyi fejedelemnek. Az oklevél szövege aligha különbözhetett az ugyanazon a napon zetalaki Bálint Péternek adományozott és az erdélyi királyi könyvekbe bevezetett lófősítési okirattól.³⁴ A család további emelkedése két lépcsőben történt meg. Először Iszlay Péter fiát, Györgyöt találjuk a primorok sorában, majd a 18. század elején Iszlay Péter dedunokái emelkedtek tartosan a primori rétegebe.

Iszlay György primorsága

Iszlay Péter valamikor az 1620-as évek első felében halhatott meg. 1621-ben még részt vett egy vadadi örökség felosztásában Miklós nevű fiával együtt.³⁵ 1624-ben azonban már Tamás nevű fia folytatta egy 1617-ben ehedi Barabási Györggyel kezdett perét.³⁶

Három fia közül azonban Iszlay György tűnik a legsikeresebbnek, aki apjához hasonlóan törekedett a családi örökség megőrzésére. Mint fentebb már láttuk, a szabédi rokonság iszlói és kisillyei jószágait három lépcsőben (1628, 1647, 1659) vásárolta meg, míg az anyai Domokos-jóság ügyét 1639-ben rendezte végleg öccsével, Miklóssal együtt. Az anyai örökség felosztásához

²⁸ *Székely Oklevéltár. Új sorozat. IV.* Bevezetéssel és jegyzetekkel közlésezi Demény Lajos, Kvár 1997. 125.

²⁹ Uo. 146.

³⁰ Uo. 237.

³¹ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 266.

³² *Székely Oklevéltár. Új sorozat. IV.* 126, 146.

³³ MNL OL, A131, 1223. sz. (MNL OL Adatbázisok; <http://adatbazisokonline.hu/>; letöltés: 2013. december 23.) A cédula a Prot. proc. VI. 464. jelzetre mutat. Az iratanyagok referenseinek tájékoztatása szerint ez minden valószínűség szerint az Erdélyi Királyi Tábla anyagához tartozó kötet lehetett (ma O105), azonban ennek nagy része 1945-ben az Országos Levéltárt pusztító tűzvészkor elpusztult. Ezúton is köszönöm Szepesiné Simon Éva és Kovács Zsuzsanna segítségét!

³⁴ *Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560–1689). Erdélyi Királyi Könyvek.* Szerk. Gyulai Éva. Bp. 2005. (Arcanum DVD) V. köt. fol. 15r–16r.

³⁵ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 165.

³⁶ ARN, DJM, Scaunul Mureş, Protocoale Judiciare, nr. 1, pag. 87, 143. Iszlay Tamás utoljára 1661-ben szerepel, ekkor Iszló falubírája. Felesége Barabási Kata (szül. 1602) volt, alighanem az 1617–1624-ben perelt ehedi Barabási Györgynek rokona: MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 275–276, 402. Barabási Kata azonban második felesége lehetett, mert Iszlay Tamás fia Mihály 1635-ben már 23 éves volt. *Székely Oklevéltár. Új sorozat. V.* i. m. 415. Iszlay Mihály 1647-ben még szerepel a lustrában: *Székely Oklevéltár. Új sorozat. VI. Székely népesség-összeírások 1635–1653.* Közlésezi Demény Lajos. Kvár 2000. 294.

kapcsolódhatott az a két per, amelyet Iszlay György az osztálytételt követő évben, 1640-ben viselt a marosszéki derékszék előtt jobbágytelki Domokos György és Tolvaj Márton ellen.³⁷

Iszlay György emellett más iszlói székely örökségekre is igyekezett rátenni a kezét. 1653-ban Kerestély Mihállyal osztozott meg Mihály András iszlói örökségén, amelyet Kerestély mint zálogot bírt, Iszlay György viszont vérségi alapon kérte magának.³⁸ A birtokszerzés eszközei között a hatalmaskodás is megjelent. 1633-ban Birtok Gáspár perelte őt egy elfoglalt szőlőföld miatt.³⁹ Viszont György esetében a források jóval kevesebb, csupán egy esetben szólnak arról, hogy valaki jobbágyul kötötte volna magát hozzá.⁴⁰

hangsúlyosabban jelent meg Iszlay György esetében az apjánál is már tapasztalt prókátorság. 1633-ban Andrásfalvi István és Bálintffy Kristóf özvegye Bornemissza Katalin perében Andrásfalvi ügyvédjeként szerepelt Torda vármegye törvényszéke előtt.⁴¹ Közel húsz évvel később, 1651-ben ismét Andrásfalvi István és felesége, Pókay Anna ügyvédjeként találjuk.⁴² Az Andrásfalvi Istvánnal való szoros kapcsolatra utal, hogy 1650–1651-ben Andrásfalvi képviselte Iszlayt a kolozsvári Filstich Lőrinc özvegyével, Zádory Erzsébet asszonnyal való pereskedéseiben.⁴³ A prókátorság anyagi haszonnal is járt, ezt erősíti meg az a fennmaradt ajándékozási okirat, amelyben ehedi Barabási Ferenc egy darab földet adott Iszlay Györgynek „megtekintve jóakarátát és prókátorságát”.⁴⁴

Iszlay György Torda vármegyei prókátorsága vagy az, hogy a szabédi Iszlayak kisillyei házhelyét megvette, mutatja, hogy már átlépte Marosszék határát. Ez tulajdonképpen logikus lépés is volt az ő és a család részéről, hogy Iszló a székely szék és a vármegye határán feküdt. Iszlay György esetében ez a törekvés azonban házasságkötésében is megjelent. Felesége a Torda vármegyében birtokos Horváth István leánya, Horváth Durkó volt.⁴⁵ Felesége után Iszlay György bírta a magyarpéterlakai nemesi udvarházat. 1650-ben erre adott igénymentességet pókai Herczeg István, Lórántffy Zsuzsanna fejedelemasszony jószágainak prefektusa, amikor Rákóczi Zsigmondot beiktatták a görögényszentimrei uradalomba.⁴⁶

A házasságból három fiú és három leány származott. Az 1635. évi lustra alkalmával három fiát sorolták fel: a nyolcéves Istvánt, az ötéves Pált és a kétéves Ferencet. István és Ferenc valószínűleg

³⁷ ARN, DJM, Scaunul Mureș, Protocoale Judiciare, nr. 3, fol. 358, 362.

³⁸ MNL OL, P678, fasc. 1, fol. 377. Korábban láthattuk, hogy Iszlay Péter pedig Mihály Orsolya gyámja volt. A két család közötti pontos rokonság azonban nem ismert.

³⁹ MNL OL, P678, fasc. 1, fol. 228.

⁴⁰ MNL OL, P678, fasc. 1, fol. 201. Gönczi János 1628-ban kötötte magát jobbágyul.

⁴¹ *Torda vármegye jegyzőkönyvei. I. 1607–1658.* Közzéteszi Dáné Veronka. Kvár 2009. (Erdélyi Történelmi Adatok IX.1), 356.

⁴² Uo. 512–513, 525.

⁴³ Uo. 492, 511, 531. A kolozsvári, ötvösmestereket adó Filstich család a fejedelemség bányaművelésében és igazgatásában játszott fontos szerepet, Filstich Péter Báthory Gábor és Bethlen Gábor idejében is a bányakamara vezetője volt: Mátyás-Rausch Petra: *„Befogadó Erdély”: Erdélyi és külföldi szakemberek a fejedelemség ércbányászatában Bethlen Gábor idejében (1613–1629).* = *Bethlen Gábor képmása.* Szerk. Papp Klára – Balogh Judit. Debrecen, 2013. (Speculum Historiae Debreceniense 15). 202; Jeney-Tóth Annamária: *Míves emberek a kincses Kolozsvárott. Iparostársadalom a 17. századi Kolozsváron.* Kvár, 2004. (Erdélyi Tudományos Füzetek 247). Passim. Andrásfalvi István Torda vármegye egyik keresett ügyvédje volt, összesen 53 esetben tűnt fel prokurátorként a törvényszék jegyzőkönyveiben. Lásd Dáné Veronka: *„Az Ónagysága széki így deliberála”. Torda vármegye fejedelemség kori bírósági gyakorlata.* Debrecen–Kvár 2006. (Erdélyi Tudományos Füzetek 259). 117.

⁴⁴ MNL OL, P678, fasc. 1, fol. 380.

⁴⁵ Alighanem ugyanaz a Horváth István, aki mint magyarpéterlakai illetőségű nemes a maga és felesége, Judit asszony nevében kérte 1627-ben a Torda vármegyei törvényszéket, hogy mentse fel őket Borsos Mátyás kiadatása ügyében: Dáné Veronka: *Torda vármegye* 242.

⁴⁶ MNL OL, P678, fasc. 1, fol. 364.

gyermekkorban meghaltak. Iszlay Pált 1654-ben egy pereskedésből ismerjük, amikor Marosszék törvényszéke előtt a főkirálybíró, Káli Kun János feleségével pereskedett.⁴⁷ Azonban feltehetőleg ő is hamarosan meghalhatott, mert Iszlay György halálát követően három lányának családja osztozott az örökségen. Az 1673-ban keletkezett osztálylevél idején a három leány közül is már csak ketten voltak életben. Mindhárom lányát nevesebb székely családok fiához adta: Druzsianna tarcsafalvi Pálffy Kristóf, Katalin mikházi Bakó Lőrinc, míg az 1673-ban már néhainak mondott Anna vadadi Filep Mihály felesége lett (így Anna helyett leánya, vadadi Filep Kata örökölt). A három lány jelentősebb kiterjedésű, marosszéki és tordai birtokrészeket, valamint a két udvarházat (Iszló és Magyarpéterlaka) osztotta el egymás között.⁴⁸

Iszlay György prókatori működése, birtokszerzései, házassága, vármegyei birtokszerzése a társadalmi emelkedés stratégiai elemei voltak. Sikerral is alkalmazta őket, hisz a családból elsőként őt találjuk a marosszéki primorok között 1636-ban.⁴⁹ Ez azonban csak őt érintette, két öccse, Tamás és Miklós továbbra is a lófők között szerepelt.⁵⁰ György ráadásul nem tudta társadalmi pozíciószerezését továbbörökíteni, hisz fiai még őt megelőzően meghaltak. Miklós öccse családja azonban a 17. század utolsó harmadára szintén a primori rétegbe emelkedett, ami alighanem a Miklós házassága révén megszerezett Koczkány-örökségnek is köszönhető volt.

A Koczkány-örökség

A Koczkány családról a legkorábbi adatunk a 16. század közepéről származik, bár az eredeti irat nincs meg, így tartalma csupán egy 1833-ban összeállított elenchusból ismert, amely szerint 1552-ben csikfalvi Koczkány Márton egy házhelyet vett Sepsi Pétertől.⁵¹ Ez az előnév marosszéki eredetet mutat, azonban a 16. század második felében már a Kolozs vármegyei Légenről vették előnevüket, amely a 15. században az ősi Jankafi családé volt.⁵² Ősi Jankafi Lőrinc lánya, Katalin kétszer kötött házasságot, egyszer Koczkány Márton hasonnevű apjával, majd szávai és szilkerekí Almády Bálint vécsi várnaggyal.⁵³ 1553-ból ismerjük Jankafi Katalin és Almády Bálint fiainak nevét: Mihály, Gáspár és András.⁵⁴

Jankafi Katalin 1574-ben öt részre osztotta állatállományát és birtokait a maga és négy gyermeke részére: Almády Anna, Almády Gáspár, Almády András és Koczkány Márton részére.⁵⁵ Almády

⁴⁷ ARN, DJM, Scaunul Mureş, Protocoale Judiciare, nr. 1, fol. 546.

⁴⁸ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 486–489. Marosszéken Iszló, Ehed, Kőszvényes, Jobbágytelek falvakban, Torda vármegyében Kisillyén, Erdőcsinádón, Nagyszederjesen, Kísszederjesen, Szengyelben és Péterlakán voltak birtokok. A péterlakai udvarházat Druzsianna örökölte, 1685-ben Pálffy Kristóf már ott élt, ezzel megalapítva a tarcsafalvi Pálffyak péterlakai ágát. Vö. Pálmay József: *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Reprint. Bp. 1999. 182–183.

⁴⁹ *Székely Oklevéltár. Új sorozat. VI.* 39.

⁵⁰ Uo. 42.

⁵¹ MNL OL, P678, fasc. 17. 11. tétel, 1833. évi elenchus.

⁵² Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza* 373.

⁵³ Almády Bálint 1530-ban szerepel mint vécsi várnagy. Utoljára 1538-ban találjuk az élok sorában, 1545-ben már özvegye szerepel. Vö. *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Kivonatokban közzéteszi és a bev. tanulmányt írta Jakó Zsigmond. II. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II., Forráskiadványok 17.) 4285, 4625, 4857. sz.

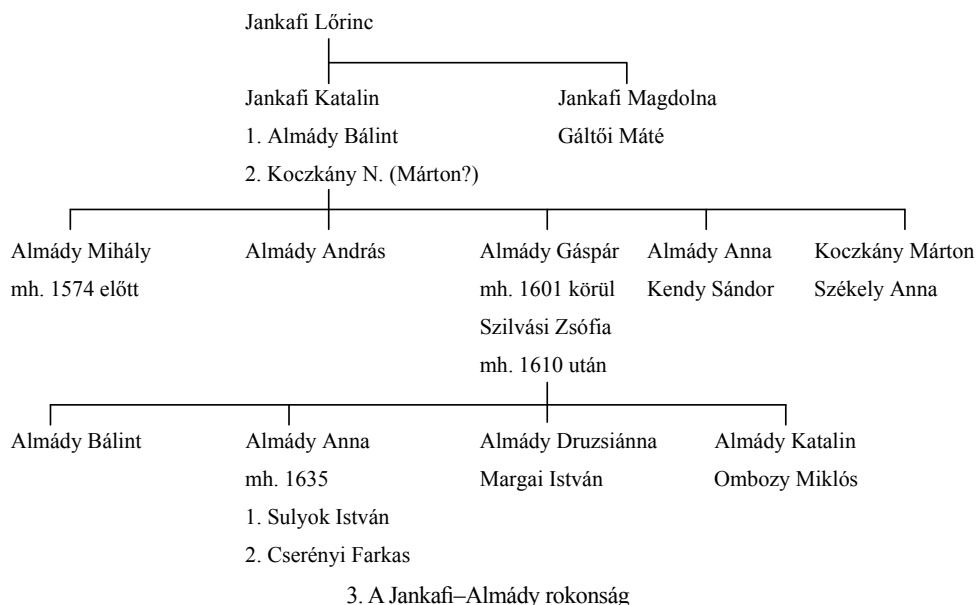
⁵⁴ Uo. 5196. sz.

⁵⁵ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 18. Az állatállományból egyenlő rész jutott mindenkinek: 45-45 juh, kos, barom és kecske, ill. 3-3 ökör, 2-2 tehén, 1-1 ló, 1-1 csikó, 4-4 öreg disznó és 5-5 süldő.

András a reá jutott részek felét átengedte Koczány Mártonnak, azzal a feltétellel, hogy azt édesanyjuk bírja haláláig, és utána szálljon Koczány Mártonra. Koczány Márton és féltestvére, Almády Gáspár között azonban még évtizedekig tartott az anyai örökség elrendezése. Koczány Márton 1585-ben a Kolozs vármegyében, Fűzkúton és Magyarpalatkán fekvő udvarházaik cseréjét szerette volna elérni.⁵⁶ Ennek a birtokrészeknek az elosztása végül csak 1591-ben történt meg.⁵⁷

Az Almády-rokonság ráadásul már egy laza kapcsolatot is jelentett a fejedelemség politikai elitjéhez. Koczány Márton nővére, Almády Anna például annak a Kendy Sándornak lett a felesége, aki 1583–1585 között a fejedelemséget irányító hármastanács tagja volt.⁵⁸ Almády Gáspárnak feleségétől, cseszeliczki Szilvási Zsófiától több gyermeke is született, köztük a másik Almády Anna, aki Cserényi Farkas fejedelmi tanácsos, belső-szolnoki főispán felesége lett.⁵⁹

Koczány Márton szintén jó házasságot kötött, felesége az ernyei Székely családból származó Anna lett. Ez magyarázhatja, hogy a 15. századi Iszlói Elek fia Péternek tulajdonított, ám valójában feltehetőleg Erneyi Elek fia Péterről szóló, a tanulmány elején tárgyalt középkori oklevél hogyan kerülhetett a Koczány család révén az Iszlay-levéltárba. Az ernyei Székelyek tehát már a 15. században feltűntek, a század második felében feltűnő ernyei Székely Pál lehetett valószínűleg az apja

⁵⁶ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 36.

⁵⁷ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 54.

⁵⁸ A hármastanács kormányzatára Horn Ildikó: *Az erdélyi hármastanács kormányzata (1583–1585)*. Századok CXL(2006), 4. 883–924.

⁵⁹ Almády Anna 1635-ben halt meg, 1618-ban tett végrendelete: *Erdélyi testamentumok. III. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei*. Vál., bev. tan. írta, jegyz.: Tüdös S. Kinga. Marosvásárhely 2008. 32–35. Cserényi Farkas pályájára Horn Ildikó: *A fejedelmi tanácsosok adattára*. <https://sites.google.com/site/transylvaniaete/home/dokumentumtar> (letöltés ideje: 2013. december 23.)

ernyei Székely Bernátnak, aki 1499-ben tűnt fel először a forrásokban a később még sokat emlegetett, Torda vármegyei Tövishid (Tösed) birtok kapcsán, amely később a Koczvány-örökösök közt állandó konfliktus forrása lett.⁶⁰

Az ő gyermekei lehettek azok, akik 1551-ben két puszta telket és egy nemesi udvarházat eladtak a Torda vármegyei Csinádon Szucsáki Máténak. Ekkor öt fiút említenek: Székely János, Ferenc, Gáspár, György és Máté.⁶¹ Közülük 1566-ban Székely Jánost és Ferencet a János Zsigmondtól jelentősebb adományt nyert marosszéki előkelők között találjuk. Székely Ferenc Csejden 15 házhelyet és jobbágyot, míg Székely János Csányi Istvánnal együtt Csíkszentmártonban 10 házhelynyi jobbágyot nyert.⁶² Székely János 1574-ben sógornőjével, Székely Ferenc özvegyével, akkor már Bormemissza János feleségével, Nyujtódi Dorottyaával pereskedett. Székely János kérte bátyja után neki járó jussát Nagyernye, Csejd, Kebele és Szentiván marosszéki községekből, valamint a Nyujtódi Dorottya asszony kezénél lévő családi iratokat.⁶³

A Székely-örökség tehát több problémát is okozott a Koczvány családnak. A legtöbb konfliktus a már említett Nyujtódi Dorottyaával és rokonságával volt. Nem tudni pontosan, miként álltak kapcsolatban a meghalt asszonnyal, de 1586-ban szentdemeteri Nyujtódi György, szentmiklósi Pókay János és István, czikmántori Darlaczay András és szentbenedeki Kemény László özvegye, Margit asszony elfoglalták Koczvány Mártonné Székely Anna nagyernyei udvarházát.⁶⁴ Székely Anna asszony természetesen nagyobb hatalmaskodás miatt a marosszéki törvényszék elé vitte az ügyet. Egyfelől alighanem a törvény is nekik kedvezett, de Darlaczay Andrással még külön is sikerült meg egyezniük 1592-ben a nagyernyei jószágról.⁶⁵

Székely Anna nővérének, Zsuzsannának a családjával, a Káli Kunokkal is több ellentét volt. 1589-ben a Kun-rokonság hatalmasul elfoglalta az említett tövishídi birtokrészeket.⁶⁶ Valószínűleg emiatt indult el az a pereskedés, amelynek költségeit 1592-ben Kun Benedek fiain követelte.⁶⁷ A két család között azonban nem romlott meg végletesen a viszony: amikor Székely Anna végrendeletet tett, akkor Borbála leányát Lázár Lőrincre és a Kun atyafiakra bízta.⁶⁸

Koczvány Márton és Székely Anna helyzetét jelentősen javította, hogy már 1583-ban birtokadományt nyertek Báthory Zsigmondtól a Székely Jánosról és Ferencről rájuk maradt marosszéki

⁶⁰ *Székely Oklevéltár, 1219–1776.* Szerk. Barabás Samu. Bp. 1934. 181. Tösed prédiúmot ekkor a kiskorú Káli Magdolnának és édesanyjának Andrássy Jánosné Szengyeli Ilonának ítélték Székely Bernáttal, Szengyeli Péterrel és Tóth Miklóssal szemben.

⁶¹ *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. I. 1289–1484.* 5063. sz.

⁶² *Székely Oklevéltár. II. 1520–1571.* Szerk. Szabó Károly. Kvár 1872. 209.

⁶³ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 19.

⁶⁴ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 42. Nyujtódi Dorottya eddig ismeretlen volt a szentdemeteri Nyujtódi családfán. Keresztneve alapján azonban elképzelhető, hogy a fiatalon meghalt Nyujtódi Tamás és Romhányi Dorottya leánya volt. Ez esetben pedig a nagyernyei udvarházat elfoglalók között szereplő Nyujtódi György a nagybátyja lehetett, vö. Benkő Elek–Székely Attila: *Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön.* Bp. 2008. 85–88. Nyujtódi György egy ismeretlen nevű lánya egy Pókay nevű nemeshez ment feleségül, alighanem ő lehetett a hatalmaskodásban részt vevő két Pókay egyike. Darlaczay András és Kemény László özvegyét semmilyen módon nem tudjuk kötni ehhez a családi körhöz a jelenlegi források alapján. Nyujtódi Dorottya egyébként a család másik ágával, az andrásfalvi Nyujtódiakkal is közeli kapcsolatot ápol, legalábbis a sógora, Székely János által 1574-ben indított perben andrásfalvi Nyujtódi Pál képviselte őt mint prókátora.

⁶⁵ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 57.

⁶⁶ MNL OL, P678, fasc. 17. 11. tétel, 1833. évi elenchus.

⁶⁷ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 59.

⁶⁸ „Az Borba asszonyt hagyom Lázár Lőrinc uramnak, hogy az mivel gondját viselje ugyan az Istenért kérem ökegyelmét, míg a Kun atyafiak tartsa vagy ökegyelme tanítsa...” MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 89–91. A végrendelet három darabra szakadt, és az évszám is kiszakadt, de Koczvány Mártont még életben lévőnek írja, így 1596 előtt kelt.

Csíkfalván, Csíkszentmártonban, Nagyernyén, Mikházán és Kálon, valamint a Torda vármegyei Csinádon, Nagyszerjesen és Tösed prédiumban fekvő birtokaikra.⁶⁹ A Koczkány-örökség felosztása a 16. század végén kezdődött meg. 1594-ben az idősödő Koczkány Márton a maga és két fia, Gáspár és Márton nevében lényegében a Székely-jussból járó részt kiadta leánya, Gerendi Mihályné Koczkány Borbála részére.⁷⁰ Később azonban Koczkány Borbála – akkor már Dersi János feleségként – úgy tűnik, nem volt ezzel elégedett. 1597-ben Koczkány Gáspár átengedte nővérének a pókakeresztúri telket, cserébe Dersi Jánosné megígérte, hogy nem háborgatja fivérét a Székely-örökségben.⁷¹ 1598-ban pedig nagyanyjukról, Jankafi Katalinról a Koczkányokra maradt örökségüket cserélték meg. Koczkány Gáspár átadta nővérének a csíkfalvi és csíkszentmártoni birtokrészeit, cserébe Koczkány Borbála átengedte a légeni, fűzkúti és simontelki részeket.⁷² Gáspár ezzel lényegében a vármegyei birtokokra helyezte át a hangsúlyt. Marosszéken a terepet átengedte nővérének és sógorának, Dersi Jánosnak, aki 1614-ben a legtöbb jobbágyot (76) bírta a széken belül.⁷³

Koczkány Gáspárnak és feleségének, Nagy Magdolnának négy gyermekéről tudunk: János, Márton, Orsolya (kálnoki Bedő Miklós felesége)⁷⁴ és Zsuzsanna (Iszlay Miklós felesége). Nagy Magdolna másodsor Barabási Ferenchez ment feleségül, akit szintén a marosszéki, több jobbágygal is bíró primorok között találunk.⁷⁵ A két Koczkány fiú, János és Márton is mostohaapjukat mint gyámajukat vallották ügyvédül Torda vármegye előtt 1608-ban.⁷⁶ 1614-ben csak Márton szerepelt az összeírásban, ekkor Nagyernyén a primorok között írták össze, és egy jobbágyot bírt.⁷⁷ Nagy Magdolna révén pedig udvarhelyszéki rokonsága is lett a családnak. 1611-ben Balási Ferenc udvarhelyszéki főkirálybíró, majd fejedelmi tanácsos fia, Balási Mihály marosszéki főkapitány Nagy Magdolnának mint közeli, vérszerinti rokonának adott két jobbágyot a marosszéki Ehedén.⁷⁸ Talán ennek is köszönhető, hogy egyik fia, Koczkány Márton 1608-ban mint küsmödi birtokos szerepelt.⁷⁹

A népesebb Koczkány-rokonság miatt azonban hosszú, a későbbiekben még a 18. század második felére is átnyúló küzdelmet hozott az Iszlayaknak, hogy az örökségből minél nagyobb részt tudjanak megtartani. 1618-ban Iszlay Miklós és Koczkány Zsuzsanna nem szerepel abban az osztálylevélben, amelynek alapján Zsuzsanna testvérei (János, Márton és Orsolya) megosztottak a nagynénjükről, Dersi János feleségéről, Koczkány Borbáláról rájuk maradt Kolozs vármegyei örökségen.⁸⁰ Az Iszlayak valószínűleg az Iszlóhoz közelebb fekvő Torda vármegyei birtokokban voltak

⁶⁹ Erdélyi Királyi Könyvek III. fol. 140v–141r.

⁷⁰ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 62–63. Gerendi Mihály rokonságára Mihalik Béla Vilmos: *Egy kanonok két leánya? Adalékok a Szengyeli család történetéhez*. Turul 2013/4. 153–156.

⁷¹ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 75–76.

⁷² MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 81.

⁷³ Balogh Judit: *Székelyföldi karrier* 159. Egy későbbi tanúvallomásból azonban tudjuk, hogy Koczkány Borbála hamarosan meghalt pestisben gyermekeivel együtt, így öröksége Gáspár nevű öccsének a gyermekeire maradt. MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 249.

⁷⁴ Koczkány Orsolya esetében felmerülhet, hogy Koczkány Gáspár fivérének, Mártonnak a leánya volt. Az eddig ismert iratok nem tisztázzák kellőképpen helyét a családban. Házasságával a családnak háromszéki rokon kapcsolatai is lettek, mivel Orsolya férjének, kálnoki Bedő Istvánnak Háromszék főkapitánya a rokona volt.

⁷⁵ Négy helységben tíz jobbágya volt: Balogh Judit: *A székely nemesség* 160.

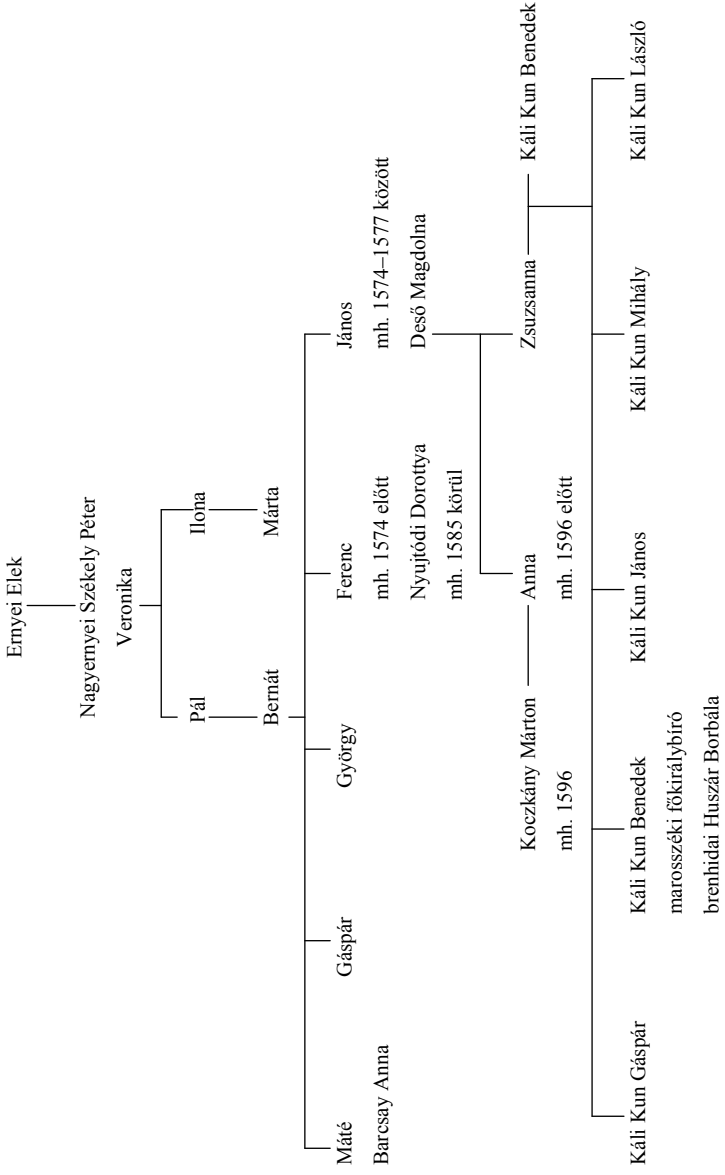
⁷⁶ *Torda vármegye* 57–58.

⁷⁷ Balogh Judit: *A székely nemesség* 153.

⁷⁸ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 125.

⁷⁹ *Torda vármegye* 58.

⁸⁰ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 152. Azonban későbbi adatok azt mutatják, hogy az Iszlayaknak is jutott a Kolozs megyei birtokokból, mivel 1645-ben egy légeni házhelyet adtak zálogba: MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 332.

4. Az emyei Székely és a Káli Kun rokonság

inkább érdekeltek, legalábbis ezt mutatja, hogy 1622-ben Koczány János és Márton a tövishídi pusztán fekvő földjeiket Iszlayékkal osztották meg.⁸¹

Koczány Zsuzsanna édesanyjával, Nagy Magdolnával is igyekeztek kiegyezni. 1636-ban Nagy Magdolna és fia, ifjabb Barabási Ferenc egy jobbágyukat ajándékozták nekik.⁸² 1644-ben Nagy Magdolna kivásárolta Koczány Márton részét a csikfalvi malomból, amelyben Iszlay Miklósnak is megfelelő részesedést biztosított.⁸³

Az Iszlay Miklóshoz kapcsolódó iratok között emellett apjához hasonlóan több jobbágykötő levél is fennmaradt, valamint újabb iszlói örökségeket is igyekezett megszerezni. Azonban ő és fiai még a lófő rendben maradtak. 1635-ben mint visszaállított lófő szerepel.⁸⁴ Korábban talán azért nem tudott megjelenni a lustrán, mert egy ebben az évből ismert kölcsön-visszafizetési ügyből tudjuk, hogy ágyban fekvő beteg volt.⁸⁵ A következő évben míg fivérük György már a primorok között lustrált, addig Iszlay Miklós és Tamás egy-egy lóval jelent meg Bakó Imre századában.⁸⁶ Az 1647. évi lustrában már csak özvegyét említik.⁸⁷ Iszlay Miklós a források és a lustra összevetése alapján 1646-ban halhatott meg, és két fiú (Zsigmond és György) meg egy leány (Erzsébet) maradt utána.

Az elsőként primorként szereplő idősebbik Iszlay György azonban úgy tűnik nem ápolt túlságosan jó viszonyt unokaöccseivel. Legalábbis erre utal az az 1661. évi tanúvallomás, amely arról szól, hogy Iszlay Zsigmond rátört nagybátyjának házára, válogatott káromkodásokkal szidalmazta, és azzal fenyegette meg, hogy leégeti azt.⁸⁸ Zsigmond azonban fiatalon meghalhatott, mert az ifjabbik Iszlay György 1670-ben már egyedül osztozott meg leánytestvérével, Erzsébettel. Apjához hasonlóan az ifjabbik Iszlay Györgyöt az 1677. évi összeírásakor az iszlói lófők között találjuk,⁸⁹ az 1685. évi lustrában viszont már halálát is bejegyezték, csak két fiát említik név nélkül.⁹⁰ Ugyanúgy a lófő rétegből házasodott, Kerestély Péter lányát, Sárát vette feleségül.⁹¹

Az ifjabbik Iszlay György halála után úgy tűnhetett, hogy öröksége veszélybe kerül, mivel 1686 legelején a szeredai szék hozott döntést arról, hogy miután Kis Miklós hatalmasul elfoglalt egy csikfalvi birtokrészt, ott az Iszlayak részére kell végrehajtást tenni.⁹² Kevesebb nehézséggel járt – alighanem a birtokok kicsinysege miatt – az Iszlay György felesége, Kerestély Sára öröksége, aminek felosztása 1683 tavaszán történt meg a Kerestély-örökösök között.⁹³ Mindezekben az 1680-as évek végétől Kerestély Sára második férje, vadadi Nagy Ferenc is segítségükre volt. A fennmaradt korabeli iratokból úgy tűnik, hogy az Iszlay-árvák mostohaapja nem élt vissza helyzetével, hanem

⁸¹ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 173.

⁸² MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 262.

⁸³ Iszlay Miklós anyagilag is támogatta ugyanis a malomrész kivásárlását: MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 322. A csikfalvi malomból egy részt már 1616-ban megvásárolt Nagy Magdolna és fia, Koczány János: MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 138.

⁸⁴ *Székelly Oklevéltár. Új sorozat. V.* 416.

⁸⁵ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 234.

⁸⁶ *Székelly Oklevéltár. Új sorozat. VI.* 42.

⁸⁷ Uo. 294.

⁸⁸ MNL OL, P678, fasc. 1. fol. 402–407.

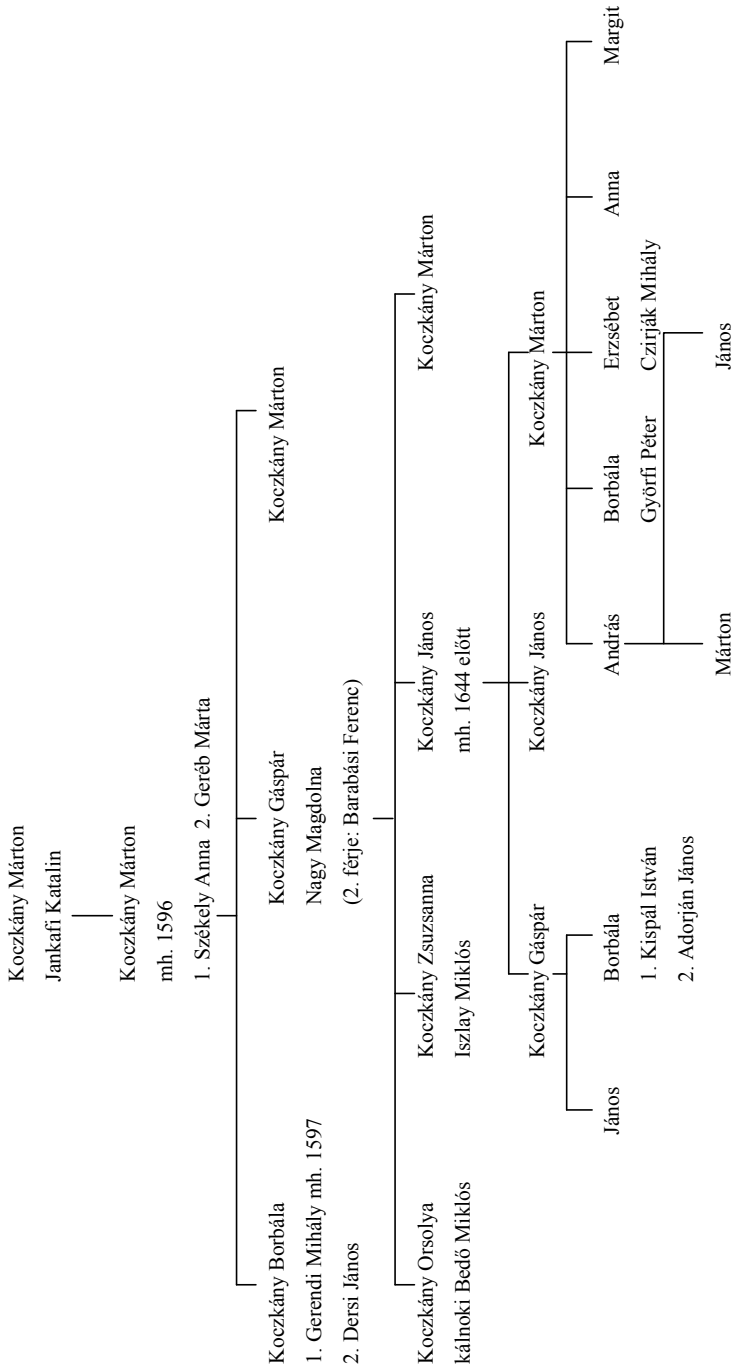
⁸⁹ *Székelly Oklevéltár. Új sorozat. VII. Székelly népesség-összeírások 1654–1680. Pótlások a II. és IV–VI. kötetekhez 1566–1653.* Közzéteszi Demény Lajos. Kvár 2004. 262.

⁹⁰ *Székelly Oklevéltár. Új sorozat. VIII. Székelly népesség-összeírások 1680–1692.* Közzéteszi Demény Lajos. Kvár 2006. 277.

⁹¹ Mihalik Béla Vilmos: *Adatok a Szengyeli család történetéhez.*

⁹² MNL OL, P678, fasc. 2. fol. 77.

⁹³ MNL OL, P678, fasc. 2. fol. 30–31.

5. A Koczány család

valóban elősegítette az Iszlay-örökség egyben tartását. 1689-ben a marosvásárhelyi Csiszár család például a még Iszlay György felé felgyülemlett adósságuk fejében átadták a vásárhelyi Poklos utcában fekvő házukat és a várbeli kisebb ingatlanukat Kerestély Sárának mint Iszlay György özvegyének és utódainak. Az ingatlanok után járó városi portiót azonban vadadi Nagy Ferenc fizette ki.⁹⁴ Más mutatnak azonban a fél évszázaddal Iszlay István gyermekeinek kérésére felvett tanúvallomások. Nagy Ferenc unokaöccse, Jánosi Zsigmond például gyerekkorában úgy hallotta anyjától, hogy Nagynak „két lovánál egyebe nem igen volt, hanem consequenter az atyafiaival megosztóván talám jutott volt két (salve verbis) ökre”. Mivel pedig Kerestély Sára mint tehetős özvegyasszony önállóan gazdálkodott, ezért Nagy Ferenc „a felesége javaiból vetett volt fundamentumot az életre...” További tanúk azt vallották, hogy egyebe Iszlón Nagynak egy kisebb gyümölcsösnél nem volt. A házaspár később Iszlón házat is vásárolt, amelyet közös gyermekeik, Nagy Pál és Sámuel örökölték, de a tanúk azt nem tudták megmondani, hogy a vásárlás milyen pénzből, örökségből történt.⁹⁵

Kerestély Sára és fiai között az osztály 1697-ben és 1699-ben ment végbe, lényegében vadadi Nagy Ferenc közreműködésével. 1697-ben az állatállományt (szarvasmarha, ló) és 900 forint készpénzt osztanak háromfelé. Két évvel később ezt az osztály egészítik majd ki. Ezt követően a család gazdálkodása két-három felé válik. Nagy Ferenc és Kerestély Sára a saját nevükben járnak már el, míg Iszlay Mihály és István hol közösen, hol külön-külön.⁹⁶

A Rákóczi-szabadságharc idejéből főleg Iszlay Mihály birtokügyeiről maradt fenn iratanyag, ez azért sem csodálható, mert fivére, Iszlay István kuruc oldalon részt vett a harcokban. 1705-ből kuruc katonának igazolták számára, hogy Miházi István lopta el lovát, nyergét és fegyvereit.⁹⁷ Neve feltűnik egy 1710. évi kimutatásban is, amely a Károlyi Sándor mellett lévő maros- és aranyoszéki tiszteket sorolja elő. Itt Iszlay Istvánt a seregtisztek között főhadnagyi rangban említik.⁹⁸ A szabadságharc bukását követően Iszlay István is élt az amnesztia lehetőségével, fennmaradt a Pálffy János gróf által aláírt kegyelmi levél is, amely biztosította szabad visszatérését birtokaira, miután visszatért a király hűségére.⁹⁹

Özvegy édesanyjuk ekkor már második házasságából származó két fiának, Nagy Sámuelnek és Pálnak az útját egyengette, akikkel együtt a csíkfalvi Koczvány-rokonságtól újabb tövishídi földeket vettek meg.¹⁰⁰

A Rákóczi-szabadságharc bukásakor azonban Iszlay Mihály már nem élt, alighanem fiatalon meghalt, mert az 1711. évi maroszéki nemesekről, lófőkről és darabontokról szóló összeírásban már csak felesége szerepelt. Ebben az összeírásban az úri rendek között, vagyis a primori rétegbe tartozók között említik Iszlay Mihály özvegye mellett Iszlay István, iszlói Nagy Ferencné, azaz

⁹⁴ MNL OL, P678, fasc. 2. fol. 99.

⁹⁵ MNL OL, P678, fasc. 3. 1757. szeptember 6. Az irat érdekessége, hogy a tanúvallomásokat Iszlay György és Kerestély Sára ükunokái, Iszlay István és Sándor 1812-ben másoltatták le, vagyis bő egy évszázaddal Nagy Ferenc beházasodása után vált szükségessé az Iszlay és a Nagy család vagyoni helyzetének tisztázása.

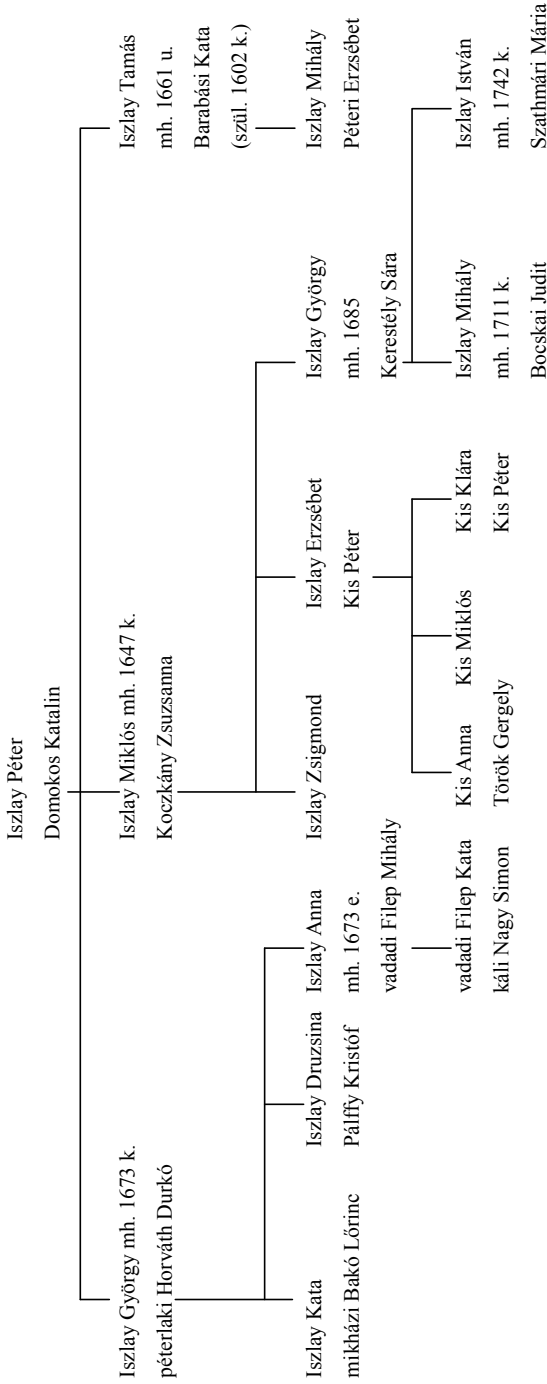
⁹⁶ MNL OL, P678, fasc. 2. fol. 202–203. 1701. május 19. Iszlay Mihály és István közösen kerestetik egy szökött jobbágyukat; fol. 212–213. 1701. december 4. Nagy Ferenc és Kerestély Sára egy tövishídi birtokrészt vesznek meg egy Koczvány-örököstől; fol. 217. 1702. február 19. Iszlay Mihály egy adósság fejében egy iszlói irtványföldet vesz át Tamási Györgytől; fol. 236. 1707. július 12. Iszlay István két nagyszederjesi házhelyet vesz meg a csíkfalvi Koczvány-rokonságtól.

⁹⁷ MNL OL, P678, fasc. 2. fol. 229.

⁹⁸ MNL OL, P678, fasc. 2. fol. 250.

⁹⁹ MNL OL, P678, fasc. 2. fol. 249. 1711. május 1., Nagykároly.

¹⁰⁰ MNL OL, P678, fasc. 2. fol. 260.

6. Az Iszlay család a 17. században

Kerestély Sárát is.¹⁰¹ Iszlay György 1636. évi primori említése után tehát fivére, Iszlay Miklós lezáloga alighanem a Koczkány–Székely-rokonságba való beházasodás és az örökség ügyes megszerzése és megtartása volt, amelynek hosszú távú eredményessége a család társadalmi előrelépésében tükröződött.

Összegzés: lehetőségek és korlátok

A primori rétegen belüli különbségeket tekintve természetesen az Iszlay család egy helyi, lokális jelentőségű familia volt csak, amely széki alsóbb funkciókat töltött be. Mint láttuk, az idősebb Iszlay György ága fiágon kihalt, csak leányai voltak, míg fivére, Miklós ágán majd unokáit, Mihályt és Istvánt találjuk a primorok között a 18. század elején. Tehát a székely nemesség legfelsőbb rétegébe való felemelkedés az iszlói Iszlay család esetében két lépcsőben ment végbe.

A birtokszerzés elsősorban a vérségi örökségek megtartására és új székely örökségek megszerzésére irányult, főként Iszlón és a közeli marosszéki településeken. Ebben a tekintetben különös jelentősége lett a Koczkány-örökség részbeni megszerzésének. Ez azonban magával hozta a székely széken kívüli terjeszkedést is vármegyei birtokrészekre. Ez Iszló földrajzi helyzetéből is következett, mivel Marosszék és Torda vármegye határán feküdt. E tekintetben az első lépéseket az idősebb Iszlay György tette meg, aki már házasságával is túllépett a széki kereteken.

Esetében azonban valószínűleg nagy szerepe lehetett a prókatori tevékenységnek is, amely társadalmi kapcsolatainak bővítésére szolgált. Bár egyáltalán nem zárható ki, hogy más családtagok is működtek ezen a területen, a jelenleg rendelkezésre álló források alapján Iszlay György ebben messze kimagaslott. Majd csak a 18. század első felében találunk arra forrást, hogy aktívabb társadalmi és közeleti szerepvállalás keretében a család tagjai a széki adminisztrációban is részt vettek, például mint széki assessorok.¹⁰² A széki jegyzőkönyvek segítségével a későbbiekben ez a folyamat majd alaposabban rekonstruálható lesz.

A házasságok esetében a Koczkány családnál láthattuk, hogy rokon kapcsolatban voltak ugyan a fejedelemiség Báthory-kori elitjével, de ez nem volt olyan szoros, hogy hatással lehetett volna a rokon családok felemelkedésére. Ráadásul Kendy Sándor és körének 16. század végén bekövetkező bukása miatt értelemszerűen ez a rokonság nem is lehetett tényező Koczkány Zsuzsanna és Iszlay Miklós 1620 körül kötött házasságával létrejövő családi kapcsolatokra. Bár fiuk, ifjabb Iszlay György a vele azonos társadalmi csoportba tartozó Kerestély családból nősült, valójában – bár feltehetőleg nem volt jelentős az örökség – még ez is hozott vármegyei birtokokat a Torda vármegyei Kisillyén.

Iszlay György fiának, Iszlay Istvánnak toldalagi és haranglábi Szathmári Máriával kötött házassága főként Küküllő és Kolozs megyében hozott új birtokokat, és ezzel a család véglegesen kitért a marosszéki birtokok keretéből. Ráadásul Szathmári Mária révén egy jól körülhatárolható rokon körbe kapcsolódott be az Iszlay család, ugyanis a feleség édesanyja Petrichevich Horváth Judit, Petrichevich Horváth Miklós (1643–1702) kamarás, országgyűlési követ, küküllői alispán, a fejedelmi tábla bírója és fejedelmi tanácsos leánya volt. Petrichevich Horváth Miklós ráadásul

¹⁰¹ *Marosszék 1701–1722 között. Az 1701–1703., 1710–1713., 1715-ös és 1721–1722-es összeírások.* S. a. r. Pál Antal Sándor. Marosvásárhely 2007. 136.

¹⁰² MNL OL, P678, fasc. 3. 1743. augusztus 29. Iszlay György hasonnevű unokája, Iszlay Mihály és Boeskaai Judit fia, Iszlay György szerepel széki assessorként.

1690 után, a Habsburg-korszakban is sikerrel vett részt az új adminisztrációban: 1691–1692-ben az adó főpénztárnokának választották az erdélyi rendek, majd Bethlen Miklós kancellár és országos főbiztos mellé rendelték a hadellátás felügyeletére. Az 1699. évi országgyűlésen az unitárius felekezet részéről mint fődelegátus járt el a román vallási unió ügyében.¹⁰³ Petrichevich felesége pedig az 1699-ből maroszéki főkirálybíróként ismert pókai Sárosi János leánya, Sárosi Zsuzsanna volt.

A közelebbi és távolabbi Petrichevich Horváth- és Sárosi-rokonság alighanem már jobban pozicionálta volna a primori rétegbe emelkedett Iszlay családot is. Azonban ennek a további lehetőségnek épp ez a rokoni kör, pontosabban annak unitárius felekezethez való tartozása volt a korlátja is. Iszlay István és Szathmári Mária házasságára 1716 körül került sor, míg az unitáriusok 1723-ra teljesen kiszorultak előbb az Erdélyi Kancellária, majd a Gubernium adminisztrációjából is.¹⁰⁴

A főként éppen a Petrichevich Horváthok köré csoportosuló – rokoni szálak által összefonódott – nemesi kör a 18. század folyamán jelentős politikai befolyásra aligha gondolhatott unitáriusként, egyik elsődleges céljuk és törekvésük vallásuk és egyházszerkezetük pusztá fenntartása, megmenetése lett. Az 1718-ban felállított gondnoki hivatás is az Iszlay családra esett a maroszéki unitárius egyházkörben. Talán ilyen minőségben írtak az unitárius előljárók Iszlay Istvánnak 1723-ban, hogy a kolozsvári unitárius iskolát támogassa.¹⁰⁵ Iszlay István fiait pedig 1756-ban rokonuk, Petrichevich Horváth Boldizsár főgondnok már egyértelműen mint a „nemes maroszéki ecclesiáknak érdemes inspectoraik” nevezte meg.¹⁰⁶

Ez az új cél azonban új kihívásokat és feladatokat is hozott, amely már egy megváltozott családi stratégiát is igényelt. A primori rétegbe való felemelkedést követően az Iszlay család és mindenkéltől Iszlay István leszármazottainak 18. századi története ezekre az új kihívásokra adott válaszok keresését hozta a Szathmári Mária révén átstrukturálódó rokonsági viszonyok hálójában.

The Way of the Iszlay de Iszló Family into the Class of *Primores*

Keywords: Szekler nobility, Unitarian nobility, social mobility, family strategies

In this paper I examine the rise of the Iszlay de Iszló family into the highest noble class, the primores regarding to the social mobility. I am looking for the answer, that what possibilities and limits came up during this process.

The first sources about the family are from the sixteenth century, but the building of a familial identity bound the family history to the mythological Szekler prehistory. By the beginning of the seventeenth century the family had already divided into several different branches, but the line of Iszló emerged after in 1605 István Bocskay, Prince of Transylvania raised Peter Iszlay into the class of the *lófős* (primipili, horsemen, a special class of the Szekler nobility). One of his sons, György Iszlay in 1636 already mentioned among the primores of Maroszek, thanks to his marriage, getting new lands and his activity as a barrister. But that was not a permanent success for the family, because the branch of György died out soon.

The other son of Péter Iszlay, Miklós married Zsuzsanna Koczány, descendant of a wealthy family. That helped the family to gain new lands outside of Szeklerland, in the counties of Transylvania, but that was a long process. The family became the member of the highest class of nobility, the *primores* just at the beginning of the eighteenth century. But the family had only local significance, they played important roles mostly in the Unitarian Church of Maroszek.

Their confessional bonds became the most important limit of the further social rise, because the unitarian nobility lost her political influence at the beginning of the eighteenth century.

¹⁰³ Trócsányi Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Bp. 1988. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 8.) 275–276, 283, 304.

¹⁰⁴ Uo. 322, 326.

¹⁰⁵ Biás István: *Unitárius egyháztörténeti adatok (1619–1866)*. Marosvásárhely 1910. 17–18.

¹⁰⁶ Uo. 34.

Pakó László

Kolozsvári harmincadjegyzék 1631-ből

Manapság már nem kell hangsúlyoznunk, hogy az 1599 és 1637 között Kolozsváron működő harmincadvám naplói feljegyzései egyediségük folytán a 17. század első harmada kolozsvári és erdélyi kereskedelmének kiemelt jelentőségű forrásai. Pap Ferencnek az ezredfordulón közreadott példás forráskiadványa óta pedig minden lehetőség adott e forráscsoport adatainak széles körben való hasznosítására.¹ Kolozsvár város levéltári anyagának hányatott sorsából fakadóan azonban a közzétett forrásanyag nem teljes. Amint a közreadó maga is hangsúlyozza, munkája során a város levéltárának az anyagát mikrofilmen tanulmányozhatta, ami megnehezítette a különböző állagok közötti eligazodást. Főként, hogy mikrofilmre nem a teljes városi levéltár, hanem annak csak bizonyos állagai kerültek. E körülmények okán a kiadványba bekerültek a városi számadáskönyvek sorozatai között fennmaradt jegyzékek, a *Kötegelt iratok* II. egységébe tévedt 1631. évi jegyzék viszont kimaradt, holott Jakab Elek 1888-ban kiadott *Kolozsvár történetében* éppen ennek alapján adott ízelítőt a városi kereskedelem irányairól, az import- és exportárúk különböző fajtáiról.²

Emiatt írásunk elsődleges célja a 30 ívet kitevő forrásszöveg kiadása, amely lehetővé teszi, hogy a kolozsvári harmincadhivatal működésének ezután az 1630–1637-es évekre terjedő utolsó időszakát a maga teljességében vizsgálhassuk.³ Előjáróban pedig csupán nagy vonalakban, a Pap Ferenc által már átfogóan bemutatott összképbe illesztve vázoljuk új forrásunk tanulságait. Hangsúlyozzuk, hogy az év kezdetének, az 1631. január 27-ig terjedő közel egy hónapnak az adatai már ismertek, ugyanis – minthogy az 1630. évi harmincadjegyzék végén kaptak helyet – bekerültek az említett forráskiadványba. Most előbukkant forrásunk első bejegyzései annak folytatásaként, január 29-én indulnak, az utolsó bejegyzés dátuma pedig december 29.⁴

A kolozsvári harmincadnál 1631-ben kirótt vám mértékét az erdélyi harmincadok számára kiadott 1630-as vámtarifá (vectigal) írta elő. Eszerint, ha a vámilletéket az áru kereskedelmi ára szerint állapították meg, akkor a vectigalban előírt 3%-os vámkulcsot alkalmazták, más esetekben pedig a listában árunemenként előírt tarifák szerint szedték a vámot.⁵ Eltéréseket csak elenyésző

Pakó László (1980) – PhD, történész, tudományos munkatárs, EME, Kolozsvár, pako.laszlo@eme.ro

¹ *Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599–1637)*. Bev. tanulmánnyal és jegyzetekkel közreadja Pap Ferenc. Buk.–Kvár 2000. (A továbbiakban *Harmincadjegyzékek*.) A forrástípus kutatástörténetét lásd uo. 6–7.

² Jakab Elek: *Kolozsvár története*. II. Bp. 1888. 627–628.

³ Itt szeretnénk köszönetet mondani Flóra Ágnes levéltárosnak kutatásaink során nyújtott segítségéért.

⁴ A városi számvévek 1631-es elszámolásai azt sejtetik, hogy a januári tételek nem utólag váltak szét egymástól, hanem Mechel Balk és Iklódi Tamás harmincadosok ténylegesen január 29-étől kezdték el annak vezetését. A Román Nemzeti Levéltárak Kolozs megyei Osztálya, Kolozsvár (Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Cluj, Cluj-Napoca), Kolozsvár város levéltára (Arhiva orașului Cluj) (a továbbiakban KvLt), Számadáskönyvek (Socoteli), 22/1 (Regestum partiale 1618–1638). 655. Az alábbiakban tett megfigyeléseink során az 1630. évi vámnapló végén lévő 1631-es bejegyzéseket is felhasználtuk.

⁵ 3%-os vámkulcsot írt elő az 1620-as erdélyi harmincadvám-tarifa is. KvLt, Kötegelt iratok (Acte fasciculate), II. 69, 96 ½; Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez*. II–III. Bp. 1888. 243–248. CXIV. sz.

számban tapasztaltunk, és ezek legtöbbször csupán a vámilleték néhány dénárral való véletlen elírásaként értelmezhetők. Olyan esetekben továbbá, amikor a vámilleték összegében fél dénárnak a töredéke fordult elő, az árakat általában felfelé, ritkábban lefelé kerekítették.

Az éves szállítmányok száma⁶

Év	Összesen	Behozatal		Kivitel		1599–1637 % ⁷		
		Száma	%	Száma	%	1599–1637	Behozatalból	Kivitelből
1631	425	196	46,1	229	53,9	8,59	8,08	9,06

A harmincad évi összege⁸

Év	Összeg	1599–1637 % ⁹	Behozatal			Kivitel		
			Összeg	Évi %	Ált. %	Összeg	Évi %	Ált. %
1631	4484,15	5,85	2009,60	44,8	4,97	2474,56	55,2	6,79

A kereskedés intenzitását illetően számításaink szerint az év folyamán a harmincad-hivatalnál összesen 425 szállítmány után fizettek vámilletéket, ez a szám az 1630. évi 511 szállítmány és a későbbi évek átlagosan 330–350 szállítmánya között található. A behozatali és kiviteli mutatók szempontjából a begyűjtött vámilletékek értéke kevéssel 4500 forint alatt maradt, ami ugyan majdnem kétszerese az 1610-es évek vámbevételeinek, az 1630-as években azonban jóval mögötte maradt a 7099,65 forintos 1630., a 7825 forintos 1634. vagy a közel 9500 forintos 1636. év bevételeinek. Az éves import és export viszonya szempontjából mind a szállítmányok száma, mind azok vámértéke nagyjából megközelíti egymást. Az ezekből kiszámolt szállítmányonkénti átlag 10,50 forint körül mozgott, a szállítmányok valós értékei között azonban nagy eltérések mutatkoztak.¹⁰

A kereskedelmi tevékenység havi intenzitását tekintve a legaktívabb időszak érthető módon az utazásra alkalmasabb nyári és őszi hónapokra esett. Januártól áprilisig a szállítmányok száma csak egyszer érte el a negyedszázat, ezzel szemben június és november között majdnem folyamatosan ötven körül mozgott, júniusban elérve a hetvenöt szállítmányt is.

A kereskedelmi kapcsolatrendszer tekintetében 1631 folyamán 18 olyan település vagy térség neve fordul elő a naplóban, ahová árut vittek, vagy ahonnan árut hoztak Kolozsvárra.

⁶ Adatainkat a *Harmincadjegyzékek*ben közzétett mellékletek formájában adjuk meg. Jelen esetben lásd az I/1. sz. mellékletet.

⁷ A teljes időszak átlagához számolt értékek elemzése során számolni kell azzal, hogy mivel a *Harmincadjegyzékek*ben közölt összérték az 1631-es értékkel megnőtt, a publikált korábbi eredmények is enyhén módosulnak.

⁸ Lásd *Harmincadjegyzékek* II/1. sz. mellékletet.

⁹ Lásd a 7. jegyzetet.

¹⁰ Csanádi Antal bécsi áru után 102,01 forint vámot fizetett, Gondos Márton Nagykárolyból hazajuttatott apróvasai után pedig 9 dénárt; Bácsi Péter az országból kihajtott ökrei után 275 forint vámot, Beke András Nagykárolyba vitt szalonnái után pedig 6 dénár illetéket fizetett. *Függelék* 6v, 13v, 18r, 26v.

Számos alkalommal csak azt árulja el a forrás, hogy árut vittek „ki” a városból, többször pedig mellőzi egy-egy szállítmány útirányának a részletezését.¹¹ A behozott áru származási helyei nem egyeztek teljesen az árukivitel célpontjaival.

Bécsnek a kolozsvári kereskedelemben elfoglalt helye 1631-ben is kiemelkedő. Kiviteli célpontként ugyan elenyésző a jelentősége,¹² a behozatal tekintetében azonban vezet más vidékek áruival szemben. Az évi 41 szállítmány (a behozott szállítmányok 21%-a) számban ugyan elmaradt a lengyel városoké mögött, a behozott áruk után fizetett közel 856 forintnyi vámilleték azonban az évi teljes behozatali vámilleték 42,7%-át tette ki. Kiemelendő továbbá a szállítmányok árufajtáinak a változatossága. Az áruk között kiemelt helyet foglaltak el a süvegek (dupla, köz-, pozsonyi, apró), de posztó is érkezett nagy mennyiségben; a legnagyobb kereslet a közép-európai eredetű fodor igler, a májszner és a baraszlai iránt volt. A drágább fajták közül perpéta, haraszt (hárász?), sája és karaszia érkezett, a vásznak közül a galler gyolcs, a truppai, a veres és fekete vászon, illetve a bakacsin volt a rakományokban. Más vidékek szállítmányaihoz képest széles volt az onnan érkező különféle selymek skálája (muhar, tafota, anabergi, szél, kamuka, kittel), akárcsak a különféle prémeké (bársony, szőr, selyem vagy arany) is. A fűszerek, gyümölcsök és édességek közül a szegfűszeg, nádméz, fahéj, szerecsendió és virága, sáfrány, tengeri szőlő, vagy konfrejt (cukrozott gyümölcs) érkezett nagyobb mennyiségben. Ahhoz képest viszont, hogy az 1620-as években Bécs volt a bors legfontosabb behozatali helye, 1631-ben csupán két szállítmányt rögzít a jegyzékünk, mint ahogy csökken a behozott gyömbér mennyisége is. 1631-es adataink már tanúi tehát annak a folyamatnak, melynek során Bécs fokozatosan elesett attól, hogy a borsnak és a gyömbérnek a Kolozsvár felé való fő közvetítője legyen, ez a szerep ezután a lengyel városok hatáskörébe ment át.¹³ A fémek és fémtárgyak közül a különféle kések – köztük a kard- és késgyártásáról híres passauai, vélhetően a település nevének latin Batavia változata után *batofinak*¹⁴ nevezett kések – és az acél tűnek fel gyakrabban, a vegyszer és festékanyagok közül a berzsény, a bécsi sáfrány és a minium, a szállítmányok közel kétharmada pedig papírost is tartalmazott. A Bécsből hozott áruk érdekességeiként egy kártyát és egy apró sipot említhetünk.

Az 1631-es kolozsvári áruimport szempontjából a bécsivel majdnem egyező súllyal bírtak a lengyel kereskedelmi központok felől érkező áruk. Akárcsak Bécs, úgy a lengyel területek sem számítottak keresett árukiviteli célpontoknak.¹⁵ A behozatal szempontjából azonban az évi 51 szállítmány számban minden más forrást felülmúlt, és a 710 forint befizetett vámilleték (az éves teljes behozatali vámilleték 35,4%-a) is kevéssel maradt el a bécsi árukból származó illetékektől. Az 1631-es lengyel áruk szinte kizárólag Jarosławból és Ilvóból (Lemberg/Lwów/Lviv) érkeztek, Lublint, a sziléziai Boroszlót (Wrocław) és általánosan az ország nevét egy-egy alkalommal említi a forrás. Jarosławból vélhetően harminckét szállítmány¹⁶ érkezett

¹¹ Ha a körülmények lehetővé tették, igyekeztünk az ilyen helyeket beazonosítani, számításainkban pedig már ezekre az adatokra is támaszkodtunk.

¹² Az évi egy só- és egy viasz-szállítmány a város teljes évi kiviteli vámilletékének csupán 1%-át jelenti. *Függelék* 12r. A Bécsbe irányuló kolozsvári exportot egyébként már a század húszas éveitől a recesszió jellemezte. *Harmincadjegyzékek* 24–25.

¹³ Pap Ferenc: *A kolozsváriak fűszer- és déligyümölcs-kereskedése (1599–1637)*. Erdélyi Múzeum LXV(2003)/1–2. 140–141. (A továbbiakban Pap: Fűszer- és déligyümölcs-kereskedés)

¹⁴ Nem batosi, ahogy az eddigi szakirodalom azonosította őket.

¹⁵ A három kiviteli tétel mindössze az éves összes kiviteli vámilleték 0,80%-át adta.

¹⁶ 16 alkalommal meggyőzőnek tűnő körülményekre alapozva mi azonosítottuk a várost.

Kolozsvárra, melyek 450 forintnyi vámilletéke a lengyel import értékének 63,2%-át jelentette, Ilvóból pedig tizenhat, vámértéke a lengyel importárú vámértékének 25,8%-át téve ki. Az adatok igazolni látszanak azt a korábbi észrevételt, miszerint az 1630-as évek elején e két település árubehozatala megerősödött, magával vonva a Poznańon keresztül e településekre érkező baltikumi árufajták kolozsvári behozatalának fellendülését.¹⁷ A behozott árufajták közül hangsúlyosan kiemelkednek a drágább nyugat-európai posztófajták, a fajlondis és a karaszia, de előkelő helyet foglal el a baraszlai posztó és a haraszt is. Kisebb mértékben ugyan, de megjelenik a közlondis, a gures és a kiscicer vagy az ezen a vidéken éppen az 1630-as évektől adatható lazúr. A fekete, virágos vagy kenderbársony a bécsi szállítmányokhoz viszonyítva ritkán fordul elő, a vásznak közül a lengyel gyolcs emelhető ki, a selymek közül pedig a muhar, bagazia és kittel, de mennyiségük messze elmarad a Bécsből szállított hasonló termékek mögött.¹⁸ A behozott áruk között többször találunk mókuszprémet vagy morvai, illetve nyúlmal bélést. Gyakoribb a krakkói cérna és a bélelt kesztyű behozatala is. A fűszerek között kiemelt helyen találjuk a borsot, ami valóban igazolja, hogy az 1630-as évek legelejétől már a lengyel városok vették át Bécsnek a kolozsvári borsimport közvetítésében addig betöltött vezető szerepét.¹⁹ Emellett a lengyel szállítmányokban már nagyobb számban fordul elő a gyömbér is, kisebb mértékben pedig a szegfűszeg, fahéj és nádméz. Innen is hoznak papirost, de a bécsinél jóval kisebb mértékben. A bécsi szállítmányokkal ellentétben azonban hiányoznak a süvegek.

A bécsi és a lengyel területekkel majdnem egyező intenzitású, vámértékében azonban azok felét kitevő kereskedelmi kapcsolat létezett 1631-ben a Felvidékkel.²⁰ Habár a korábban kiadott jegyzékekben több város neve is előfordul, 1631-ben csupán Eperjessel dokumentálható az aktív kereskedelem. Az árukivitel itt sem számottevő,²¹ az eperjesi kereskedelmi kapcsolatokból befolyt vámilleték 84%-át a behozatali áruk után fizetett összegek képezték. A behozott árufajták közül itt a posztó emelhető ki, a nyugat-európai fajták közül karaszsiát és kis mértékben fajlondist szállítottak a leggyakrabban (a lengyel területeknél azonban jóval kisebb arányban), és előfordult a kentula is. Jóval nagyobb arányban hozták azonban a közép-európai posztófajták közül az olcsóbb kiscicert és a baraszliat. Emellett jelentősebb mennyiségben hoztak lengyel gyolcsot, illetve polgár- (kizárólag csak innen került Kolozsvárra), dupla és közönséges süveget. De a szállítmányokban volt morvai gerezna, krakkói cérna, kasza, ön és kénkő is, érdekességekként pedig az üvegből és kristályból készült ablakra való tányérokat könyvelhetjük el.

A déli irányból hozott árukkal kapcsolatban az általánosságban Törökországnak nevezett terület mellett Konstantinápoly és Nándorfehérvár nevét pontosítja a forrás. Az onnan importált áruk ugyan a teljes évi behozatalnak kb. az 5%-át tették ki, a kivitel mértéke pedig az 1%-ot sem érte el, ennek ellenére tarkították a Kolozsváron feltűnő árukínálatot. Kevés kivételtől eltekintve ugyanis ezek kizárólag csak török területről kerültek Kolozsvár piacára, alátámasztva azt a kutatás által már korábban hangsúlyozott megállapítást, miszerint a török hódítások a délről érkező árubehozatalnak gátat vetettek ugyan, de teljesen fel nem számolták.²² A posztók

¹⁷ Harmincadjegyzékek 31–32.

¹⁸ Az állítás a kolozsvári harmincadvám működésének teljes időszakára érvényes. *Harmincadjegyzékek* 33–34.

¹⁹ Pap: Fűszer- és déligyümölcs-kereskedés 140.

²⁰ Az évi 44 szállítmány teljes vámértéke 317,58 ft, mely az évi összes vámilleték 7,09%-át adta.

²¹ Vámértéke 50,60 ft volt, ami a teljes éves kiviteli vámilleték csupán 2%-át érte el.

²² Pap: Fűszer- és déligyümölcs-kereskedés 142.

és vásznak közül a délen is gyártott aba és a teveszőrből készült csemellet érkezett, kizárólag onnan jött az ezüstös, selymes, fehér végű, paraszt féle jancsár, durva vagy keskeny patyolat, a paplan, a selymek közül a szintén déli származású muhar, bagazia, futa és matász, a bőrök közül pedig a jellegzetesen déli eredetű szattyán- és capabőr, a szattyánbőrből készült kapca, a karmazsinbőrből gyártott csizma és papucs. A rövidárúk közül a török cérna, a skófiom, a török zsinór, a teveszőrből vagy selyemből készült övek, a szőnyeg, a gomboknak számos válfaja (száras, dolmányra vagy mentére való, gyapot-, selyem-). A fűszerek és gyümölcsök közül 1631-ben a jellegzetesen déli faolajat s mandulát, a vegyszerek és festékek közül pedig gallest (csergubát), maszlagot és fehéritőt szállították Kolozsvárra. Érdekességként említhetjük az olvasó és az üvegyöngy felbukkanását.

Ha az eddig bemutatott vidékek esetében folyamatosan a behozatal túlsúlyát rögzíthettük, Kolozsvár és a forrásokban Magyarországnak nevezett terület,²³ illetve a külön megnevezett partiumi Várad és az északabra fekvő Nagykároly, Nagybánya és Szatmár városok közötti kereskedelmi kapcsolatok terén más a helyzet. Nagykároly kivételével minden esetben az árukivitel messze felülmúlta a behozatal szintjét; a szállítmányok összesített száma és vámilletékek összesített értéke is jóval felülmúlta a fent tárgyalt régiók vagy települések értékeit.

Mind a szállítmányok száma (71, azaz 16,7%), mind azok vámértéke (916,81 ft, azaz 20,4%) tekintetében Kolozsvár legintenzívebben Magyarországgal kereskedett.²⁴ Természetesen a részletek itt is árnyalják a képet: az árukivitel ugyanis, a kolozsvári harmincadvám négy évtizedes működésének teljes időszakához hasonlóan,²⁵ messze meghaladja a behozatalt.²⁶ A behozatal túlnyomó részét a köz- vagy a polgársüvegek alkották, mellette halat, vidrabört, búzát és némi vasárut hoztak. Nagy részüket azonban sokkal jelentősebb tételben a bécsi, lengyel vagy felvidéki részokről is szállították. Ebből feltételezhető, hogy ezek elsősorban a kolozsváriak helyi szükségletét elégítették ki, és nem az átmenő kereskedelmet szolgálták.²⁷

A kivitelemnél érdemes külön kitérni az élőállat-kereskedésre, melynek volumene, amint a kutatás már rávilágított, az 1630-as években nagyon megnőtt. Az ökörkivitel a korábbi évekhez képest magasra ugrott, a tehén- és a tulokexport pedig éppen az 1630-as évektől indult meg.²⁸ 1631-es adataink alátámasztják ezt a látványos növekedést: az élőállat szállítmányok száma az éves kiviteli szállítmányoknak a negyedét tette ki (26,6%), vámértéke azonban a teljes kiviteli vámilleték 82,5%-át adta. Ezen belül is az ökörszállítmányok voltak nagy túlsúlyban (63,9%), vámértékük az összes exportált élőállat után fizetett vámilleték 90%-át tették ki. A maradék nagy részét (9,2%) a tehénkivitel jelentette, a harmadfű tulok- (0,33%) és a lószállítmányok (0,45%) pedig jóval szerényebb mértékben voltak képviselve.²⁹

²³ Minden bizonnyal a középkori Magyar Királyság Habsburg-fennhatóság alá került területei.

²⁴ Nem vettük figyelembe a bizonytalan „ki” vagy „odaki” megnevezésű helyeket (habár az összes kiviteli vámilleték 53%-át teszik ki), pedig a szállított áru összetételéből ítélve vélhetően ezek, kevés kivétellel, szintén erre a területre vonatkoztak.

²⁵ Pap Ferenc: *Kolozsvár és a Királyi Magyarország kereskedelmi kapcsolatai*. Történelmi Szemle XXXIII(1991). 3–4. 241; Harmincadjegyzékek 38.

²⁶ A szállítmányok számának százalékos aránya 14:86%, a vámértéket tekintve pedig 2,5:97,5%.

²⁷ Harmincadjegyzékek 39.

²⁸ Pap Ferenc: *A kolozsváriak marhakereskedése a XVI. század végén és a XVII. század első felében*. = *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. Kiss András, Kovács Kiss Gyöngy, Pozsony Ferenc. EME, KV, 1999. 450–451; Harmincadjegyzékek 66.

²⁹ 1631. augusztus folyamán például a befolyt 1827,9 forint havi vámilletékből a Magyarország irányába hajtott ökör, meddő tehén és harmadfű tulok vámértéke 1770,60 forintot tett ki.

Az 1630-as évvel ellentétben Bécset forrásunk egyszer sem nevezi meg kiviteli célpontként; a szállítmányok 40%-a Magyarországra irányult, kis számban pedig Jarosławba, Eperjesre, Pozsonyba, Nagyváradra és Nagykárolyba hajtottak állatot. A szállítmányok 31%-áról annyit tudunk meg, hogy a városból „*ki*” vagy „*odaki*” vitték, mely a majdnem 10 százaléknyi meg nem nevezett célponttal együtt nagy valószínűséggel szintén magyarországi piacokat jelenthetett.

Az élőállat mellett exportált termékek típusait már a korábbi kutatás is felmérte.³⁰ Eszerint a helyi őstermelésből származó árucikkek közül 1631-ben is tekintélyes mennyiségű tejterméket (sajtot, túrót, vaját) és sót exportáltak, kisebb tételben pedig égett bort, méhsört, mézes pogácsát és szappant vittek. Szállítottak továbbá erdélyi eredetű nyersanyagot és céhes árut, melyek közül a posztóipar termékei (sebesi pokróc, tarisznya, erszény, ködmön, báránypórács) és a bőrfélék (leggyakoribb a nyúlgereszta) voltak a legkeresettebbek. A lábbelik közül a ficsor vagy a közönséges vargasaru és az apró vagy közönséges csizma volt keresett, elszórta pedig üveg-, timsó-, kénesó-, puskapor- és hegedűhúr-szállítmányokkal is találkozunk. Ezeknél jóval gyakrabban és nagyobb mennyiségben szállítottak Magyarországra az Oszmán Birodalom felől Kolozsvárra érkezett árut, bizonyítva ezáltal Kolozsvár kulcsszerepét a Dél- és Délkelet-Európa felől Magyarország és Közép-Európa felé tartó tranzitkereskedelemben. A leggyakrabban szállított termékek a jancsár patyolat és más patyolatfajták, a selymek (török selyem, matász, muhar), a török eredetű kordovánbőr és a kordován-, szattyán-, illetve karmazsinbőrből készült csizmák és saruk voltak.

Ami a Kolozsvárhoz közelebb eső, partiumi vagy attól északra elterülő városokkal való kereskedelmet illeti, a kutatás azonosította már és felmérte a Várad és Debrecen felé irányuló nyugati, illetve a Nagykárolyt, Nagybányát, Szatmárt és más településeket érintő északnyugati kereskedelmi útvonalak jelentőségét. A behozatal tekintetében 1631-ben a Nagykároly felől érkező vasárú figyelemre méltó (öreg, közép- és apró-, kard- és marokvasak, acél, lánc, csákány és kasza), valamint a jóval ritkábban felbukkanó, Nagybányáról is szállított lengyel, bártfai vagy voraljai gyolcs és a zsidó vagy voraljai vászon. A kivitel kapcsán már részleteztük, hogy e városok esetében elenyésző az élőállat-szállítmányok száma. A többi áru tekintetében, a korábbi eredményekkel összecsengően,³¹ 1631-ben is a Várad felé szállított áru volt a legtarkább összetételű. Az őstermelésből származó termékek közül Váradra leggyakrabban sajtot, túrót, mézespogácsát és égett bort szállítottak; sajt, mézespogácsa, égett bor és szalonna ment Nagykároly felé is; Nagybányára pedig a szappan- és kis mennyiségben a mézespogácsa-szállítmányok jutottak. Legnagyobb arányban azonban a lábbeliket fuvarozták: Váradra került a legtöbb közönséges varga- és ficsor saru, kapca, apró- és ficsor csizma. Emellett a magyarországi kivitelnél jelzettnél is nagyobb számban szállítottak ugyanoda török eredetű lábbelit: szattyán-, kordován- vagy karmazsinbőrből készült sarut, csizmát és kapcát. Ez utóbbiakból Nagybánya piacára is jelentős mennyiség jutott. Abaposztó, sebesi pokróc, tarisznya, erszény, ködmön, különféle bélések, paplanok, vászonfélék (gyapot-, paraszt-), palástok, nyers- vagy érlelt bőrök (nyúl-, ökör-, bárán-, tehén-), rövidáru (övek, zsinórok, fonalak és gombok) szerepelnek még a szállítmányok között. Nagyváradra és Nagybányára egyaránt többször érkezett selyem-szállítmány is (matász, bagazia). Megtalálható továbbá

³⁰ Pap: Kolozsvár és a Királyi Magyarország 241–243.

³¹ Harmincadjegyzékek 51.

néhány olyan közép-európai árucikk is (fodor igler palást, boroszlói palást), amelyek habár onnan érkezhettek Kolozsvárra, innen vissza is fordultak Nagyárad, Nagykároly vagy Nagybánya irányába. Viszonylag jelentős a Váradra szállított üveg; kisebb mennyiségben rizskása, mazsola, citrom, erdélyi sáfrány és timsó is került oda.

Az eddig közzétett anyagban egyszer sem szerepelt Lippa, ahonnan 1631-ben paplan és bulyavászon, gyapotgomb, zsinór, selymes keszkenő, papucs, gyermekfosztán és narancs került Kolozsvárra, tehát a kolozsvári piac számára a déli áru közvetítő helyeként üzemelt.³²

Az 1631-ben megtett kereskedelmi utak hosszúságát vizsgálva azt a már korábban megfogalmazott megállapítást erősíthetjük meg, hogy a hosszú, veszélyes és nagyobb anyagi ráfordítást igénylő, Bécsig vagy a lengyel területekig tartó kereskedelmi utak helyett fokozatosan egyre gyakoribbá váltak a rövidebb, kevesebb anyagi befektetéssel és kockázattal járó, Magyarországra, a Partiumba vagy más közelebbi városokba vezető utak.³³ Továbbá az, hogy nagyszámú dél- és délkelet-európai áru kolozsvári közvetítéssel jutott el Közép-Európába, azt is aláhúzza, hogy a kolozsvári kereskedők valóban aktívan bekapcsolódtak a vidéket átszelő tranzit-kereskedelemben, a várost pedig számottevő átmenő kereskedelmi központtá formálták.

Ami a szállítókat illeti, az 1631-es év 425 szállítmányának a lebonyolításában 204 személy működött közre. A korábbi kutatás már rámutatott arra, hogy voltak köztük olyan kézművesek, akik saját termékeik értékesítése érdekében vágtak neki az útnak. Ilyen lehetett az a Bréd Márton, aki az év folyamán háromszor szállított szappant Nagybányára,³⁴ vagy az a Nemezyártó Mihály, aki Váradra szállított nemezt.³⁵ Számuk azonban alacsony az áruszállítást már hivatásszerűen űző személyek mellett, akik évente többször megjelentek a harmincadhivatal előtt. 1631-ben például a feljegyzett személyek fele legalább kétszer vagy annál többször jelent meg a vámhivatal előtt. „Rekordot” az a Zilahi Jánosné döntött, akinek az év folyamán nyolc szállítmányát vámolták meg a harmincadosok.³⁶ De sok az olyan kereskedő is, akit csak egyszer említ forrásunk. E kalmárok, a kutatás álláspontja szerint, még nem specializálódtak bizonyos árufajták kizárólagos forgalmazására, szállítmányaik vegyesen tartalmaz(hat)ták a legkülönbözőbb árutípusokat. Tevékenységükben kersvolsatuk mentén lebonyolítani tevékenységüket: kialakított útvonalaitak igyekeztek a lehető legjobban kiaknázni, anélkül hogy folyton újabb piacok felderítésével próbálkoztak volna.³⁷ 1631-ben is markánsan kirajzolódik például azoknak a kereskedőknek a köre, akik Bécs, Lengyelország vagy a Felvidék városainak piacait látogatva inkább a távolsági kereskedelemben látták boldogulásuk zálogát. Istvándi Bálint például 1631 folyamán kizárólag Ilvóból (egyszer)

³² Szállítója az az Enyedi Szabó Mihály volt, aki az év során kétszer is járt Nándorfehérváron kereskedés céljából. *Függelék* 9r, 11r, 17v.

³³ Számításaink szerint 1631 során majdnem kétszer annyi szállító vállalkozott rövidebb távú útra, mint hosszabb távúra.

³⁴ *Függelék* 8v, 25v. Bréd 1619 és 1636 között még tucatnyi alkalommal szállított szappant ugyancsak Nagybányára. *Harmincadjegyzékek* 315, 324, 343, 353, 365, 413, 422, 444, 468, 483, 516, 529.

³⁵ *Függelék* 5v. Egy hasonló nevű személy, vélhetően ugyanő, nemezszállítmányát vámolták 1619. május 26-án is. *Harmincadjegyzékek* 315.

³⁶ *Függelék* 3v, 5r, 7r, 12v, 17r, 23r, 26v, 28r.

³⁷ Francisc Pap: *Negustori și capital social comercial la Cluj în prima jumătate a secolului al XVII-lea*. Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj XXIX(1988–1989). 149; *Harmincadjegyzék* 69–70.

és Bécsből (két alkalommal) szállított árut Kolozsvárra,³⁸ Szilágyi Gergely deák pedig egy alkalommal Bécsből, háromszor pedig Eperjestről hozott árut.³⁹ Más kereskedők a Török Birodalomhoz tartozó balkáni területeken mozogtak otthonosabban. Enyedi Szabó Mihály és Zók Péter 1631 folyamán kétszer is szállított árut Nándorfehérvárról Kolozsvárra.⁴⁰ De jól elkülöníthető azoknak a csoportja is, akik inkább a rövid távú tranzit-kereskedelemben próbáltak bekapcsolódni, és a Kolozsvárhoz közelebbi városokba vagy vidékekre igyekeztek eljuttatni a helyi termékekből vagy a déli török területekről behozott árucikkekből álló szállítmányaikat. Leglátványosabb példánk annak a Zilahi Jánosénak a tevékenysége, aki 1631 márciusa és decembere között szinte havi rendszerességgel jelentkezett a harmincadosok előtt: négy alkalommal Váradra, egyszer Magyarországra és egyszer meg nem jelölt helyre szállított árut, két alkalommal pedig Nagyváradról és Nagyváradról behozott szállítmányokat vámoltatott, melyekben a déli származású karmazsin vagy kordovánbőr lábbelik mellett, a helyi őstermelésből származó mézespogácsa vagy a sajt is jelen volt.⁴¹ A kolozsvári kereskedőknek a balkáni és a közép-európai térségek közötti kereskedelmi kapcsolatokban betöltött közvetítő szerepére szemléletesen világít rá Nyiri Péter deák 1631-es tevékenysége, aki az év elején Nándorfehérvárról szállított török eredetű árut, május–június folyamán Magyarországon, majd Váradon, Nagyváradon és Nagyváradban próbálta azt értékesíteni, miközben októberben már egy újabb konstantinápolyi szállítmányát vámoltatta.⁴²

A kereskedők mozgásáról és a kereskedelmi tevékenység szervezetéről elmondható, hogy a hasonló árukat megegyező célpontokba vagy célpontokból szállítók többen társulva tették meg útjukat, növelve ezáltal szállítmányaik és saját személyük biztonságát, valamint vállalkozásaik sikerét.⁴³ A leglátványosabbak az élő állatot hajtók csoportjai lehettek, akik mindig többen vágtak neki útjuknak. Augusztus 4–5-én például húsz olyan személy szállítmányára rótták ki a harmincadosot, akik mind élő állatot igyekeztek az országból kijuttatni Váradra, Nagyváradra, Nagyváradra, Magyarországra vagy közelebről meg nem jelölt helyre: 1188 ökröt és 86 meddő tehenet.⁴⁴ Nem minden kereskedő indult azonban útnak; gyakran találunk a jegyzékben olyan megjegyzéseket, melyek azt mutatják, hogy sokan már megbízottak (fogadott szolgák) útján juttatták el termékeiket a kiszemelt célpontokra, e szolgák pedig, kihasználva az adandó alkalmat, saját portékáikat is eljuttatták és értékesítették az idegen piacokon.⁴⁵

Rövid áttekintésünk mindenkit meggyőzhet arról, hogy a most közlésre kerülő forrás nem fogja gyökeresen átírni Kolozsvár 17. század eleji kereskedelmének az eddig ismert képét, új adataival azonban részleteiben kiegészíti, árnyalja és bővíti meglévő ismereteinket.

³⁸ Függelék 2r, 10v, 21r.

³⁹ Függelék 1v, 6r, 17r; Harmincadjegyzékek 394.

⁴⁰ Függelék 11r, 17v.

⁴¹ Lásd a 36. jegyzetet.

⁴² Függelék 6v, 7r, 9r, 22v; Harmincadjegyzékek 394.

⁴³ Február 28. és március 5. között egymást követően vámolták tizenöt kereskedő Ilvából érkezett szállítmányát, szeptember 5–6-án pedig harminc, vélhetően mind Jaroslawból származó rakományt vámoltak. *Függelék* 1v–3r, 14v–16v. A bécsi importárakat is mindig csoportosan vámolták: július 2-án öt, szeptember 10-én három, október 2–3-án huszonnégy, november 3-án pedig újabb kilenc szállítmány került a harmincadosok elé. *Függelék* 10v, 16v–21v, 24r.

⁴⁴ *Függelék* 11v–12r.

⁴⁵ Pap: *A kolozsváriak marhakereskedése* 452–455. 1631. augusztus 30-án például Bácsi Péter 275 ökröt vámolták a harmincadosok, megjegyezve neve mellett, hogy ökreit szolgálai, Nagy Máté, Nagy János, Gyeke György, Sipos György és Kis Máté fogják hajtani, akik saját 37 ökrüket is a csordával viszik. *Függelék* 13v.

Függelék⁴⁶

[1r]

Anno Domini 1631

esztendőbeli harmincad jövedelmének számadása
így következik**29 Januarii**

Garmati János hozott Magyarorszagból	
25 forint ára csíkot	0.75
Klodi Ferenc adott egy lovat el egy pozoni legjénynek, fl. 23	0.69
Nireő Ferenc hozott LengielOrsagból	
8 mázsa borsot	16
8 mázsa gyömbért	12
8 mázsa büdös követ	1.60
5 mázsa miniumot	2
1 mázsa ónos pléhet	0.50
17 vég bojtos muharat	3.40
115 forint ára aprólékot	3.45

10 Februarii

Eniedi Szabo Istvánné viszen ki	
55 bokor szattyán csizmát	1.10
6 kötés szőr taniszrát	0.12
25 lóvakarót, 1 pro d. 10	0.07 ½
35 bokor itt való varga sarut	0.17 ½
25 bokor apró csizmát	0.25
Eniedi Szabo Mihály viszen ki	
4 forint ára mézes pogácsát	0.12
3 kötés szőr taniszrát	0.06
fél kantár rizksását	0.12 ½
1 ½ kantár malozsaszőlőt	0.37 ½
3 baraszlai posztó palástot, érnek fl. 10 d. 50	0.31 ½
1 fodor igler palástot, ér fl. 10	0.30
10 szattyán csizmát	0.20
1 font erdeli sáffránt	0.08
10 bokor kordován sarut	0.10

[1v]

17 Februarii

Szilagi Gergely deák hozo[tt] Eperiesről	
900 dupla süveget	9
7 vég kiscicert	1.40
70 forint ára aprólékot	2.10
Szappanios Pál Magyarorszagban	
3 mázsa szappant	0.48

20 Februarii

Kouaczy Ferenc Szakmarra	
80 bokor szattyán sarut	0.54
50 bokor kordován sarut	0.50

21 Februarii

Nagj Söcz Mihály viszen Varaddá	
4 nyúljbőr gereznát	0.40

22 Februarii

Farkas István viszen Varaddá	
35 forint ára sajtot	1.05
2 tömlő túró, érnek fl. 7	0.21
Kantor Kis Mihály viszen Varaddá	
1 ½ kantár rizksását	0.37 ½
fél kantár malozsaszőlőt	0.12 ½
8 tömlő túró, 1 pro fl. 3 d. 50	0.84
Borsai István viszen Varaddá	
210 nemezet	0.42
12 csinált szűrt, érnek fl. 20	0.60

26 Februarii

Lakatos János, feieruari, viszen Varaddá	
3 nitra selyemből csinált zsinórt	0.63
20 kordován sarut	0.20
14 bokor kordován csizmát	0.56

⁴⁶ A forrás lelőhelye: KvLt, Kötegelt iratok (Acte fasciculate), II. köteg (fascicula), 98. Mikrofilmen: Mikrofilmgyűjtemény (Colecția de microfilme), KvLt, 271. tekercs (rola), 0658–0686. filmkockák. – A szövegek közlésénél eltértünk a *Harmincadjegyzékek*ben követett eljárástól, és nem betűhív átírást, hanem a teljes átírás és a betűhív közlés közötti átmenetet választva törekedtünk arra, hogy a szöveg jellegzetességeit és történelmi hangulatát megtartsuk, anélkül, hogy az az olvashatóság vagy megértés rovására menne. A magán- és mássalhangzók esetében az ejtésbeli hűség visszaadására törekedtünk, lehetőleg a mai helyesírási szabályok szem előtt tartásával. A személy- és helységnevek esetében viszont megtartottuk az eredeti formát. A vámlletékek összegének az írásánál a könnyebb értelmezhetőség érdekében egységes jelzést alkalmaztunk. Rövidítések, jelzések: fl = forint, tal = tallér, [] = saját kiegészítéseink, [?] = bizonytalan olvasat, [!] = a jegyzék vezetőjének véletlen elírásai.

28 Februári

Karkai Mihály deák hozott Jluoból

3 ½ mázsa borsot	7
egy fertály gyömbért	0.37 ½
5 bál karakai cérnát	1
2 vég harasztot, érnek fl. 8	0.24
80 forint ára aprólékot	2.40
5 fél vég bojtos muharat	0.50

[2r]

Rez Márton hozott Jluoból

7 mázsa borsot	14
12 vég karazsiát	2.40
4 fél vég fajlandist	6
fél mázsa gyömbért	0.75
20 font szerencsendió virágot	0.60
4 font szerencsendiót	0.12

1 Martii

Jenei István hozott Jluoból

3 fél vég fajlandist	4.50
14 vég karazsiát	2.80
6 vég baraszlait	0.72
1 mázsa borsot	2

Jstuandi Bálint hozott Jluoból

2 mázsa borsot	4
5 bál karakai cérnát	1
14 kötés papirossat	1.16
75 forint érő aprólékot	2.25

Konnert András hozott Jluoból

2 fél vég fajlandist	3
8 vég karazsiát	1.60
4 vég baraszlait	0.48
¾ borsot	1.50

Eperiesi István hozott Jluoból

2 fél vég fajlandist	3
3 fél vég közlondist	2.25
4 vég karazsiát	0.80
2 vég baraszlait	0.24
2 bál karakai cérnát	0.40
6 vég kittelt	0.30
10 vég fekete vásznot	0.50

[2v]

Szakal András hozott Jluoból

8 fél vég fajlandist	12
42 vég karazsiát	8.40
10 vég baraszlait	1.20
2 mázsa borsot	4

Kraiczar András hozott Jluoból

8 vég karazsiát	1.60
2 fél vég fajlandist	3
8 vég baraszlai	0.96
2 mázsa borsot	4
1 mázsa aranyásrga	1.50

Kraiczar Péter számára

6 vég karazsiát	1.20
1 mázsa bors	2
1 mázsa gyömbér	1.50

Smelczter István hozott Jluoból

3 fél vég fajlandist	4.50
8 vég karazsiát	1.60
3 vég bojtos muharat	0.60
1 bál karakai cérnát	0.20
6 forint ára lódingot és tarsolt	0.18
1 vég kender bárson	0.36

Szikszay István hozott Jluoból

8 vég karazsiát	1.60
2 fél vég fajlandist	3
1 mázsa borsot	2
1 mázsa gyömbért	1.50

4 Martii

Harastosi Szabo Miklós hozott Jluoból

11 vég karazsiát	2.20
2 fél vég fajlandist	3
2 mázsa borsot	4
½ mázsa gyömbér	0.75
3 bál karakai cérna	0.60

[3r]**5 Martii**

Cepregi Mihály hozott Jluoból

10 vég fekete vásznot	0.50
2 bál karakai cérnát	0.40
30 forint ára lódingot és tarsolt	0.90
100 pegymetet	0.15

Feieruari Benedek deák hozott Jluoból

7 fél vég fajlandist	10.50
52 vég karazsiát	10.20
10 vég baraszlait	1.20

Teökölj Márton hozott Jluoból

29 vég karazsiát	5.80
8 vég baraszlait	0.96
1 mázsa borsot	2

17 Martii

Keöuendi György deák hozott Jluoból

4 fél vég fajlandist	6	5 kantár rizskását	1.25
1 vég közlondist	1.50	5 nitra selyemből csinált zsinórt	1.05
15 vég karaziát	3	1 forint ára erszjént	0.03
1 mázsa borsot	2	6 forint ára szörből csinált övet	0.18
1 mázsa gyömbért	1.50	2 baraszalai palástot, ének fl. 7	0.21
aprólékot, fl. 46 d. 80	1.40		
Abraham Balint viszen Magyarorszagban		[4r]	
1 tízforintos lovat	1	1 Aprilis	
3 baraszalai palástot	0.39	Lucz Mihály viszen Varaddá	
Lukaczj János viszen Varaddá		17 bokor kordován csizmát	0.68
90 kordován sarut	0.90	13 bokor szattyán csizmát	0.26
Bered Márton viszen NagiBaniara		Daroczi Pál viszen Varaddá	
3 ½ mázsa szappant	0.56	16 bokor kordován csizmát	0.64
Kerczedj Péter viszen Varaddá		Secz János viszen Varaddá	
15 forint ára hevedert és szőr övet	0.45	18 bokor kordován csizmát	0.72
52 kordován sarut	0.52	Borgias Ferenc viszen Varaddá	
korbácsot, d. 36	0.01	10 bokor kordován csizmát	0.40
[3v]		5 Aprilis	
Sóczj János viszen Varaddá		Szeöcz Imréné viszen Varaddá	
8 tömlő tőröt, ének fl. 33	1	2 forint ára szőr zsinórt és gombot	0.06
2 kantár rizskását	0.50	3 forint ára főre való gyolcsot	0.09
Gondos Márton viszen Varaddá		9 bokor szattyán kapcát	0.09
80 bokor kordován csizmát	3.20	4 forint ára kék fonalat	0.12
5 forint ára szattyán kapcát	0.15	2 nyűlbőr gereznát, ének fl. 10	0.30
18 Martii		2 baraszalai palástot	0.21
Sos Lőrinc viszen Varaddá		6 bokor szattyán sarut	0.04
108 kordován csizmát	4.32	4 forint ára ficsor sarut	0.12
255 kordován sarut	2.55	6 forint ára mézes pogácsát	0.18
22 szattyán sarut	0.11 ½	Kerekes Jánosné viszen Varaddá	
5 forint ára szőr zsinórt	0.15	3 veder égetett bort	0.30
4 forint ára ficsor csizmát	0.12	6 forint ára mézes pogácsát	0.18
5 baraszalai palástot, ének fl. 16	0.48	7 forint ára üveget	0.21
5 forint ára köz kapcát	0.15	6 forint ára cérna övet	0.18
Fazakas Pálné viszen Varaddá		10 köz varga sarut	0.07
16 forint ára sajtot	0.48	1 forint ára apró kapcát	0.03
Kökeniedi Jakab hozott Moldouaból		2 fodor igler palástot, ének fl. 22	0.60
40 kordován bőrt	2	1 forint ára szappant	0.03
Teölczeres Lőrinc viszen Varaddá		1 forint ára veres fonalat	0.03
100 kordován sarut	1	3 forint ára pléh mivet	0.09
8 karmazsin sarut	0.08	[4v]	
50 kordován csizmát	2	Varadj Szeöcz János viszen Varaddá	
99 köz varga sarut	0.48	26 kordován sarut	0.26
12 forint ára égettboros üveget	0.36	44 szattyán sarut	0.32 ½
Szilahi Jánosné viszen Varaddá		4 nyűlbőr gereznát	0.60
8 karmazsin sarut	0.08	1 báránybőr gereznát	0.09
7 kordován sarut	0.07	Feieruari Lakatos János viszen	
5 forint ára ficsor csizmát	0.15	16 bokor kordován csizmát	0.64

10 bokor kordován sarut	0.10
5 nitra selyemből csinált zsinórt	1.05
Borsai István viszen Varaddá	
10 veder égetett bort	1

7 Aprilis

Kapusi Antal hozott Constantinapoliból	
20 bokor száras gombot, 1 pro fl. 2	1.20
40 vég zsinórt	1.20
1 vég jancsár patyolatot	0.25
2 vég selymes végű patyolatot, érnek fl. 70.21	
10 vég köz csömölyetet	5
6 nitra selymet	0.90
2 ½ nitra visszált selymet	0.37 ½

23 Aprilis

Feierdi János deák viszen Varaddá	
45 forint ára zabot	1.35

26 Aprilis

Keöreösi Szöcz János viszen ki	
39 szalonnát	1.17
6 tömlő túrórt, érnek fl. 21	0.63
1 kantár malozsaszőlőt	0.25

27 Aprilis

Szabo Péter hozott M[agyar]Orszaghból	
11 vidrabört	0.22

28 Aprilis

Teörök Pál viszen M[agyar]Orsaghban	
190 ficsor sarut	0.29 ½
60 font puskaport	0.30
100 kordován sarut	1

29 Aprilis

Herepi András viszen M[agyar]Orsaghban	
4 tömlő túrórt, érnek fl. 11 d. 60	0.35
21 forint ára sajtot	0.63

[5r]

Szapanos Pál viszen M[agyar]Orsaghban	
2 ¾ mázsa szappant	0.44

2 Maii

Cicero Péter viszen Varaddá	
12 vég gyapot vásznot	0.60
40 kordován bőrt	2
1 kantár rizskását	0.25

Szilahi Jánosné viszen Varaddá	
100 köz sarut	0.50
100 ficsor sarut	0.15
4 nitra selyemből csinált zsinórt	0.84
70 kordován sar[ut]	0.70

3 Maii

Megiesi Ferenc d[eák] viszen Varaddá	
100 sebesi pokrócot	1

7 Maii

Varadi Miklós hozott Lublinból	
15 fél vég fajlandist	22.50
49 vég karazziát	9.80

10 Maii

Pogani János adott el Varadon	
4 ökröt	4
Molnar István adott el	
2 ökröt	2
Czanadi Pál viszen M[agyar]Orsaghban	
100 szattyán sarut	0.66
70 kordován sarut	0.70
60 köz csizmát	1.20
15 apró csizmát és sarut	0.15
2 nitra selyem mívet	0.42
20 bokor szattyán kapcát	0.20
Sos Lőrinc viszen Varaddá	
113 kordován sarut	1.13 ⁴⁷
100 szattyán sarut	0.66
98 szattyán kapcát	0.98
120 szőr taniszrát	0.40

[5v]

Szöcz Imréné viszen Varaddá	
12 forint ára gyapott és paraszt vásznot	0.36
2 forint ára cerna övet	0.06
3 forint ára ficsor sarut	0.09
1 vég bagaziát	0.06
12 bokor szattyán sarut	0.08
2 baraszlai palástot, érnek fl. 7	0.21
2 nyúlbor gereznát	0.20
Keczkemeti Gergely deák hozott Eperiesről	
922 polgár süveget	9.22
Eperiesi István hozott	
16 vég kiscicert	3.20

⁴⁷ Javitva: 0.66-ról.

13 Maii

Kerekes Jánosné viszen Varaddá	
4 veder égetett bort	0.40
5 forint ára mézes pogácsát	0.15
6 forint ára üveget	0.18
4 forint ára céma övet	0.12
150 pénz ára apró kapcát	0.04 ½
4 forint ára apró csizmát	0.12
1 forint ára ágyfőtől valót	0.03
Nemezgiarto Mihály viszen Varaddá	
100 nemezet	0.20
Kallai János, Fodor Mihály visznek sót ki	
846 kősót	8.46

15 Maii

Mesaros Pálné viszen Varaddá	
12 szattyán sarut	0.08
1 szattyán csizmát	0.02
2 forint ára köz kapcát	0.06
2 forint ára szőr taniszrát	0.06
3 forint ára mézes pogácsa	0.09
4 forint ára erszjény	0.12
1 forint ára párta	0.03
2 forint ára céma ö[v]	0.06
2 kicsin palást	0.12
3 palást, érnek fl. 10 d. 50	0.31 ½
5 forint ára timsó	0.15
5 forint ára üveg	0.15

[6r]**17 Maii**

Máttyás deák viszen M[agyar]Or[s]aghban	
15 veder égetett bort	1.50
8 forint ára üveget	0.24

21 Maii

Vasarhelj Szabo István viszen Eperiesre	
2 negyvenes hordó mézet	4
119 kordován sarut	1.19
7 karmazsin sarut	0.07
12 maga ökrein vitte ki, mellyet el is adott	12
Szilagi Gergely deák hozott	
600 polgár süveget	6
7 bokor lengyel gyolcsot	2.10
Jgaz Gáspár hozatott Eperiesről	
20 vég kiscicert	4
700 polgár süveget	7

Simandi Márton hozott	
750 polgár süveget	7.50
1 bokor lengyel gyolcsot	0.30
Teölczeres Lőrinc hozott Varadról	
275 süveget	2.75

22 Maii

Sappanos Pál viszen ki	
4 ¼ mázsa szappant	0.68
Daroczy Pál viszen ki	
8 forint ára mézes pogácsát	0.24
2 forint ára szappan	0.06
üveget, fl. 3 d. 50	0.10
Vas Miklósné viszen ki	
10 forint ára égetett bort	0.30
3 kordován sarut	0.03

23 Maii

Eöluösi Gergely deák viszen ki	
6 negyvenes mé[h]sert	3
Lucz Mihály viszen ki	
2 negyvenes méhsert	1
20 veder mézet	1
maga nyolc ökrén vitte, mellyet eladott	8
[6v]	
Szekelj Gergel viszen Eperiesre	
46 veder mézet	2.30
Giulai Márton hozott Baniaról	
10 mázsa glétet	2.40
Varsani Mihály hozott	
300 süveget	3

25 Maii

Niri Péter viszen M[agyar]orszagban	
100 font kék fonalat, ér fl. 60	1.80
150 vég matászt	3
30 vég gyapot patyolatot	4.80
2 vég öreg jancsár patyolatot	0.50
30 kordován sarut	0.30
75 vég zsinórt	2.25
Dezj István, az szolgálja, viszen ki	
20 bokor karmazsin csizmát	0.80
3 bokor apró csizmát	0.03

26 Maii

Beke András viszen Karoliban	
2 szallonnát	0.06

27 Maii

Ferenc deák viszen Karoliban	
1 kantár malozsaszőlőt	0.25
2 baraszlai palástot, ének fl. 7	0.21
6 forint ára mézes pogácsa	0.18
10 vég matász	0.20
Eperiesi István viszen ki	
75 tehénbőrt	3.75
egy tízforintos lovat	1
Kalmandi István viszen ki	
100 vég matászt	2

31 Maii

Teölczeres Tamás viszen ki	
100 szattyán sarut	0.66

1 Junii

Török Pál viszen ki Varaddá	
100 szattyán sarut	0.66
198 kordován sarut	1.98

[7r]

Astalos Bálint viszen Varaddá	
100 kordován sarut	1
70 szattyán sarut	0.46 ½
Lakatos János viszen ki	
25 bokor kordován sarut	0.25
3 forint ára kapcát	0.09
2 forint ára szőr zsinórt	0.06
2 nitra selyem zsinórt	0.42

2 Junii

Tölczeres Lőrinc viszen ki	
250 kordován sarut	2.50
400 szattyán sarut	2.64
100 paraszt sarut	0.50
16 szattyán csizmát	0.32
8 forint ára kapcát	0.24
Zilahi Jánosné viszen ki	
111 köz sarut	0.55 ½
10 kordován sarut	0.10
3 forint ára mézes pogácsa	0.09
3 forint ára erszény	0.09
6 apró csizma	0.06
1 nyúlőr gerezna	0.10
Niri Péter küld Varaddá	
200 vég matászt	4
40 vég bagazia	2.40

4 Junii

Patai János viszen ki	
2 vég jancsár patyolatot	0.50
10 nitra selymet	1.50
4 vég köz gyapot patyolatot	0.64
2 levél iskófiium aranyat, ér fl. 10	0.30
2 nyúlőr gerezna	0.20
2 ködment	0.10
Jónás deák küld Eperiesre	
13 mázsa kénesőt	26
Reicz János viszen ki	
2 kantár rizksását	0.50
2 kantár malozsaszőlőt	0.50

[7v]**5 Junii**

Szentkirali Nagj János adott el	
M[agyar]országban	
2 ökröt	2

6 Junii

Keörosi Szöczj Mihály hozott M[agyar]országból	
700 polgár süveget	7
450 köz süveget	2.25
600 öreg vasat	1.44
100 öreg czetneki vasat	0.24
2 mázsa vasat	0.24
1 kötés szablya vasat, ér fl. 6	0.18
2 kötés vas pléhet	0.50
Dancz Orsolya hozott Eperiesről	
450 polgár süveget	4.50
250 köz süveget	1.25
Kis János hozott M[agyar]Országból	
200 süveget	2
100 köz süveget	0.50

8 Junii

Bekesi Miklós hozott Karoliból	
350 ⁴⁸ öreg sing vasat	0.84
1 kötés szablya vasat, ér fl. 6	0.18
Fazakas Máté hozott Karoliból	
500 öreg sing vasat	1.20
2 kötés kardot, ér fl. 12	0.36
Szanta Magdó viszen Baniara	
15 forint ára mézes pogácsát	0.45

⁴⁸ Javitva: 300-ról.

[9r]

Kouaczi Mihály viszen N[agy]B[ányára]	
10 vég török vásznot	0.60
14 vég matászt	0.28
10 kordován sarut	0.10
3 forint ára futa övet	0.09
3 forint ára rizskását	0.09
2 barassai palástot, érnek fl. 9	0.27
1 köz paplan	0.12
Feguerneki Jánosné viszen N[agy]Bani[ára]	
7 nitra selyem zsinórt	1.47
Viczei György viszen	
4 mázsa szappant	0.64
Výhelj István viszen	
két mázsa szappant	0.32
Nyri Péter viszen N[agy]Bani[ára]	
2 kantár rizskását	0.50
1 kantár malozsaszőlőt	0.25
1 font erdéli sáfrán	0.08

18 Junii

Máttyás deák viszen	
fl. 12 üveget	0.36
Eniedi Szabo Mihály viszen Landorfeiuarra	
4 mázsa viasszat	4
Zok Péter viszen LandorFeiuarra	
1 ¾ mázsa viasszat	1.75
Daroczi Pálné viszen Varaddá	
15 forint ára üveget	0.45
1 nitra selyem mívet	0.25 ⁵¹
6 ruhára való szárás gombot, ér egyik d. 70	0.13

20 Junii

Toloui Pálné viszen ki	
8 forint ára ficsort	0.24
6 kordován sarut	0.06
2 karmazsin csizma	0.08
mézes pogácsa, fl. 1	0.03
cipeljüst aprót, d. 75	0.02 ½
Giulai Márton viszen N[agy]Bania[ra]	
80 ökörbört	4
1 kantár rizskása	0.25
1 kantár malozsaszőlő	0.25

⁵¹ Javitva: 0.21-ről.**[9v]****24 Junii**

Viczi Péter hozott Eperiesről	
33 vég kisnicert	6.60
27 vég karazsiát	5.40
12 vég kentulát	2.40
fél vég lazurt	1.50
7 vég baraszlait	0.84
400 kaszát	2
Jónás deák hozott Eperiesről	
2 fél vég fajlandist	3
12 vég kisnicert	2.40
28 vég karazsiát	5.60
5 vég kentulát	1
5 vég baraszlai	0.60
Baczi Péter hozott	
40 vég kisnicert	8
20 vég karazsia	4
1 morvai gerezna	0.50
Czepregj Mihály hozott	
18 vég kisnicer	3.60
2 vég karazsia	0.40
Jgaz Gáspár hozott	
20 vég karazsiát	4
3 vég baraszlai	0.36
10 vég kisnicer	2
400 polgár süveg	4
Besprimi Miklós hozott	
14 vég kisnicert	2.80
Simandi Márton hozott	
8 bokor lengyel gyolcsot	2.40
250 polgár süveget	2.50
Feierdj János hozott	
3 bokor lengyel gyolcsot	0.90
2 fél vég fajlandis	3
2 vég kisnicer	0.40
Varadj számára	
75 vég kisnicert	15
Tökölj János számára	
10 vég karazsiát	2
4 vég kentulát	0.80
[10r]	
Petri Péter hozott Eperiesről	
4 vég kisnicert	0.80
1200 kaszakövet	1.08

25 Junii

Eöliuesi Gergely és Lucz Mihály hoztanak

546 kaszát	2.46	5 font szerecsendió virágot	0.15
11 vég kismicer	2.20	fél vég harasztot	0.10
16 bokor lengyel gyolcs	4.80	20 pozoni süveget	0.20
Vasarhelj Szabo István hozott		Bedj András hozott Beczből	
8 vég karazsiát	1.60	3 vég köz bársont	6
9 vég kismicer	1.80	18 font székfűvet	0.54
4 bokor lengyel gyolcs	1.20	50 forint ára bársony prémet	1.50
1 mázsa fekete ón	0.28	8 pozoni süveget	0.08
Szekelj Gergely hozott		Galgoczj Pál hozott Beczből	
555 kaszát	2.77 ½	1 ½ vég köz bársont	3
6 ökröt adott el	6	38 forint ára bársony prémet	1.14
Reis János hozott		Lippai Gáspár hozott Beczből	
5 forint ára aprólékot	0.15	2 vég köz bársont	4
Giulai Márton hozott N[agy]Bania[ról]		50 forint ára bársony prémet	1.50
16 mázsa glétet	3.84	15 tallér erő szőr prémet	0.78
2 mázsa fekete ónat	0.56	17 forint ára réz lemez	0.51
29 Junii		Szilajj András deák hozott Beczből	
Sos Lőrinc viszen Varaddá		1 bál krakai cérnát	0.20
18 forint ára sajtot	0.54	8 font szerecsendió virágot	0.24
Giöngössi Albertné viszen		1 font szerecsendiót	0.03
18 forint ára sajtot	0.54	22 font székfűvet	0.66
Söcz Ferenc hozott N[agy]Banja[ról]		9 polgár süveget	0.09
3 bokor lengyel gyolcsot	0.90	Szegeđj Mihály viszen oda ki	
Szakaczej István hozott		30 ejtel égetett bort	0.36
5 bokrot	1.50	5 Julii	
Lukaczej János hozott		Teörök Pál viszen Varaddá	
6 bokrot	1.80	88 sarut	0.88
30 Junii		244 szattyán sarut	1.53 ½
Eniedj Szabo Istvánné viszen M[agyar]Or[szágra]		34 apró csizmát	0.34
50 veder méhsert	0.59	6 Julii	
3 palástot, ének fl. 28	0.84	Sos Lőrinc hozott Varaddól	
10 forint ára cérna övet	0.30	100 öreg vasat	0.24
mézes pogácsa, fl. 3	0.09	150 közép vasat	0.18
10 forint ára üveg	0.30	[11r]	
Kouaczej Mihályné hozott N[agy]Bania[ról]		7 Julii	
1 vég gyolcsot	0.15	Balogh István viszen M[agyar]Or[szágra]	
Fegjuerneki Jánosné hozott		16 forint ára sajtot	0.48
2 bokor lengyel gyolcsot	0.60	3 forint ára mézes pogácsát	0.09
[10v]		1 veder égetett bort	0.10
2 Julii		Kis János hajt Magyarorszagban	
Jstuandi Bálint hozott Beczből		8 meddő tehenet	3.20
2 vég köz bársont	4	1 ökröt	1
6 vég kender bársont, ének fl. 44	1.32	1 harmadfű tulkot	0.40
50 forint ára bársony prémet	1.50	Szindi Márton hajt M[agyar]Or[szágra]	
20 font székfűvet	0.60	15 meddő tehenet	6

6 ökröt	6
1 harmadfű tulok	0.40
Meszaros Pálné viszen M[agyar]Or[szágba]	
3 palástot, émek fl. 12	0.36
6 forint ára paraszt vásznot	0.18
8 forint ára cérna övet	0.24
2 forint ára erszjént	0.06
3 forint ára viselt ruhát	0.09
Kotloczj Györgyné viszen Var[adra]	
4 forint ára üveget	0.12
8 kordován sarut	0.08
3 forint ára viselt vásznot	0.09
cérna övet, fl. 2	0.06

19 Julii

Eniedi Szabo Mihály hozott Landorfeiuarról	
12 bokor kengyelvasat, 12 baltát	0.28
1 kantár faolajat	0.50
20 litra fejr[i]tőt, ér fl. 4	0.12
24 vég zsinórt	0.72
6 ruhára való száras gombot	0.27
12 tucin oculárt, 1 pro d. 25	0.09
3 oka gallest	0.02
1 oka maszlagot	0.01
Szok Péter hozott Landorfeiuarról	
4 vég gyapot patyolatot	0.64
25 font mondolát, egy kantál ⁵² faolajat	0.68 ½
3 oka gallest, egy csizmát	0.06
1 karmazsin papucsot, kapcástól	0.04 ½

[11v]

22 Julii

Varadi Miklós küld Jaroslara	
55 mázsa kénesöt	
Mandátuma lévén rólla, hogy szabadosson, harmincad nélkül kivihesse, melynek az harmincaggya tött volna fl. - d. - .	

23 Julii

Szabo Péter viszen Varaddá	
15 forint ára sajtot	0.45
Angjalosi István hozott M[agyar]Or[szágból]	
40 polgár süveget	0.40

30 Julii

Szindi Márton hozott M[agyar]Or[szágból]	
--	--

380 polgár süveget	3.80
Kis János hozott	
103 süveget	1.03
26 köz süveget	0.13

4 Augusti

Daroczj Máté hajtat ki	
138 ökröt szolgálival együtt	138
Megiesi Bálint hajtat ki	
93 ökröt	93
Nagy András, az szolgálja,	
16 ökröt	16
Buk István	
4 ökröt	4
Czepregj hajtat ki	
73 öreg ökröt	73
Szabo Dániel hajtat	
31 ökröt	31
Nagy Lőrinc, az szolgálja, hajt	
4 [ökröt]	4
Kapusi Antal hajtat ki	
40 öreg ökröt	40
Berkesi Mihály, az szolgálja, hajt	
5 ökröt	5
Köpczeni András hajtat ki	
158 öreg ökröket	158
Giulai Ferenc hajtat ki	
155 öreg ökröket	155
Lazar János viszen M[agyar]Or[szágba]	
3 ½ veder égetett bort	0.35

[12r]

5 Augusti

Jenei Socz János hajtat M[agyar]Or[szágba]	
64 öreg ökröt	64
12 [ökröt] az szolgálja, Giulai János	12
Modi Balázs hajtat ki	
68 ökröt	68
Szenkirali Pál, az szolgálja, hajt	
8 ökröt	8
Vago György hajtat ki	
132 ökröket	132
Twrei Bálint, az szolgálja,	
6 ökröt	6
Sandor Miklós hajtat ki	
157 öreg ökröt	157
Dobos János, Swtö Gergely, Nagy Albert szolgálak hajtának	

⁵² Ti. *kantár*.

24 ökröt	24
Fodor Mihály hajtat ki 86 meddő tehenet	34.40

8 Augusti

Az mázsások ⁵³ , az kik felmentenek, mind együtt vittek	
sótt, nro. 293	2.93
Jónás deák küld Beczben 22 mázsa viasszat	22

11 Augusti

Giulai Márton viszen Baniara 45 ökörbőrt	2.25
1 mázsa toroczkai acélt	0.12

12 Augusti

Mesáros Pálné viszen M[agyar]Or[szágba]	
3 palástot, érnék fl. 15	0.45
3 baraszlai palástot	0.21
2 nitra selyemből csinált zsinórt	0.42

14 Augusti

Nagy István hajtat ki M[agyar]Or[szágba] 58 meddő tehenet	23.20
--	-------

16 Augusti

Fenesi Mihályné viszen N[agy]Bania[ra]	
28 forint ára török vásznot	0.84
Hozott onnat 12 forint ára zsidó vásznot	0.36
Nilas Istvánné viszen N[agy]Bania[ra]	
10 forint ára török marhát	0.30
Hozott onnat hat forint ára zsidó vásznot	0.18

[12v]

Eöttues Benedekné viszen N[agy]Bania[ra]	
7 forint ára török marhát	0.21
Hozott onnat 2 vég lengyel gyolcsot	0.30

18 Augusti

Eöluői Gergely és Lucz Mihály hajtat 109 meddő tehenet ki	43.60
2 harmadfű tulkot	0.80
9 öreg ökröt	9

Czanadi Pál hozott Eperiesről 4 mázsa és húsz font borsot	8.28 ½
600 polgár süveget	6
Keczkemeti Gergely deák hozott 300 polgár süveget	3
20 forint ára aprólékot	0.60
Dezi Szabo Gergely hozott 445 polgár ⁵⁴ süveget	4.45
142 köz süveget	0.71
Dancz Orsolya hozott Eperiesről 13 bokor lengyel gyolcsot	3.90
Jgaz Gáspár hozatott 25 vég kisnicert	5
8 vég karazsiát	1.60
800 polgár süveget	8
600 köz süveget	3

21 Augusti

Silahi Jánosné viszen Varaddá 96 köz varga sarut	0.48
6 forint ára apró csizmát	0.18
apró cipőket, két kötés taniszrát	0.07
10 leves lemonya	0.07 ½
4 vég bagazia	0.24
10 forint ára cerna ö[v]	0.30
5 nitra selyem mívet	1.25
2 forint ára sajt	0.06

22 Augusti

Tölczeres Lőrinc viszen Varaddá 150 kordován sarut	1.50
250 szattyán sarut	1.65
100 köz varga sarut	0.50

[13r]**23 Augusti**

Keömiues Benedekné viszen Varaddá 3 vég gyapotos fejer vásznot	0.18
3 nyúlőr gereznát	0.15
2 forint ára cerna ö[v]	0.06
szőr taniszra, fl. 1 d. 50	0.04 ½
elő ruhát, fl. 2	0.06
3 forint ára mézes pogácsát	0.09
sajtot, fl. 2	0.06
ficor sarut, fl. 3	0.09
4 forint ára köz varga saru	0.12

⁵³ A forrásban: *mazasok*.⁵⁴ *Ti. polgár*.

50 pénz ára székely ö[v]	0.01 ½	2 kötés istráng	0.10
10 forint ára gomb és zsinór	0.30	Ittem sajtot, fl. 3	0.09
150 leves lemonyá	0.04 ½		
Toluai Pálné viszen Varaddá		30 Augusti	
7 forint ára apró csizmát	0.21	Paczi ⁵⁵ Péter hajtat M[agyar]Orsag[ra]	275
6 forint ára ficsort	0.18	275 öreg ökröt	275
5 forint ára mézes pogácsa	[...]	Szolgái, kik ökreit hajtják, Nagj Máté, Nagj	
7 köz varga saru	0.03 ½	János, Gieke György, Sipos György, Kis	
3 kordován csizma	0.12	Máté. Ezeknek ökreik 37	37
2 palást, ér fl. 10	0.30	Babolnai János hajtat ki M[agyar]Or[szágra]	
Török Pál viszen Varaddá		108 ökröt	108
150 kordován sarut	1.50		
150 szattyán sarut	0.99	31 Augusti	
25 apró csizmát	0.25	Varadi Miklós hozatott Jaroslaról	
Patai János viszen Var[adra]		27 egész vég fajlandist	81
213 kordován sarut	2.13	198 vég karazsiát	38
204 szattyán sarut	1.34 ½	3[?] címer n[y]us[z]tot	9
53 karmazsin sarut	0.53	[14r]	
12 kordován csizmát	0.48	Harastosj Miklós hozott Jaroslaról	
14 forint ára cérna övet	0.42	7 egész vég fajlandis	21
53 ködment	1.06	27 vég karazsia	5.40
6 béllést	0.06		
1 nyúlőr gereznát	0.18	1 Septembris	
[13v]		Bred Márton hozott N[agy]Bania[ról]	
Teölczeres Lőrinc viszen Varaddá		2 mázsa glétet	0.48
47 kordován sarut	0.47		
60 szattyán sarut	0.39 ½	2 Septembris	
50 kordován csizmát	2	Kalmar István viszen Karolban	
140 apró csizmát	1.40	egy mázsa szappant	0.16
Varadi Szabo István viszen ki		sajt, fl. 2 d. 50	0.07 ½
104 kordován sarut	1.04	szőr övet, zsinórt, kék fonalat,	
80 szattyán sarut	0.53	gyapot fonalat, fl. 4	0.12
		mézes pogácsa, fl. 1	0.03
29 Augusti		Sarközi János viszen Varaddá	
Gondos Márton viszen ki M[agyar]Or[szágba]		12 vég szűrt	0.72
136 ködment	2.72	Molnar Ferenc küld Karoliban	
17 báránybőr béllést	0.17	2 forint ára sajtot	0.06
8 kordován sarut	0.08	9 köz varga sarut	0.04 ½
3 nyúlőr gerezna	0.30	9 szattyán sarut	0.06
1 forint ára sajt	0.03	7 apró saru	0.03 ½
Ferenc deák, vasarhelj, viszen ki		2 forint ára székely marha	0.06
6 kordován bőrt	0.30	2 nyúlőr gerezna	0.20
4 baraszalai palástot	0.36	mézes pogácsa, öt ejtel égetett bor	0.09
10 forint ára sajtot	0.30	Sappanos Pál viszen ki Varaddá	
25 apró csizmát	0.25	15 forint ára üveget	0.45
9 kordován sarut	0.09		
6 szattyán sarut	0.04		
5 forint ára mézes pogácsát	0.15		

⁵⁵ Vélhetően: *Bácsi*.

sajtot, fl. 1 d. 50	0.04 ½	1 fertály gyömbér	0.37 ½
Pogani János viszen ki és Baczj Mátyás		Sikszai István hozott Jaroslaról	
152 kősótt	1.52	1 mázsa borsot	2
3 Septembris		1 mázsa gyömbér	1.50
Szöcz János viszen ki M[agyar]Or[szágba]		2 bál karakai cérna	0.40
108 ködmönt	2.16	1 tucin bélelt kesztyű	0.30
3 béllést	0.03	6 forint ára kés	0.18
Szarosi Szöcz György viszen ki		200 pegymet	0.30
86 ködment	1.72	3 moruai mál béllés	0.45
12 bérlést ⁵⁶	0.12	fejér és fekete szél, fl. 5 d. 40	0.16 ½
Patai János hozott Eperiesről		[15r]	
15 vég kisnicert	3	Kraiczar András hozott Jaroslaról	
Sandor Sebestyén vitte volt ki három lován		48 vég karazsiát	9.60
Eperiesre, atta el az hármat hetvenöt forinton	4.35	2 ½ egész vég fajlandist	7.50
		6 vég baraszlait	0.72
		10 sing fekete virágos bársont	1.50
		Kraiczar Péter hozott Jaroslaról	
[14v]		18 vég karazsiát	3.60
5 Septembris		1 vég lazúrt	3
Szakmari Mihály viszen M[agyar]Or[szágba]		Szakai András hozott Jaros[lawból]	
10 bokor szattyán csizmát	0.20	4 ½ vég fajlandist	13.50
30 bokor szattyán sarut	0.20	45 vég karazsiát	9
5 bokor apró férfi sarut	0.02 ½	6 vég baraszlait	0.75
5 font kék fonal	0.09	Jgaz Gáspár számára hozott	
2 forint ára főre való gyolcs	0.06	4 ½ vég fajlandist	13.50
1 fertály török sáfrány	0.04	45 vég karazsiát	9
1 vég hajtott gyolcs	0.06	10 vég baraszlai	1.20
4 font timsó, fél kötés szőr taniszra	0.03 ½	Czanadi Antal számára hozott	
török selyem, fl. 1 d. 50	0.04 ½	25 vég karazsiát	5
Daroczej Pálné viszen M[agyar]Or[szágba]		8 vég baraszlait	0.96
80 bokor szattyán sarut	0.53	Petri Péternek	
20 bokor köz varga sarut	0.10	75 ⁵⁷ forint ár[a] aprólékot	2.25
sajtot, fl. 1 d. 50	0.04 ½	Farkas Istvánnak	
Bekesi Miklós viszen Karoliban		60 forint ára aprólék	1.80
16 forint ára török marhát	0.48	egy lovát is atta el	1
Teremi János hozott Jaroslaról		Diosj Péter hozott Jaros[lawból]	
3 bál cernát	0.60	25 vég karazsiát	5
1 ½ tucin bélelt kesztyűt	0.45	3 vég fajlandis	9
100 pegymetet	0.15	10 vég baraszlai	1.20
35 forint ára késeket	1.05	Filstich Lőrinc számára	
2 fél vég harasztot	0.12	10 vég karazsiát	2
3 vég csalján vászon	0.21	2 vég fajlandis	6
2 vég kittel	0.10	2 vég közlondis	3
gombostő, fejér szél csipke, fl. 7	0.21	1 mázsa bors	2
1 mázsa bors	2	Suller Márton hozott	

⁵⁶ Ti. béllést.⁵⁷ Javítva: 60-ról.

3 fél vég lazúrt	4.50
7 vég karazsiát	1.40
1 mázsa borsot	2
100 pegymet	0.15
22 forint ára nyúlmál béllést	0.66

[15v]

Vogner István hozott Jaros[lawból]

2 bál karakai cémát	0.40
30 vég bakacsint	1.50
4 fél vég harasztot	0.24
1 mázsa borsot	2
2 vég kittel	0.10
1 tucin bélllett kesztyű, fl. 10	0.30
10 pegymet	0.15

6 Septembris

Baczi János hozott

6 fél vég fajlandist	9
40 vég karazsiát	8
20 vég kisnicert	4
25 vég baraszalai	3

Bacj Péter hozott

10 fél vég fajlandist	15
60 vég karazsiát	12
25 vég baraszalai	3

Gáspár deák hozott

45 vég karazsiát	9
8 vég gurest	1.60
7 vég baraszalai	1.05
3 fél vég fajlandis	4.50

Nireö Sámuel hozott

18 vég karazsiát	3.60
2 fél vég fajlandis	3

Teököli Márton hozott

26 vég karazsiát	5.20
3 fél vég fajlandis	4.50
6 vég gures karazsiát	1.20
4 vég baraszalai	0.48

Sörös András hozott

2 fél vég fajlandist	3
26 vég karazsiát	1.20

Neb Mátyás fiának

6 vég karazsiát	1.20
3 vég baraszalait	0.36

Feierdi János hozott

14 vég karazsiát	2.80
2 vég fajlandis	6
2 bál cérna	0.40

½ mázsa gyömbér	0.75
Bacj Györgynek	
15 vég karazsiát	3
2 vég fajlandis	6
fél mázsa gyömbér	0.75

[16r]

Eppeli Péter hozott

fél mázsa borsot	1
17 ½ font gyömbért	0.18 ½
1 vég kender bársont, fl. 10	0.30
2 tucin bélllett kesztyűt, 1 pro fl. 10	0.60
2 tucin salavaré	0.54
2 bál karakai cérna	0.40
3 vég haraszt	0.36
6 vég lengyel gyolcs	0.90
10 vég bagazia	0.75
1 vég kittel	0.60
7 font szekfü	0.21
5 font szerecsendió virág	0.15
3 font fahaj	0.06
75 forint ára aprólék	2.25

Viczei Péterné hozatott

18 vég karazsiát	3.60
1 vég fajlandis	3

Smelczer István hozott

10 vég karazsiát	2
6 vég baraszalai	0.72
3 vég gurest	0.60
3 vég fajlandis	9
12 forint ára lóding és tarsoly	0.36
4 nyúlmál béllés	0.60
2 bál cérna	0.40
fél mázsa gyömbér	0.75
fél mázsa bors	1
1 bál papiros	1

Konner András hozott

egy mázsa bors	2
fél mázsa gyömbér	0.75
2 vég fajlandis	6
10 vég karazsia	2
6 vég gurczki	1.20
4 vég baraszalai	0.48

Fenesi Márton hozott

fél tucin bélllett kesztyűt	0.45
1 fertály borsot	0.50
17 ½ font gyömbért	0.18 ½

[16v]

egy bál cémát	0.20
---------------	------

23 Septembris

Gondos Márton viszen M[agyar]Or[szágra]	
115 ködment	2.30

29 Septembris

Olah Nagi András hajtat M[agyar]Or[szágra]	
14 ökröket	14

30 Septembris

Megeser Ferenc deák hajt M[agyar]Or[szágra]	
22 ökröket	22
Hari János és Buzai Péter szolgálai hajtának	
10 ökrö[t]	10

2 Octobris

Baniai István hozott Beczből	
3 bál galler gyolcsot	6.30
16 vég fodor igler	2.56
4 vég maisner	0.80
6 font selyem prém, 1 pro tal. nro. 8	3.89
1 kötés hártát, ér fl. 8 d. 50	0.25 ½
6 vég szőr kamukát, 1 pro fl. 9	1.62
1 bál papiros	1
17 font komfrejt ⁵⁸	0.51
60 tallér ára selyem szél	3.24
10 font réz prém, 1 pro fl. 5	1.50

[18r]

egy hordó fűznyelű kés, 6 ezerest	2.40
fél mázsa minium	0.20
300 tallér ára mindenféle aprólék	16.20
132 dupla süveg	1.32

Kerekes Mihály hozott Beczből

1 bál fodor iglert	4
2 bál papiros	2
6 forint ára kártyát	0.18
6 forint ára szürke papirost	0.18
3 mázsa acélt	0.36

3 Octobris

Teököli János hozott Beczből	
2 bál fodor iglert	8
24 vég karazsiát	4.80
5 vég maisner	5
9 bál galler gyolcsot	18.90
500 dupla süveget	5

10 font szekfüvet	0.30
6 font szerecsendió virágot	0.18
5 font beczi sáfránt	1
1 fertály nádméz	0.37 ½
7 font arany prémet, 1 pro nro. 32 tal.	12.10
2 fél vég köz bárson	4
75 sing dupla tafota	3.75
15 vég bársony prém, 1 pro tal. nro. 7	5.67
4 font selyem prém, 1 pro tal. nro. 8	1.73
325 forint ára mindenféle aprólék	9.75
1 bál papiros	1
10 vég veres vászon	0.80
Boitos János hozott Beczből	
1 bál gallert	2.10
4 bál papiros	4
fél mázsa gyömbér	0.75
1 fertály nádméz	0.37 ½
5 font szekfü	0.15

[18v]

öt font szerecsendió virág	0.15
3 font sáfrány	0.60
8 font komfrejt[!]	0.16
8 vég bársony prém, 1 pro tal. nro. 7	3.22 ½
4 font selyem csipkét, prémet, 1 pro fl. 8	1.73
6 font réz prémet, 1 pro fl. 5	0.90
1 vég perpetát, ér fl. 25	0.75
4 vég szőr kamukát	1.08
5 vég bakacsín	0.30
250 forint ára mindenféle aprólék	7.50
60 dupla süveget	0.60

Czanádi Antal hozatott Péter deák által Beczből

3 bál fodor iglert	12
10 bál gallert	21
2 hordó batofi ⁵⁹ kést, tart 10000 ezert[!]	4
1 hordó fűznyelűt, 6000 ezer[!]	2.40
15 vég turuppait ⁶⁰	1.50
1 mázsa berzent	0.40
fél mázsa minium	0.20
1 tonna ónos plé[h]	0.50
1 mázsa gyömbér	1.50
fél mázsa nádméz	0.75
1 fertály tengeri szőlő	0.06 ½
15 font szekfü	0.45
10 font fahajat	0.20

⁵⁹ Vélhetően a kard- és késgyártásáról híres, latinul Batavia-nak nevezett Passau városa.

⁶⁰ Ti. *truppait*.

⁵⁸ Ti. *konfrejt*.

15 font szerecsendió virág	0.45		
4 bál papiros	4		
20 vég veres vászon	1.60		
5 vég szőr kamuka, 1 pro fl. 9	1.35		
2 vég kender bársony, 1 pro fl. 8	0.48		
4 fél vég köz bársony	4		
25 sing fekete virágos bársony	3.75		
28 vég mindenféle bársony prém, 1 pro tal. 7	10.57 ½		
15 font selyem prémet, 1 pro tal. 8	6.48		
15 font baka selymet	1.50		
2 font visszált spring selymet	1		
[19r]			
25 sing fekete dupla tafotát	1		
2 tucin kalapos süveget, 1 pro tal. 8	0.86 ½		
30 dupla süveget	3		
400 köz süveget	2		
500 forint ára aprólék	15		
Benedek deák hozott Beczből			
1 bál és 12 vég fodor iglert	5.92		
5 bál gallert	10.50		
1 hordó batophi kés, 6000 ezerest[!]	2.40		
250 dupla süveg	2.50		
200 köz pozoni süveget	1		
1 mázsa gyömbér	1.50		
10 font szerecsendió virág	0.30		
10 font szekfü	0.30		
3 font fahaj	0.06		
8 font beczy sáffrány	1.60		
10 vég veres vászon	0.80		
10 vég fekete vászon	0.60		
5 vég szőr kamuka, 1 pro fl. 9	1.35		
Fél vég köz bársony	1		
3 font arany prém, ér 1 pro tal. 32	5.18 ½		
8 font réz prém, 1 pro fl. 5	1.20		
2 tucin kalapos süveg	0.86 ½		
1 ½ bál papiros	1.50		
1 fertály nádméz	0.37 ½		
10 vég bársony prém, 1 pro tal. 7	3.78 ½		
10 vég kittel	0.50		
1 font visszált selyem	0.50		
3 vég perpatát, 1 pro fl. 25	2.25		
5 font selyem prém, 1 pro tal. 8	2.16		
20 font cromfreit[!]	0.60		
250 forint ára aprólék	7.50		
Smelczer Lőrinc hozott Beczből			
1 bál fodor iglert	4		
7 bál gallert	14.70		
		[19v]	
		2 fél vég köz bársony	2
		1 hordó füznyelű kés, 6 ezerest	2.40
		1 mázsa berzent	0.40
		2 mázsa acél	0.24
		1 mázsa ónos pléh	0.50
		1 mázsa gyömbér	1.50
		1 mázsa nádméz	1.50
		10 font szekfü	1.50
		5 font beczy sáffrány	1
		8 font fahaj	0.16
		10 font konfrejt	0.20
		12 font selyem prémet, 1 pro tal. 8	5.18 ½
		2 bál papiros	2
		3 vég perpatát, 1 pro fl. 25	2.25
		4 vég szőr kamuka, 1 pro fl. 9	1.08
		25 forint ára selyem szél	0.75
		2 tucin kalapos süveg	0.86 ½
		1 vég kender bársony	0.24
		150 forint ára aprólék	4.50
		200 dupla süveg	2
		300 köz süveg	1.50
		Jónas András hozott Beczből	
		2 bál fodor iglert	8
		25 vég maisnert	5
		fél vég köz sáját	0.50
		fél vég karmazsin sáját	1
		6 vég baraszalai	0.75
		8 bál galler	16.80
		1 hordó füznyelű kés 6 ezeres	2.40
		4 vég köz bársony	8
		5 font arany prém, 1 pro tal. 32	8.64
		25 sing dupla tafotát	1
		6 font selyem prémet, 1 pro tal. 8	2.59 ½
		14 vég bársony prémet, 1 pro tal. 7	5.24
		1 mázsa gyömbért	1.50
		1 mázsa borsot	2
		[20r]	
		három vég perpatát, 1 pro fl. 25	2.25
		2 bál papiros	2
		fél mázsa nádméz	0.75
		1 hordó öreg batofi kés 4 ezer	1.60
		6 font beczy saffrány	1.20
		4 font fahaj	0.08
		5 font szekfü	0.15
		70 vég szőr prém, 1 pro d. 50	1.05
		250 forint ára aprólék	7.50
		150 dupla süveg	1.50

200 köz süveg	1	2 vég perpatát, 1 pro fl. 25	1.50
Linczegh János hozott Beczből		9 paraszt varróláda, érnek 7	0.21
2 bál galler	4.20	4 vég haraszt, 1 pro fl. 4	0.48
2 vég kender bárson, 1 pro fl. 8	0.48	6 vég szőr kamuka, 1 pro fl. 9	1.62
2 vég harasztot, 1 pro fl. 4	0.24	1 céh süveg, ér fl. 8	0.24
4 vég nyomtatott muharat	0.40	7 vég kittel	0.35
2 vég szőr kamukát, 1 pro fl. 9	0.54	14 font komfrejt[!]	0.28
6 vég bársony prémet, 1 pro tal. 7	2.27	Anabergi selyem és fejr szél, fl. 35	1.05
4 vég fekete vásznot	0.24	6 font szerecsendió virág	0.18
1 vég veres vászont	0.08	5 ½ font szekfü	0.17 ½
2 bál cérna	0.40	1 font fahéj	0.02
4 bál papiros	4	2 font szerecsendió	0.06
5 vég kittel	0.25	1 font mannát, 1 tal.	0.05 ½
3 font selyem prém, 1 pro tal. 8	1.30	[21r]	
4 font nádméz	0.08	3[?] font réz prém, 1 pro fl. 5	0.45
6 font réz prém, 1 pro fl. 5	0.90	2 font cukorkandia ⁶¹	0.06
200 dupla süveg	2	3 kötés vas serpenő	0.32 ½
2 mázsa gálickő	0.80	2 font becsi sáffrány	0.40
4 font szerecsendió virág	0.12	75 forint ára mindenféle aprólék	2.25
150 forint ára aprólék	4.50	1 hordó fűznyelű kés 5 ezeres	2
Radnoti Miklós hozott Beczből		300 dupla süveg	3
3 bál gallert	6.30	30 apró süveg	0.30
1 bál fodor igler	4	300 köz pozoni süveg	1.50
4 bál papiros	4	Dakouiczj Gergely d[eák] hozott Beczből	
300 dupla süveg	3	80 forint ára aprólékot	2.40
[20v]		200 dupla süveget	2
háromszáz köz süveg	1.50	Barassai György d[eák], Filstik Lőrinc szolgája,	
6 font szekfü	0.18	hozott Beczből	
4 font szerecsendió virág	0.12	2 bál papirossat	2
4 vég bársony prém, 1 pro tal. 7	1.51	6 vég bársony prémet, 1 pro tal. 7	2.27
100 vég szőr prém	1.50	2 vég majcot, 1 pro tal. 6	0.65
100 forint ára aprólék	3	4 font szerecsendió virágot	0.12
Keöuendi György deák hozott Beczből		6 font szekfüvet	0.18
1 mázsa berzent	0.40	6 font fahéjat	0.12
1 mázsa acélt	0.12	15 font nádmézet	0.30
2 bál papiros	2	50 tallér ára aprólékot	2.70
1 bál cérna	0.20	½ mázsa ónat	0.14
500 forint ára aprólék	15	5 tallér ára tégelt	0.27
100 dupla süveg	1	Lippai Gáspár hozott Beczből	
Auner Gábor hozott Beczből		1 mázsa acél	0.02
5 bál gallert	10.50	1 bál papiros	1
1 mázsa bors	2	160 forint ára aprólék	4.80
2 bál papiros	2	50 dupla süveg	0.50
40 font nádméz	0.44 ½	Jstuandi Bálint hozott Beczből	
2 tucin kalapos süveg	0.86 ½	1 bál papirossat	1
1 ½ tucin salavaré, 1 pro tal. 8	0.65		
2 tucin béleltt kesztyű, 1 pro tal. 8	0.86 ½		
8 vég bársony prém, 1 pro tal. 7	3.02 ½		

⁶¹ Ti. *cukorkandia*.

15 font nádmézet	0.30
10 forint ára aprólékot	3
[21v]	
András deák, varadi, szolgálja hozott Beczből	
600 dupla süveget	6
fél bál papirossat	0.50
4 font réz prémet, 1 pro fl. 5	0.60
125 forint ára aprólék	3.75
Szilagj András d[eák] hozott Beczből	
fél bál papirossat	0.50
20 font nádmézet	0.40
75 forint ára aprólékot	2.25
Kallai János hozott Beczből	
2 mázsa acél	0.24
1 mázsa ónos pléhet	0.50
kapcsot, fl. 1 d. 75	0.05 ½
szőcs tők, fl. 3 d. 50	0.10 ½
400 dupla süveget	4
Varsani Mihály hozott Beczből	
125 forint ára aprólékot	3.75
75 dupla süveget	0.75
Galgoczj Pál d[eák] hozott Beczből	
1 vég perpetát, 1 pro fl. 25	0.75
2 vég szőr kamukát, 1 pro fl. 9	0.54
3 kötés papirossat	0.12
2 vég fekete vászon	0.12
130 forint ára aprólék	3.90
Aczj János hozott Beczből	
200 dupla süveget	2
22 köz süveget	0.11
Makai Varga István hozott Beczből	
52 tallér ára vas mívet	2.81
Marcus Conrad hozott Beczből	
16 tallér ára fa mívet	0.86½[?]
7 Octobris	
Kis János viszen M[agyar]Or[szágra]	
50 ködment	1
15 báránybőr béllést	0.15
3 forint ára sajtot	0.09
vajat, fl. 2 d. 50	0.07 ½
[22r]	
Baczi Mátyás és Poganj János visznek ki M[agyar]Or[szágra]	
100 kőstött	1
attanak el oda ki 12 ökröt	12

9 Octobris

Lukaczj János viszen Karoliban	
140 sebesi pokrócot	1.40

17 Octobris

Karkai Mihály d[eák] viszen ki M[agyar]Or[szágra]	
14 futa övet	0.28
barassai oláh fedeleket, fl. 45	1.35
1 vég paraszt jancsár patyolatot ⁶²	0.12
1 ½ vég gyapot patyolatot	0.24
barassai előruhát, fl. 3 d. 50	0.10 ½
7 forint ára cerna övet	0.21
4 nitra selyem mívet	0.84
127 apró csizmát	1.27
5 nyúl bőr gerezna	0.50
2 köz paplan	0.24
1 fertály timsó	0.10
70 köz varga saru	0.35
hegedűhúr, fl. 2	0.06
20 szőr taniszra	0.05
3 sebesi pokróc	0.03
1 vég jancsár patyolat, fl. 7	0.21
Dezi Szabo Gergely viszen M[agyar]Or[szágra]	
50 sebesi pokrócot	0.50
8 forint ára sajtot	0.24
2 forint ára mézes pogácsát	0.06
Az szekeres, Haidu András adott el	
két harmadfű tulkot	0.80

19 Octobris

Ferenc d[eák], vasarheli, viszen Karoliban	
25 forint ára sajtot	0.75
10 forint ára gereznát	0.30
10 forint ára szitát	0.30
20 boko[r] szattyán sarut	0.13 ½

[22v]

Nyri Péter hozott Constantinapoliból	
29 veres futa övet	0.85
20 vég pálcás gyolcsot	0.60
18 vég gyapot patyolatot	2.88
10 vég nyolcas keszkenőt	0.40
2 paplan közepet, ének fl. 2	0.06
60 vég kék futát	1.20
7 forint ára gombot	0.21
20 vég keskeny patyolatot	2.40

⁶² Ti. *patyolatot*.

2 tallér ára csalján övet	0.10
16 vég bagaziát	0.80
4 nitra selyem övet, 1 pro tal. 6	1.30
15 ruhára való száras gombot, 1 pro tal. 1	0.81
10 vég zsinórt	0.30
10 kötés török cérnát	1.20
30 durva négyes patyolatot	0.90
5 vég köz jancsár patyolatot	0.60
10 vég köz muharat	1
41 nitra selymet	6.15
Karoliban viszen	
9 sebesi pokrócot	0.09
7 nyúlbor gereznát, 1 pro fl. 5	1.05
20 Octobris	
Gondos Márton viszen Karoliban	
130 ködment	2.60
25 báránybőr béllést	0.25
1 báránybőr gerezna	0.12
130 sebesi pokróc	1.30
Tasnadi Bálint viszen Karoliban	
65 sebesi pokrócot	0.65
40 szattyán sarut	0.27
5 köz paplant	0.60
9 forint ára cérna övet	0.27
Nekel György viszen ki M[agyar]Or[szágra]	
74 sebesi pokrócot	0.74
[23r]	
Daroczi Pálné viszen Karoliban	
16 ködment	0.32
2 báránybőr gereznát	0.09
2 forint ára sajtot	0.06
10 bokor szattyán csizmát	0.20
Szakmari István viszen M[agyar]Or[szágra]	
28 forint ára sajtot	0.84
23 sebesi pokrócot	0.23
Szilahi Jánosné viszen M[agyar]Or[szágra]	
100 kordován sarut	1
3 nitra selyem mívet	0.63
3 nyúlbor gereznát, 1 pro fl. 5	0.45
Lakatos János, feieruari, viszen M[agyar]Or[szágra]	
43 sebesi pokrócot	0.43
5 nitra selyem mívet	1.05
60 szőr taniszrát	0.12
67 szattyán sarut	0.46 ½
5 kordován csizmát	0.20
40 apró csizmát	0.40
2 palástot, 1 pro fl. 5	0.30

21 Octobris

Sos Lőrinc viszen M[agyar]Or[szágra]	
61 ködment	1.22
3 nyúlbor gereznát, 1 pro fl. 5	0.45
3 nyúlbor gereznát, érnék fl. 11	0.33
95 kordován sarut	0.95
Borsai István, az szekeres, viszen	
19 kész szűrt, 1 pro fl. 150 ⁶³	0.85
Magiari Ferenc viszen M[agyar]Or[szágra]	
6 bokor kordován csizmát	0.24
10 apró csizmát	0.10
6 kordován bőr	0.30
3 vég muhar	0.30
10 vég durva négyes patyolatot	0.30
2 vég gypapot patyolatot	0.32
16 forint ára aprólék	0.48

[23v]**26 Octobris**

Megiesi Bálint hajt ki M[agyar]Or[szágra]	
21 meddő tehenet	8.40
10 harmadfű tulkot	4
44 öreg ökröt	44
Daroczi Máté hajt ki M[agyar]Or[szágra]	
65 öreg ökröt	65
2 szolgáljának	
8 ökröt	8
16 meddő tehen	6.40

27 Octobris

Nagi Szöcz Mihály viszen M[agyar]Or[szágra]	
325 ködment	6.50
58 báránybőr béllést	0.58
4 báránybőr gereznát, érnék fl. 12	0.36
2 dolmány alá való ködment	0.02
2 czentét	0.01
4 bokor báránybőr kesztyüt	0.04
Keörösi Szöcz Mihály viszen M[agyar]Or[szágra]	
335 ködment	6.70
60 báránybőr béllést	0.60
3 apró nyúlbor gereznát	0.45
Varadi Söcz János viszen M[agyar]Or[szágra]	
87 ködment	1.74
17 báránybőr béllést	0.17
2 pegyemetes nyúlbor gereznát,	

⁶³ Helyesen: 1.50.

ér 1 pro fl. 15	0.90	3 vég bársony prém, 1 pro tal. 7	1.13 ½
Pal Almer viszen M[agyar]Or[szágra]		3 bál papiros	3
39 ködment	0.78	150 forint ára aprólék	4.50
12 báránybőr béllést	0.12	fél hordó truppai	1.50
1 báránybőr gereznát	0.10	Az szolgáljának	
1 nyúl bőr gereznát, ér fl. 5	0.15	30 tal[lér] ára aprólék	1.62
Kouaczj Gáspár küld ki M[agyar]Or[szágra]		[24v]	
100 sebesi pokrócot	1	Jenei Szöczj János hozott Beczjből	
28 Octobris		1 bál galler	2.10
Nagj István hajt ki M[agyar]Or[szágra]		2 bál cerna	0.40
22 meddő tehenet	8.80	1 mázsa acél	0.12
		150 forint ára aprólék	4.50
[24r]		Czepregj Mihály hozott Beczjből	
1 Novembris		2 bál galler	4.20
Lucz Mihály hoz Barasloból		2 mázsa töredezett ónat törni valót	0.56
128 vég csalján vásznot	6.40	3 bál papiros	3
		3 bál szürke papiros	0.39
3 Novembris		2 fél vég haraszt	0.92
Sandor Miklós hozott Beczből		3 vég muhar	0.30
1 bál fodor iglert	4	2 vég szőr kamuka, 1 pro fl. 9	0.54
8 bál gallert	16.80	4 vég bársony prém, 1 pro tal. 7	0.51
328 dupla süveget	3.28	4 font réz prém, 1 pro fl. 5	0.60
6 moruai gereznát	3	2 vég kender bársony, 1 pro fl. 8	0.48
1 mázsa acélt	0.12	10 forint ára fa mívet	0.30
2 font beczy sáfrány	0.40	120 forint ára aprólék	3.60
Keopczeni András d[eák] hozott Beczből		700 köz süveg	3.50
4 mázsa acélt	0.48	3 mázsa acél	0.36
1 mázsa ónos pléh	0.50	Szabo Dániel hozott Beczjből	
1 bál fodor iglert	4	1 bál fodor iglert	4
10 vég maisnert	2	2 bál gallert	4.20
4 bál gallert	8.40	Rez Márton hozott Beczjből	
3 bál papirossat	3	2 bál gallert	4.20
2 vég szőr kamukát, 1 pro fl. 9	0.54	3 ½ mázsa ón mívet, elolvasztani valót	0.98
2 vég harasztot, 1 pro fl. 4	0.24	6 bál papiros	6
fél vég kender bársont	0.12	16 bál karakai cerna	3.20
500 dupla süveget	5	12 sing köz bársony	1.20
200 köz süveget	2	800 hetven dupla süveg	8.70
Giulaji Ferenc d[eák] hozott Beczből		300 köz süveg	1.50
2 bál fodor iglert	8	Astalos Bálint hozott Beczj[ből]	
6 vég maisnert	1.20	2 bál gallert	4.20
4 bál gallert	8	500 dupla süveget	5
4 mázsa acélt	0.48	500 köz süveget	2.50
500 dupla süveget	5	1 mázsa berzent	0.40
200 köz süveget	1	[25r]	
2 vég nyomtatott muharat	0.20	Kiralifalui János hozott Beczjből	
2 vég szőr kamukát, 1 pro fl. 9	0.54	fél bál papirossat	0.50
2 vég kender bársont, 1 pro fl. 8	0.48	15 tallerra gombos késeket	0.81
		100 köz batofi késeket, aprót	0.04

5 tucin puskapalackot, 1 pro fl. 3	0.45
6 vég csipkét, 1 pro d. 60	0.11
2 vég zsinórt	0.06
2 forint ára apró sípot	0.06
1 forint ára iskatulyát	0.03
1 forint ára kolomárist	0.03
10 szalakszijat ⁶⁴ , sík táblát, ár vasat	0.30

4 Novembris

Szappanos István hozott ⁶⁵ N[agy]Baniara	
5 mázsa szappant	0.80
Kadas István viszen N[agy]Ba[nyára]	
4 mázsa szappant	0.64
1 lovát atta el hét forinton	0.21
Kalmar István viszen N[agy]Bania[ra]	
2 mázsa szappant	0.32
Eniedi Szabo István viszen	
cérna övet 8 forint árát	0.24
6 apró köz igler palástot, érnek fl. 28	0.84
Meszaros Pálné viszen N[agy]Ba[nyára]	
6 sebesi pokrócot	0.06
3 forint ára mézes pogácsát	0.09
4 palástot, érnek ⁶⁶ fl. 16	0.48
4 nyúlőr gereznát, 1 pro fl. 5	0.60
6 forint ára cérna övet	0.18

5 Novembris

Czibere Gergely viszen M[agyar]Or[szágra]	
60 kősót	0.60
Eniedi Szabo Mihály viszen Lippara	
400 forint ára viszi ⁶⁷ lent	12
Mo[l]nar István viszen M[agyar]Or[szágra]	
40 kősót	0.40
Szakmari István hozott Karoliból	
200 közép vasat	0.24
[25v]	
Borsaj Istvánné hozat Karoljából	
200 tizenöt öreg vasat	0.52
250 marokvasatt ⁶⁸	0.30
14 vas láncot, 1 pro fl. - d. 75	0.31 ½
15 sikohtyút, érnek fl. 3	0.09
Teölczeres Jánosné viszen N[agy]Bania[ra]	

⁶⁴ Ti. szalagszijat.⁶⁵ Helyesen vélhetően: vitt.⁶⁶ Utána ismételtlen: érnek.⁶⁷ Értelme bizonytalan: vízi (= áztatott), esetleg visszált.⁶⁸ Utána vélhetően törölve: pro fl. 4 d. 75.

2 forint ára üveget	0.06
3 forint ára mézes pogácsát	0.09
3 forint ára pártát	0.09
1 köz paplant	0.12

8 Novembris

Thordai Borbelj István viszen N[agy]Ba[nyára]	
2 nitra elegyes sel[y]met	0.30
1 vég bagaziát	0.06
2 sebesi pokróc	0.02
1 nyúlőr gerezna, ér fl. 5	0.15
1 baraszlai palástot, ér fl. 3	0.09
3 kordován sarut	0.03
Segesuari Bálint küld N[agy]Ba[nyára]	
16 cserzett ökor bőrt	0.80
4 cserzett tehén bőrt	0.20
7 cserzett tulok bőrt	0.10 ½
Vyheli István viszen Nagjbaniara	
4 mázsa szappant	0.64

10 Novembris

Vicey György viszen N[agy]Ba[nyára]	
5 ½ mázsa szappant	0.84
3 forint ára sajt	0.09
Lakatos János viszen NagiBaniara	
3 nitra selyem mivet	0.63
Hozott N[agy]Baniaról	
egy bokor lengyel gyolcsot	0.30
Kanta Mihály viszen N[agy]Bania[ra]	
1 kantár timsót	0.40
1 kantár rizskását	0.20
Bred Márton viszen N[agy]Bania[ra]	
2 mázsa szappant	0.32
[26r]	
Kouaczj Mihályné viszen N[agy]Ba[nyára]	
egy fertály rizskását	0.06 ½
13 sebesi pokrócot	0.13
2 ruhára való száras gombot, ér fl. 2	0.06
3 karmazsin saru	0.03
8 szattyán saru	0.05 ½
7 bokor kordován csizma	0.28
1 forint ára apró csizma	0.03
2 forint ára cér[n]a öv	0.06
2 forint ára salavaré	0.06
2 vég hajtott gyolcs	0.12
Bolgar Jánosné viszen N[agy]Ba[nyára]	
50 szattyán bőrt	1
15 vég abát	0.75

12 Novembris

Lakatos János hozott Karoljból 300 közép vasat	0.36
Kanta Mihály hozott Karoljból 200 középvasat	0.24
1 ½ bokor lengyel gyolcsot	0.45
Erdeli Péter, az szekeresse, is hozott 400 középvasat	0.48
Daroczi Pál hozott Karoliból 300 öreg vasat	0.72
100 apró vasat	0.09
Sappanos Pál hozott Karoljból 700 öreg vasat	1.68
Balogh György hozott Karoliból 100 marokvasat, ér fl. 4	0.12
198 öreg vasat	0.47 ½
Adott el két ökröt	
2	
Nekkel György viszen M[agyar]Or[szágra] 100 kőstöt	1
Szokmari István viszen M[agyar]Or[szágra] 120 kőstöt	1.20

[26v]**19 Novembris**

Bolgar Jánosné hozatott TeörökOrsaghból 23 vég muharat	2.30
20 vég jóféle fejtér végű patyolatot	5
52 vég gyapot patyolatot	8.32
15 vég paraszt féle jancsár patyolatot	1.30
20 ruhára való száras gombot, 1 pro tal.	1.08
300 szem dolmányra való gombot, érnek tal. nro. 3	0.16 ½
80 apró kék futát	1.60
5 vég tizes keszkenőt	0.15
40 vég durva négyes patyolatot	1.20
7 vég fejtér végű patyolatot	1.75
10 vég keskeny patyolatot	1
20 lapos teveször övet	0.40
1 vég ezüstös végű patyolatot	0.25
3 nitra selyem övet, 1 pro tal.	0.65
5 vég nyomtatott keszkenőt	0.25
21 motolla török cernát	2.52
20 vég török zsinór	0.60
5 levél iskófium aranyat, érnek együtt tal. 8	0.43 ½
2 köz takaró szőnyeget	0.24
Eperiesi István viszen Eperiesre	

3 mázsa kénesőt	6
Urunktól ő Nagyságától való szabados levele lévén az kivitelére.	

25 Novembris

Szilahi Jánosné hozott N[agy]Ba[nyá]ról 4 vég bartfai gyolcsot	0.24
3 vég varalliai gyolcsot	0.18
Gondos Márton küldött haza Karoljból 100 apró vasat	0.09
29 Novembris	
Teörök Pál viszen M[agyar]Or[szágra] 140 kordován sarut	1.40
130 szattyán sarut	0.86
5 kész csinált szűrt, 1 pro fl. 1 d. 50	0.22 ½

[27r]

Fenesi Márton die 15 Junii vitt volt N[agy] Bann[yára], kit akkor el nem adhatott, hanem ott hagyott volt, és mostani ott létében az anyja elatta	
1 vég gyapot patyolatot	0.16
2 vég fejtér végű patyolatot	0.50
8 karmazsin bőrt	0.40
10 vég matászt	0.20
Az két capragot ⁶⁹ vissza hozta.	

6 Decembris

Fenesi Márton hozott Törökorsaghból 200 vég matászt	4
50 font kék fonalat, 1 pro d. 60	0.90
Szokmari István hozott M[agyar]Or[szágról] 25 köből búzát	1.25
Nekkel György hozott 24 köblöt	1.20
Kerekes Jánosné hozott M[agyar]Or[szágról] 4 forint ára sós halat	0.12
3 forint ára diót	0.09

18 Decembris

Eniedi Szabo Mihály hozott Lippáról 6 tonna narancsot	1.50
11 köz paplant	1.32
1 drágább paplant, ér fl. 40	1.20
6 vég bulyavásznót	0.48
4 forint ára gyapot gombot, zsinórt	0.12

⁶⁹ Ti. *cafragot*.

10 selymes keszkenőt, ének fl. 14	0.42
3 motolla cérnát	0.36
8 bokor papucsot, kapcástól	0.36
3 gyermeknek való fosztánt	0.36

23 Decembris

Nagy Söcz Mihály hozott Eperiesről	
17 bokor lengyel gyolcsot	5.10
25 bokor bartfai gyolcsot	3

Simandi Márton hozott Eperiesről	
14 vég kiscicert	2.80

[27v]

Keörosi Söcz Mihály hozott Eperiesről	
29 vég kiscicert	5.80
5 muruai gereznát	2.50
2 mázsa kénkövet	0.40
2500 üveg tánygyért	0.50
1 ¾ fekete ónot	0.49

Dezi Szabo Gergely hozott Eperi[esről]	
10 forint ára fá mívet	0.30
1 réz fazakat, ér fl. 4 d. 50	0.13 ½
2 forint ára lódingot	0.06

Teölgizeki Pál hozott Eperi[esről]	
700 polgár süveget	7
200 köz süveget	1
1 bokor lengyel gyolcsot	0.30
1 bál karakai cérnát	0.20
Papiros kárpitot, fl. 2	0.06

Kis János hozott Eperiesről	
2 ½ bokor lengyel gyolcsot	0.75

Teremi János hozott Eperiesről	
350 polgár süveget	3.50
1500 iver[!] tánygyért	0.30
300 kristály tánygyért	0.12
1 pár lengyel gyolcsot	0.30

27 Decembris

Teölczeres Lőrinc viszen Varaddá	
250 kordován sarut	2.50
38 karmazsin sarut	0.38
100 szattyán sarut	0.66
98 köz sarut	0.49

Lakatos János viszen Varaddá	
2 nitra selyem mívet	0.42

[28]

Szöcz Imréné viszen Varaddá	
3 palástot, ének fl. 11	0.33
nyúlmál béllést, fl. 1 d. 25	0.04
1 nyúlbőr gereznát	0.10
11 bokor apró csizmát	0.11

Szilahi Jánosné viszen Varaddá	
100 apró ficsor sarut	0.15
4 nitra selyem mívet	0.85

Teölczeres Tamás viszen Varaddá	
178 kordován sarut	1.78
9 szattyán sarut	0.06

29 Decembris

Gondos Márton viszen Varaddá	
40 ködment	0.80
10 báránybőr béllést	0.10
2 báránybőr gereznát, ének fl. 5	0.15
15 czentest	0.05

Meszaros Pálné viszen Varaddá	
7 bogor ⁷⁰ paraszt sarut	0.03 ½
4 forint ára apró csizmát	0.12
6 forint ára erszjény	0.18
sajtot, fl. 4	0.12
2 forint ára mézes pogácsát	0.06
párta mívet, fl. 2	0.06
2 nitra selyem mívet	0.42

[30v] Die 29 Januarii. Az harmincad jövedelméről számadás.⁷¹

⁷⁰ Ti. *bokor*.

⁷¹ Későbbi írással az utolsó oldalon.

The Thirtieth Customs Register of Kolozsvár (Cluj) from 1631

Keywords: thirtieth custom, tax registers, commercial activity, merchants

Between 1599 and 1637 a thirtieth customs office operated in Cluj, its registers being one of the most important and detailed sources concerning the commercial activity of both the town of Cluj, Transylvania as well as the whole South-eastern and Central Europe from the first half of the 17th century. Since the registers, kept together with other economic registers of the town, were previously published by Pap Ferenc, their information became easily accessible for the researchers. However, the published material does not cover the whole period of the existence of the custom. The aim of our paper is to publish some missing parts of these sources, namely the custom register from 1631, which – being kept separately from the other registers of the same kind – remained mainly unknown to the research. Furthermore, the introduction tries to underline some preliminary conclusions that are to be drawn from these sources.

Bagi Zoltán Péter

Ostrom vagy blokád, ostrom és blokád. Várad visszavételének történetéhez

„Váradot pedig midőn ősztől fogva erős blokáda által tartotta volna a német éppen a jövő kaszálás ideig, akkor generál Hajszler újabb haddal s lövészerszámokkal menván alája és keményen megszorítván őket, segítségek sohunnán nem jöven, noha nehezen menének rá, mert híres vitéz emberek valának benne, de elfogyván utoljára élések, kételenség alatt feladják Hajszlernek a várat, magokat a német elkísírteti.”¹ Nagyajtai Cserei Mihály történetében ilyen módon örökítette meg azt, hogy a partiumi várat őrsége átadta a császári-királyi csapatoknak. A Tiszántúlt Erdéllyel összekötő természetes útvonal mentén fekvő és azt ellenőrző püspöki székhely stratégiai jelentősége² az Oszmán Birodalom 16. századi előrenyomulása idején még inkább felértékelődött. Fráter György és Ferdinánd király megállapodásának köszönhetően az 1550-es években egy rövid időszakra Várad a bécsi katonai vezetés irányítása alá került, amely kísérletet tett arra, hogy újjászervezze a még I. Mátyás király által 1479-ben életre hívott alsó részek főkapitányságát. Ezt azonban Temesvár és Szolnok 1552. évi eleste gyakorlatilag lehetetlenné tette, és néhány esztendővel később Várad újra az erdélyi fejedelem fennhatósága alá került. Az Erdélyi Fejedelemség erre a végvárra alapozva építette ki saját védőzónáját, amelynek várait (Zsáka, Bajom, Sarkad, Bél, Belényes, Székelyhíd, Adorján) a Magyar Királyság területén működő végvidéki főkapitányokhoz hasonló jogkörrel a mindenkori váradi főkapitány (supremus capitaneus Varadiensis) irányította.³ Ennek megfelelően egyrészt az erdélyi fejedelmek jelentős katonaságot állomásoztattak falai között, mindenkori főkapitányai így az állam legjelentősebb, állandóan zsoldban tartott katonasága fölött rendelkezett.⁴ Másrészt stratégiai jelentőségének megfelelően igyekeztek védműveit kiépíteni, megerősíteni. Ezen munkálatokban olyan jeles itáliai építőmester vagy várfundáló

Bagi Zoltán Péter (1974) – főlevéltáros, Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, zoliszeged@freemail.hu

A tanulmányhoz felhasznált iratokat a Magyar Ösztöndíj Bizottság 2013. évi Collegium Hungaricum ösztöndíjának alkalmával gyűjtöttem össze.

¹ Cserei Mihály: *Erdély története. [1661–1711]*. S. a. r., bev., jegyz. Bánkúti Imre. Bp. 1983. 249.

² Zrínyi Miklós: *A török áfium ellen való orvosság, avagy a töröknek magyarokkal való békessége ellen való antidotum* című művében a következőket írta Várad jelentőségéről: „Ha Váradot vissza nem vesszük, ha Erdélt elvesztjük, ne is hadakozunk bár azután, hanem avagy most avagy sohasem; füssünk ki az országbul ha eztet resteljük.” Rónai Horváth Jenő: *Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái*. Bp. 1891. 119.

³ Pálffy Géza: *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig*. Történelmi Szemle 38(1996). 2–3. sz. 163–217. 170, 185, 199.

⁴ Theophilo Urbino: *Türkisches Städt-Büchlein...* Nürnberg 1664. 447.; B. Szabó János – Somogyi Győző: *Az Erdélyi Fejedelemség hadserege*. Bp. 1996. 74.

mester is részt vett, mint Ottavio Baldigara.⁵ Ennek köszönhetően a 16. század végére ki is épült a Sebes-Körös bal partja és a Pece patak között a modern erődtípus. Magját a szabályos ötszög alakú vár képezte, amelynek csúcsaira egy-egy hatalmas fülesbástyát építettek ki. A falak erején kívül a védők egy széles védőárokban is bízhattak, amelyet egyrészt a Sebes-Körös, másrészt a hőforrások által is táplált Pece patak vizével töltöttek fel, így télen a legnagyobb hidegben sem fagyott be a víztükör. A vártól nyugatra elterülő város védelmét szintén védművekkel biztosították, és innen vezetett híd a jobb parti Olasziban. Ez a külváros is részét képezte Várad védelmi rendszerének, bár csak földdel töltött vastag palánkfal és egy nem túl mély, ám széles árok vette körül. Velencét azonban még ilyen védművekkel sem látták el, így védelme lehetetlen volt.⁶

Az oszmán főserég két ízben is ostrom alá vette Váradot. Első alkalommal az úgynevezett tizenöt éves vagy hosszú török háború idején, a Szaturdzsi Mehmed pasa szerdár vezette hadak 1598. szeptember 29-e és november 3-a között sikertelenül ostromolták a várat, a Melchior von Redern (1555–1600) vezette védők ellenállásának és a téliesre fordult időjárásnak köszönhetően.⁷ Másodszor azonban az őrség kénytelen volt kapitulálni a túlerővel szemben. 1660. augusztus 27-én, 45 napos hősiesség után a Balogh Máté alkapitány vezette alig 800 védő megadta magát az Ali pasa szerdár vezette oszmán főseregnek, ezzel az Erdélyi Fejedelemség védtelenné vált a Hódoltság felől érkező támadásokkal szemben.⁸

Bécs 1683. évi sikertelen oszmán ostromát követően a keresztény csapatok magyarországi sikerei természetesen kihatottak a Habsburg Monarchia Erdélyi Fejedelemséggel kapcsolatos politikájára is. Buda visszavívása után, 1686–1687 telén már császári-királyi ezredek teleltek Erdélyben és a Partiumban. A következő esztendő október 27-én Apafi Mihály fejedelem (1632–1690) és Lotaringiai Károly herceg (1643–1690) Balászfalván szerződést kötöttek, amelynek értelmében 700000 rénes forint és tekintélyes élelmiszerszállítmány fejében a magyarországi főparancsnok szavolta, hogy I. Lipót elismeri a fejedelemség önállóságát. Az 1688. május 9-én kelt fogarasi nyilatkozat értelmében pedig a fejedelem és az

⁵ Balogh Jolán: *Varadinum. Várad vára*. I–II. Bp. 1982. (Művészettörténeti Füzetek 13/1–2.) 46; Domokos György: *Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon*. Bp. 2000. 60–63.

⁶Theophilo Urbino *i. m.* 447; Ványi Ferenc: *Várad visszafoglalása a töröktől 1692-ben*. Hadtörténelmi Közlemények 18(1917). 71–99, 292–327. 74–78; Sugár István: *Lehanyatlak a törökfélhold*. Bp. 1983. 273; *Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról*. Ford. Mollay Károly. Szerk. Kun József. Bp. 1986. 275.

⁷ Illésházy István nádor *följegyzései 1592–1603*. Közli Kazinczy Gábor. Pest 1863. 142; *Evlia Cselebi török világgutató magyarországi utazásai*. Fordította és jegyzetekkel kísérte Karácson Imre. Bp. 1904. 30; *Kjátib Cselebi fezlíkjéből. = Török történetirők*. III. kötet (1566–1659). Ford. Karácson Imre, s. a. r. Szekfű Gyula. Bp. 1916. 200–388. 277–279; *Ibrahim Pecsevi tarikhjából. = Török történetirők*. III. kötet (1566–1659). Ford. Karácson Imre, s. a. r. Szekfű Gyula. Bp. 1916. 71–193. 145–146; Szamosközy István: *Erdély története [1598–1599, 1603]*. Ford. Borzsák István. Vál., bev. és jegyz. Sinkovics István. Bp. 1977. 133–150; Benda Kálmán: *Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzése a magyarországi török háborúról 1594–1602*. Hadtörténelmi Közlemények 30(1983). 4. sz. 651–681. 666–667; Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged 2000. 295–298; Hyeronimus Augustinus Ortelius: *Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395*. Nürnberg 1602, Reprint. Győr 2002. 155r–159v; Istvánffy Miklós: *Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. Reprint. Bp. 2009. 309–317.

⁸ Bunyitay Vince: *Várad a török-foglalás korában 1660–1692*. Bp. 1892. 5–50; *Evlia Cselebi i. m.* 30–44; Gyalóky Jenő: *Várad ostroma 1660*. Hadtörténelmi Közlemények 12(1911). 31–48.

erdélyi rendek országukat a Habsburg uralkodó védnöksége alá helyezték.⁹ Thököly Imre (1657–1705) 1690. évi sikeres hadjárata azonban bebizonyította,¹⁰ hogy ameddig Várad és Gyula az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt van, addig Erdélyben Bécs akarata nem teljesülhet maradéktalanul. A Habsburg Monarchia hadügyeit irányító Udvari Haditanács elhatározta tehát a stratégiai fontosságú egykori püspöki székhely visszafoglalását. Az 1691. és az 1692. évi ostrom és blokád történéseit Bunyitay Vince és Ványi Ferenc¹¹ még a 19. század végén, illetve a 20. század elején nagyon részletesen feldolgozta, így magam a már ismert és a még eddig fel nem tárt források segítségével arra szeretnék rávilágítani, hogy a császári-királyi hadvezetés milyen módon igyekezett visszafoglalni Váradot.

*

Szita László a kanizsai blokád és a vár kapitulációjának történetéről készült forráskiadvány bevezető tanulmányában úgy fogalmazott, hogy „1688-tól eléggé általánossá vált az a nézet, amelyet Leopold császár és közvetlen környezet[e] is magáénak vallott, hogy a magyarországi hadszíntéren török kézen lévő nagyobb erősségeket blokádba kell zárni. Így sem emberi erőben, sem hadiráfordításban nem kell olyan mértékben áldozni, mintha módszeres ostromokat szerveznének, amelyek kétségkívül lényegesebben nagyobb erőket kötnének le ezeken a pontokon.”¹² Valójában azonban már majd egy évszázaddal korábban összeállított az Udvari Haditanács a frissen Németalföldről a magyarországi hadszínterre érkezett Karl von Mansfeld (1543–1595) számára egy igen világos stratégiai koncepciót az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt álló várak visszafoglalására. A Nicolaus Gabelmann (–1596)¹³ által 1595. április 14-i dátummal lejegyzettek szerint a császári-királyi haderőt két nagyobb seregre szándékoztak osztani. A felső-magyarországi csapatoknak először Szolnokot kellett visszafoglalni mint a legjobb tiszai átkelőhelyet védő erősséget. Az alsó-magyarországi hadseregnek Esztergom ostromára kellett vonulnia. Amennyiben a Duna-menti vár elesik, úgy Buda megtámadása lenne a következő, amelyhez mind a két, tehát az alsó- és felső-magyarországi seregre is szükség volna. Előbbinek Buda, míg utóbbinak Pest ostromára kell vonulnia.

⁹ Varga J. János: *A fogyó félhold árnyékában*. Bp. 1986. 205; R. Várkonyi Ágnes: *Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711)*. = *Erdély története 1606-tól 1830-ig*. II. Szerk. Makkai László, Szász Zoltán. Bp. 1986. 784–971. 876; R. Várkonyi Ágnes: *Magyarország visszafoglalása 1683–1699*. Bp. 1987. 128–131.

¹⁰ Erre lásd Angyal Dávid: *Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. II. Bp. 1889. 211–214; Szádeczky Lajos: *Thököly erdélyi fejedelemsége*. Századok 32(1898). 230–247, 328–339, 420–430, 499–509, 621–631, 695–715. 230–233; R. Várkonyi Ágnes: *i. m.* 878–879; Papp Sándor: *Thököly Imre erdélyi fejedelemsége és a Porta*. = *Az „Üstökös kegyeltje”*. Késmárki Thököly Imre (1657–1705). Szerk. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010. 191–208.

¹¹ Bunyitay Vince: *i. m.* 67–91; Ványi Ferenc: *i. m.* 71–99, 292–327. A két munka alapjául Tobias von Hasslingen vezérőrnagy hadinaplója szolgált: Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) 1691/13/1. E két mű alapján írta meg röviden Bánlaky József is a vár ostromait. Doberdoi Bánlaky (Breit) József: *A magyar nemzet hadtörténelme. Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683–1699*. 17. kötet. Bp. 1940. 420–423, 430–432.

¹² Szita László: *Dokumentumok a kanizsai blokád és a vár kapitulációjának történetéről, 1688–1690*. Somogy megye múltjából 25(1994). 51–124. 51; Tóth Hajnalka: *A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1690)*. Szeged 2013. 136–137.

¹³ Életről lásd Thallóczy Lajos: *Gabelmann Miklós császári hadi történetirő emlékezete*. Történelmi Tár 1896. 577–645.

Az irat szerint a középkori Magyar Királyság egykori székvárosának elfoglalása után a Duna mentén egészen Belgrádig lehetne előretörni, de úgy, hogy a sereget nagyobb ok nélkül ne osszák meg az ellenség közelsége miatt, hanem mindenkor tartsák együtt. Belgrád ostrománál egész Magyarország a császári-királyi hadsereg segítségére lesz a Tisza és a Duna mentén, ezért feltétlenül szükséges Szolnok, Buda és Esztergom bevétele.

A többi vár, Temesvár, Lippa, Gyula, Székesfehérvár és Szigetvár rövid időn belül meg kell hogy adja magát, vagy feleannyi költségen és sereggel lehet őket megostromolni és megszállni, mert a két vízi út elvágásával ezek őrsege segítséget nem kaphat, illetve utánpótlásra nem számíthat az Oszmán Birodalom felől.¹⁴

A Kárpát-medence sűrű vízhálózatában rejltő lehetőségeket és nehézségeket figyelembe véve a Duna-völgye, Buda és Belgrád stratégiai szerepét az Udvari Haditanács a 17. században is az említett emlékirathoz hasonlóan értékelte. A visszafoglaló háború történetén végigtekintve megállapíthatjuk, hogy Lotaringiai Károly és az Udvari Haditanács – a Raimondo Montecuccoli (1609–1680) által kidolgozott tervek alapján – majd száz évvel később hasonló stratégiai elvek mentén irányította a császári-királyi fősereget a felszabadító háború kezdeti időszakában, mint ahogyan azt Gabelmann is lejegyezte.¹⁵ Arra nézve, hogy mennyire „eluralkodott” ez a stratégiai koncepció az Udvari Haditanácson, illetve a bécsi udvaron belül, érdemes kiemelni a magyarországi császári-királyi csapatok főhadparancsnoka által összeállított iratot, amelyet Buda elestét, 1686. szeptember 2-át követően készített. Ebben következőket vetette papírra: „Úgy vélem, hogy a jövőndő hadjárat három hadműveletet tűzhet ki céljául:

az első: Nándorfehérvár ostroma,

a második: Várad ostroma,

a harmadik: Eger és Székesfehérvár ostroma.”¹⁶

Néhány oldallal később Lotaringiai Károly rátért Várad megtámadásának a tervére is: „Abban az esetben tehát, ha Felsőged [Lipót császár és magyar király] ennek a hadjáratnak szándékozná szentelni erőit, megítélésem szerint előbb Eszék alá kellene vezényelni bizonyos számú csapatot, amely képes lenne elfoglalni, s oly módon megerősíteni ezt az őrhelyet, hogy a tél beálltával ki tudjon ott tartani, s a jövőndő hadjárat ideje alatt meg tudja akadályozni bármínemű ellenséges haderőnek a Drávához való vonulását. Közben a maradék hadakkal a lehető legsebesebben Váradhoz kellene odaszállítani, a tüzérséget, élelmet és a többi hadfelszerelést pedig társzekereken kellene odaszállítani... Az az igazság, hogy Váradnak Eger védelmi előtti megtámadásával jelentékeny erőd és helyőrség maradna a hátunk mögött annak a számára, akinek – hogy portyázásainkat megakadályozza – szembe kellene szállnia velünk; hasonlóképpen jól szemmel tarthatná a török az ellenséges hadmozdulatokat, ha – miután ismét birtokba vette – átkelne a hídon, s így a jövő évben Péterváradnál a Duna–Tisza közébe jutva megzavarná a hadműveletet. Ezért úgy vélem, hogy jóllehet ez a hadjárat véghezvihető, mégis adódhatnak nehézségek, ha Egert a hátunk mögött hagyjuk, ... főképpen ha

¹⁴ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Allgemeine Akten Hungarica Fasc.: 127. Fol.: 47r–55r; Bagi Zoltán: *Császári-királyi hadi-berendezkedési terv 1595-ből.* = Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei 19 (2010). Sorozatszerkesztő: Csombor Erzsébet. Esztergom 2010. 53–78.

¹⁵ Sugár István *i. m.* 35–346; Varga J. János *i. m.* 64–228; Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700.* Bp. 2004. 152–153.

¹⁶ Lotharingiai Károly hadinaplója *i. m.* 271.

az ellenség Eszékkel szemben a Dunánál felsorakozna. Ezért a hadjáratot sehol nem lehet olyan hamar elkezdni, mint Egernél.”¹⁷

Lotaringiai Károly tehát tervezetében meghatározta azt az ütemtervet, amelynek révén Váradszék sikeres ostroma lehetővé válhatna: Eszék elfoglalásával és ezáltal a Dráva vonalának lezárásával távol lehet tartani a felmentésre igyekvő oszmán főereget. Eger megszállásával pedig zavartalanra válhatna az ostromló sereg ellátása Budáról és Bécsből. A magyarországi főhadparancsnok a következő évben meg is valósította tervezetét. Az 1687. augusztus 12-i nagyharsányi csatát követően a császári-királyi hadsereg hat gyalog- és hét lovasezrede együttműködve a horvát bán csapataival szeptember 29-én elfoglalta a kiürített Eszéket, a következő hónapban pedig az egész Szerémséget megszállta. Ezzel párhuzamosan magyar és német katonaság ostromzár alá vette Eger várát is, amelyet őrsége december 17-én adott át szabad elvonulás fejében.¹⁸

A császári-királyi főserg azonban ekkor nem Várad, hanem Nándorfehérvár felé fordult, mivel e vár birtoklásával biztosítottá válhatott a Duna- és a Tisza-völgyének és ezáltal a Magyar Királyság központi területeinek a védelme az oszmán főserg vagy segédcapatai támadásaival szemben. A hátszágban pedig az Oszmán Birodalom kezén megmaradt erősségek megszállását, visszafoglalását az Eger alatt alkalmazott ostromzárak segítségével kívánták megvalósítani.¹⁹

Az Udvari Haditanács a felső-magyarországi területek teljhatalommal felruházott parancsnokát, gróf Ottavio Nigrelli (–1703)²⁰ császári-királyi vezérőrnagyot bízta meg azzal a feladattal, hogy Várad körül blokádot hozzon létre. Az itáliai származású főtitkár már augusztus 6-án Johann Andreas Graf von Corbelli alezredest²¹ 500 német lovassal (közöttük volt a Gondola vértesezred néhány százada is)²² és 600 huszárral a vár alá küldte. Amikor az éjszaka közepén megérkeztek, a várőrség külső őrszemei az erdőbe menekültek. Ezen felbuzdulva a német és magyar lovasok felgyűjtöttak három nagy malmot, elhamvasztották az istállókat, mosóházakat és minden a védők által gyűjtött és védtelenül hagyott gabonát. Napkeltekor az alezredek a Kálvária-hegy tetején a város és Olaszi közelében foglalt állást. Onnan üzent be a pasának, Abdi Latifnak, hogy ha van kedve összemérni kardját a keresztényekkel, ahogyan ezzel mindenkor dicsekedett, csak vonuljon ki a falak közül. A váradi helyőrség parancsnoka azonban elhárította a kihívást, hogy mondván kedvező alkalom adtán majd próbára teszi a szerencséjét. Emellett felpanaszolta Corbellinél a gabona felégettetését, amiért szerinte az alezredeknek Isten előtt kell felelnie. Abdi Latif intelme azonban hatástalan maradt, hiszen a német lovasok és a huszárok augusztus 9-én újabb két malmot és néhány házat is felégették. Ezzel elkezdődött a több évig elhúzódó blokádirozás, amely során a védők igyekeztek lazítani a köréjük vont kordon szorosságán. Megpróbálták fenntartani a kapcsolatot a külvilággal (más még az Oszmán Birodalom kezén lévő várakkal), hogy erősítés és zsold juthasson be a falak közé, valamint megfelelő mennyiségű élelmet és tűzifát beszerezni a környékről.

¹⁷ Lotharingiai Károly hadinaplója i. m. 275.

¹⁸ Balassy Ferenc: *Az egri vár 1687-diki felszabadulásának alkupontjai és a török maradványai Egerben*. Bp. 1875; Sugár István i. m. 180–202; Varga J. János i. m. 159–160; Sugár István: *Az egri vár története*. Bp. 1991. 152–173.

¹⁹ Sugár István: *Szigetvár és viadala*. Bp. 1976. 202–205; Szita László i. m. 51–124; Tóth Hajnalka i. m. 136–155.

²⁰ Alphons von Wrede: *Geschichte der K. und K. Wehrmacht*. I. Band, Wien 1898. 306.

²¹ Alphons von Wrede: *Geschichte der K. und K. Wehrmacht*. III. Band, Wien 1901. 590.

²² Alphons von Wrede III. i. m. 592–594.

Ellenfeleik pedig ezzel szemben igyekeztek mindezt meggátolni: hermetikusan lezárni és elpusztítani a vár környékét, elhajtani a lábas jószágot, miközben folyamatosan gyengítették az őrség pozícióit rajtaütésekkel és egy-egy városrész felégetésével.²³

A küzdelem 1690 nyarának végére eldőlni látszott, mert a várbeliek helyzete lassacskán tarthatatlanná vált. Akkora hiány volt élelmiszerekben, és oly nagy lett a nélkülözés a várban, hogy egy alkalommal negyven török feleségestől és gyermekestől átszökött a keresztény táborba, és meg is keresztelkedtek. Vallomásuk szerint Váradon ekkor már nem volt kenyér, más ételmet pedig még pénzért is nehezen lehetett kapni. Ez az eddigiekhez képest is komolyabb fellépésre sarkalta az immáron ezredessé előléptetett Corbellit. A vár környékén minden gabonát és szőlőtökét elpusztított, majd miután Belényesről néhány szállítmánynak mégis sikerült bejutnia az ostromlottakhoz, 1690. június 6-án felgyújtatta a Velence nevű külvárost. Mivel a pasa még mindig nem volt hajlandó megadni magát, lecsapoltatta a védőárok vizét. A várral szemben pedig felállított egy üteget, amivel július 30-tól folyamatosan törette a falakat. Az éhező és valószínűleg meg is rettent őrség tagjai egyezkedni kezdtek a blokádot irányító ezredessel. Augusztus 3-án százötven férfi nők és gyerekek nélkül el is hagyta Váradot. Őket a másik, még oszmán kézen lévő várba, Gyulára kísérték. Corbelli még szorosabbra vonta a vár körüli blokádot. Mivel az élelmiszer szinte teljesen elfogyott, és semmilyen segélyben sem reménykedhettek, a katonák és a lakosok közötti elégedetlenség oly nagyra nőtt, hogy elhatározták, rákényszerítik a pasát az erősség átadására.²⁴ Ám ekkor híre érkezett, hogy Thököly Imre augusztus 21-én sikeresen betört Erdélybe és kuruc–török–tatár–havasalföldi csapataival Zernyestnél súlyos vereséget mért a Donat Johann Heißler von Heitersheim (1648–1696)²⁵ altábornagy vezette császári-királyi és erdélyi hadseregére.²⁶ A pasa ezután Várad gyors felmentésében reménykedett. Reményét tovább táplálta az, hogy Corbellit már júliusban az Udvari Haditanács utasította, hogy négy század Gondola-vértessel csatlakozzék a főszereghez. Amikor ennek hírért vette a pasa, megpróbált lest vetni a már meggyöngyültnek hitt blokádoló katonaságnak. A terve azonban zátonyra futott, mivel hiába támadta meg az előőrs lovasságát, a még mindig a váradi táborban lévő 100 Gondola-vértés és 80 huszár a segítségükre sietett, és a várból kitört lovasokat egészen a vizesárok partjáig nyomta vissza. Hiába próbálták a janicsárok muskétatűzzel visszavonulásukat fedezni, jelen-

²³ *Historischer Kern/ oder Kurtze Chronica Der Merckwürdigsten Geschichte des Jahrs 1689 S. I.*, 1689. 72–73; *Theatrum Europaeum, oder außführliche und warhaffte Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wieder in der Welt, fürnemblich aber in Europa und Teutschlanden, sowol im Religion- als Prophan-Wesen, vom Jahr Christi 1687 biß auff das Jahr 1691 exclus...sich zugetragen.* Dreizehender Theil, Frankfurt am Main 1698. 296, 649; Sir Paul Rycout – Donado – Foscarini – Berengano: *Der neu-eröffneten ottomanischen Pforten Fortsetzung oder continuirter historischer Bericht...* Augsbürg 1701. 456, 482, 492; Bunyitay Vince *i. m.* 65–66; Balogh István: *Szabolcs vármegye terhei a 17. század végén.* Nyiregyháza 2008. 81–134. passim.

²⁴ *Theatrum Europaeum XIII. i. m.* 1018.

²⁵ Heißler életéről lásd *Thaten und Charakterzüge berühmter österreichischer Feldherren.* I/2. Wien 1808. 330–332; Carl A. Schweigerd: *Oesterreichs Helden und Heerführer von Maximilian bis auf die neueste Zeit.* II. Leipzig 1853. 356–359; *Allgemeine Deutsche Biographie.* Band 11. 671–672.

²⁶ *Theatrum Europaeum XIII. i. m.* 1020; Babocsay Izsák: *Fata Tarczaliensia, az az Tarczal városának főbb változásai (1670–1700).* = *Monumenta Hungarica sermone nativo scripto, azaz a' Magyarok magyar nyelven írt emlékezetes írásaik.* Összeszedte és kiadta: Rumi Károly György. Pest, 1815. 106–107; Philipp Röder von Diersburg: *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken.* II. Karlsruhe 1842. 127; Cserei Mihály *i. m.* 222. kk; Angyal Dávid *i. m.* 215–216; Szádeczky Lajos *i. m.* 239–247; Bánlaky József *i. m.* 396–400; Sugár István *i. m.* 240–243; Varga J. János *i. m.* 205–207; Seres István: *Thököly Imre és Törökország.* Bp. 2006. 91–92; Papp Sándor *i. m.* 202–204.

tős veszteségeket szenvedtek. Nem sokkal később Corbelli elhagyta a kijelölt lovassággal a blokádot, és a parancsnokságot átadta gróf Leopold Adam von Schlick ezredesnek.²⁷

A pasa felmentéssel kapcsolatos reményei azonban nem teljesültek, csak időlegesen érkezett a vár környékére némi erősítés, a Thököly által Erdélyben hátrahagyott 300 válogatott lovas ugyanis átvágta magát Váradhoz. Időközben az egykori kurucokból és átállt császári-királyi katonákból létszámuk annyira megnövekedett, hogy a kuruc fejedelem 1691 áprilisában Petrőczy István (1654-1712) generális vezetésével egy csapat lovas- és gyalogostisztet küldött közéjük a Partiumba. Ezek újjáépítették a pocsaji hidat, és sáncokkal erősítették meg az ottani elhagyott várat is. Petrőczy sikeres portyákat vezetett a környéken, majd 1691 őszen csatlakozott a Magyar Királyságba érkezett Thökölyhez.²⁸ Így tehát a következő ostrom idején már nem tartózkodtak a várbán.

Belgrád elvesztése (1690. október 8.), Thököly erdélyi hadjárata és a Porta által tervezett újabb nagyszabású hadjáratról szállingózó hírek arra kényszerítették az Udvari Haditanácsot, hogy jelentősen növelje a magyarországi hadszíntéren álló csapatainak létszámát.²⁹ Mindenekelőtt a Magyar Királyságban, Erdélyben és a szomszédos területeken téli szállásra vonult gyalogos-, lovas- és dragonyosezredeket kellett feltölteni, létszámukat és felszerelésüket kiegészíteni. I. Lipót császár és magyar király kérésére az örökös tartományok rendjei 24000 főnyi katonaság toborzásához járultak hozzá.³⁰ Így összesen gyalog-, vértés- és dragonyosezredet sikerült majdnem hadilétszámra feltölteni.³¹ Az Udvari Haditanács a magyar hadszíntéren eddig szolgált sereget a Francia Királyság csapatai ellen a Rajna vidékén harcoló alakulatokkal, valamint újonnan felfogadott magyar és rác katonasággal is kiegészítette.³²

²⁷ *Theatrum Europaeum* XIII. i. m. 1018–1019.

²⁸ Seres István: *Thököly Imre emigráns katonaságának tisztikara Törökországban a karlócai béketárgyalások idején*. *Hadtörténelmi Közlemények* 118 (2005). 3. sz. 424–500. 428–429.

²⁹ A háború alatt az Oszmán Birodalomból érkező hírekről lásd Kerekes Dóra: *Diplomaták és kének Konstantinápolyban*. Bp. 2010. 158–173.

³⁰ *Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wieder in der Welt, fürnemblich aber in Europa und Teutschlanden, sowol im Religions- als Prophan-Wesen, vom Jahr Christi ... biß auff das Jahr ... exclus. ... sich zugetragen*. Vierzehender Theil, Frankfurt am Main 1702. 2.

³¹ A császári-királyi főszereg a következő egységekből állt: gyalogság: Arrienzaga főlezrede, Nigrelli ezred, Daun ezred, Öttinger ezred, Baden-Badeni ezred, Herberstein ezred, Souches ezred, Thüngen ezred, Archinto ezred, Harrant ezred, Houchin ezred, Starhemberg ezred, Bielke ezred, Auersperg ezred, Anhalt-Dessau ezred és Pálffy Miklós hajdúezrede. Lovasság: Caprara vértesezred, Hofkirchen vértesezred, Hessen-Darmstadt vértesezred, Saint-Croix vértesezred, Doria vértesezred, Schleswig-Holstein vértesezred, Hohenzollern vértesezred, Castell dragonyosezred, Heissler dragonyosezred, Buquoi dragonyosezred, Herbeville dragonyosezred, Serau (vagy Saurau) dragonyosezred, Styrum dragonyosezred, Rabutin dragonyosezred, Schlick dragonyosezred. Röder 1842. 155; Alphons von Wrede I. i. m. 292, 308, 367, 417, 444, 508; Alphons von Wrede: *Geschichte der K. und K. Wehrmacht*. II. Wien, 1898. 162, 168, 174, 172, 212, 214, 226, 233, 246, 255; Alphons von Wrede III. i. m. 174, 183, 192, 201, 461, 556, 560, 570, 573, 647, 656, 677, 682, 689.

³² *Theatrum Europaeum* XIV. i. m. 2–4; Alphons von Wrede I. i. m. 166, 294, 496, 531; Alphons von Wrede III. i. m. 166, 560, 568; Sugár István i. m. 249–250; Szakály Ferenc: *Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben (vázlat)* = *A szerbek Magyarországon*. Szerk. Zombori István. Szeged 1991. 11–50. 25–28; Kóhegyi Mihály: *A szerbek felköltözésének (1690) történeti előzményei*. = *A szerbek Magyarországon*. i. m. 65–78; Pál Tibor: *A szerbek nagy kivándorlása*. = *A szerbek Magyarországon*. i. m. 79–89. 79–85; Slavko Gavrilović: *A szerbség magyarországi bevándorlásának és megtelepedésének kérdései*. = *A szerbek Magyarországon*. i. m. 91–111. 91–96; Czigány István i. m. 166–171.

Az uralkodó ezeken az egységeken kívül jelentős létszámú, de legfőképpen képzett és harcedzett alakulatokhoz jutott. Belgrád eleste és a tervezett újabb nagyszabású oszmán hadjáratról szóló hírek ugyanis nemcsak Bécsben okoztak riadalmat, hanem Münchenben és Berlinben is.³³ I. Lipót 1690. október 28-án II. Miksa Emánuel bajor választófejedelemmel (1662–1726) szerződést kötött, amelynek értelmében utóbbi végül a 2000 főre feltöltött Zacco (korábban Veldenz) gyalogezredet bocsátotta a császár rendelkezésére.³⁴

Az uralkodónak sikerült megállapodnia III. Frigyes brandenburgi választófejedelemmel (1657–1713) is 1690. december 20-án. Ennek értelmében az uralkodó hét gyalogos zászlóalj, két vértés- és egy dragonyosezred segítségére számíthatott.³⁵ A 6200 főnyi segélyhad vezetését egy kipróbált főtisztre, Hans Albrecht von Barfus altábornagyra (1635–1704) bízta a választó.³⁶ Így a keresztény főserég vezetésével 1691-ben is megbízott Lajos badeni örgróf (1655–1707)³⁷ mintegy 55 000 katona és 90 löveg felett rendelkezett a hadműveletek kezdetén.³⁸ A szalánkeméni vagy ahogyan a badeni örgróf jellemezte az Udvari Haditanácsnak küldött jelentésében a század legkeményebb, legvéresebb csatájában (1691. augusztus 19.) aratott győzelem³⁹ azonban súlyos véráldozatot követelt a keresztény főseregtől is, ráadásul a táborban kitört járvány miatt további 3000 katona esett lázas betegséggel ágynak, és ezeket a sebesültekkel együtt Eszékre kellett szállítani.⁴⁰ A hatalmas veszteségek, a megfelelő élelmezés, ostromtüzérség és hadihíd-készlet hiánya, valamint az oszmán sereg dunai flottillájának jelenléte és ereje arra készítette a badeni örgróft, hogy lemondjon a hadművelet

³³ Franz Wilhelm von Barfus-Falkenberg: *H[ans] A[lbrecht] Graf von Barfus, königl.-preuß. General-Feldmarschall ein Beitrag zur Kriegsgeschichte unter den Kurfürsten Friedrich Wilhelm und Friedrich III. von Brandenburg*. Berlin 1854. 13; Karl Staudinger: *Geschichte des kurbayerischen Heeres unter Kurfürst Max II. Emanuel. Geschichte des bayerischen Heeres*. II. München 1904. 267.

³⁴ *Theatrum Europaeum XIV. i. m. 3*; Karl Staudinger *i. m.* 267–269.

³⁵ Theodor von Mörner: *Kurbrandenburgs Staatsverträge von 1601 bis 1700*. Berlin 1867. 781–789. A következő egységekből állt a segélyhad: 1 zászlóalj a Gárdaezredből, 1 zászlóalj a gránátos ezredből, 1 zászlóalj a Dönhof-ezredből, 1 zászlóalj a Barfus ezredből, 1 zászlóalj a Schomberg ezredből, 1 zászlóalj a Heyden ezredből, 1 zászlóalj a Dohna ezredből. Emellett a Baireuth és a Schöning vértés- és a Brand dragonyosezred. ÖStA KA AFA 1691/4/2; Franz Wilhelm von Barfus-Falkenberg *i. m.* 13; Kurt Jany: *Geschichte der königlich Preussischen Armee bis zum Jahre 1807*. I. Von den Anfängen bis 1740. Berlin 1928. 381–387.

³⁶ Franz Wilhelm von Barfus-Falkenberg *i. m.* 13.

³⁷ Lajos badeni örgróf életéről lásd Philip Röder von Diersburg I–II. *i. m.*; Christian Greiner: *Der „Türkenlouis“. Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden-Baden als Reichsfürst und kaiserlicher Offizier in den Türkenfeldzügen von 1683 bis 1692*. = *Internationaler Kongress für Militärgeschichte*. Hg.: Johann Christoph Allmayer-Beck Wien 1983. 93–124; *Zwischen Sonne und Halbmond. Der Türkenlouis als Barockfürst und Feldherr*. Hg. Daniel Hohrath und Christoph Rehm. Rastatt 2005; *Der Türkenlouis. Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und seine Zeit*. Hg. Wolfgang Froese und Martin Walter. Gernsbach, 2005.

³⁸ Amíg az örgróf nem érkezett meg a fősereghez, addig Karl Ludwig de Souches gróf, tábornagy irányította a már összegyűlt ezredeket. *Theatrum Europaeum XIV. i. m. 3*; Sugár István *i. m.* 258.

³⁹ ÖStA KA AFA 1691/8/2; ÖStA KA AFA 1691/8/2d; *Theatrum Europaeum XIV. i. m.* 5–6, 8; Philip Röder von Diersburg *i. m.* 162–170., 385–393; Franz Wilhelm von Barfus-Falkenberg *i. m.* 16–20, 48–54; Moritz Edlen von Angeli: *Die kaiserliche Armee unter dem Ober-Commando des Markgrafen von Baden in den Feldzügen 1689–1692 gegen die Türken*. Mittheilungen des k. (u.) k. Kriegsarchivs III. (1877) 135–184, 217–292. 254–267; Karl Staudinger *i. m.* 272–274; Bánlaky József *i. m.* 417–419; Sugár István *i. m.* 262–266; Varga J. János *i. m.* 210–212.

⁴⁰ A csatában a császári-királyi, a brandenburgi és bajor gyalogság, lovasság és tüzérség halottakban 3172, míg sebesültekben 4129 főt vesztett. Az alacsonyabb beosztású tisztek közül Zrínyi Ádám, a Caprara vértesezred alezredese, Zrínyi Miklós fia is a csatatéren maradt. ÖStA AFA 1691/8/2b; ÖStA KA AFA 1691/8/2d; *Theatrum Europaeum XIV. i. m.* 6–7; Philip Röder von Diersburg *i. m.* 170–173, 176, 385–393, 395–408; Franz Wilhelm von Barfus-Falkenberg *i. m.* 20–21. 55–57; Moritz Edlen von Angeli *i. m.* 267–269; Karl Staudinger *i. m.* 274; Bánlaky József *i. m.* 419–420; Sugár István *i. m.* 266–267; Varga J. János *i. m.* 212.

eredeti célkitűzéséről, Belgrád ostromáról és visszafoglalásáról. A tábori haditanácson tehát Temesvár vagy Nagyarad megtámadásáról tárgyaltak a császári-királyi és brandenburgi főtisztek. Ennek eredményeként a logisztikai és stratégiai szempontokat figyelembe véve arra az elhatározásra jutottak, hogy a partiumi vár ostromára indítják el seregüket.⁴¹

Lajos badeni örgróf azonban nem a teljes, egyébként is már erősen megfogyatkozott létszámú hadseregével indult Várad alá szeptember 1-én Péterváradról, mivel Szlavóniában a tábornagyi rangban szolgáló Charles Eugène de Croÿ herceg (1651–1702)⁴² parancsnoksága alatt hátrahagyott négy lovas- és öt gyalogezredet Batthyány Ádám huszárjával.⁴³ Két, már Szolnoknál, illetve Bánhalmán készült (1691. szeptember 25-én és szeptember 29-én) jelentésből kiderül, hogy a keresztény főssereg ekkor összesen 7527 gyalogosból és 6714 lovasból állt.⁴⁴ Ehhez a körülbelül 14 000 fős létszámhoz csatlakozott még a Várad vidékén állomásozó és az erősséget laza blokád alatt tartó magyar és rác katonaság is. Létszámuk megbecsülése nehéz volna, ám azt tudjuk, hogy az ostrom lezárultával Várad körül maradt Molnár János ezredes 1200 fős hajdúezrede, valamint Kis Balázs,⁴⁵ Horváth János hajdúi, Gyürky Pál⁴⁶ huszárezrede, Bagossy Pál⁴⁷ és Semsey László⁴⁸ huszárjai, Mezőtúron 500–500 rác gyalogos és lovas. Az ostrom közben (október 20-án) utóbbiak közül 3000 főt még magához rendelt a főparancsnok. Mindezt figyelembe véve nem meglepő, hogy az örgróf csak Várad védműveinek és őrségének gyengítését tervezte. Ennek megfelelően szeptember 23-án Szolnokról az Udvari Haditanácshoz írt levelében azt fejtegette, hogy az erősség két palánkjának a meghódításával, továbbá a vár módszeres és folyamatos bombázásával olyan állapotot kíván teremteni, hogy a védők a telet megszenvedjék, és a császár kezébe adják magukat.⁴⁹

Egy héttel később (szeptember 30-án) pedig Bánhalmán megszövegezett, jórészt a tüzérség állapotával foglalkozó jelentésében újra kifejezésre juttatta ezen szándékát. Eszerint, ha a remélt ágyúk és mozsarak időben megérkeznének, ha a kedvező (száraz) időjárás is kitartana, és a megmaradt katonaság sem betegne meg, akkor a vár lövetésével és bombázásával olyan helyzetet tudna teremteni, hogy a téli hónapok folyamán az őrség megadásra kényszerülne. Az örgróf azt is hangsúlyozta, hogy mit vár az erősség kapitulációjától. Úgy vélte ugyanis, hogy Várad elestével Jenőt és Gyulát sem tudnák tovább tartani, és akkor már egyedül

⁴¹ Philip Röder von Diersburg *i. m.* 176–177.

⁴² Alphons von Wrede *I. i. m.* 162, 166.

⁴³ Philip Röder von Diersburg *i. m.* 177; Sugár István *i. m.* 269.

⁴⁴ Gyalogezredek: Baden-Baden 11 század 597 fő, Ernst Stahremberg 14 század 676 fő, Salm 8 század 299 fő, Daun 4 század 129 fő, Houchin 10 század 688 fő, Guido Stahremberg 10 század 636 fő, Öttingen 15 század 827 fő, Archinto 7 század 426 fő, Chizzola 14 század 565 fő, Arrienzaga 14 század 778 fő, Ogiloi (?) 5 század 194 fő, Herberstein 10 század 457 fő és 6 zászlóalj brandenburgi gyalogos 1255 fő. Lovasság: Caprara ezred 778 fő, Dünwald ezred 562 fő, Styrum ezred 689 fő, Castelli ezred 665 fő, Neuburg ezred 521 fő, Herbeville ezred 454 fő, St. Croix ezred 494 fő, Marchese Doria ezred 649 fő, Hohenzollern ezred 658 fő, Bassompierre ezred 473 fő, Vaudemont ezred 771 fő. ÖStA KA AFA 1691/9/5a; ÖStA KA AFA 1691/9/5b.

⁴⁵ Heckenast Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár.* Bp. 2005. 232.

⁴⁶ Heckenast Gusztáv *i. m.* 175–176.

⁴⁷ Heckenast Gusztáv *i. m.* 33.

⁴⁸ Nagy Iván: *Magyarország családai...* X. Pest 1863. 141; Borovszky Samu–Sziklai János: *Magyarország vármegyéi és városai. I. Abauj-Torna vármegye és Kassa.* Bp. 1896. 512; Pozsonyi József: *A semsei Semsey család története.* Debrecen 2002. 19–20; Seres István *i. m.* 428–429.

⁴⁹ ÖStA KA AFA 1691/9/4.

Temesvár maradna török kézen a Duna bal partján. Írása végén újra kiemelte, hogy nem mer ennyi veszteség után, ilyen gyenge gyalogsággal a vár módszeres ostromára vállalkozni.⁵⁰

Az október 12-én indított ostrom azonban meglepő gyorsasággal haladt. A császári-királyi és brandenburgi csapatok szinte akadály nélkül elfoglalták a palánkkal védett Olaszit (október 16.), majd a teljesen védtelen Velence nevű külvárost szállták meg (október 17.), végül pedig már magát a várost is (október 24.), és hozzáláttak a vár falainak és épületeinek módszeres rombolásához, valamint a vizesárok lecsapolásához (ami sikerült is).⁵¹

Az őrgróf azonban a gyors sikerek tudatában is reálisan értékelte az ostromlók helyzetét. 1691. november 5-én az Udvari Haditanácshoz intézett levelében ugyan kiemelte, hogy az ellenállás gyenge, felmentő seregek se híre, se hamva, a saját veszteségei minimálisak (50 vagy 60 főre becsülte), hogy táboruk nem szenved hiányt semmiből, a betegség sem tizedeli katonáit, ám mindezek ellenére a rosszra fordult időjárás miatt inkább az ostrom félbeszakítását tanácsolta. Azt is javasolta, hogy építsenek egy nagy sáncot Olasziban, amely nemcsak elzárná a várat a külvilágtól, hanem védelmében a bombázást is tovább lehetne folytatni. Úgy vélte ugyanis, hogy ilyen körülmények között, illetve mert az egész környék elpusztult, és az időjárás téliesre fordult, a védők képtelenek lesznek kitartani.⁵² Barfusnak a brandenburgi választófejedelemhez intézett november 9-i és 13-i leveléből tudjuk, hogy az őrgróf elképzelése maradéktalanul megvalósult.⁵³ A sereg zöme tehát elvonult a vár alól, a gróf Franz Karl von Auersperg (1660–1713)⁵⁴ vezérőrnagy parancsnoksága alatt ottmaradt katonaságot pedig szétszórták a környéken, újra kísérletet téve arra, hogy megvalósítsák a teljes ostromzárát.⁵⁵

A magyarországi főhadparancsnok hamarosan arról is tudomást szerzett, hogy feltételezései a vár és védőinek állapotával kapcsolatban helytállóak voltak. Egy Husszein nevű dzsebedzsi vagy fegyverműves, akit november 20-án Hajdúnánáson hallgatott ki a badeni őrgróf, ugyanis azt vallotta, hogy az ostrom kezdete óta az oszmán őrségnek a fele, mintegy 1500 ember vált harcképtelenné. Annak ellenére, hogy nyolcvan kisebb és nagyobb ágyú, valamint kellő mennyiségű puskapor és lövedék állt rendelkezésre. Ám az egész várban nem maradt egy ép hely sem. A bombák becsapódtak három pincébe és boltozat alá is, ahol gyermekek és nők húzták meg magukat, és mindet betemették. A védők a bástyákon földre ásott fedezékben állták a bombázást. Az asszonyok pedig egy még nem teljesen összeomlott boltozat alatt húzták meg magukat. Búza, köles és kétszersült kevés állt már rendelkezésre, mivel a tárolásukra kijelölt helyek jórészt már leégtek. Egyedül törökbúzából volt még állítólag magánszemélyeknél némi készlet. Az élelemhiány mellett az ostromlottaknak attól is tartaniuk kellett, hogy teljesen kifogynak a tűzifából. Csak a felmentésben bízhattak, ha

⁵⁰ ÖStA KA AFA 1691/9/5.

⁵¹ ÖStA KA AFA 1691/10/6; ÖStA KA AFA 1691/10/7; ÖStA KA AFA 1691/13/1; Sir Paul Rycout *i. m.* 580–586; Theatrum Europaeum XIV. *i. m.* 15–16; Philip Röder von Diersburg *i. m.* 178–184; Moritz Edlen von Angeli *i. m.* 271–274; Bunyitay Vince *i. m.* 67–78; Ványi Ferenc *i. m.* 93–95; Bánlaky József *i. m.* 420–423; Sugár István *i. m.* 274–276.

⁵² ÖStA KA AFA 1691/11/1

⁵³ ÖStA KA AFA 1691/11/2 ½; ÖStA KA AFA 1691/11/3 ½.

⁵⁴ Alphons von Wrede II. *i. m.* 172.

⁵⁵ A blokád belső gyűrűjébe 1000 német gyalogost az Öttingen ezredből, 100 német lovast és Molnár János 1200 hajdúját rendelte. A külső gyűrűben pedig Szentjónánál a Bagossi és Semsey huszárait, Debrecenben három vértés és két német gyalogezredet, Szilágysomlyónál a Heissler, míg Szatmár vármegyébe a Schlick dragonyosezredet helyeztette el. Emellett Gyürky a huszáraival Nagyszalontára, Kis Balázs hajdúival Belényesre, Horváth János talpasaival Lippára kellett hogy vonuljon. 1000 rác lovast és gyalogost pedig Mezőtúrra rendelt a főparancsnok. ÖStA KA AFA 1691/11/7a.

pedig ez nem történik meg, két hónapnál tovább nem tarthatják magukat a védők – állította az elfogott török.⁵⁶

Husszeinek a vár közeli átadását jövendőli próféciája azonban hamisnak bizonyult, hiszen az őrség, bár nem kapott megfelelő támogatást 1691 tele és 1692 késő tavasza között sem, igaz, teljesen nem is sikerült elzárni a külvilágtól, mégis kitartott. Élelem- és tüzifakészleteit igyekezett a kitörések alkalmával kiegészíteni, általában sikertelenül.⁵⁷ A fegyverfogásra alkalmatlan nőket, gyerekeket és aggastyánokat pedig egyszerűen kiűzték a várból.⁵⁸

A jelentős mennyiségű császári-királyi katonaságot lekötő blokád sikertelenségét 1692 tavaszára belátták az Udvari Haditanácsban is, így döntés született arról, hogy a hadjárat megkezdése előtt Váradot ostromolják meg újra a környéken téli szállásra vonult csapatok. Bécsben Auersperg teljesítményével sem lehettek maradéktalanul megelégedve, hiszen őt a fogságából frissen szabadult és lovassági tábornokká előléptetett Heißler váltotta fel. A Zrínyi Ilonával kicserélt generális április 29-én érkezett Debrecenbe, majd május 7-én nagy lendülettel kezdett a vár ostromához, aminek eredményeként az őrség 1692. június 5-én szabad elvonulása fejében feladta a partiumi kulcsrősséget.⁵⁹ Tehát kevesebb, mint egy hónapnyi módszeres várívással sikeresen befejezte az előző ősszel megkezdett ostromot.

Összegzés

Mindezek alapján négy lényegi megállapítást tehetünk. Egyrészt a hódoltsági várak blokádírozása nem számított új keletű ötletnek 1688-ban, hiszen már közel száz évvel korábban, a tizenöt éves háború idején is létezett ez a stratégiai koncepció. Másrészt az Udvari Haditanács és a mindenkori magyarországi főhadparancsnok is tisztában volt Várad kiemelkedő hadászati jelentőségével, hiszen a partiumi vár birtoklása nélkül a felső-magyarországi, az erdélyi Habsburg-uralom is megkérdőjelezhető volt. Bár 1686-ban a Lotaringiai Károly javasolta ostromra nem került sor, Eszék és Eger elfoglalásával lehetővé vált az erősség körüli blokád felállítás, amely 1690-ben majdnem eredményhez is vezetett. Harmadrészt Lajos badeni örgróf vár elleni támadásával csak a védműveket és az őrséget akarta annyira meggyengíteni, illetve a készleteiket annyira leasztni, hogy az ostromlottak a tél beálltával kénytelenek legyenek megadni magukat. Bár akciója nem járt a várt sikerrel, a védők mégis kitartottak, így immáron a blokádírozó katonaság Heißler vezetésével csak újabb, szabályos ostrommal kényszerítette térdre a makacsul ellenállókat. Végezetül meg kell állapítanunk, hogy a Várad birtoklásáért 1688 és 1692 között folyt harc példanélküli eseménye a visszafoglaló háborúnak, hiszen másutt nem fordult elő, hogy a blokádot két alkalommal is ostrom váltsa fel.

⁵⁶ ÖStA KA AFA 1691/11/7b. Hasonlót olvashatunk Ványinál is: Ványi Ferenc *i. m.* 292.

⁵⁷ ÖStA KA AFA 1691/12/5; *Theatrum Europaeum XIV. i. m.* 234–237; Moritz Edlen von Angeli *i. m.* 280–281; Bunyitay Vince *i. m.* 78–82; Ványi Ferenc *i. m.* 293–313; Sugár István *i. m.* 279–283.

⁵⁸ *Theatrum Europaeum XIV. i. m.* 17.

⁵⁹ ÖStA KA AFA 1692/6/1 ½; Sir Paul Rycout *i. m.* 593–599; *Theatrum Europaeum XIV. i. m.* 234–237; Moritz Edlen von Angeli *i. m.* 281–282; Bunyitay Vince *i. m.* 82–91; Ványi Ferenc *i. m.* 314–327; Bánlaky József *i. m.* 430–432; Sugár István *i. m.* 283–287.

Siege or Blockade, Siege and Blockade. To the History of the Reconquer of Várad (Oradea)

Keywords: occupying war, reconquer of Várad, Imperial and Royal Army, general Donat Johann von Heitersheim, siege, blockade

The battle between 1688 and 1692 for the occupation of Várad is an unprecedented event of the reconquer because it has never happened before that the blockade turned into siege on two occasions. During the period of the occupying war (1683-1699) both the members of the war council of the Court and the commanders in chief in power from Hungary were fully aware of the prominent strategical importance of Várad because without having the fortress in Partium the Habsburg rule in the upper part of Hungary and Transylvania was uncertain. Although the siege proposed by Carol of Lotharingia in 1686 didn't take place, occupying Eszék and Eger made possible the establishment of the blockade round the fortress, which almost lead to a result as the guard considered any further resistance hopeless without a relief army and a proper reinforcement. In 1691 the Imperial and Royal Army started the siege of the fortress. But the documents in Kriegsarchiv from Vienna clearly prove that Ludovic, marquis of Baden wanted to weaken the bastions and the guard by attacking them and also to decrease the stocks so that the besieged should surrender. Though his action was an unpredicted success, the defenders resisted, and the army sustaining the blockades could make the stubborn resisting fighters fall to their knees by another proper siege under the leadership of cavalry general Donat Johann von Heitersheim.

Zay Éva

Főúri otthonok a 19. században Kolozsváron

Az Erdélyi Főkormánysház 1790-es Kolozsvárra költözésével valóságos palotaépítési hullám indult meg Kolozsváron. A Guberniummal együtt a városba helyezték át a különféle közhivatalokat is, 1791-től az erdélyi országgyűléseket is itt tartották, így nem véletlen, hogy ezek a körülmények valósággal vonzották az erdélyi főnemesség tagjait, akik a későbarokk, majd klasszicista művészet mecénásai lettek egyre-másra épülő palotáikkal.

A politizáló, köztisztviségeket vállaló főurak és családjuk jelenléte fellendítette a város társadalmi és kulturális életét is. Az épülő-átépülő házak, a kispaloták és paloták a fokozatosan fejlődő, urbanizálódó város köztereinek hangsúlyos elemeivé váltak, és jelentős mértékben befolyásolták a belváros összképének alakulását.

Az alábbiakban I. Jósika János és felesége, Csáky Rozália kolozsvári házában található ingóságok és bútorok 1839-es leltára,¹ az egykori Gyulai-ház 1849-es inventáriuma,² valamint a Gyulai Lajos gróf 1870-es hagyatéki leltára³ alapján szándékozom képet adni arról, hogy milyen enteriőrök alakított ki kolozsvári otthonában egy-egy 19. századi főnemesi család, milyen szerepet töltek be a belső terek, milyen súlyt kaptak a reprezentáció és a kényelem szempontjai, és milyen higiéniai megoldások léteztek. A vizsgált kolozsvári épületek belső téralkotási megoldásait a korabeli Magyarország főúri családjainak városi rezidenciáit általában jellemző megfigyelésekhez próbálom viszonyítani.

Kolozsvár főterének nyugati oldalán, a 10. szám alatt áll az épületsor legimpozánsabb tagja, a klasszicista stílusban épült Jósika-palota. Főhomlokzati erkélyét tartó négy hatalmas toszkán oszlopa miatt „lábasházként” is emlegetik a kolozsváriak. A 16–17. században két polgárház állt a helyén; a 18. században egyik a Csáky grófok, a másik a Jósika bárók tulajdonába került.⁴

Csáky Zsigmond gróf (1665–1738) leánya, Csáky Kata (1726–1794) 1775 nyarán vásárolt egy házat a Főter nyugati során göncruszkai gróf Kornis Antaltól, egyfelől kistrédei Rédey Mihály, másfelől néhai branyicskai Jósika Miklós örökösei házáinak szomszédságában.⁵ Ezt bővítette 1780 nyarán Ábrahám Ábrahám kereskedő háza is, amely a Jósika-ház és Csáky Kata

Zay Éva (1980) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár, zayeva@gmail.com

¹ Jósika János és felesége, Csáky Rozália kolozsvári házában található ingóságok és bútorok leltára. Inventarium Domus Claudiopolitanae Bonorumque Nobilium in eandem relocatum, A(nno) D(omi)ni 1839 confectum. Jósika hitbizományi levtár az Erdélyi Nemzeti Múzeum egykori levtári gyűjteményében, jelenleg a Román Állami Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, 396. iratsomó.

² Inventárium. 1849. Wass Otília személyi levtára az Erdélyi Nemzeti Múzeum egykori levtárában, a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága (a továbbiakban Wass Lt.). III. doboz, 20. iratsomó.

³ Wass Lt. IV. doboz, 22. iratsomó.

⁴ Kelemen Lajos: *Kolozsvár építészeti és művészeti emlékei.* = *Uő: Művészettörténeti tanulmányok.* II. Buk. 1982. 156–157.

⁵ Papp Klára: *Az erdélyi Csákyak.* Kvár 2011 (Erdélyi Tudományos Füzetek 273). 186.

grófnő korábban vásárolt háza között helyezkedett el. A Rédey-ház melletti, átépített ingatlant örökölte Csáky Kata unokája, Csáky Rozália (1784–1850).⁶

A Csáky- és a Jósika-ház telkeit a Csáky Rozáliát (1784–1850) feleségül vevő báró Jósika János (1778–1843) egyesítette.⁷ A palotát eredetileg egyemeletesre építették, homlokzatát háromszögű oromzat zárhatta. A második emeletet később, 1828-ban húzták fel, az építkezés befejezését jelzi a homlokzaton római számokkal jelölt 1828-as évszám. Az építető Jósika János fő kormánybiztos elnökségétől haláláig (1822–1843) benne lakott feleségével. A művelt, széles látókörű Csáky Rozália is beírta nevét a város történetébe: sokat foglalkozott a nincstelenekkel, megszervezte a Nemes Asszonyi Egyesületet, amely óvodát tartott fenn a szegények gyermekei számára.⁸

A kolozsvári palotát János bárótól második fia, Jósika Lajos (1807–1891) fő kormánybiztos tanácsos, főispán örökölte, aki az udvari szárnyat 1864–1865-ben kétemeletesre magasztotta.⁹

A palota hevederivekkel tagolt dongaboltozatos kapualja a belső udvarra vezet, amelyet U alakban fognak közre az épületszárnyak. A palota keleti és északi szárnyát pilléres árkádsor nyitja meg az udvar felé. Az első emeleti szinten szalagfonatos kő mellvéd köti össze az egyenes gerendázatot tartó, magas lábazon álló toszkán oszlopokkal határolt körbefutó folyosót. A folyosó második szintjén a párkányokat tartó oszlopos loggia emelkedik. Az épület déli szárnyában, az első szinten öntöttvas gyámokkal alátámasztott, meghosszabbított erkély, függőfolyosó húzódik.

Az 1914-es kolozsvári cím- és lakásjegyzék¹⁰ szerint a Fötér 9. szám¹¹ alatti palota tulajdonosa akkor Jósika Sámuel báró volt.

Az első emelet termeiben a Kolozsvári Nemzeti Kaszinó, az 1880-as évektől az Igazságügyi Palota 1902-es átadásáig pedig a Kolozsvári Királyi Ítéletábrla is székel.¹² Meggondolatlan módon a 20. század második harmadában az Orvosi Egyetem Központi könyvtárát költöztették ide, a nagy terhelés miatt az udvari szárny szerkezete megrokkant, s az épület az 1990-es években nagy felújításon esett át.¹³

A Jósika János és Csáky Rozália házának berendezési tárgyairól, ingóságairól az 1839-ben készült leltár szerint a palota az alábbi belső terekre oszlott: a földszinten. a Fötérré nyíló négy bolthelyiségre, a kapun belül jobboldalt a „Heitzung”-nak nevezett melegítő helyre, a legények szobájára, a kis konyhára, egy bérlő, bizonyos Boross József szállására, a cselédházra és szomszédos kamrára, az udvarban, az árnyékszék mellett a kocsisok kamrájára, a nagy konyhára és a szakácsok lakószobájára, illetve a „gróf Csáky Kamerdienere”¹⁴ lakta földszinti szobára. Külön fejezetekben tárgyalja a leltár a színeket, istállókat, és a hordókban és palackokban tárolt borokat őrző pincéket.

⁶ Uo. 187.

⁷ Kelemen Lajos: *i.m.* 156.

⁸ Egyed Ákos: *Az erdélyi magyarság történetéből. 1790–1914.* Kvár 2004 (Erdélyi Tudományos Füzetek 243.) 16.

⁹ Kelemen Lajos: *i.m.* 156.

¹⁰ *Kolozsvári cím- és lakásjegyzék az 1914. évre.* Összeállította Pótor Dezső, Károlyi Gyula. Kvár. 152.

¹¹ Mai címe Fötér (Piața Unirii) 10. sz.

¹² Kelemen Lajos: *i.m.* 156.

¹³ Virgil Pop műépítész szóbeli közlése.

¹⁴ Valószínűleg Csáky József grófnak (1782–1848), Csáky Rozália testvérének a lakájáról lehet szó.

Az inventárium feljegyzi a gágnak nevezett első emeleti folyosón található berendezési és használati tárgyakat, majd egy másik bérlőnek, bizonyos „Májor” Horváthnak, azaz Horváth őrnagynak egy Forzimmerből, azaz előszobából és három szobából álló szállásán található bútordarabokat, a mellette levő kis mellékkamra tartalmát, valamint a már említett Csáky gróf emeleti szobájának berendezését, amelyet az őrnagy szobáitól egy kis grádics és gang választott el.

A leltár alapján megállapítható: az első nagy csigalépcsőről és a fedett folyosóról jobb kéz felé haladva egy kétszárnyú ajtón át léphetett a látogató a ház nagy előszobájába, a Forzimmerbe. Innen üveges, záros ajtó vezetett a második emeleti lépcsőhöz, ezzel átellenben pedig egy ajtó a melegítő helyiségbe nyílt, amelynek kemencéje a kék ház felől állt.

A nagy előszobából ajtó nyílt a kék vagy kis nappali szobába és a nagy ebédlőbe. A kis nappalin áthaladva juthatott az ember a sárga vagy nagy nappali szobába, amelyből a nagy ebédlőbe, a kis ebédlőbe és az úgynevezett vörös nappaliba is volt átjárás. A vörös nappalit a fehér vagy öltözőkőszoba választotta el a gróf Csáky Rozália hálószobájától. A kis ebédlőből nyílt a fűtház, valamint a leányok szobájának az ajtaja is. Az első emeleti helyiségek sorában említi továbbá a leltár a gangra üveges ajtóval nyíló virágházat is, aminek az úrnő hálószobájából is volt egy bejárata.

A második emeleten volt a legények szobája, ahova a nagy előszobából induló lépcsőn lehetett feljutni, a vendégszoba, Jósika János báró szobája (amelyet az inventáriumban olvasható megjegyzés szerint „felsőbb”, azaz a tulajdonos utasítására nem leltároztak fel), a „Lajos úrfi”, azaz Jósika Lajos báró szobája, illetve a gangon az észak felől szomszédos Gyulai-ház irányából számolt első, második, harmadik és negyedik kamara.

A Főtér 11. szám alatti, reneszánsz, klasszicista és rokokó stíluselemeket ötvöző historizáló egyemeletes épület Gyulai Lajos gróf (1800–1869) háza volt, tőle örökölte unokahúga, cegei Wass Ottília grófnő (1829–1917), akinek nevét az ingatlan ma is viseli. Wass Ottília a házat az Erdélyi Múzeum-Egyesületre hagyományozta, amelynek 1948-ig, az egyházi és civil szervezetek működésének a betiltásáig a székhelye volt az épületben.

A ház korai építéstörténetéről egyelőre nincsenek konkrét adataink, de Kelemen Lajos megállapítja, az épületet reneszánsz stílusú elődjéből alakíthatták ki a klasszicista palotát.¹⁵ Egy 1858. március 17-én keltezett, Hirschfeld György kőműves pallér által aláírt költségvetés arról tanúskodik, hogy gróf Gyulai Lajos felmérést kért a házon végzendő kőműves-munkákról.¹⁶

A homlokzatot Wass Ottília grófnő nőtestvérével együtt az 1880-as évek végén építtette át mai alakjában.¹⁷ A klasszicista stílusú átépítésről tanúskodnak az épület üvegezett udvari folyosójának toszkán oszlopai, kötornáca, félköríves záródású ablakai, s ebben az állapotában láthatjuk a város főterének egyik, Veress Ferenc-féle, 1860 körüli felvételén is.¹⁸ A szomszédos Jósika-palota 1839-es előbb trágalyt leltára már viszonyítási pontként használja az egyes helyiségek megjelölésénél a Gyulai-házként megnevezett épületet.

Az 1849-es leltár az épületszint jelzése nélkül az alábbi tereket jelöli meg a volt Gyulai-házban: a nappali szobát, a mellette lévő hálószobát, a „nagy palotát” (ez lehetett a reprezentatív, Főtérre néző helyiség), a tornácra nyíló „ebédlő sötét házat”, a gardrőbszobát, a „Gróf

¹⁵ Kelemen Lajos: *i.m.* 132.

¹⁶ Wass Lt. XVII. doboz, 261. iratcsomó.

¹⁷ Kelemen Lajos: *i.m.* , 152.

¹⁸ Uo.152.

házát”, a gróf nappali szobáját, a leányok szobáját, a hátulsó gangot (azaz a második kapualjat), a legények házát, a konyhát, a cselédházat és a pincét.

Az 1899-es cím és lakásjegyzék¹⁹ a Fötér 10. szám alatti házban²⁰ Wass Minka és Wass Ottília grófnőket jelöli meg birtokosokként, az 1914-es kiadvány²¹ Wass Ottiliát (ezúttal már a Mátyás király tér 10. szám alatti épület tulajdonosaként).

A belső terek és funkcióik

A kolozsvári főúri paloták esetében többnyire fölépcsőt, esetenként díszlépcsőházat alkalmaztak. A Jósika-palota esetében a kapualjba nyíló pilléres árkádok alatt, a déli oldalon induló fölépcső vezet az emeleti szárnyak helyiségeihez. A volt Gyulai-házban szintén a kapualj déli oldalán, falpillérekkel kiváltott árkád alatt indul az emeletre vezető lépcső.

A teremсорos téralakítást főként a barokk, de a klasszicista palota- és kastélyépítészet is alkalmazta. Ez a megoldás látványos és reprezentatív volt, de nem biztosította a magánlakosztályok kellő elkülönültségét. Az épületek beosztásánál a 19. század közepétől kapnak hangsúlyos szerepet a kényelem és célszerűség szempontjai: az egymásba nyíló, reprezentációt szolgáló tereket külön alaprajzi csoportba szervezték, elkülönítették a magánlakosztályok helyiségeitől.²²

Ez a törekvés figyelhető meg a Jósika-palotában: az első emeleten központi térnek minősült a nagy sárga szoba, ebből nyílt a kék és vörös nappali, a kis, valamint a nagy ebédlő ajtaja. Az úrnő hálószobájába a vörös nappali szobából lehetett bejutni, a fehér, vagy öltözőködösobaként jelölt közbeeső szobán át. A magánlakosztály tehát valamilyen mértékben elkülönült a csoportba szervezett, a leltárban felsorolt, kárpitozott ülőbútorzatuk bőségéből ítélve vendégfogadásra szánt terektől. A vendégszoba a második emeleten helyezkedett el, a ház ura és fia, Jósika Lajos lakosztályaihoz hasonlóan. A korabeli gyakorlattól eltérően a házastársak lakosztályai nem voltak egymás közelében.

A kor főúri lakáskultúrájában többnyire hangulati elemként alkalmazott kandallót egyik leltár sem említi. Ami a fűtési megoldásokat illeti, a Jósika-leltár beszámol arról, hogy úgynevezett melegítő hely, „Heitzung” volt a kapualjban jobboldalt, nagy vaskemencével. Itt tároltak egy, a fürdőhelyiséghez tartozó rézcsovét is, amelynek a hordója hiányzott. A legények szobájában és a cselédházban kályhakemencét, a kis konyhában vasparkánnyal kerített tűzhelyet és sütökemencét, a falba berakott „fűtőt” jegyezték az inventárium. Boross József bérlő szállásán cserépkemence, a Horváth őrnagy lakosztályának úgynevezett zöld kockás szobájában rézajtós fehér kemence, Csáky gróf lakrészében porcellán kemence állt rézajtóval. Melegítő helyet alakítottak ki a nagy előszobából nyíló kis kamrában is, „a hideg és meleg lyukat”, azaz a szellőzőrendszert vascsövekkel látták el. Az előszobában ugyanakkor egy öntöttvas kemence és egy ételmelegítő rostélyos láda is állt. Meleg és hideg levegő áramlását biztosító szellőzőrendszerrel a kék, a sárga, a veres nappali is rendelkezett, a leltár ugyanis összeírja a meleg lyukakat

¹⁹ *Kolozsvári cím és lakjegyzék az 1899-ik évre*. I. évf. Szerk: Oláh László. Kvár. 65.

²⁰ Mai címe Fötér (Piața Unirii) 11. szám.

²¹ *Kolozsvári cím- és lakásjegyzék az 1914. évre*. Összeállították Pótor Dezső, Károlyi Gyula. Kvár. 153.

²² Ohidy Viktor: *Főúri lakáskultúra Magyarországon a dualizmus időszakában*. Doktori disszertáció. Bp. 2007. 61. – http://doktori.btk.elte.hu/hist/ohidy/dissz_ohidy.pdf (2015. jan. 19).

lezáró pléh-, és a hideg lyukakat elfedő faajtókat. A kis ebédlőben ajtós vaskemence melegített, hasonló állt a Jósika Lajos szobájában is.

A volt Gyulai-féle ház ingóságaira vonatkozó inventárium egy vaspléh kemencét jegyez az „ebédlő sötét házban”, egy hasonlót a tornácából nyíló „kredencben”, valamint az öltözőszobában. A gróf lakosztályában két, öntöttvasból készült, a konyhában pedig egy kályhakemencét említ.

A falak és a mennyezet díszítőfestéséről a tárgyaló leltárak nem számolnak be; a Jósika-inventárium készítői megemlítik ellenben a falakon elhelyezett képeket és tükröket. Megtudjuk, a veres nappaliban tükrös falat alakítottak ki, aranyozott oszlopokkal, és rojtos, selyemdrapé-riával. Az úrnő öltözőkódoszobájában virágmintás szövettel behúzott dívány állt; a kor divatjának megfelelően, a magánlakosztályok bútorozásánál előszeretettel használták a tarka, apró virágmintás és csikos szöveteket, és általában kedvelték a bordó, karmazsinvörös, zöld, kék és a szürke színeket.²³ A Horváth őrnagy lakosztályának első, a leltár szerint vörösre festett szobájában hamuszínű asztalok és dívány állt. A középső, zöld stráfosnak (csikosnak) nevezett szobában szintén volt egy hamuszínű szövettel behúzott diófa kanapé, két hasonló karos-, illetve hat kisebb székkal, valamint további hat hamuszínű párnával ellátott, feketére festett szék.

A főúri lakások lakberendezési példáiból inspirálódó polgári otthonokban a szalon tisztán egyfunkciós, a társas élet céljainak alárendelt helyiség volt,²⁴ de amint a fenti példák is mutatják, a főnemesség kötetlenebbül fogta fel a szalon rendeltetését.

Az egykori Gyulai-ház 1849-es inventáriuma egy nappali szobát és egy „nagy palotát” említ. Szalonra valló berendezése a nappalinak volt, nagy fali tükörrel, állótükörrel, pamlagokkal, a tükör alatt álló, márványlapos és egy másik kisebb asztallal. A leírás szerint a gróf hálószobája e nappali mellett helyezkedett el, tehát nem különült el kifejezetten a vendégfogadásra is alkalmas tértől.

A paloták reprezentációs tereit összekötő folyosók berendezése általában eltért a magánlakosztályokhoz és vendégszobákhoz vezető folyosók szerényebb megoldásaitól. A folyosófalak mellé padokat, karos- és hátasszékeket, kisebb méretű szekrényeket, ládákat, ernyő- és virágtartókat helyeztek.

A Jósika-palotában az inventárium tanúsága szerint az első emeleti folyosón, amelyből a ház nagy előszobája is nyílt, lábszékkal rendelkező padok, virágos fenyőfa láda, több almárium, reteszkes koffer, gyalog árnyékszék, mi több, egy rozsólisfőzéshez használt, hűtőkád alá való szék is volt, tehát szinte vidékies módon keveredtek a folyosó berendezésére szánt és más hétköznapi használati tárgyak. A volt Gyulai-házban a hátulsó gangban négy gardróbot, azaz ruhásszekrényt és két almáriumot említ a vonatkozó leltár.

A család életének, társas összejöveteleknek fontos színhelye volt az ebédlő. Az ebédlőhelyiségeket, különösen a nagy ebédlőt reprezentatív módon rendezték be.

A Jósika-leltár kis-, és nagyebédlőt, a Gyulai-féle inventárium „ebédlő sötét házat” említ. A Jósika-palota nagyebédlőjének meglehetősen nagy tere lehetett, ugyanis berendezése négy nagy gyöngyszínű, hat kinyitható fenyőfa asztalból, 15 feketére festett, fekete bőrrel borított és 22 veres fájú, zöldre festett bőrrel borított székből és egy nagy almáriumból állt.

A Gyulai-házban a berendezés ennél is változatosabbnak bizonyult, egy fekete színű almáriummal, öltözőkasztennel, két dívánnyal, négy kisebb kanapéval, a hozzájuk tartozó két

²³ Óhidy Viktor: *i.m.* 53.

²⁴ *Polgári lakáskultúra a századfordulón.* Összeállította Hanák Péter et al. (a továbbiakban Hanák). Bp. 1992. 43.

karosszékkal és négy székkal, a kanapék elé helyezhető hosszúkás és más kisebb asztalkákkal, egy kerek és egy zöldre festett bőrrel bevont ebédlőasztallal, két, kanapék elé való „olaszfalal”. Tálalószekrényt egyik vizsgáló leltár sem írt össze.

Az ebédlőberendezés kiegészítő részeként a Gyulai-házban a fekvőhelyek – díványok, pamlagok – is részei voltak a bútorzatnak, vagyis az enteriőr nappali szobaként is szolgált. Az inventárium tanúsága szerint még ágyneműt tartó fiókos szekrény, kaszten, két ágyneműkosár, és két öltözőtükör is volt az ebédlőben.

A kor főúri ingatlanaiban a növények tárolására virágszobákat, kastélyokban télikerteket alakítottak ki. A Jósika-palotában a virágház az első emeleti tornácból nyílt, de a ház úrnőjének öltözőszobájából is meg lehetett közelíteni. Berendezését padok, székek alkották, és úgy tűnik, a leltár összeállításakor inkább raktárként használhatták, mert a gyermekek bölcsőjének fiókos alját, a fürdéshez való pléhtölcsért és rézcsövet is itt helyezték el.

A hálószobákban általában eltérő stílusú berendezési tárgyakat válogattak össze. Az ágy, éjjeliszekrény éjjeliedénykével, gyertyatartók, ruhásszekrény, mosdószekrény, pipereasztal, tükör, spanyolfal, a lábszámoly, és a kisebb asztalok köré csoportosított székek a helyiség szinte mindenhol előforduló bútordarabjai voltak.²⁵

A Jósika-leltár a ház urának és úrnőjének hálószobáját, azok berendezési tárgyait nem ismerteti, de a Gyulai-ház inventáriumában beszámol egy kihúzható diófa ágyról, egy nagy fali tükörről, két fiókos szekrényről, hat kar nélküli, vörös bőrrel bevont székről, ruhásszekrényről, sőt egy nagy zongoráról is a hálóhelyiségben.

A fürdőhelyiséget jellemző módon a hálószoba mellett alakították ki (a mai értelemben vett fürdőszoba csak a 19–20. század fordulóján terjedt el), közvetlen átjárást biztosító ajtóval. A Gyulai-leltár nem, de a Jósika leltár említi a „feredő házat”, amelynek tölcsére és csöve a grófné öltözőszobája melletti virágházban volt, tehát a fürdő is az inventárium által nem tárgyalt hálószoba mellett helyezkedhetett el.

Az árnyékszékeknek két típusát használták: az udvari árnyékszéket, valamint az épület kisebb kamráiban vagy jól szellőztethető helyiségeiben elhelyezett gyalog árnyékszékeket. A Jósika-inventárium a tornácra, sőt a Jósika Lajos szobájában is említi az utóbbiakat. A második emeleti tornácra a leltár szerint két hordozható árnyékszék is állt, mint írják, egyik hordó nélkül, ezek tehát úgynevezett Leibstuhlok, edénnyel kombinált székek voltak. A bérlő, Horvát őrnagy szállásán az előszobából nyílt egy, a gyalog árnyékszéknek helyet adó kis kamra. Az inventárium készítője azt is megjegyzi, hogy ebbe a kamrába szállítanak rövidesen egy párnával ellátott másik árnyékszéket is.

A gyermekszobák általában a szülők lakosztályainak közelében helyezkedtek el. A Jósika-házban a felnőtt, 32 éves Jósika Lajos szobája apja lakosztálya mellett, a második emeleten volt. A vendégszobák gyakran az épület oldalszárnyaiban kaptak helyet, de lehettek a földszinten, félemeleten vagy a második emeleten, mint ahogyan a Jósika-palotában is.

A családok többnyire jelentős magánkönyvtárakkal és az ennek megfelelő könyvtárhelyiséggel, adott esetben levéltárral is rendelkeztek.

A Gyulai-féle leltár a ház urának úgynevezett nappali házában említi egy nagy üveges, könyvesalmáriumot, valamint a „gróf házában”, azaz magánlakosztályának egy másik belső helyiségében egy üveges politúros könyvestékát. A Jósika-leltár Jósika Lajos szobájának

²⁵ Óhidly Viktor: *i. m.* 171.

berendezési tárgyai közé sorol egy könyvtartó polcot, de könyvek valószínűleg a ház urának – a leltár által le nem írt – lakosztályában is lehettek.

Gyulai Lajos gróf 1870-es, Wass Otília által aláírt hagyatéka szép példáját ismerteti a könyvtár-dolgozószobának: ez a leltár öt könyvesszekrényt, egy lakkozott íróasztalt, egy írószekrényt (secretaire) és különféle, a pihenést, olvasást szolgáló ülő- és fekvőbútorokat, pamlagból, két fekete angolvaszonnal bevont karosszékből, hat hasonló székből álló ülögarnitúrát említ.

Az élelmiszert készítő-, tároló-, kiszolgálóhelyiségeket az épület mellékszárnyaiban, hátsó udvari traktusában helyezték el, általában itt voltak a személyzet szobái is. A városi paloták kocsiszínjei, a lóistállók az épületszárnyak által közrezárt udvarban kaptak helyet.

A Jósika-palotában a cselédház, a kis és a nagy konyha, a szakácsok és a legények egyik szobája a földszinten, az udvari traktusban volt. A személyzeti lakások nem különültek azonban teljesen el a ház urai által használt belső terektől: a leányok szobája például a kis ebédlőből nyílt. A legények második emeleti szobájához, az első emeleti előszobából induló lépcsőn lehetett feljutni, tehát azon a lépcsőn, amelyet a ház ura is használt, hogy a második emeleti lakrészt megközelítse. Az inventárium egyébként ezt a lakosztályt a vendégszoba és az inasok szobája között jelöli meg. A Gyulai-ház leltára szerint a leányok szobája a tornácból nyílt, a „cselédház” és a legények szobája a hátulsó gangról.

Összegzésként elmondható: a kolozsvári példák beilleszkednek a főúri otthonok téralakításáról, berendezéséről alkotott általános képbe, bár mindkét esetben határozottan szerényebb megoldásokkal és többfunkciós belső terekkel találkozunk.

A lakásleltár a lehető legközvetlenebb módon vall az életmódnak az otthonnal összefüggő elemeiről.²⁶ A Jósika-palota számos berendezési tárgyának összeválogatásán érződik a kor divatjának való megfelelésre irányuló törekvés, legyen szó a fogadószalonként használt nappalik berendezéséről, a kifejezetten gazdag étkezésletről, értékes porcelánedényekről, asztali díszítményekről. A család tagjainak mindennapjaihoz hozzátartozó tárgyak mindenütt jelen vannak, így fordulhat elő például gyermekfürdetéshez használt szék lába vagy a rozsólisfőzéshez használt hűtőkádat tartó szék a folyosón. A Gyulai-leltár jóval kevesebb ingóságot – üveg-, porcellán-, ezüstneműket – jegyez, de a bútorzat kétségkívül megfelel a terek funkcióinak, és a környelmi szempontoknak. Vallanak a leltárak a tulajdonosok érdeklődési köréről is: a volt Gyulai-házban a gróf „nappali házában” például a nagy üveges, könyves almárium mellett helyet kapott az író-, sőt a játszóasztal is, s valószínű, hogy a zongorát sem ok nélkül helyezték el a hálószobában.

Residences of Aristocrats in the 19th Century Kolozsvár (Cluj, Klausenburg)

Keywords: Cluj, residence, aristocracy, Transylvanian, interiors

Moving the Transylvanian governorate to Cluj in 1790 boosted the social and cultural life of the city. Members of aristocratic families holding political or administrative positions started to build and rebuild residences to ensure their comfort during their stay in the city. These representative buildings of late baroque or classicist architecture define the aspect of the city center even today.

²⁶ Hanák *i. m.* 32.

My intention in this study is to present an image of the interiors of such residences. I try to outline the functions attributed to interior spaces by analyzing three furniture inventories of the age.

These sources offer an interesting perspective on the lifestyle and interests of the owners. The general characteristics of the Hungarian aristocratic home can be found in the examples discussed, with more modest arrangements and spaces with multiple functions.

Veress Károly

Az interdiszciplinaritás problémája

1. Manapság kutatási témamegjelölésekben, projektleírásokban, kutatási beszámolóknak, szakdolgozatokban gyakorta találkozunk az interdiszciplinaritásra való utalásokkal. Van, amikor illik, máskor meg egyenesen szükséges hivatkozni rá. Úgy tűnik, hogy a tudományos szaknyelv és a teljesítmények értékelésének egyfajta divatos kifejezésévé vált az „interdiszciplinaritás”. A kérdéskör szakértői viszont arra hívják fel a figyelmet, hogy ennél jóval többről van szó: az interdiszciplinaritás kulcstényező a mai életben.¹ Ezért korántsem érdemtelen a kifejezés értelmét és ezzel összefüggésben magát a jelenséget minél pontosabban körülhatárolni, a problémás, helytelen használatokat lehetőleg elkerülni.

Sokszor tapasztaljuk, hogy egyesek szándékosan vagy öntudatlanul visszaélnék e fogalom kínálta lehetőségekkel. Azonnal és több-kevesebb felületességgel hivatkoznak rá, mihelyt kimutatható, hogy két-három tudományterület módszereit vagy eredményeit bevonták a kutatásba. Nemritkán a tudományos minőség feljavítása céljából kap helyet a beszámolóknak vagy értékelésekben. Minél elterjedtebbé válik ez a gyakorlat, annál inkább előidézi a kifejezés erodálását és a minősítés devalválódását. Az igazi problémát viszont másegyéb jelenti: az, hogy mindeközben az interdiszciplinaritás jelentéstartalmát *magától értetődőnek* tekintik. Fel sem merül a kérdés, hogy mit értünk/érthetünk/kellene értenünk rajta.

2. Az interdiszciplinaritással kapcsolatos kutatások ma már kimutatják, hogy a kifejezés egységesítő használatában különféle nézőpontok és jelentéselemek mosódnak össze. Ténylegesen azonban a kifejezés különféle eredetű és célzatú jelentéstartalmak és használati módok találkozási helye. Az „interdiszciplinaritás” kifejezés tehát korántsem egységes; mind értelme, mind használata tekintetében igencsak differenciált. Ennek be nem látása félreértésekhez, olykor egyenesen ellentétes előjelű használatokhoz vezethet.

Mind az interdiszciplinaritás jelenségének a megértése, mind pedig a rá vonatkozó kifejezés helyes használata tekintetében egyik legfontosabb követelmény a modernitás és a posztmodernitás nézőpontjainak a különválasztása és beazonosítása.

3. A *modernitás* nézőpontjából tekintve az interdiszciplinaritás problémája a *diszciplinaritásnak* a körébe illeszkedik; a tényleges probléma voltaképpen magának a diszciplinaritásnak a problémája.

Veress Károly (1953) – filozófus, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár, veress_k@yahoo.com

* A tanulmány a Babes-Bolyai Tudományegyetem Filozófiai Doktori Iskolájában szervezett doktorandusz-konferencián 2013. május 10-én elhangzott nyitóelőadás szerkesztett változata.

¹ Vö. Julie Klein: *Interdisciplinarity*. Wayne State University Press, Detroit, 1990. 3.

A diszciplinaritás *történeti* kategória. A tudományos diszciplínák (tudomány)történetileg alakultak ki. A megismert valóság „természetes” rendjére épült rá a valóságterületek normatív tagolódása, a diszciplínaris határok kirajzolódása és megszilárdulása. A természeti valóság, társadalmi világ, gazdasági, politikai szféra elkülönülési folyamatát képezik le diszciplínarisan a természettudományok, gazdaságtan, politikatudomány, szociológia, valamint a diszciplínaris munkára berendezkedett intézményi struktúrák, egyetemi fakultások.² Ily módon olyan standard modellek alakultak ki, amelyek hosszú időn keresztül biztosították az egyes megismerési területek önállóságát, stabilitását, homogenitását, szilárd megalapozottságát.

Később, ahogy egyre jobban kitágultak a megismerési horizontok, és sokasodni kezdtek az aspektusok és a reflexiós kritériumok, a kutatás egyre változatosabb területei körvonalazódtak, amelyeket sajátos megfigyelési módszerek és alkalmazási eljárások határoltak körül és különítették el egymástól. E folyamatok következménye a kutatási területek kompartmentalizálódása, feldarabolódása lett, amivel együtt járt a beszűkülés, az egyoldalú és szélsőséges szakosodás. A hagyományos diszciplínák egyre kevésbé férnek meg a (kutatás)történetileg kialakult határai között. Mindinkább jelentkezik a határátlépések, az integráció és a termékeny együttműködés iránti igény.³

Az interdiszciplinaritás e tekintetben a diszciplinaritás egyfajta (ön)reflexív és (ön)kritikai dimenziójaként bontakozik ki, ami az egyes diszciplínák lehetőségeinek és határainak a világosabb megtapasztalásához és belátásához vezet. Mint ilyen jelentős módszertani szemléletváltást hordoz magában, annak a felismeréseként, hogy egy tudomány tárgya az adott módszerekkel nem kutatható a végtelenbe nyúlóan, hogy a kutatás módszertanilag behatárolt, hogy az igazság véges, de a maga végességében kimeríthetetlen. Az interdiszciplinaritás itt a diszciplinaritás keretein belül marad, és voltaképpen – a pozitivista tudományos elbizakodottság határainak a megvonása révén – a diszciplínák megerősödését, az új körülményekhez való alkalmazkodóképességük feljavítását szolgálja.

Mind ezek viszont korántsem merítik ki az aktuális igényként felmerülő interdiszciplinaritás lényegét.

4. Az előbbiekből következően az interdiszciplinaritás meghatározása elsődlegesen a *diszciplinaritás* irányából történik, és nem annyira az új jelenségegyüttes lényegét, mint inkább a diszciplínaris igényeket és útkereséseket tükrözi. Egyik klasszikus érvényű meghatározás szerint az interdiszciplinaritás két vagy több diszciplína között kibontakozó dialógus és interakció valamely formája.⁴ Ezt a túl tágan tűnő definíciós keretet később oly módon szűkítik, hogy a diszciplínaris határok átjárhatóságát, a diszciplínák tényleges vagy reflektív kereszteződését is hozzáértik.⁵

Ebben az összefüggésben a definíciós kiindulási pont a diszciplína. A *diszciplína* fogalma valójában egy jelentéshálót implikál: tudományág, fegyelem, tanítvány (disciplines, discipline, disciples). Tehát egyszerre utal a kutatási területre, a kutatás szabályozottságára (normatív/módszertani szigorra) és a betanításra/bejáratásra az adott kutatási területbe és módszertanba. Egy

² Vö. Reinhold Hedtker: *The social interplay of disciplinarity and interdisciplinarity – Some introductory remarks.* JSSE – Journal of Social Science Education 2006. Vol. 5(2). 1–9. 2.

³ Vö. J. Klein: *i.m.* 3.

⁴ Vö. Joe Moran: *Interdisciplinarity: The New Critical Idiom.* London 2001. 19.

⁵ Vö. R. Hedtker: *i.m.* 1.

tudományterülethez tartozni egy adott kutatási tárgyhoz és ezzel együtt szigorúan vett módszerek és fogalmak használatához való kapcsolódást jelent. Ezzel szemben az interdiszciplinaritás (és a transzdiszciplinaritás) változatos határátlépéseket és diszciplináris munkamegosztást feltételez. A tudáskorpusz felülkerekedik a diszciplináris határokon és normatív kötöttségeken.⁶ Itt az interdiszciplinaritás a diszciplináris tudás resztriktív (megszorító) struktúráival szembeni ellenlépések összességét, a diszciplinák szoros, szigorú, zárt határai közül kilépő kutatásokat jelenti, az episztémikus eredményesség és a piaci kereslethez való optimális igazodás érdekében.⁷

Az effajta definíció viszont már túl szűk körű, és egy gyakori definíciós hibára is ráirányítja a figyelmet: a diszciplinaritás-interdiszciplinaritás oppozíciót hajlamosak azonosítani a zártságnyitottság és a homogenitás-heterogenitás oppozícióval. Valójában azonban a diszciplinaritás nem involválja a zártságot, az új formákra és módszerekre való átmenetet, a megújulás kizárását. Egy diszciplinához való tartozás tehát nem feltételez mindenképpen egy adott tárgyat, elméletet, módszereket, gyakorlatot, egy közös nyelvhez és intézményhez való kötődést.⁸ Továbbá, a diszciplinák nem feltétlenül homogének, hanem gyakorta heterogének és belsőleg megosztottak, s az alegységek sokasága és sokfélesége a kutatási irányok változatosságát eredményezi. A heterogenitás nem feltétlenül az instabilitás forrása. Egy diszciplína vonatkozásában a történelmi fejlődés hozza magával a heterogén kapcsolatokat a kutatási tárgyak, problémák, elméletek, módszerek, szövegek, intézmények között. Ennélfogva a diszciplinák határai sem merevek, sokkal inkább elmozdulásban, átalakulásban levők.⁹

A szakirodalom az interdiszciplinaritás három megvalósulási módját azonosítja be: az *integratív-szintetikus* mód (integrative-synthesis mode) az egymással kapcsolatba kerülő diszciplinák integrációját vagy szintézisét teszi lehetővé; az *alárendelődési-kiszolgálási* módban (subordination-service mode) az alá-fölérendelődési viszonyba kerülő diszciplinák közül az egyik a másikkal kiszolgáló komponensévé válik; az *agonisztikus-antagonisztikus* módban (agonistic-antagonistic mode) az interdiszciplinaritás ellentétbe kerül a hagyományos diszciplináris megismeréssel és gyakorlattal, tudatos oppozíciót képvisel, és kritikailag lép fel a diszciplinák intellektuális, etikai és politikai határaival s általában a hagyományos akadémiai kutatással szemben.¹⁰

A komplexebb definíciók különválasztják az interdiszciplinaritás elméleti és gyakorlati alkalmazási értelmét. Az elméleti vonatkozás a diszciplinák integrációjának episztemológiai aspektusait tartja szem előtt a megismerés univerzumában; a gyakorlati alkalmazási vonatkozások az interdiszciplináris szempont *alkalmazására* összpontosítanak, a diszciplinák közös projektben való integrációjára az oktatásban. Gyakori tapasztalat, hogy az interdiszciplinaritásnak az oktatásban való gyakorlati alkalmazása során kialakult *alkalmazási* értelme az elméleti-módszertani tartalommal telített fogalmára is rávetül.¹¹

⁶ Vö. Andrew Barry, Georgina Born and Gisa Weszkalnys: *Logics of interdisciplinarity*. Economy and Society Volume 37 Number 1 February 2008. 20–49. 21.

⁷ Vö. uo. 22, 26.

⁸ Vö. uo. 26.

⁹ Vö. uo. 27.

¹⁰ Vö. uo. 28.

¹¹ Vö. J. Klein: *i.m.* 4.

5. *Posztmodern* nézőpontból a kortárs tudományos megismerésben és gyakorlatban következő nagy horderejű átrendeződések hordozzák az interdiszciplinaritás irányába mutató tendenciákat. A modern tudomány pozitivista szemléletű univerzalizmusa több vonatkozásban is megkérdőjeleződik. Egyrészt kérdésessé válik a természettudományok univerzális nézőpontjának az egységes/egyoldalú érvényesítése minden tudományos diszciplínában, ami maga után vonja a tudományosság szempontjainak, paradigmáinak *differenciálódását*; a társadalom-, kultúra- és szellemtudományok ellenállása a természettudományok módszertani dominanciájával szemben felszínre hozza a tudományosság „más”, „rejtőzködő” paradigmáit, és igazolja azok túlélését. Másrészt erőteljesen jelentkezik a tudomány művelésében a partikularizálódás, regionalizálódás és applikatívitás iránti igény. Szükségessé válik az elméleti kutatások közelítése az applikatív-gyakorlati feladatokhoz. Mivel a gyakorlati, életvilágbeli környezet nem igazodik teljes mértékben elméleti modellekhez, ezekhez képest mindig sokrétűbbnek és kiszámíthatatlanabbnak bizonyul, előtérbe kerülnek a leegyszerűsítő és általánosító elméleti modellek elsődlegességének és dominanciájának a meghaladására irányuló törekvések. Ez együtt jár az egyéni nézőpontban, tapasztalatban, megismerésben rejlő kreativitás felszabadításával s az oktatási tananyagban a gyakorlati szempontokkal és elvárásokkal való összehangolásával. Harmadsorban a megjelenő újabb tudományos modellek a rendszerek, hálók, hálózatok képzeit idézik, és a történelmi változást és dinamizmust hangsúlyozzák. Ezek fókuszába egyre inkább a diszciplináris határok átlépése, a diszciplináris integráció és termékeny együttműködés, a megismerési és társadalmi környezet kölcsönös függősége helyeződik, minden olyasmi, ami a *komplexitás*, *nonlinearitás* és *heterogenitás* jegyeit viseli magán.¹² Az interdiszciplinaritás ebben a kontextusban a tudományos kutatás egyfajta *bizonytalansági állapotaként* azonosítható be.

A tudomány művelésének a hagyományostól különböző, új állapota posztmodern kontextusban leginkább a diszciplinaritás átalakulásában, átszerveződésében mutatkozik meg. Ennek számos jellemzőjét lehet felsorolni: a diszciplináris hagyomány nagy elbeszélései rendre lebomlanak; megjelennek a diszciplináris határok, paradigmák, történetek meghaladására irányuló törekvések; a kutatás mindinkább maga mögött hagyja a hagyományos diszciplínák egy-neműsítő szemléleti kereteit és módszertani behatároltságait; megvalósul a nemhagyományos diszciplínák integrációja a tudományos korpuszba; bekerülnek a kutatási horizontba diszciplinárisan nem kutatható, nem megismerhető jelenségek. E változások két irányban fejtik ki hatásukat a diszciplínákra. Egyrészt a tudományos univerzalizmus hagyományos egy-neműsítő tendenciáival szemben egyre jobban kiütköznek a diszciplináris sajátosságok, megmutatkozik a célok, fogalmak, módszerek, személyes tapasztalatok, hallgatólágos képességek, érték- és esztétikai ítéletek differenciáltsága. Másrészt megmutatkozik a diszciplináris izoláltságnak és beszűkített megközelítési szempontoknak a kutatási tárgyak/témák gazdag valóság tartalmára irányuló leegyszerűsítő hatása. Ennélfogva szükségessé válik a merev, megszilárdult diszciplináris határok fellazítása.¹³

¹² Vö. Julie Thompson Klein: *A Platform for a Shared Discourse of Interdisciplinary Education*. JSSE – Journal of Social Science Education 2006. Vol. 5(1). 10–18.

¹³ Vö. M. Nissani: *Fruits, salads, and smoothies: A working definition of interdisciplinarity*. Journal of Educational Thought 1995. 29(2). 122.

A tudományos univerzalizmus, a diszciplínák módszertani egyneműsítésének kritikája nem jelenti a diszciplínák felszámolását. Inkább azt jelzi, hogy a diszciplínák új megismerési szituációba lépnek be, a kutatás és a megismerés új tapasztalataival szembesülnek.

Posztmodern nézőpontból lehetővé válik az interdiszciplinaritás két aspektusának, az *integráló* és az *integratív* megvalósulási módjainak a feltárása. Az *integráló* célzatú interdiszciplinaritás különféle más diszciplináris tartalmaknak, képességeknek, eljárásoknak egy diszciplínába való beemeléseként valósul meg, tehát belülről tágítja az illető diszciplína határait, komplexitását. Ezzel szemben az *integratív* célzatú interdiszciplinaritás egy diszciplína határai közül való kilépést jelent, a diszciplináris határok transzcendálását a megismerés reálisabb egységesítése és koherenciája érdekében. Ezért az interakciókra helyezi a hangsúlyt, diszciplínák interaktív összehangolására, a személyes relevanciának, együttműködésnek az interakciókba való bevonására törekszik. A hagyományos megközelítéssel szemben az integráló és az integratív aspektusok mellett egyszerre szólnak intellektuális érvek (bizonyos szakterületek gazdagodása más szakterületek módszereivel), praktikus érvek (a valós világ megismerésének közelítése a mindennapi tapasztalatokhoz) és pedagógiai érvek (a diszciplináris széttagoltság, széttagoltság meghaladása).¹⁴

6. Az interdiszciplinaritás mai gyakorlata általánosabb kérdéseket is felvet: Vajon a diszciplínák mindig is szükségesek a tudomány szerveződéséhez? Vajon egy adott diszciplínának a határmódosulásai érintik-e szükségképpen a tudományterület egészét is? Vajon csak a diszciplínák közötti határok alakulnak át, vagy a tudomány és a társadalom közötti határok is?¹⁵

Az interdiszciplinaritással kapcsolatos kutatásokból egyértelműen kiderül, hogy az interdiszciplinaritás logikája a tudomány megszervezésének és művelésének egy újszerű logikáját képviseli, amely legalább két lényeges összetevőre bontható le: az innováció logikájára és a felelősség új logikájára.¹⁶

Az interdiszciplinaritás nem annyira önmagában (*per se*) lényeges, hanem az *innovációval* való kapcsolata miatt. Sokan a diszciplináris határok áttörésében a kutatási önállóság és az egyetemi autonómia veszélyeztetettségét látják, ami veszélyezteti az innovációt. Az autonómia ugyanis hagyományosan a diszciplináris kutatáshoz társítódik. Ezért igyekeznek ellenállni az interdiszciplinaritásra is kiterjesztendő tudománypolitikának. Valójában azonban a diszciplínák nem csalhatatlanul autonómok és inventívek, mint ahogy interdiszciplináris alapon is érvényesíthetőek a tudományszervezés autonóm formái és lehetőségei. A tényleges interdiszciplinaritás a megismerés új tárgyaihoz és gyakorlataihoz vezet át, amelyek visszavezethetetlenek az előzetes diszciplínákra, az innovációhoz új útjait nyitja meg, melyek a felelősség új gyakorlatával kapcsolódnak össze.¹⁷

Az interdiszciplinaritás a számvetés és a *felelősség* új logikáját, technikáit és kultúráját eredményezi. Ez abban mutatkozik meg leginkább, ahogy az interdiszciplinaritás részt vesz

¹⁴ Vö. Sandra Mathison–Melissa Freeman: *The Logic of Interdisciplinary Studies*. Annual Meeting of the American Educational Research Association, Chicago 1997.

¹⁵ Vö. Armin Krishnan: *What are Academic Disciplines? Some observations on the Disciplinarity vs. Interdisciplinarity debate*. ESRC National Centre for Research Methods. NCRM Working Paper Series 03/09. January 2009. 5.

¹⁶ Vö. A. Barry at all: *i.m.* 31, 32.

¹⁷ Vö. uo. 24, 33, 42.

a tudomány, a technológia és a társadalom közötti kapcsolatok általános átrendeződésében. Manapság egyre erőteljesebben nyilvánul meg az interdiszciplinaritás arra való képessége, hogy a szükséges gyakorlati tudást biztosítsa a kormányzatok, az intézmények és a felhasználás céljaira, és hogy megnyissa a tudományos kutatás és az üzleti újítás közötti relációkat. Úgy tűnik, hogy az interdiszciplinaritás képes megadni a szükséges válaszokat a tudomány, a társadalom, a gazdaság integrációjának kérdéseire.¹⁸

Manapság a kutatási tárgyak és diszciplínák társadalmi konstrukciója két nagy rendszerbe szerveződik: a tudományok rendszerébe és a képzés (nevelés, education) rendszerébe. Ezek hagyományosan az intézményesült diszciplináris struktúrák által meghatározottak. A valós világ komplex problémái, a társadalmi világ megértésének általános kompetenciái, a diszciplináris keretekben szétszabdalódnak, egyre nehezebb az érthetősége a többdimenziós társadalmi valóságnak a hagyományos diszciplináris struktúrák alapján, a diszciplinárisan behatárolt tudás egyre kevésbé bizonyul elégségesnek.¹⁹ Ezért egyre sürgetőbbé válik a diszciplinaritás újraértékelése és az interdiszciplinaritás kínálta alternatíva felvállalása.

7. Nem térhetünk ki néhány fogalmi pontosítás elől az interdiszciplinaritás és a vele rokonított kifejezések tekintetében. Ilyenek a multidiszciplinaritás, pluridiszciplinaritás, crossdiszciplinaritás, transzdiszciplinaritás. Nemritkán a szakirodalom is egymásra csúsztat ilyen fogalmakat, analógiát tételez közöttük, holott egészen különböző technikákat, eljárásokat, jelenségeket fejeznek ki.

Több szerző egybehangzó módon *multidiszciplinaritáson* különféle diszciplínák és módszerek integráció nélküli egymás mellé helyezését érti. A diszciplináris elemek megbontatlanok, érintetlenek maradnak, a kooperáló diszciplínák viszonyát a párhuzamosság és komplementaritás jellemzi, a diszciplináris standardok keretei között működnek együtt. Ezzel szemben az *interdiszciplinaritás* a különféle diszciplínák perspektíváit integrálja, szintetizálja a mélyebb megértés és a helyesebb mérlegelés céljából.²⁰

A transzdiszciplinaritás és az unidiszciplinaritás az interdiszciplinaritás végpontjait képezik. A *transzdiszciplinaritás* a különböző diszciplínákat mint előzetesen készenállókat feltételezi. A diszciplináris határok átlépésével a diszciplínák közötti hidépítést, a szűkebb diszciplináris szempontokon átlépő/átívelő új megismerési és megértési eljárásokat segíti elő, hosszabb távon a diszciplínák fúzióját eredményezheti. Az *unidiszciplinaritás* a másik véglet, mivel a hagyományos diszciplinaritás radikális kritikáját testesíti meg, és a megismerés átstrukturálására irányul, amely folyamatban a különféle diszciplínák egy új, komplex diszciplínává állnak össze.²¹ Ebben az esetben talán helyénvalóbb *posztdiszciplinaritásról* beszélni.

8. Az eddigiek alapján már világosan észlelhető, hogy az interdiszciplinaritásnak nincs egységes értelme. A különféle elméleti és módszertani kontextusban megjelenő terminus az interdiszciplinaritás más-más modelljét és gyakorlatát jelöli. Talán helyesebb azt mondani,

¹⁸ Vö. uo. 21, 22.

¹⁹ Vö. R. Hedtko: *i.m.* 3, 5–6.

²⁰ Vö. J. Klein: *i.m.* 3,5; A. Barry at all: *i.m.* 27; Clinton Golding: *Integrating the Disciplines: Successful Interdisciplinary Subjects*. Centre for the Study of Higher Education The University of Melbourne, 2009. 3.

²¹ Vö. J. Klein: *i.m.* 5, 6; A. Barry at all: *i.m.* 27; Julie Thompson Klein: *Humanities, Culture and Interdisciplinarity*. The Changing American Academy. State University of New York Press, 2005. 177, 190.

hogy interdiszciplinaritás-fogalmak és -koncepciók vannak, amelyek paradigmaticusan meghatározottak. Ugyanakkor hangsúlyozandó az is, hogy az interdiszciplinaritás gyakorlata nem pusztán a diszciplináris határok alkalmi átlépését jelenti, hanem a különböző tudományágak közötti, sokszor önkényesen megvont határok lebontását szorgalmazza a produktív együttműködés jegyében.

Az alapvető kérdés így tehető fel: az interdiszciplinaritást a diszciplinaritás felől kell-e/lehet-e megérteni, vagy mint új jelenség(együttest) önmaga felől? A diszciplinaritás szüleménye-e vagy pedig a diszciplinaritáson túllépő, melléje rendelődő, illetve azt meghaladó új tudományos jelenség? A differenciált elméleti megközelítések egyaránt kiemelik az interdiszciplinaritás diszciplínákon belüli érvényességét (az alapvető fogalmak, módszerek stb. verifikációja), a diszciplínák korszerűsítésében megmutatkozó érvényességét, valamint a diszciplínákon kívüli érvényességét, ami a valóság komplexitásának elmélyültebb és átfogóbb megértését célozza.²²

Van viszont olyan vélemény is, amely hangsúlyozottan az interdiszciplinaritás önnön lehetőségei felőli (tehát a diszciplínákon túllépő) megközelítését tekinti mérvadónak. Úgy teszi fel a kérdést, hogy az interdiszciplináris vajon nem egy *hiányzó paradigma* jegyében történő megismerés gyakorlata-e. És milyen sajátos képességek szükségesek ehhez a gyakorlathoz.²³ Ugyanis az interdiszciplináris kutatást gyakran a kutatás egy partikuláris területére fókuszáló különféle perspektívák integrációjaként vagy szintéziseként írják le, aminek nincs kiforrott, egységes paradigmája. A szakirodalom a „regulatív” és „konstitutív” képességeket, az „interpretatív” beállítódást, az „intellektuális közösséget” említi sajátos adottságokként.²⁴

Az ilyenszerű megközelítések abból az előfeltevésekből indulnak ki, hogy az interdiszciplináris szemléletmód és beállítódás megalapozottabb és átfogóbb megismerési és megértési lehetőségeket biztosít. Nemcsak azért, mert több diszciplína gondolkodási és megismerési módjának az integrációját valósítja meg, hanem azért, mert ilyenkor a kutatás olyan irányban nyílik meg, amely felé a diszciplínák – éppen a diszciplináris behatároltságok folytán – nem képesek elmozdulni, amely *meghaladja az illetékességüket*. Itt már az a kérdés merül fel, hogy ez az elmozdulás a diszciplínaköziség vagy a diszciplínán *kívülség* irányában történik? Az interdiszciplinaritás megnevezése folytán is a „diszciplínaköziség”-re utal, arra, ami a diszciplínák *között* történik a megismerésben. Ezt világítja meg az interdiszciplináris dialógus-elmélet is (inter-disciplinary dialogue theory), amelynek a fókuszban a *közösnek* a különféle területek „közötti”-ből (*between*) való kiemelése és egy sajátos kategóriába foglalása áll.²⁵

Mindezek alapján az is észrevehető, hogy számos olyan aktuális vélekedés vagy elméleti megközelítés is felmerül az interdiszciplinaritással kapcsolatban, amelyek egyfajta *hermeneutikai nyitás* felé mutatnak.

²² Vö. D. B. Ackerman: *Intellectual and practical criteria for successful curriculum integration*. = H. H. Jacobs (ed.): *Interdisciplinary curriculum: Design and implementation*. pp. 25–37. Alexandria, VA, 1989. 27–29.

²³ Vö. Don Rosenblum: *In the Absence of a Paradigm: The Construction of Interdisciplinary Research*. Issues in Integrative Studies 1997. nr. 15. pp. 113–123. 115.

²⁴ Vö. uo.

²⁵ Vö. Vahid Amani Zoeram–Mohammad Agus Yusoff–Fakhreddin Soltani: *Inter-Disciplinary Education: A Pattern for History and Sociology*. Journal of Education and Practice Vol 3, No 16, 2012. 105.

9. Az interdiszciplinaritás gyakorlata kétségtelenül összefügg az utóbbi évtizedekben végbemenő *hermeneutikai fordulattal* a tudományos kutatásban. Már a korai kutatások között is találunk olyanokat, amelyek az interdiszciplinaritás módszer hermeneutikai jellegére irányítják a figyelmet, hangsúlyozva, hogy az igazság birtoklása helyett kérdezésre és konszenzusra készlet.²⁶

Az interdiszciplinaritás mint *sajátosan* hermeneutikai jelenség mivolta akkor tárul fel ténylegesen, ha az interdiszciplinaritás szóösszetételben az „inter” előtagra figyelünk. Az előzetesen készen álló diszciplínákra összpontosító megközelítések hajlamosak a „diszciplinaritásra” helyezni a hangsúlyt, és megkísérlik beemelni az interdiszciplinaritás jelenségét a *diszciplína-központú* szemléletbe. A fordulatot az váltja ki, hogy fenomenológiai és hermeneutikai nyomásra felfokozódik az érdeklődés a *köztes szféra* iránt, amely a modernítésra jellemző szemléleti horizontban képződő „szubjektumok” közötti *közt* kitölti. A fenomenológiai-hermeneutikai fordulat lényege abban áll, hogy feltárják a *köztes* elsődlegességét bármiféle (szubjektum) centrizmussal szemben, ontológiailag is kimutatva, hogy a köztesesség nem a centrumként tételezett szubjektumok között képződik, hanem az ilyen szubjektumok éppenhogy a közteseségből emelkednek ki és általa meghatározottak. Jól jelzi ezt a következő gondolat: Olyan szavak, mint „interkulturalitás”, „interszubjektivitás” és „interakció” mindaddig nem egyebek üres szavaknál, amíg a bennük szereplő „inter-” előtagot – a közit avagy a köztest – önálló megfontolás tárgyává nem tesszük, és el nem hatolunk egy olyan köztes szféráig, amely minden központból való kiindulást megkérdőjelez.²⁷

Ebből a nézőpontból tekintve a köztesesség nem a kész diszciplínák közti teret jelenti, hanem a kutatás számára megnyíló új ontikus területet, a dinamikus változások és a komplexitás területét, azt a „negativitást”, amelyben a megismerés élő mozgása még nem szerveződött meg diszciplinarisan. A diszciplínák e képlékeny közeg játékaiból emelkedhetnek ki, és ide hullanak vissza. Az interdiszciplinaritás talajon képződő diszciplínák már nem olyan megszilárdult entitások, mint a hagyományos diszciplínák, hanem inkább folytonos átrendeződésben levő, öszszecsomósodó és szétoldódó nézőpontcsomók, módszernalábok és -kötegek, amelyek a dinamikus problémamezők és egymásba játszó módszertani horizontok mozgásirányait követik. Az „inter” közegében soha nem előzetesen kész diszciplínák fuzionálnak, vagy integrálódnak, hanem csak változatos szemléletmódok, horizontok, módszertani opciók. Ami így létrejön, az éppen a *történelemben levő igazság*, a résztvevők új és közös alkotása, amely nem vezethető vissza egyetlen előzetes diszciplínára sem.

Az interdiszciplinaritást tehát *episztemológiai másság* jellemzi a hagyományos diszciplinaritáshoz képest. Ez egy *egészen más* megismerési-kutatási szituáció, amelyben elgyengül, lebomlik a diszciplínák szubjektumközponúsága, a kérdés és a kritika szabad játékába vonódnak be a hagyományos diszciplinaritás meghatározó jegyei, és új tartalmak létrehozóivá válnak. Ily módon a megismerésnek egy új közege képződik, amely nem tartozik egyik előzetes diszciplínához sem, de amely ugyanakkor az addigi diszciplinaritás kutatásokat nem is hagyja érintetlenül. Új kutatási és tanulási szituációt teremt, másfajta készségeket és

²⁶ Vö. Jean-Paul Resweber: *La méthode interdisciplinaire*. Paris 1981. 10.

²⁷ Lásd Bernhard Waldenfels: *Answer to what is Stranger. Sketches of a Responsive Philosophy*. = Uő: *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden I*. Frankfurt am Main 1997. (1996 novemberében elhangzott előadás a Magyar Filozófiai Társaságban, Budapesten: *Felelet arra, ami idegen. Egy rezponzív filozófia vázlata*. Gond 20. 1999.)

képességeket mozgósít, alapvetően megváltoztatja a tudás szerkezeti összetevőit és intézményes konstrukcióit. Az interdiszciplinaritás radikális *szemlélet- és beállítódásváltást* igényel a résztvevőktől. Ezt nem lehet diszciplináris szemlélettel és beállítódással művelni.

Az interdiszciplinaritás úgyszintén kihát a tudománynak a gazdaságoz, a társadalomhoz és a kultúrához való viszonyára. Gyakorlati szempontból is felmerül a kérdés, hogy – mivel nincsenek kész diszciplínák – hogyan lehet az „inter” közegeben tudományt művelni. Az új megismerési folyamatok a tudománykommunikáció kiterjedését és a tudománypolitikák számottevő átszervezését vonják maguk után. Az „inter” közegeben a tudománynak egy *új létmódja* van kibontakozóban.

10. Végül felmerül a kérdés, hogy hogyan érhető az interdiszciplinaritás a filozófiai és szaktudományos kutatások kölcsönhatása vonatkozásában. Úgy tűnik, hogy más-más sajátosságokkal bírhat az interdiszciplinaritás a szaktudományos diszciplínák vonatkozásában, illetve a szaktudományos diszciplínák és a filozófiai reflexió találkozása esetén.

A szaktudományos diszciplínák és a filozófiai reflexió merev különválasztása és gyakori szembeállításra ugyancsak a diszciplináris hagyomány talaján vált bevett gyakorlattá, ami nem kis mértékben a filozófia diszciplinárizálódását is maga után vonta. Ezzel szemben az „inter” játéktérben a szaktudományok és a filozófiák sem készen álló szubjektumokként találkoznak egymással, hanem olyan kognitív, kritikai és reflexiós horizontok egymásba játszásaként, amelyek kölcsönösen részt vesznek az új ismeretképződésben. E komplex folyamat egyaránt játékba hozza a filozófiai előfeltevéseket és az empirikus adatokat, egyszerre fogja át a szaktudományos kérdések, a partikuláris tapasztalatok és empirikus tartalmak bevonását a filozófiai reflexióba, illetve ennek kiterjesztését az empiria síkjára, a tények konstrukcióira. Ily módon sem az előfeltevések nem maradnak meg a reflexivitás és a spekulativitás horizontjában, sem a tények nem maradhatnak meg tisztán csak az empiria síkján. A tényleges interdiszciplinaritásban egymást inspiráló-építő közös alkotásban találkozik az előfeltevések partikularitásra való nyitottsága és a ténykonstrukciók eredendő filozofikussága.

Az „inter” közegeben valósulhat meg és mutakozhat meg ténylegesen a filozófia igazi „alkalmazottsága”, az, hogy az „alkalmazott” filozófia valójában nem lehet más, mint interdiszciplináris kutatás. És ugyancsak itt válik meghaladhatóvá a szaktudományos kutatások végletes elidegenedettsége a filozófiától, és mutakozhat meg újból a tudomány a maga tiszta lényege és értelme szerint mint filozófiai alkotás.

The Problem of Interdisciplinarity

Keywords: disciplinary, interdisciplinarity, science, hermeneutics, philosophy, in-between sphere

My paper analyzes the manifold meanings and practices of interdisciplinarity, isolating and identifying the approaches of modernity and postmodernity. Finally, I attempt to interpret interdisciplinarity as a particularly hermeneutical phenomenon, referring also to its effects on the relationship of philosophy and specialized disciplines.

SZEMLE

Sóbányászat mint városfenntartó tényező

Gulyás László Szabolcs: *Városfejlődés a középkori Máramarosban. Kvár, 2014. (Erdélyi Tudományos Füzetek 280.) 154 old., térképmelléklettel*

A magyarországi városok múltjának kutatása jó ideje történetírásunk egyik kedvelt és immár komoly eredményekkel büszkélkedő területének számít. A szakágazaton belül azonban – legalábbis ami középkori részlegét illeti – a hangsúly sokáig a szabad királyi városokra esett (előbb inkább jog-, később gazdaság- és társadalom-, majd kultúrtörténeti, topográfiai, hálózatzelméleti stb. megközelítésben). E szűkkeblűség a jogi városfogalom dominanciája mellett a szabad királyi városok igen gazdag, fennmaradt levéltárainak tulajdonítható, melyek léte a számítógépes adatbázisok létrejöttéig behozhatatlan előnyt jelentett a többi urbánus település viszonylatában. Talán Trianon sokkja is kellett ahhoz, hogy – minekutána a kulcsos városok többsége a határok túloldalára került, iratanyaguk pedig időlegesen elérhetetlenné vált – a figyelem a városias települések sajátos magyar formája, a falvak és a *civitasok* között átmenetet képviselő *oppidumok* felé forduljon. Az alapokat Mályusz Elemér vetette meg a 14. századi mezővárosokról 1953-ban megjelent tanulmányával, majd Bácskai Vera dolgozta fel e településtípus 15. századi történetét. Fontos megemlékeznünk Fügedi Erik és Kubinyi András hozzájárulásáról is, akik számos ponton gazdagították ez irányú ismereteinket. Az *oppidumok* kutatása az utóbbi évtizedben újabb lendületet vett, immár a digitális forradalom nyújtotta lehetőségeknek köszönhetően. Példaként a Sátoraljaiúj hely város-történeti atlaszát elkészítő Tringli István és a mezővárosok írásbeliségével, önkormányzatával foglalkozó Lakatos Bálint nevét említhetjük.

E kutatási irány jelenlegi élvonalához tartozik Gulyás László Szabolcs (sz. 1977) is, jelenleg a Nyíregyházi Főiskola adjunktusa, aki 2008-ban szerzte meg a PhD-fokozatot Debrecenben Solymosi László professzor vezetésével a hegyaljai mezővárosok önkormányzatának funkcióiról és társadalmi háttéréről írt disszertációjával. Tanulmányozta a mezővárosokkal kapcsolatos terminológiát, a foglalkozásnevek forrásértékét, a földesúri rezidenciák városfejlesztő szerepét, a jobbágyság beköltözését, a szőlőtermesztés és borkereskedelem információ-történeti vonatkozásait, néhány éve pedig átfogó képet nyújtott az északkelet-magyarországi mezővárosok fejlődésének általános jellemzőiről.

Szorosan kapcsolódik a fent vázolt érdeklődési körhöz Gulyásnak a máramarosi városfejlődésről írt, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában megjelent és az alábbiakban bemutatásra kerülő értekezése. Művében a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen helyet foglal el a máramarosi öt ún. „koronaváros” – Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget – a Magyar Királyság városhálózatában, főként pedig hogy mely tényezőknek tulajdonítható sajátos helyzetük kialakulása és fennmaradása. Ez a megközelítési mód egyúttal azt is jelenti, hogy a kiadvány nem tekintendő az öt (illetve Űrmezővel együtt hat) település középkori történeti monográfiájának, bár meg kell jegyeznünk, hogy komplex tablója nem is áll távol ettől a vélt elvárástól. Talán csak néhány egyháztörténeti kérdés (pl. a főesperességgel ápoltság) bővebb kifejtése, a tizedkiváltság és a szabad papválasztás 1329 utáni érvényesülésének taglalása

hiányzik ahhoz, hogy a kép teljes és végleges legyen – bár az is lehet, hogy ez már az egyháztörténetész önző elvárása a részünkről.

Az értekezés első fejezetében a szerző a kutatás-történeti előzményeket ismerteti. Az idevágó magyar szakirodalom rendkívül alapos bemutatása önmagában is meggyőzheti arról az olvasót, hogy hiánypótló munkával áll szemben, hiszen a felsorolt művek többsége vagy a tágabb térség település-, birtok- és népi-ségtörténetére, vagy éppenséggel egy szűkebb témára (többnyire a sóbányászat részletkérdéseire) vonatkozik, és jelentős részük már vagy elavult szemléletű, vagy pedig eleve amatőr megközelítésű. Jóformán csak a kortárs Glück László foglalkozik magukkal a „koronavárosokkal” – az ő érdeklődése azonban a kora újkori állapotra irányul. Sajnálatosnak tekinthető ugyanakkor, hogy a szerző mellőzi a – vélhetően ugyancsak számottevő – román (és ukrán?) nyelvű szakirodalmat, hiszen a magyarországi románság egyik fellegránisának tekintett, már a középkorban túlnyomórészt román (utóbb részben rutén) lakosságú Máramaros érthető érzelmi indíttatásból a román történészek kitüntetett figyelmének örvendett. Igaz, e figyelem jórészt a vármegye rurális részeire irányult, nem pedig a magyar jellegű városias településekre, de azért pl. Radu Popának a 14. századi Máramarosról írt nagybecsű monográfiáját, ha máshol nem is, a vármegye keletkezésének, a birtokviszonyok alakulásának és a különféle etnikumok betelepülésének taglalásakor hasznosul forgathatta volna, vagy legalábbis reflektálhatott volna rá. A kelet-európai népek történetírásainak párhuzamossága ma már megengedhetetlen „luxus”, mert a történeti kutatás fejlődésének útjában áll; az eltérő nézőpontok megismerése pedig nem kerülhető meg az elfogultság hangoztatásával, bármennyire is helytálló ez az ítélet.

A következő fejezet teremt meg a városfejlődés elemzésének kontextusát azáltal, hogy bemutatásra kerül a Tisza forrásvidékének betelepődése, a vármegye kialakulása és a „koronavárosok” birtoklástörténete. A szerző – Györfly György szintézisére támaszkodva – rámutat arra, hogy Máramaros a 13. század végéig gyér népességű (lényegében lakatlan) erdőispánság volt, melynek vármegyévé szervezése 1299

körül, a betelepődés megindulásával párhuzamosan indult meg, az itteni ispáni tisztség azonban sokáig más megyékével volt összekapcsolva (a 14. században következetesen Ugocsával, melyből korábban kiszakadt, és Szatmárral). Ezzel egyidejűleg, az erdélyi és az egri püspök 1299–1300. évi területi vitája nyomán szilárdult meg a vidék egyházi közigazgatása is, melynek következtében Máramaros véglegesen az utóbbi joghatósága alá került. (Téves ellenben az a felvetés, hogy 1404-től itt ismét az erdélyi püspök tasnádi vikáriusának a *iurisdicciója* érvényesült volna.) Az öt települést még 1326 előtt alapították a só kitermelésének lehetőségétől (valószínűleg a szomszédos Ugocsából) odavonzott *hospesek*. Az ő létük azonban nem vezetett automatikusan a városiasodáshoz, hiszen olyan helyeken is felbukkannak, mint az utóbb falusi sorba süllyedt Talabor. Ehhez szükség volt az 1329. évi kiváltságlevélre, illetve arra, hogy a „koronavárosok”, a viski, majd a huszti uradalom tartozékaiként megmaradjanak királyi birtoklásban, amit végül is – eltekintve attól a szűk másfél évtizedtől, amikor átmenetileg a Bélteki család kezére kerültek – sikerült elérni, sőt 1514-ben elidegeníthetetlen koronajavaknak nyilvánították őket illusztris királyi szabad városok és néhány uradalom társaságában. A szerző joggal hangsúlyozza e tény fontosságát városi mivoltuk megőrzésében, hiszen a királyi földesuraság mindig tágabb kereteket biztosított a gyarapodáshoz és az önkormányzatiság fejlődéséhez, mint az egyházi vagy nemesi birtoklás.

Külön fejezetben kerülnek bemutatásra az öt (eredetileg négy, mert Szigetre csak 1352-ben terjesztették ki) település említett közös kiváltságai, melyek előképét a privilégium elmondása szerint az Ugocsa megyei nagyszőlősi telepések 1262-ben nyert előjogai képezték, ami a betelepülés irányát tekintve nem meglepő. (A szerző arra is felhívja a figyelmünket, hogy a két térség közti intézményes és demográfiai kapcsolat a későbbiekben is élő maradt.) A máramarosi kiváltságok gyökereinek felkutatásakor azonban Gulyás nem elégszik meg ezzel az explicit utalással, hanem mesteri elemzést alkalmazva, cikkelyről cikkelyre veti össze a két oklevél jogi, egyházi, gazdasági és adózási előírásait, kimutatva tartalmi, sőt

szövegszerű rokonságukat, de értelmezi az apróbb eltéréseket is, amelyeket többnyire a szőlősitől eltérő körülmények indokolnak. Figyelmet fordít a kiváltságlevél utóéletére, további megerősítéseire, sőt bővítéseire, további apróbb kereskedési, erdőhasználati, bíraskodási jogok megszerzésére.

Rövid kitérő erejéig megismerhetjük a máramarosi városok etnikai környezetét is. Szó esik a szászokról, akiknek anyatelepülését a szerző a fenti párhuzamok nyomán joggal azonosítja Nagyszőlősből, de akik már 1329-ben magyarokkal vegyesen lakták Husztot, Visket, Técsőt és Hosszúmezőt, a 15. század során pedig alighanem el is magyarosodtak, bár a jellegzetes német családnevek még az 1600-as években is felbukkannak. A románok betelepődését a magyar történetírás hagyományainak megfelelően értelmezi, és csak a 14. század elejétől számol jelenlétükkel, vázlatosan ismertette a vajdai és kenézi intézményeket, illetve a körtvélyesi monostor szerepét a román-ság vallásos életének megszervezésében. (A szerzőnek a vonatkozó román szakirodalomban való jártassága leginkább ebben a részben hiányolható.) Kérdéses, hogy a városi lakosok összecsapása a környező román kismemességgel, illetve jobbágyaikkal mennyiben tekinthető etnikai, és mennyiben társadalmi-birtokjogi indíttatásúnak. Meglepő a szerző kijelentése, aki a források hallgatása ellenére, amelyek – Ugocsától és Beregtől eltérően – a középkor végéig jóformán nem is említenek ruténeket Máramarosban, nagyszámú rutén népeiséggel számol a mezővárosok környékén. (Ezzel szemben R. Popa azt hangsúlyozta, hogy a 14. században még a Tiszától északra fekvő terület is lakatlan vagy román jellegű volt.)

A kiváltságolt szász és magyar *hospesek* jelenléte, valamint a királyi birtoklás mellett a sóbányászat jelentette a legfontosabb városfejlesztő tényezőt, hiszen e terméketlen talajú, az országos jelentőségű utaktól távol eső térségben a kereskedés és a földművelés szerepe is elenyésző lehetett. Ennek megfelelően az 5. fejezetben a szerző számba veszi a források által említett aknákat (amelyek Técső és Sziget környékén sűrűsödnek), majd az általános fejlődés kereteibe illesztve tárgyalja a máramarosi sókamara 1397. évi létrehozását Huszt székhellyel, ispánjai és

alispánjai feladatkörét, a só elosztásának útvonalait, a kitermelést és forgalmazást szabályozó 1435. és 1498. évi statútumokat. Esettanulmányként megismerhetjük a Manini testvérek pályafutását, akik a 15. század középső harmadában álltak a sóügyek élén (nemcsak Máramarosban, hanem váltakozva más erdélyi sókamarák élén is). Szó esik a kitermelésben és forgalmazásban alkalmazott személyek külön világáról, amelyben a sóvágók két csoportjától (posztósok és vendégvágók) a furcsa nevű kerekistákig, gépelesekig, sóhordókig és a szállításban szerepet játszó cellérekig húzódik a skála. A legkedvezőbb helyzetű csoport, az egy évre alkalmazott posztósok idegen testet alkottak a városok társadalmában, hiszen külön bírójuk volt, és bérük mellett adómentességet is élveztek. A kimeríthetetlennek tűnő sójövedelemből a királyi család tagjai gyakran javadalmazták a helyi egyházi létesítményeket.

A 6. és 7. fejezet jelenti az értekezés másik súlypontját, mivel itt kerül sor a „koronavárosok” önkormányzatának és társadalomrajzának bemutatására. A szerző négyüknek a középkorból fennmaradt nyolc kiadványa alapján elemzi a helyi magisztrátus összetételét és feladatait. Rámutat arra, hogy a 14. századi terminológiai következetlenséget (*civitas*, *villa*) a 15. századtól már a rendszeresen használt *oppidum* megnevezés váltja fel (ami nem rangvesztést, csak a fogalmak országos szintű átalakulását jelöli), miközben a városbíró címe *villicus*ról *iudexre* változik. A bírón (vagy bírákon) kívül a tanácsot bizonytalan számú (négy?) esküdt, és 12-24 „választott vén” alkotta. E sajátos utóbbi tisztséggel kapcsolatban Gulyás sikeresen mutatja ki a szőlősi gyökereket. A magisztrátus bíraskodási jogköre több szempontból (lásd: huszti várnagy, sóvágók) is korlátozott volt, ennek megfelelően oklevelezésük is csak helyi hitelességgel bírt – többnyire a lakosság ingatlanügyeit és egyéb egyezségeit foglalták írásba. A gyér adatsorból körvonalazódó képet a szerző – módszertanilag helyesen – utóbb veti össze és egészíti ki a kora újkorból fennmaradt statútumok információival. Ezek közül különösen szemléletes pl. a tanács kocsmáltatási jogának bemutatása. A lakosság foglalkozásbeli megoszlását – korábbi kutatásaira építve – a ragadványnevek

figyelembe vételével, 86 fős minta alapján próbálja megrajzolni. Az elkészerítően szegényes adatbázis szerint a kézművesség alig haladta meg a falusi szintet ezekben a „koronavárosokban”. Az itteni gazdasági elit sem közülük, hanem a környékről beköltözött nemesek és a sókamara alkalmazásában álló deákok közül került ki, akik igen aktívnak bizonyultak az ingatlanszerzésben (ház, malom, szőlő). Ehhez képest e két réteg tagjai furcsamód nem érdeklődtek a magisztrátusi tisztségek iránt, amit a szerző megalapozottan tulajdonít a sókamarai szolgálat jóval nagyobb presztízsének e vidékies városok vezetéséhez képest.

Az értekezés végén, mintegy a „koronavárosok” ellenpontjaként a hatodik mezőváros, a köznemesi birtokközpont jellegzetességeit mutató Úrmező helyzetét villantja fel, melyet ugyan csak 1516-tól neveznek *oppidum*nak, de már korábban országos vásártartási jogot szerzett. A két városfejlődési út részletes összevetését azonban itt is adathiány akadályozza meg.

Ha megkíséreljük összefoglalni a szerző álláspontját, azt mondhatjuk, hogy a máramarosi városfejlődésben három tényező játszott fontos szerepet: a *hospesek*, akik 1329-ben sikerrel esz-közölték ki kiváltságaikat az uralkodónál; a királyi birtoklás, mely mindvégig tágabb fejlődési lehetőséget biztosított az öt mezőváros önkormányzata számára, végül pedig a sóbányászat mint a helyi gazdaság motorja. Ezeknek híján a mostoha földrajzi lehetőségekkel és szerény kézművességgel bíró települések aligha maradtak volna meg a városias helyek sorában. Sőt a három tényező talán visszavezethető az egyikre: ti. a sóra, mely a *hospeseket* idecsalogatta, és amely a királyi hatalmat érdekeltte tette abban, hogy ragaszkodjon a térség birtoklásához. Hérodotoszt parafrazálva azt mondhatjuk tehát, hogy az öt „koronaváros” a só ajándéka.

Hegyí Géza

Kálvin-kiadások a kora újkori Erdélyben

Ősz Sándor Előd: *Bibliotheca Calviniana Transylvanica. Kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Erdélyi Református Egyházkerület, Kvár 2014. 500 old.*

Az alábbiakban egy új típusú forráskiadványt kívánunk bemutatni, amely remélhetőleg további kutatókat ösztönöz arra, hogy a kötetben felvázolt irányt követve hasonló kiadványokat bocsássanak közre, lehetőséget teremtve ezáltal kutatási eredményeik összehasonlítására és szélesebb körben való értelmezésére. Ez a kiadvány ugyanakkor új lehetőséget teremt az olvasmánytörténet kutatásában.

Ősz Sándor Előd egyháztörténész, levéltáros már eddig is több forráskiadvánnyal, történeti névtárak, zsinati végzések közzétételével gazdagította az erdélyi református egyháztörténet irodalmát, megkönnyítve velük a kutatók munkáját. Most kiadott munkája érdeklődésének egy másik irányát mutatja: könyvkatalógust készített. A *Bibliotheca Calviniana Transylvanica* az Erdélyi Református Egyháztörténeti

Füzetek sorozatának huszonegyedik köteteként jelent meg az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Református Egyházkerület közös kiadásában. 2009 és 2014 között tartották a Kálvin-émlékeket, ezekhez kapcsolódik Ősz Sándor Előd legújabb könyve is. Hasonló kezdeményezésre volt már példa évekkel ezelőtt is. Buzogány Dezső Philipp Melancthon, míg Juhász István Heinrich Bullinger műveit kívánta számba venni. Kutatásaik eredménye azonban eddig nem látott nyomdafestéket. A kutatás ötletét a Rodolphe Peter és Jean-François Gilmont szerkesztésében megjelent *Bibliotheca Calviniana*, Kálvin 16. században megjelent műveinek a katalógusa adta. Szerzőnk módosított ezen a felfogáson, a vizsgált földrajzi térséget az erdélyi és partiumi könyvtárakra szűkítette, az időkorlátot pedig kitolta a 17. századra

is. Összesen harminchét könyvtár állományát átvizsgálva vette számba Kálvin kora újkori kiadásait. Ebben a formában tehát a kötet túlmutat a hagyományos könyvkatalógusokon, hisz azok többnyire egy adott gyűjtemény könyveit veszik számba, míg az általunk ismertetett katalógus az olvasmánytörténetnek vált egy új forrásává. Az irodalomtörténészeknek, egyháztörténészeknek és teológusoknak arra nyújt lehetőséget, hogy tanulmányozhassák, miként hatottak Kálvin tanításai egy adott személy munkásságára, életútjára. A széljegyzetek vizsgálata további eredményekkel szolgálhat. Tágabb értelemben azonban Ősz Sándor Előd könyve az egyháztörténet kutatás új irányvonalát követi. Az utóbbi évtizedben ugyanis többen próbálták Kálvin szerepét újraértelmezni a magyar reformációban ama törekvés jegyében, hogy a protestáns egyháztörténet levetkőzze az évszázadok alatt ráakodott kliséket, téveszméket, s a kutatásnak az eddigi forrásokat újraértelmezve új irányt szabni.

A bevezető tanulmány magyar, román és német nyelven íródott, lehetővé téve, hogy szélesebb olvasóközönséghez jusson el. A tudományos igényességgel íródott bevezető úgy olvasmányos, hogy közben a lehető legtöbb információt, illetve következtetést bocsátja közre az erdélyi könyvtárakban található kora újkori Kálvin-kiadásokról. A kötet nagy előnye, ami a hagyományos könyvkatalógusokon túl is mutat, hogy azonosította a könyvtulajdonosokat, s rövid életrajzokat is mellékelte a jegyzetekben. A közel kilencszáz *possessor* közül mintegy hétszázat sikerült azonosítani és felvázolni fontosabb életrajzi adataikat. Ezáltal a katalógus egyfajta életrajzi lexikonként is szolgál. Ezek a bejegyzések sok esetben eddig ismeretlen, új információt szolgáltattak egy adott személy életével kapcsolatban. Így számba vehetjük Kálvin erdélyi olvasóit és azt is, hogy művei mikor kerültek a Kárpát-medencébe. A *possessorok* vizsgálata során kiderült, hogy a hétszáz könyvtulajdonos közül hatszázhusz a történelmi Magyarországhoz köthető. A *supralibrosok*at nem csupán közli, hanem a lehetséges feloldásaikat is jelöli. Száztizenhat *supralibros* közül kilencvenkettőt sikerült azonosítania, lehetőséget adva az azonos monogramok feloldására és eddig ismeretlen könyvtulajdonosok számbavételére.

A szerző külön elemzi a tulajdonosok származását és foglalkozását. Mindez segítette abban, hogy a kutatás kezdetekor támasztott előfeltételezéseket árnyalja, illetve módosítsa. A szerző rájött arra, hogy Kálvin műveit nem csupán reformátusok olvasták, hanem más felekezetűek könyvtárában is gyakran előfordult. Ehhez a 16–18. századi könyvjegyzékeket is felhasználta. A jegyzékeken szereplő könyvek egy része mára ugyan megsemmisült, de a könyvjegyzékek alapján képet kaphatunk arról, hogy mely kötetek voltak meg már a kora újkorban is. A könyvtulajdonosok között olyan neveket is találunk, mint Szenci Molnár Albert, Tofeus Mihály vagy Szatmári Pap Mihály.

A katalógusban szereplő Kálvin-műveket négy csoportba osztotta a katalógus szerzője: institúciók, bibliamagyarázatok, kisebb munkák és magyar fordítások. A katalógus könyvészeti és példányleírásból tevődik össze. A rövidített címleírást követik az impresszumadatok és a kolláció. Ezután a könyv egyedi azonosítóit sorolja fel, a kötetet, a *possessorok*at, a lapszéli bejegyzéseket, a kötet lelőhelyét és bibliográfiai hivatkozásait. Kolligátumok esetében, amennyiben Kálvin több munkáját kötötték egybe, az egyes darabok külön tételként szerepelnek a katalógusban. Más szerzők művei a leírás végén találhatóak. A katalógusban 296 kötet leírása szerepel. A kötet végén cím-, lelőhely-, *supralibros*-, továbbá személy- és helynévmutató segíti a könnyebb eligazodást.

A kötetben szereplő könyve közül néhányat fizikai valójában is láthatott a nagyközönség. 2014 október végén kiállítással egybekötött könyvbemutatót tartottak a Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtárában *Kálvin erdélyi olvasói* címmel. Három nagy gyűjtemény, a Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtára, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Könyvtára és a Nagyenyedi Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár kora újkori Kálvin-kiadásából nyílt kiállítás. A kötetet Monok István, a Magyar Tudományos Akadémiai Könyvtár és Információs Központ főigazgatója méltatta.

Elmondhatjuk tehát, hogy Ősz Sándor Előd munkája példaértékű, és új irányvonalat mutat az olvasmánytörténetben és a református

egyház történetben egyaránt. Érdeemes volna ezt a kutatást kiterjeszteni az egész Kárpát-medencére, így teljes képet kaphatnánk Kálvin műveinek megoszlásáról és olvasóiról. Ugyanakkor más

reformátorok műveinek feldolgozásával összehasonlító képet kaphatnánk a reformáció irodalmának magyar recepciójáról.

Gordán Edina

Forráskiadvány az elfelejtett Vécseyekről

A szatmári Vécseyek a 19-20. században. A kötetet szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Zsoldos Ildikó. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza 2011. 460. old.

Közép-Európa, ezen belül a történelmi Magyarország 19–20. századi történetében a történészek eltérő véleményétől, ízlésétől függetlenül rendkívül fontos szerepet játszik az a társadalmi csoport, amelyet leegyszerűsítve arisztokrácia gyűjtőfogalommal látunk el. Persze ez az elit nem egységes, gyakran változik a történelmi múlt nagysága, ragyogása, ezzel együtt befolyási lehetősége is az adott korban.

Zsoldos Ildikó a mentalitástörténelem azon különleges fajtájával foglalkozik, amelynek kutatási központjában célzottan a magyarországi arisztokrata-családok állnak, ezen belül jelen esetben a szatmári Vécseyek. Ahogy a szerző fogalmaz: „...ennek az uralkodóhoz hű családnak a példáján keresztül megvilágítani az arisztokrácia 19–20. századi társasági életét, a főúri familiák házasságok révén való összefonódását, világnézetét, a szűkebb és tágabb családon belüli kapcsolati hálóikat, gondolkodásmódjukat, értékrendjüket, az országos és lokális politikáról való vélekedésüket, szórakozási lehetőségeiket”.

Az 1692-ben bárói rangra emelt Vécsey család szatmári ágáról a magyar történettudomány idáig viszonylag keveset tudott, pedig ez az országos politikában is jelen lévő mágnáscsalád a történelmi Szatmár vármegye második legtekintélyesebb familiájának számított a „hosszú” 19. században. A magyarországi történészek elsőként Kiss András történész-levéltárosnak a X. Szabolcs-Szatmár-Bereg Levéltári Évkönyvben megjelent, A Kolozsvári Állami Levéltár Szatmár vármegyére vonatkozó iratai című tanulmányából tájékozódhattak a család sárközújlaki archívumának sorsáról. A második világháború

végéig a szatmári Vécseyek uradalmi központjában őrzött, 1944 utolsó hónapjaiban szétdőlt iratok az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltármentési akciója révén kerültek letétként az annak keretében működő levéltárba. 1950-ben a Román Akadémia Kolozsvári Könyvtárába szállították, majd az 1971-es levéltári törvény, illetve annak 1974-es módosítása értelmében kerültek a dokumentumok jelenlegi helyükre, a Kolozs Megyei Állami Levéltárba (Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj). Zsoldos Ildikó elsősorban ebben az iratanyagban végzett alapos kutatómunkája eredményeként állította össze opuszát.

A kizárólag leveleket tartalmazó forráskiadvány bevezető tanulmányának – melyben a szerző Vécsey József (1829-1902) családtörténetét mutatja be – primer forrásbázisát a családi archívumban fellelhető korrespondencia, naplók, gazdasági iratok, végrendeletek, nekrológok, iskolai értesítők és egyéb dokumentumok alkotják. A munka nagy érdeme a történelmi ív megrajzolása, amelynek korszakhatárai 1848 és 1944 közé tehetőek. Ez a közel száz esztendő a magyar történelem sorsdöntő, napjainkra is kiható időszaka. Így a család történetének főbb állomásait össze lehet vetni Magyarország történetének máig kiható eseményeivel. A Habsburg-házhoz sok szállal kiható kapcsolódó Vécsey József az 1848-49-es forradalom és szabadságharc eseményeiben nem vállalt szerepet, viszont az osztrák haditengerészet tiszthelyetteseként, majd tisztjeként részt vett Velence ostromában. Politikai pályáját a Felirati Párt elképzelései motiválták, míg magánéletét Dessewffy Blanka grófnővel (az újkonzervatív Dessewffy Emil lányával) kötött

házassága. Négy leányt és három fiút neveltek fel. A szerző helyesen nagy gondot fordított a gyermekek neveltetésére, tanulmányaira, többek között az idegen nyelvek elsajátítására. A 19. század érdekes, viszonylag nyugodt arisztokrata családtörténetét megszakította Trianon, amely a Vécsey család birtokainak nagy részét Románia és Csehszlovákia határai mögé helyezte át.

Zsoldos Ildikó a közlésmódról korrekt tájékoztatást nyújt, a modern nyelvi formulát ötvözi archaizmusokkal. A leveleket a mai helyesírás szabályai szerint közölte. A ma érvényben lévő helyesírás szabályait alkalmazta a nagy és kisbetűk, a rövid és hosszú magánhangzók, illetve mássalhangzók használatában, a szavak egybe- és különírásában, valamint a személy- és településnevek megjelenítésében. Egyes meghonosodott idegen szavak írásmódját modernizálta. A korhűség kedvéért az archaizmusokat meghagyta, azért, hogy megőrizze a levélírók stílusának a korra jellemző sajátosságait. Mivel a központozásra sok esetben nem figyeltek a levélírók, a könnyebb olvashatóság, értelmezhetőség és élvezetőség kedvéért az indokolatlanul hosszú mondatokat vesszővel, szükség esetén ponttal tagolta. A levelek magyarázatot igénylő részeire a lábjegyzetben, illetve szövegek közötti szögletes zárójelben adott felvilágosítást. A tollhibákat kijavította.

A leveleket a válogatás után a szerkesztő báró Vécsey József családjának létszámából adódóan kilenc nagyobb blokkba rendezte. Elsőként a családfő, majd felesége üzenetváltásait olvashatjuk, melyekből megtudjuk, hogy a közéleti szereplésben igen aktív báró inkább csak távolból gondoskodó családapának és férjnek bizonyult. Hol politikai teendői miatt, hol birtokainak ellenőrzésére hivatkozva hagyta magára feleségét, aki sokat gyötrődött az egyedüllétől. Szentimentális

leveleiben hosszasan fejtegette házastársa utáni vágyódását. A rendkívül családcentrikus Blanka grófnő mindezek ellenére kitartó társnak bizonyult, mindig biztos háttérrel nyújtva politikus férjének. A magányos feleséget valamelyest kompenzálták a gyermekek, akik számára boldog, harmonikus légkört igyekezett teremteni.

A harmadik blokkban a legidősebb fiú, az apja által katonai pályára vezényelt Vécsey László (1866–1924) levelezésébe nyerünk betekintést. Ezt követően a család „fekete bárányának”, Miklósnak, majd a legkisebb fűtestvér, az egyházi hivatást választó József Aurél (1883–1958) korrespondenciájába olvashatunk bele. Ezután következnek a lánytestvérek. Először Vécsey Eszter (1863–1951), majd a Mária Valéria főhercegnő udvarhölgyeként tevékenykedő Mária (1864–1928), aztán Paulina (1871–1931) és családjának levelei, végül a familia legkiegyensúlyozottabb egyéniségének, az első világháború alatt oroszországi hadifogolytáborokat látogató Magdának (1873–1960) az üzenetváltásai. A kötetet fotóalbum zárja.

Zsoldos Ildikó kitűnő stílusban megírt, számos történész által nem ismert részletekre kiterjedő bevezető tanulmánya, valamint a válogatott források publikálása jelentős hiánypótló munka a magyar és külföldi történeti irodalomban. Értékes tudományos mű, amely méltán tarthat igényt a 19–20. századi Magyarország történetével foglalkozó történésztársadalom figyelmére. A forráskiadványról – melyet Velkey Ferenc, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének egyetemi docense mutatott be – Egyed Ákos akadémikus is elismerően nyilatkozott. Ugyanakkor élvezettel forgathatják azok is, akik bár nem szakmabeliek, de érdeklődést tanúsítanak a hagyományos magyar arisztokrácia életmódja iránt.

Czövek István

Contents

Mihai Kovács: „Semper meliora prospiciuntur et utiliora attenduntur”.	
Political and Social Relationships of Peter Monoszló Bishop of Transylvania	1
Norbert C. Tóth: Debate about the Proclamation of the Crusade.	
General Assembly in March 1514	14
Emőke Gálfi: Gyulafehérvár (Alba Iulia) at the End of the Middle Ages	27
András Szabó: Unitarians, Calvinists and Jesuits in Alba Iulia, 1557-1588.....	42
Petra Mátyás-Rausch: The Leading Political and Economic Groups	
in Nagybánya Baia Mare (1569-1581)	51
Zsolt Bogdándi: The Judicial Terms in the Principality of Transylvania (1556-1600)	64
Tamás Fejér: A Formulary from the End of the 16 th Century	84
Klára Jakó: About the Hungarian Scribes or Voievod Mihai of Wallachia	113
Béla Vilmos Mihalik: The Way of the Iszlay de Iszló Family into the Class of Primores	128
László Pakó: The Thirtieth Customs Register of Kolozsvár (Cluj) from 1631	145
Zoltán Péter Bagi: Siege or Blockade, Siege and Blockade.	
To the History of the Reconquer of Várad (Oradea).....	178
Éva Zay: Residences of Aristocrats in the 19 th Century Kolozsvár (Cluj, Klausenburg)	190
Károly Veress: The Problem of Interdisciplinarity	198

Review

Hegyi Géza: Salt Mining as a Key Factor of the Urban Development.....	207
Edina Gordán: Calvin-Editions in the Early Modern Transylvania.....	210
István Czövek: Source-Book about the forgotten Vécsey Family.....	212

Cuprins

Kovács Mihai: „Semper meliora prospiciuntur et utiliora attenduntur” Relațiile sociale și politice ale episcopului Transilvaniei Petru din neamul Monoszló	1
C. Tóth Norbert: Discuții privind proclamarea cruciadei. Dieta din martie 1514	14
Gálfi Emőke: Alba Iulia la finele Evului Mediu	27
Szabó András: Antitrinitarieni, calviniști și iezuiți la Alba Iulia, 1557-1588	42
Mátyás-Rausch Petra: Elita politică și economică a orașului Baia Mare între anii 1569-1581	51
Bogdándi Zsolt: Termenele de judecată octavale în Principatul Transilvaniei (1556-1600)	64
Fejér Tamás: Un stilionar de la sfârșitul secolului 16	84
Jakó Klára: Secretarii pentru limba maghiară în cancelaria lui Mihai Viteazul	113
Mihalik Béla Vilmos: Drumul parcurs de familia Iszlay de Iszló (Isla) către pătura frunțașilor secui	128
Pakó László: Registru tridecimal din Cluj din anul 1631	145
Bagi Zoltán Péter: Asediu sau blocadă. Istoria recuceririi cetății Oradiei de sub ocupația turcească	178
Zay Éva: Două reședințe de aristocrați în centrul Clujului, construite în secolul 19.....	190
Veress Károly: Problema interdisciplinarității	198

Recenzii

Hegyi Géza: Exploatarea sării ca factor al urbanizării	207
Gordán Edina: Ediții în Transilvania din operele lui Calvin în epoca modernă timpurie	210
Czövek István: Documente din secolele 19-20 despre o familie uitată: familia Vécsey din Satu Mare	212

Tartalom

Kovács Mihai: „Semper meliora prospiciuntur et utiliora attenduntur”.	
Monoszló nb. Péter erdélyi püspök társadalmi és politikai kapcsolatai	1
C. Tóth Norbert: Vita a keresztes hadjárat kihirdetéséről.	
Országgyűlés 1514 márciusában	14
Gálfi Emőke: Gyulafehérvár a középkor végén	27
Szabó András: Antitrinitáriusok, reformátusok és jezsuiták Gyulafehérvárott, 1557–1588	42
Mátyás-Rausch Petra: A városvezető és gazdasági elit összetétele Nagybányán	
1569 és 1581 között.....	51
Bogdándi Zsolt: A fejedelemség kori törvénykezési szakaszokról (1556–1600)	64
Fejér Tamás: Kancelláriai formuláskönyv a 16. század végétől	84
Jakó Klára: Mihály vajda magyar secretariusairól.....	113
Mihalik Béla Vilmos: Az iszlói Iszlay család útja a primori rétegbe	128
Pakó László: Kolozsvári harmincadjegyzék 1631-ből	145
Bagi Zoltán Péter: Ostrom vagy blokád, ostrom és blokád.	
Várad visszavételének történetéhez.....	178
Zay Éva: Főúri otthonok a 19. században Kolozsváron	190
Veress Károly: Az interdiszciplinaritás problémája	198

Szemle

Hegy Géza: Sóbányászat mint városfenntartó tényező.....	207
Gordán Edina: Kálvin-kiadások a kora újkori Erdélyben	210
Czövek István: Forráskiadvány az elfelejtett Vécseyekről	212

